

edited by
Vesna Bratić and Milica Vuković

word across cultures

Institute of Foreign Languages
2015

WORD ACROSS CULTURES RIJEČ NA GRANICI KULTURA

Conference Proceedings from the 5th International Conference
of the Institute of Foreign Languages – ICIFL5 and the Society
of Applied Linguistics of Montenegro (12-13 June 2014)
- selected papers -

Zbornik radova sa Pete konferencije Instituta za strane jezike –
ICIFL5 i Društva za primijenjenu lingvistiku Crne Gore (12-13.
jun 2014)
- izabrani radovi -

Editors Urednici	Vesna Bratić and Milica Vuković
Publisher Izdavač	Institute of Foreign Languages Institut za strane jezike
Proofreading Lektura	Authors and editors Autori i urednici
Reviewers Recenzenti	Prof. dr Slavica Perović Prof. dr Igor Lakić Prof. dr Vesna Bulatović Prof. dr Ivona Jovanović Doc. dr Miodarka Tepavčević Doc. dr Sanja Šubarić Doc. dr Jelena Pralas Doc. dr Vesna Bratić Doc. dr Milena Dževerdanović-Pejović Doc. dr Milica Vuković Dr Igor Ivanović Mr Dragana Čarapić Mr Sonja Špadijer Mr Branka Živković Mr Julija Jaramaz Mr Danilo Alagić Mr Draško Kaščelan

Podgorica, 2015

C O N T E N T S

Nataša Jovović SINTAKSIČKO-SEMANTIČKE ODLIKE APELATIVNOG, SUBJEKATSKOG I PREDIKATSKOG NOMINATIVA U ROMANIMA MIHAILA LALIĆA	7
Danijela Radojević STRUKTURNO-SEMANTIČKE ODLIKE FRAZEOLŠKIH JEDINICA I NJIHOVA STILOGENOST U JEZIKU NIKOLE LOPIČIĆA	19
Jelena Bašanović-Čečović DERIVACIONI MORFOSTILEMI U JEZIKU JANKA ĐONOVIĆA (TVORBENI MODELI I EKSPRESIVNA FUNKCIJA)	26
Nataša Kostić ANTONYMY IN COGNITIVE SEMANTICS	35
Ljubomir Ivanović SEMANTIKA PROŠLIH GLAGOLSKIH VREMENA U NJEMAČKOM JEZIKU	40
Miodarka Tepavčević SINTAKSIČKO-SEMANTIČKE ODLIKE AKADEMSKOG DISKURSA	50
Adelina Sula FOREIGN WORDS IN ALBANIAN LANGUAGE ANALYSED THROUGH THE YEARS	60
Milica Vuković EMPHASISERS IN THE UK PARLIAMENTARY LANGUAGE: A DIACHRONIC AND A SYNCHRONIC PERSPECTIVE	68
Milena Dževerdanović-Pejović PRAGMATSKI ASPEKTI UPOTREBE ZAMJENICE SHE ZA BROD U POMORSKOM ENGLESKOM JEZIKU	82
Sanela Kovačević KREATIVNOST I OGRANIČENOST ENGLESKOG JEZIKA POMORSKE STRUKE	93
Igor Lakić KRITIČKA ANALIZA DISKURSA NA PRIMJERU RATNOG IZVJEŠTAVANJA	103
Ivona Jovanović (NE)ZASTUPLJENOST PREDMETA STRANI JEZIK U PROGRAMIMA OBRAZOVANJA ZA ZANIMANJE TURISTIČKI VODIČ – PRIMJERI CRNE GORE I FRANCUSKE	114

Jelena Ranitović, Vesna Nikolić, Aleksandar Kavgić, Lazar Velimirović, Miomir Stanković	
BILINGUALISED ELECTRONIC DICTIONARIES AS A TEACHING AID IN HIGHER EDUCATION – CASE STUDY	120
Nikolina Božinović, Barbara Perić	
UPORABA STRATEGIJA UČENJA GRAMATIKE KOD ODRASLIH UČENIKA U RAZLIČITIM STRANIM JEZICIMA	127
Slobodanka Gligorić	
JUNIOR PORTFOLIO AS A TOOL FOR PROMOTING INTERCULTURAL COMPETENCE – THE IMPORTANCE OF STARTING EARLY	139
Martina Hrnić	
KONFERENCIJSKO PREVOĐENJE – ISKUSTVO IZ KABINE	147
Ana Tereza Barišić, Zorana Makaj	
BEĆARAC – IZGUBLJEN U PRIJEVODU	153
Весна Братић	
АМЕРИЧКИ САН ИНКОРП. (INC.): ЈЕДАН ОСВРТ НА ТОПОС „АМЕРИЧКОГ СНА“	163
Јована Павићевић	
ТРАГИЧНИ РИТАМ РАДЊЕ У НОВОЈ БРИТАНСКОЈ ДРАМИ	179
Neda Andrić	
MODEL SVAKODNEVICE U ROMANU ANTIHRIST. PETAR I ALEKSEJ DMITRIJA MEREŠKOVSKOG	188

INTRODUCTION

Dear reader, dear contributors,

We present for your attention a selection of papers from the 5th International Conference of the Institute of Foreign Languages – ICIFL5, organised by the IFL and the Society of Applied Linguistics of Montenegro on June 12-13, 2014 in Podgorica. This collection of papers has been carefully reviewed and, when necessary, revisited to include the invaluable suggestions made by our distinguished reviewers, and is the product of a two-year collaboration, involving the painstaking efforts and genuine commitment of the conference organising committee and the editors. We strongly believe these efforts have successfully coalesced into what we hope you will find both an enjoyable and a professionally enriching read.

The number of papers here does not match the scope and range of the Institute's previous conference publications, but with good reason. Some of the papers presented at the conference have gone on to become part of the first and the second issues of the Institute's new journal *Logos et Littera*, which we would also like to kindly point your attention towards. The first issue of the journal features the excellent plenary paper given by Dr Joseph Lough from the University of Berkeley. Our other distinguished plenary speaker, the author Victor Erofejev, gave an inspiring speech, which unfortunately, is not part of either collection. For all literature lovers that have not acquainted themselves with his work yet, we strongly recommend his novels.

The focus of the papers rests mainly on linguistics, literature and the teaching of foreign languages at all levels, although some papers probe areas of intercultural communication, the importance and the practical concerns of (proper) translation as well as socio-anthropological and epistemological issues.

Lastly, but not least, the Conference was organised to mark the 35th anniversary of the Institute. Little did we know at the time that it would be the last one organised by the institution as we know it, an institution which we have been proud of for each year of those three and a half decades. It is not always a cliché to say that every ending bears in itself the germ of a new beginning. The new beginning, here, is the emergent Faculty of Philology of the University of Montenegro, within which the Institute's faculty and staff will proudly cherish the same values of integrity, professionalism and team-culture we have developed over the years; now, together with the linguists and literary scholars of the Faculty of Philosophy, we will strive for scholarly excellence and the recognition of our work within the international network of scholars.

We hope to see you again at the conferences to be organised at the new Faculty of Philology of the University of Montenegro. We look forward to having many more opportunities to share our knowledge of and love for the challenging and rewarding vocation we have chosen.

Editors

Podgorica, 21 September 2015

Nataša Jovović

SINTAKSIČKO-SEMANTIČKE ODLIKE APELATIVNOG, SUBJEKATSKOG I PREDIKATSKOG NOMINATIVA U ROMANIMA MIHAILA LALIĆA

Apstrakt: U ovom radu analiziraju se sintaksičko-semantičke i stilske osobenosti nominativa u romanima „Svadba“ (1950. i 1973), „Raskid“ (1955. i 1969), „Lelejska gora“ (1957. i 1983), „Ratna sreća“ (1973. i 1983) i „Tamara“ (1992) Mihaila Lalića.

Pored svoje osnovne subjekatske funkcije i funkcije leksičkog jezgra u kopulativnom i semikopulativnom predikatu, nominativ može biti stilski markiran kada zauzme jednu od tzv. jakih pozicija u tekstu, a to je svakako pozicija naslova. Stoga, apelativni nominativ posmatramo i sa stanovišta tekstualne stilistike imajući u vidu važnu pojedinost da je Mihailo Lalić u svojim novim verzijama ispitivanih romana mijenjao i naslove poglavlja, što na dubljem, unutrašnjem planu djela ima naročitu važnost.

Nominativni iskazi omogućavaju i građenje „defektnih jezičkih konstrukcija“ koje su zasnovane na prisustvu elipse, koja doprinosi neobičnosti i začudnosti jezičkog izraza; takođe, i apsolutno nepotpune rečenice zauzimaju posebno mjesto u analizi ovog padežnog oblika.

Ključne riječi: Mihailo Lalić, apelativni nominativ, subjekatski nominativ, predikatski nominativ, jake pozicije u tekstu, elipsa, obilježeni red riječi.

1. Uvod

Književno stvaralaštvo Mihaila Lalića¹ bilo je predmet izučavanja brojnih kritičara a mnogo rjeđe lingvista. O tome svjedoči obimna bibliografska građa koja, prema podacima iz 1998. godine (Aranitović, 2000), sadrži čak 2415 bibliografskih jedinica, dok bibliografija posebnih izdanja o njegovom djelu sadrži 50 bibliografskih jedinica (Isp. Ivanović 2014: 221–228). Ovi podaci predstavljaju potvrdu ne samo umjetničke vrijednosti njegovog književnog opusa već i stalne naučne angažovanosti za proučavanje njegovog stvaralaštva.

¹ Mihailo Lalić rođen je 7. oktobra 1914. godine u selu Trepča (kod Andrijevice), gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Beranama (Ivangrad), a zatim je, od 1933. godine, studirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Kao student pripadao je revolucionarnom pokretu, te je i svoje prve književne radove objavljivao u naprednim studentskim i drugim glasilima (*Mlada kultura*, *Život i rad*, *Naša stvarnost*, *Student* i dr.); ujedno je bio član redakcije *Mlade kulture*, a poslije njene zabrane član redakcije *Mlade literature*.

Godine 1941. učestvovao je u ustaničkim pripremama i borbama kao borac Komskog odreda. Od septembra 1942. godine nalazio se u četničkom zatvoru u Kolašinu – do maja 1943. godine, kada je prebačen u njemački zarobljenički logor u Solunu. Krajem avgusta 1944. godine pobjegao je iz logora i pridružio se grčkim partizanima. Početkom decembra iste godine vratio se u Crnu Goru.

Poslije oslobođenja radio je kao novinar i urednik na Cetinju i u Beogradu – u Pobjedi, Tanjugu i Borbi, a zatim kao urednik edicije „Portreti u Nolitu“, sve do penzionisanja 1965. godine.

Za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umjetnosti izabran je krajem 1963. godine (za redovnog 1969), a za člana Crnogorske akademije nauka i umjetnosti 1973. Nosilac je niza ratnih i mirnodopskih odlikovanja. Za društveni i književni rad dobio je nagrade: Udruženja književnika Srbije, Saveza književnika Jugoslavije, Oktobarsku nagradu Beograda, Trinaestojulsku nagradu Crne Gore (tri puta), Njegoševu nagradu, Nagradu AVNOJ-a, Ninovu nagradu, Goranovu nagradu i druge.

Lalić je objavljivao poeziju, pripovijetke, romane, drame, scenarija, putopise, reportaže, eseje, polemike i kritike. Djela su mu adaptirana za radio, televizijsko, filmsko i scensko izvođenje, a prevedena su na ruski, francuski, njemački, engleski, ukrajinski, danski, češki, slovački, rumunski, albanski, turski, mađarski, slovenački, makedonski, poljski, jermenski, litvanski, bugarski i druge jezike. O njegovim djelima nastala je obimna književno-esejistička literatura: knjige, posebne studije i ogledi i mnogobrojni osvrti – sve to na našim i dijelom na stranim jezicima.

Pažnja naše književne kritike ni do danas nije umanjena, bez obzira na prividnu tematsku i prostornu suženost, koja je odlika njegovog romansijersko-pripovijedačkog opusa. Na drugoj strani, nedovoljna proučenost jezičko-stilskih osobnosti Lalićevog djela nameće potrebu za širom i iscrpnijom analizom iz ugla moderne lingvistike.

Nominativ je nezavisni padež koji ima svoje funkcije u rečenici, od kojih je najbitnija funkcija gramatičkog subjekta (Stevanović, 1979: 159; Barić i dr., 2003: 421; Silić i Pranjković, 2007: 199; Stanojčić i Popović, 2011: 299). On se upotrebljava kada treba samo imenovati neki pojam, pri čemu može imati samo jedan strukturni lik² (Piper i dr., 2005: 123). Tradicionalna i savremena lingvistička misao slažu se kada je riječ o statusu ovog padežnog oblika, tj. njegovim funkcijama, značenju i upotrebi, jedina razlika je u složenijim klasifikacijama koje susrećemo u novijim gramatikama koje razlikuju *apelativni*, *subjekatski* i *predikatski nominativ u kopulativnom i semikopulativnom predikatu*.

2. Metode

Iako tradicionalna sintaksa nameće i tradicionalni pristup analizi jezičkih jedinica, mi u ovom radu, pored metoda indukcije i dedukcije, primjenjujemo i osnovnu sintaksičku metodologiju koju čine procedure sinteze, tj. generisanja i analize, tj. raščlanjivanja, odnosno segmentacije. Metod sinteze podrazumijeva utvrđivanje tipova i načina izražavanja sintaksičkih odnosa jedne riječi sa drugim riječima, dok analitička metoda obuhvata segmentaciju rečenice izdvajanjem nominativnih sintagmi i utvrđivanje hijerarhije sintaksičkih funkcija koje se ostvaruju u rečenici, poziciju djelova rečenice kao nosilaca određenih funkcija. Pri tome se vodi računa o obilježnosti/neobilježnosti jezičkih konstrukcija, kao i o njihovom semantičkom sadržaju.

Naš istraživački korpus³ čine sljedeći romani Mihaila Lalića: *Svadba* (1950. i 1973), *Raskid* (1955. i 1969), *Lelejska gora* (1957. i 1983), *Ratna sreća* (1973. i 1983), i *Tamara* (1992).

3. Apelativni nominativ

Apelativni nominativ vrši funkciju apelativa, tj. imena, naslova i naziva koji se javljaju van sintaksičke funkcije. Međutim, u književnourjetničkim tekstovima naročito je naglašena njihova stilsko-funkcijska funkcija koja često otkriva simbolički karakter i principe ustrojstva na kojima počiva fiktivni svijet određenog, pogotovo romanesknog djela.

Takvu situaciju pronalazimo i u ispitivanim djelima Mihaila Lalića, koji je mijenjajući i proširujući strukturu svojih pojedinih romana ujedno mijenjao i naslove poglavlja.⁴ U prvom izdanju romana *Raskid* pronalazimo tri tematske cjeline, *Grabulja*, *Trava pod kamenom* i *Med i mljeko*, dok je u drugoj verziji sačuvan samo naslov prve tematske cjeline, druga je

² Ivana Antonić posmatra nominativ kao jedan od centralnih padeža. Pored funkcije gramatičkog subjekta javlja se i u funkciji predikativa. „Za razliku od ostalih padeža iz ove grupe, akuzativa i genitiva, nominativ ne može ispuniti funkciju direktnog bespredložnog objekta niti se njime može iskazati bilo koje drugo konkretno značenje“ (Piper i dr., 2005: 123).

³ U radu ćemo u daljem tekstu, prilikom navođenja odabranih primjera koristiti skraćenice sastavljene od početnog slova pobrojanih romana (S, R, LG, RS, T), dok će rimskim brojem biti označena prva ili druga verzija, uz broj stranice sa koje je primjer preuzet.

⁴ Svoju stalnu potrebu da se vraća završenim djelima Lalić objašnjava na sljedeći način: „Razlog što sam napravio nove verzije nekih svojih dovršenih knjiga u istini je 'unutrašnji', preciznije rečeno, moje nezadovoljstvo propustima koji su pri radu nastali. Prvo, pokušavam da te propuste popravim pa da te popravke poboljšam, pa mi se tako otme da čitav sklop rasučem i ponovo drukčije sastavim. Pri prerađi ima izvjesnog uživanja koje je svojstveno valjda svakom zidararu koji osjeća da će njegova gradnja biti čvršća i trajnija no što je bila“ (Lalić, 1997: 105).

promijenjena u *Pržava* a treća u *Izlazak*, s tim da postoje naslovljena poglavlja u sve tri cjeline, koja na specifičan način otkrivaju dominantno psihološko i emotivno stanje likova, a ponekad i srž dešavanja i brojna promišljanja glavnog junaka, te predstavljaju novinu u drugoj, inače proširenoj verziji romana.⁵

Do promjena ovog tipa došlo je i u romanu *Lelejska gora*, pri čemu uočavamo sličan postupak prilikom naslovljavanja određenih poglavlja, pogotovu onih koja imaju ulogu okvira u romanesknom svijetu, prološke i epiloške granice. Prva redovno predstavlja, i u *Raskidu* i u *Lelejskoj gori*, ulazak u svijet tame, magle, beznađa, a druga djelimično napuštanje tog svijeta, traženje izlaza i oslobađanje, što potvrđuju uvodno i zaključno poglavlje *Magla* i *Iz magle* (u drugoj verziji, dok u prvoj verziji nije preciziran taj odnos pa su nazivi istovjetni, tj. *Magla* je i početno i završno poglavlje). Pokatkad je teško ili nemoguće uočiti sličnost između prvog naziva poglavlja i drugog u promijenjenoj verziji, iako sadržaj poglavlja ostaje uglavnom isti. To ukazuje na stalnu piščevu sklonost da svoja djela usavršava do te mjere da uvodi novine i u glavnom, tematskom dijelu uvođenjem potpuno novih vizija, koje nerijetko mijenjaju postojeće stanje i psihološki profil glavnih junaka.⁶

Naslovi, sa stanovišta tekstualne stilistike, predstavljaju jednu od tzv. *jakih pozicija teksta* pod kojima se podrazumijevaju ona mjesta koja čine smisaona i stilistička *čvorišta*, te su zbog svoje pozicije i forme od izuzetnog značaja za njegovo razumijevanje (Katnić-Bakaršić 2001: 268). Naslovi ispitivanih romana našeg pisca – *Svadba*, *Raskid*, *Lelejska gora*, *Ratna sreća* i *Tamara*, iskazani oblikom nominativa, na dubljem planu, predstavljaju svojevrstne metafore revolucije, borbe, prostorne ukletosti, gubljenja vjere u ideale ali i ponovnog povratka.

Naslov *Lelejska gora*, koji u prvom redu ističe prostornu, spacijalnu dimenziju djela, ukazuje na sudbinsku i simboličnu povezanost sa glavnim junakom Ladom Tajovićem, budući da su mnogi njegovi postupci proistekli iz zakona koji u njoj vladaju, zakona surove borbe za opstanak. Mada simbolika naslova zahtijeva mnogo iscrpniju analizu koja se ne uklapa u

⁵ (I) Grabulja: Lišće pada; A sve je u stvari samo san koji se svojim maštom hrani; Kao njsak blijedog konja što se ponavlja od postanja; Pod pomrčinom i nesrećom ugasi se najzad i mržnja; Strah od pakla, od povratka i njegove cvjetne staze zasijane avetima; (II) Početak u sili; Napredak u tramp; Vrhunac u kocki; (III) Izlazak: Zagluši sloboda i njena huka; Prošlost se sa svakog brda javlja u dva glasa; Više se ne zna dokle stižu zračenja što izbijaju iz naših noćnih nesmiraka; Milost je još jedino odmetanje od prirode; Zelenoga ja više nikada (R, II);

⁶ Apelativni nominativ nije prisutan u svim naslovima poglavlja, budući da su oni vrlo često u obliku rečenice, nezavisne i zavisne, obraćanja, stiha iz narodne poezije i slično, a rijetko u obliku apelativnog nominativa kog čine kako proste tako i složene sintagme sa svojim zavisnim djelovima, što sve ukazuje na složenu strukturu i vrlo prisutnu intertekstualnost koja na drugoj strani usložnjava prostor i vrijeme u kojem likovi djeluju.

Ovom prilikom, dajemo popis naslova poglavlja iz prve, a potom i iz druge verzije *Lelejske gore*.

(I) Bješe tama: Magla; Katun Jablan, česma i djevojka; Voda i trava; Koža kao najsvetija zastava; Potkopani kamen; Nepravdična pravda naša; Masnik – zmija ili kamila; Samac Jakša; Bajto s okom na potiljku; Prosto – ispod drveća;

(II) Sam: Vašljiva puška, Lelejska gora puna zmija; Nastaviće se i nastavlja se; Ruševine, Ubiše i pobjegoše, Đavo i žena; Šuma tamnica; Gdje ovca ne bleji i sjekira se ne čuje; Prokleti u kuće ne ulaze; Ljepotica zmija; (III) S đavolom: Stara avet, ni crna ni bijela; Krvi, mesa; Provala kod Boja Mumla; Noćni let; Rasprava oo pravilima igre; Krvave ruke; Zduvač iz Amerike, Besmrtni Trobrk; Vanja, bivši komunista; U šumi kod izvora; (IV) Đavo svojeručno: Bježe djeca i gušteri; Prorok Jona i njegov Jehova, Zamka je zapeta, nešto će se uloviti; Druga zamka – za Zduvača; Glas iz Gubavčeve pećine; Kako je stari Čauš video natamnika; Zduvač i Đavo; Smrčo, majko, nikad ti se odužiti neću; Miklja u jarca pretvorena, Priznanica;

(V) Prođe ljeto: Jakša iznenada; Malo pljačke – da se vidi da se nešto čini; Zasede oko Jablana; Nek se žali na groblju; Nešto kao slika iz sna; Čuda Vukole Teslača; Biće sunca i bez Naftadžije; Kiša, Vasilj i vatra, Magla; (LG, I).

(I) Bješe tama: Magla; Katun Jablan s česmom i djevojkom; Od vode i za travu; Arslan-pašina godina; Bol kao nož prepriječen; Ni trava nije ravnopravna; Pravda i nepravda; Od kamile zmija, Malo dima i Jakša u njemu; Izbor igre; Na sastanku ostataka; Prosto ispod drveća;

(II) Sam: Baza u pustari; Lelejska gora sa zmijama, Grob kraj česme, Prokleti hljeb bez motike, Lanac hajki nema kraja; Je li rana od prebola; Samoća je sam protiv svega, Šuma tamnica; Atlantida nije potonula, Do đavoljeg utočišta, Sad je mjehur što nastaje i nestaje, Đavolova ljubavnica;

(III) S đavolom: Dozivanje, Ravnodušna stara avet; Pijan od krvi; Kazna za nedjela Boja Mumla; Let ostrvljen i bez pravca; Stara igra jači – tlači; Krvave ruke; Osta kapa na Bacana; Strašni Kosto Amerika, Oko vode, Galjo, Kod izvora;

(IV): Bježe djeca i gušteri; San i java; Noć pojela; Dvije zamke za Masnika; Oj livado puna meda; Din i krik i nema; Igra natamnika; U lovu se umorila; Viču i mašu ugarcima; Lijek za ranu; Više sreće no pameti; Nedjelja;

(V) Prođe ljeto: Dalje se osjeća dok su živi; Da se vidi da se nešto čini; Noćna igra; Šapat lišća što opada; Usred pjesme; Prođe godina Arslan-pašina; Mjesto zgodno za Ladov grob; Svijet ovaj vreća čuda; Jedan manje; Naše jedino kratko ljeto; Vasilj i vatra; Iz magle; (LG, II).

potpunosti u okvire ovog rada, ovom prilikom ilustrujemo svoja zapažanja narednim odlomkom iz pomenutog djela:

Ne znam je li to bilo u snu, ili u ranom djetinjstvu, ili prije njega, tek ja sam stalno u sebi nosio nejasan pojam o toj Gori, o Lelejskoj, što je lijepa i prokleta, što je pusta i samotna, za zmajevu i đavole, a ne za ljude određena. (LG, II, 138).

Na drugoj strani, iako je npr. Tamara glavna junakinja istoimenog romana, po svoj prilici vrlo dinamičan lik koji zaokuplja pažnju Đuraša Vukčića u mladosti, i prati ga u poremećenim i halucinantnim raspoloženjima, ona ipak u dubinskoj strukturi djela predstavlja simbol vječite borbe protiv nepravde. Tamara u ovom romanu nije samo davno izgubljena ljubav glavnog junaka, već je i simbol vječite borbe, žrtva nepravde i predstavnik onih koji su „osuđeni bez krivice“. U ovom romanu, naslovi poglavlja podliježu minus-postupku, što ga odvaja od svih ostalih romanesknih ostvarenja ispitivanog korpusa, pa naslov romana u potpunosti preuzima funkciju *teksta o tekstu*, on čini njegov *graničnik* (Katnić-Bakaršić, 2001: 270), osnovu i tematsko čvorište cjelokupnog djela.

Primjećujemo, s obzirom na ratnu tematiku koja je karakteristika svih stvaralačkih faza ovog pisca, da naslovi njegovih djela predstavljaju na izvjestan način osnovno ideološko polazište, što se otkriva i eksplicitno izražava pogotovo u epiloškoj granici njegovih romanesknih ostvarenja koja sačinjavaju naš korpus.

Birajući određeni naslov, mijenjajući naslove poglavlja u narednim verzijama, Mihailo Lalić uspijeva da pruži osnovnu informaciju o tematskom sadržaju ovih romana, njihovom strukturom i semantičkom iznijansiranošću, uspijeva da privuče pažnju čitaoca i izraži osobenost svog pripovijedačkog postupka, čime se aktivira referencijalna, konativna i ekspresivna jezička funkcija.

4. Subjekatski nominativ

Subjekatski nominativ odnosi se na najznačajniju funkciju ovog padežnog oblika – gramatičkog subjekta,⁷ ili pak *lijevog predikatskog argumenta* (Piper i dr., 2005: 124), pri čemu njegovu poziciju mogu zauzimati razne vrste riječi:

Primjeri:

- imenica u funkciji subjekta:
 - 1) *Dan* je lijep, (S, I, 5);
 - 2) *Krčme* odmah oživješe (S, I, 7);
 - 3) *grbavac* je sa svoje strane zaboravljao gdje živi (S, I, 10);
 - 4) *Stražari, oficiri i sudije* pokazivali su... (S, I, 20);
 - 5) Naokolo se motaju *četnici* (R, II, 83);
 - 6) *Sin i susjed*, s fenjerima, našli su ga na patosu (T, 151);
 - 7) Uzljutio se *Bajto* (LG, II, 64);
 - 8) *briga* valja samo dok još može da se vrdne na drugu stranu (RS, II, 28);
 - 9) *Odvezivanje* potraja (S, I, 26);

⁷ Zanimljivo je razmatranje subjekta u vezi sa identifikacijom agensa pri čemu se ističe da je subjekat svojim upravljačkim odnosom prema predikatu predodređen za identifikaciju agensa jer imenuje ono što leži u osnovi rečenice. „Gramatički subjekat se nerijetko sa aspekta informativne rečenične perspektive podudara i sa tematskim subjektom jer se smatra polaznom tačkom nekog iskaza. Na taj način subjekat predstavlja jezgro komunikativne rečenice, tj. njen sadržinski i informativno neispustivi deo“ (Isp. Alanović, 2006: 106).

10) *Nesanica i nervoza* digle su me iz postelje (RS, II, 228).

Kao što primjeri pokazuju, subjekatski nominativ u jeziku našeg pisca nerijetko zauzima i finalnu poziciju u rečenici (*četnici, Bajto*), pri čemu se naglasak stavlja na druge rečenične djelove, isticanje radnje, osjećanja ili nekog drugog momenta koji se vezuje za vršioca radnje ili nosioca stanja ili osobine. Obilježeni red riječi stilski je markiran i doprinosi većoj ekspresivnosti jezičkog izraza.

Kondezovanu predikaciju pronalazimo u slučajevima u kojima funkciju subjekta vrše glagolske i apstraktne, tj. deverbativne i deadjektivne imenice (*briga, odvezivanje, nesanica i nervoza*).

- Pridjev u funkciji subjekta:
 - 1) Trebalo je *Crni* da počne (R, I, 13);
 - 2) Paljba je bila gusta i otsječna kao prva. *Sljedeća*, pomisli Niko Doselić, biće rasplinuta kao druga. (R, I, 30);
 - 3) Zatim one (=pojednosti) ostaju pozadi, a *nove* se pojavljuju (R, I, 39);
 - 4) Njegove oči dođoše mi sasvim blizu. *Plavo*, kao dim hajdučke vatre, treperi u njima od zore ili od žalosti. (R, II, 223);
 - 5) Podigoh pokrivač, a *Mali* stvarno spava, kao da ništa nije bilo (LG, I, 113);
 - 6) *Pošteni* prvo stradaju, pa *srednji*, a oni *najgori* – nikad! (LG, I, 120);
 - 7) Znaš li ti da sâm čovjek mora da prevrne pameću kao što *mrtav* mora da smrdi? (LG, II, 191);
 - 8) *Zdrav* nikad tako ne leži. (LG, II, 224);
 - 9) *Mnogima* se pobo kamen iznad glave (RS, I, 31);
 - 10) ispalo joj desno oko, a *lijevo* se iskrivilo (RS, 45); 12) *stari* odumiru, a *mladi* bježe (T, 38).

U prvom i šestom primjeru riječ o kvalitativnom pridjevu koji se javlja u funkciji vlastite imenice i na taj način vrši funkciju subjekta (*Crni, Mali*). U većini primjera podrazumijevamo imenicu *čovjek/ljudi*, a ona se, kao i drugi „stvarni“, subjekti izbjegava usljed prenošenja funkcije na pridjev, tj. pojam koji označava određenu osobinu i on postaje nosilac tj. težište rečeničnog sadržaja, na drugoj strani ponavljanje istog subjekta, pogotovo u složenim, kako nezavisnim, tako i zavisnim rečenicama sa stilske strane ne bi bilo opravdano.

- Zamjenica u funkciji subjekta:
 - 1) *taj* se ponosi (S, I, 8);
 - 2) jer je *on* ustvari gluplji (S, I, 8);
 - 3) a *mi* ćemo pričekati (S, I, 8);
 - 4) Znam *ja* gedžove srbijanske! (S, I, 8);
 - 5) *Oni* su ga tražili očima (R, I, 35);
 - 6) *Neki* su se ipak zaustavili (R, I, 44);
 - 7) *Niko* ga neće prisiliti (R, I, 46);
 - 8) *Sve* je protiv njih (R, I, 57);
 - 9) *To* je njemačka stvar (R, I, 225);
 - 10) *Ja* sam ja! (LG, II, 253);
 - 11) *Vi* ste svjedok (T, 129);
 - 12) Sjedim na kamenu pored puta (RS, II, 364);

13) Stižu još uvijek (RS, II, 359).

Ovdje navodimo kao posljednje i primjere formalno nepotpunih rečenica u kojima subjekti (*ja, oni*) nijesu izrečeni, ali se podrazumijevaju na osnovu izrečenog glagolskog oblika.

- Broj u funkciji subjekta:
 - 1) Kad bi svi pošli istovremeno, *jedni* preko ceste, a *drugi* k rijeci – neko bi se ipak spasio. (R, II, 13);
 - 2) Je li samo *jedan* pobjegao? (R, II, 17);
 - 3) *Jedan od njih* pogleda prema balvanima (R, II, 21);
 - 4) Stali su i *drugi* (R, II, 21);
 - 5) *Jedan* je čak i pantalone raskopčao (R, II, 44);
 - 6) I *drugi* su vikali. (R, II, 67);
 - 7) *Prvi* su još odmah sa ulaza žurili (R, II, 85);
 - 8) Padali su i *drugi* (R, II, 132);
 - 9) I *devet* je umrlo (R, II, 208);
 - 10) Jedna grana eksplodira ispred njih i zakloni ih crvenom zemljom. *Druga* je udarala pozadi. (R, II, 315);
 - 11) Dva stražara idu za nama, *treći* iza njih (R, II, 28);
 - 12) Na primjer, *jedan* je ubio gosta (R, II, 61);
 - 13) *Prvoga* smo pomilovali, samo smo mu za vola ovce uzeli, a *drugi* nam je pobjegao (R, II, 62);
 - 14) Ima li naših u toj gerili? Ostalo je još samo *tri zdrava*, *dva* su ranjeni a *jedan* je nestao (R, II, 387);
 - 15) nekoliko trenutaka nijesam znao šta treba da radi usamljen čovjek u gomili – kad ga tuku nepoznati s mnogo ruku – *jedni* tuku, a *drugi* stoje (RS, II, 235);
 - 16) *Četvrtome* se ne nađe strva! (RS, II, 359).

U ovoj funkciji u jeziku našeg pisca javljaju se osnovni brojevi, (*jedan, dva, tri*) često u obliku sintagme, (*jedan od njih, tri zdrava*) kao i redni brojevi (*prvi, drugi, treći*), s tim da redni broj *drugi* često biva upotrijebljen u značenju pridjeva *ostali*, ili pak neodređene zamjenice *neki*, pri čemu se redovno podrazumijevaju imenice *čovjek/ljudi* koje uz njih stoje. Pretjerano nagomilavanje i ponavljanje subjekta iz stilskih razloga mora biti izbjegnuto, ovdje se to postiže upravo upotrebom broja u narednoj rečenici.

Takođe, nominativ se javlja i u funkciji *subjekatskog dodatka*, tj. sljedećih imenskih odredbi:

- pridjevskog atributa:
 - 1) *Vezani* čamci ljuļaju se na mutnoj vodi (R, II, 125);
 - 2) *Moj Đavo* uopšte ne bi pristao da trguje (LG, 73);
 - 3) Pred zalazak sunca *jedna duga četnička* kolona pređe preko prevoja (LG, 93);
 - 4) *Jedna mutna* muka naiđe odnekud (LG, 152).
- atributiva:
 - 1) izađe *kicoš-oficir* (S, I, 15);
 - 2) *Penzionisani predsjednik suda* Đuraš Vukčić, lupio je glavom (T, 5);
 - 3) Obro *barjaktar*, pokrio je uši (RS, I, 35);

- apozicije:
 - 1) *Jedinac iz stare i poznate popovske porodice iz Prijepolja*, taj Milan Mirović (RS, 39); 2) *Sekretar partiskog⁸ odjeljenja*, Tajović, opomenuo ga je (S, 61);
 - 3) *Smrt je mirna... Jedina je ona pravična, velika stara uranilovka.* (R, II, 121);
- apozitiva:
 - 1) *Upлашен i uvrijeđen*, dječak se opet poizmače (S, I, 13);
 - 2) *Modri od hladnoće, ukočeni od straha, čađavi od baruta, krvavi, razbarušeni i ogluvjeli od paljbe* – oni su gledali. (S, I, 92);
 - 3) *S tim mislima, umoran od dvostrukih napora*, zaspao Toma Knjažević (S, I, 141);
 - 4) *Visoke zgrade, izbušene bombama*, zjape sa zvjezdanim jatima (R, II, 157);
 - 5) *Izašli su policajci, crveni i podaduli od popodnevnog spavanja*, (R, II, 164);
 - 6) *... naježeni od straha i zimomorni*, novi zarobljenici liče na preplašenu djecu (R, II, 252);
 - 7) *Nepovjerljiv prema bombama i nasilju*, on se sigurno ne bi upleo u Bombašku aferu (RS, II, 229);
- atributsko-priloške odredbe:
 - 1) Vido priđe *uznemiren*. (R, II, 267);
 - 2) Vlaho dođe *neobrijan*. (R, II, 285);
 - 3) Strijeljajte, objesite, ali ja to *živa* neću! (T, 109);
 - 4) preko groblja trči *bos* i bez kape bjeloglavi dječak (S, 11);
 - 5) Obezglavljene sjenke ljuljale su se *naduvane* ispod prozora s noćnim nebom (R, 198).

Kao reprezentant gramatičkog subjekta javlja se i redukovana poredbena konstrukcija *kao + nominativ*:

- 1) kako se muči *kao crv* (S, I, 61);
- 2) on već danima leži *kao živi mrtvac* (S, I, 64);
- 3) i on se skljoka u ugaon kraj peći sav žut *kao voštana lutka*. (S, I, 142);
- 4) Šuma je visoka i strma *kao zidovi* (R, I, 95);
- 5) Naježeni čempresi stoje *kao zeleni noževi*. (R, II, 147);
- 6) Ležao je *kao mrtav*. (LG, II, 224).

5. Nominativni iskazi

U nominativu se javljaju i apsolutno nepotpune rečenice, koje se stoga i nazivaju nominativni iskazi, tj. prema terminologiji Ivane Antonić rečenice ovog tipa predstavljaju *reprezentanta subjekta pune rečenične strukture* (Piper i dr., 2005: 125).

Nominativne iskaze čija je sadržina vrlo labava, a veza izrazito slobodna, u odnosu na međurečenični kontekst, karakteriše elipsa kao dominantno stilsko obilježje.

U ekscerpiranoj građi bilježimo njihovu ograničenu upotrebu, jer se pisac češće opredjeljuje za upotrebu tri tačke, koje upućuju na nedorečenost i nemogućnost iskazivanja

⁸ U romanu *Svadba* objavljenom 1950. M. Lalić se pridržava pravila iz Pravopisa Aleksandra Belića: „u rečima izvedenim od reči na ij kada to ij dođe pred suglasnik, – j se ne piše: ubijati: ubica, ubistvo; Šumadija: Šumadinac;... isto tako kada su pridevi izvedeni nastavkom ski od osnova na –ij, treba pisati i koje jedino odgovara izgovoru. Navodi sljedeće primjere: šumadiski, teraziski, srbiski, vizantiski, teoriski, avliski itd; doskora se pisalo i ponegde se još piše etimološko: šumadijski, terazijski, srbijski itd.” (1950: 44).

povezanog misaonog toka, budući da su svi njegovi junaci na izvjestan način zarobljenici lične drame, predodređeni da se bore prvo sa sopstvenom ličnošću, a onda i sa sumornom zbiljom u kojoj su se našli. Složena psihička stanja njegovih glavnih junaka nijesu uslovlila brojnošću ovih „defektnih jezičkih konstrukcija“ oslobođenih sintaksičke funkcije i svedenih na prosto imenovanje raznorodnih pojava. Stoga im u potpunosti odgovara definicija prema kojoj su ovi iskazi rečenice samo po smislu, odnosno sadržini, zato što se njima nešto kazuje, ali nijesu rečenice po sintaksičkom odnosu djelova, jer i nemaju tačno utvrđenih glavnih rečeničnih konstituenata (Stevanović, 1979: 107).

Primjeri:

- 1) *Komunista!... Bandit! Staljinov soldat!* (S, I, 192);
- 2) Udario bradiš u pomamiš! *Obad, obad, zvrč dabogda!...* (S, I, 112);
- 3) *Disanje. Magla* (R, I, 26);
- 4) Njega je slabo hranila ona njiva u Utrgu, ali on ipak pokuša da je zamisli. *Jedna jaža oivičena travom, bijeli međaš u travi, red pritaka i skroman žubor pod naherenim plotom.* (R, I, 42);
- 5) smrt, stvarno, nije kraj. I posije nje ima gadnih stvari: gmizanje... *Život!* (R, I, 89);
- 6) „Bolovao je, ni preko praga preći nije mogao.“ „*Majstorija!*“ (LG, II, 311);
- 7) kako su oni s druge strane naučili od nas neke stvari, i kako smo mi sad prisiljeni da učimo od njih neke druge: *Krađa i prekrađa zvona, brda, lukavstva, svega.* (LG, II, 226); 8) „*Gluposti!*“ (LG, II, 178);
- 9) *Djetinjarija!* (LG, II, 126);
- 10) Svi su se nekako bolje snašli, samo se mi potucamo po planinama bez razloga. I onda – *glad, vaške, šuge, promrzlice, krpe, kiše...* (LG, II, 112);
- 11) „Neću ni on mene da ubjeđuje. Našao je koga će rasplakati. *Njegov govneni sat i ruvo!...*“ (R, I, 242);
- 12) U avgustu sam pobjegao u Leleč, kod mojih, da se odmorim. *Čobanice i planinke, ovnujska zvona, (...) daleka pjesma djevojaka, idile ljetnje s plandovanjem ispod jela Tudorgore.* (RS, II, 193);
- 13) „*Tvoja mi pamet!*“... (RS, II, 193);
- 14) Četvrti ili peti dan odlaska nastaje koškanje oko Laste. *Nekakav spor, malo svađe* (RS, II, 255);
- 15) „Gdje je?... Bog zna... Ni Bog ne zna. Otkud da zna? *Premještaji, sobe, ljetovanja.* (T, 26);
- 16) Trčim za njima, mislim kako treba, ali oni se već vraćaju i trče brže nego prije. Nose puške, ne pucaju, kao da ih nemaju. *Vrtoglavica. Opkoljeni!* (T, 56);
- 17) „*Želja, želja!*“ (T, 67);
- 18) „*Savjest, savjest!*“ (T, 111);
- 19) I to se sad zagustilo, ukorašičilo – *žene, деца, avioni, špijunaža, narod, vojska...* (RS, II, 202);
- 20) *Čudni, ponosni ljudi!* (RS, II, 19);
- 21) Sivi se pijesak; kao mrtvaci rastureni po njemu snopići trske... *Manastir, ševar, truli čamci.* (R, II, 236);
- 22) *Vrućina. Magla.* (R, II, 349);
- 23) *Eh, vrhunac!...* (RS, II, 251);
- 24) Čemu to služi?... *Frakcionaši!* (T, 113);
- 24) „*Pst, Direktiva!*“ (T, 98).

Nominativni iskazi bi se u većini navedenih primjera mogli upotrijebiti i u vidu potpunih rečenica, u kojima bi predstavljali subjekte, mada oblike predikata ne možemo nadomjestiti bez dvoumjenja (tako ne možemo sa sigurnošću utvrditi da li je u 22. primjeru *vrućina nesnosna, nepodnošljiva* i sl.). Ali i kad bi postojala mogućnost da se rečenični konstituenti uvedu, rečenicama ovog tipa se zapravo nastoji vjerno prikazati autentična misao, utisak ili osjećanje koji pripadaju bilo pripovijedaču, bilo nekom od njegovih likova, i to u onom obliku u kojem se javljaju u njihovim mislima (Stevanović, 1979: 199).

U pojedinim primjerima (3, 4, 12, 21) nominalizira se opis prirode i stanje u prirodi. „Izostavljanjem glagolske riječi pažnja se fokusira na sliku opaženu kao takvu, a ne na događanje“ (Puriš, 2010/2011: 25). Primjećujemo da se u ispitivanom tekstu često osamostaljuje leksema *magla*, što je od posebnog značaja za unutrašnji plan Lalićevih romana, tj. za stanje ograničene moći kretanja i bivstvovanja njegovih junaka, pogotovo Lada Tajovića (*Lelejska gora*) i Nika Doselića (*Raskid*).

Posmatrane sa stilističko-retoričke tačke gledišta, rečenice ovog tipa stilski su markirane i mogu se smatrati figurom. U retorici se nominativni iskazi smatraju podvrstom elipse, jer je cijeli izraz sažet, nominalizovan (Katnić-Bakaršić, 1999: 95). Imenica djelimično preuzima na sebe i predikativnost, dok postupak deglagolizacije pojačava stepen začudnosti i skreće pažnju na samog čitaoca stvarajući brojne asocijativne puteve.

6. Predikatski nominativ

Predikatski nominativ, tj. imenski predikat, ili preciznije, imenska kopulativna konstrukcija javlja se u slučajevima kada subjekatskom pojmu treba pripisati neko svojstvo koje se iskazuje pridjevskom ili imeničkom riječju ili sintagmom. Imenski predikat predstavlja sintaksičku konstrukciju koja nastaje kada se leksičko značenje predikata iskazuje nekom neglagolskom leksemom. Stoga, on predstavlja složenu sintaksičku kategoriju koja uključuje najmanje dvije potkategorije – kopulativni i semikopulativni predikat (Jahić i dr., 2000: 365).

a) *Kopulativni predikat*. Predikativ, odnosno, *leksičko jezgro* (Jahić i dr., 2000: 365) čini pridjevska ili imenička jedinica, dok glagolski dio čini kopulativni (sponski) glagol *jesam/biti* koji i nema posebno značenje, već ima ulogu kopule (spone) koja povezuje predikativ i subjekat i „konkretizuje to pripisivanje na vremensko-modalnom planu i na planu potvrđenosti/odričenosti“ (Stanojčić i Popović, 2011: 239). Razlikujemo tri tipa ovog predikata, prvi čine pridjevske jedinice (pridjevi, pridjevske sintagme, pridjevske zamjenice i redni brojevi), drugi imeničke jedinice (imenice, imeničke sintagme i imeničke zamjenice) u obliku nominativa, a treći tip čine imeničke jedinice u nekom padežu koji ima kvalifikativno značenje. Ovom prilikom mi navodimo primjere za prva dva tipa:

- pridjevske jedinice u obliku nominativa:
 - 1) *Sve je mrtvo i crno* (S, I, 11);
 - 2) *i video je da je ona pusta i prazna* (S, I, 52);
 - 3) *Tek što ga razoružaju da mu je lakše putovati... samo prema bradonjama su strožiji* (S, I, 125);⁹

⁹ Prema *Pravopisu* A. Belića koji je bio rješenje našeg pisca 1950. godine prihvatljive su obje varijante, i *stroži* i *strožiji*, (1950: 476) dok je prema *Pravopisu srpskohrvatskog jezika* ipak prihvatljiva samo prva varijanta (1985: 234).

- 4) *Lica su im bila crvena* (R, II, 19);
 - 5) *Bio je mlad i vrlo hitar* (R, II, 20);
 - 6) *Priroda je surova* (R, II, 57);
 - 7) *kad sam mislio da je glup po prirodi* (R, II, 377);
 - 8) *Kako da se branim, kad je istina očigledna* (T, 74);
 - 9) *Krompir je zemljav i sitan* (LG, II, 150);
- imeničke jedinice u obliku nominativa:
- 1) U tom trenutku lašičevci *su* zaista *bili jedina četnička grupa* (S, I, 8);
 - 2) Znam ja da *ste gadovi i podmuklaći* (S, I, 17);
 - 3) Krajem 1942. Kolašin *je već bio originalna batinaška varoš* (S, I, 29);
 - 4) Lukić *je ranije bio student* (S, I, 51);
 - 5) život mi *je poklonjen konj*, (R, II, 156);
 - 6) *Veseljak je* – više od dva sata zasmijava (R, II, 331);
 - 7) *Bio je tvrdoglava životinja* (LG, II, 131);
 - 8) Treba da se odupireš, jer ti *si Čovjek* (LG, II, 149);
 - 9) Bjekstvo *je stara ljudska bolest* (RS, 40);
 - 10) *Ko si ti?* (T, 67);
 - 11) Po zanimanju, ako se ne varam, ti *si student?* (T, 101);
 - 12) Gospodine proto, po profesiji *ste*, kao što se vidi – *svešteno lice?* (T, 128);
 - 13) Ja *sam dželat* (T, 50);
 - 14) Tamara *je bila sekretar komiteta* (T, 141).

U posljednjoj grupi primjera riječ *je* o nominativu u funkciji semantičke dopune *idiomatizovanog* kopulativnog predikata (Isp. Piper i dr., 2005: 125) sastavljenog od kopule i imenice u lokativu s predlogom *po* tipa *zanimanje, profesije* koji se u poslednja dva primjera podrazumijeva.

b) *Nominativ u semikopulativnom predikatu* proučava savremena gramatika, koja izdvaja glagole tipa *postati, ostati, izgledati, osjećati se, činiti se, zvati se* uz koje se takođe javlja nominativ u funkciji semantičke dopune. Tačnije, semikopulativi predikat sastoji se od semikopulativnog (polusponskog) glagola u ličnom glagolskom obliku i leksičkog jezgra. „Glagoli ovog tipa funkcionalno su slični kopulativnom glagolu *biti*, ali se od njega razlikuju po tome što pored gramatičkog imaju i leksičko značenje, koje je, međutim, nepotpuno“ (Jahić i dr., 2003: 367). To pokazuju naši sljedeći primjeri:

- 1) Lišće na drveću i čitavi borovi u strmini *postali su ljubičasti*. (R, I, 12);
- 2) Kose su im od nje *postale krute*, a vjeđe *bjeličaste* (R, I, 107);
- 3) Svi *su postali nestrpljivi*, (R, II, 125);
- 4) Zadah blatišta i bivola na mahove *postaje težak* (R, II, 259);
- 5) Tišina *je postala teška* (R, II, 362);
- 6) *Postali smo skitnice!* (LG, I, 69);
- 7) Pred njima *se čovjek osjeća sasvim go i odvratan* (R, I, 107);
- 8) Pred tim očima što me peku s leđa *osjećam se go i ružan* (R, II, 125);
- 9) zamišljajući da to vučem i ponižavam čitavu onu prošlost obzira, sklanjanja i strahovanja, sve te sklonosti za žrtve i odricanja koje *se* jednim imenom *zovu poštenje* (LG, I, 140);

- 10) Ćorbeg je pravim imenom Šoro Vojvodić, a zovu ga Ćoro (RS, I, 43);
 11) nepravda je i nelijepo što se zovemo Brzaci, kad bi se mogli zvati Dobričani (RS, I, 122);
 12) Zvali su ih i „Vlaho“, „Srbo“, „krmci“, „prasci“ (RS, 126).

7. Zaključak

Pored svoje osnovne sintaksičke funkcije označavanja subjekta, kao osnovnog rečeničnog konstituenta, ali i leksičkog jezgra u kopulativom i semikopulativnom predikatu, ovaj padežni oblik koji ima samo jedan strukturni lik, u jeziku Mihaila Lalića predstavlja katkad i sredstvo koje doprinosi stvaranju brojnih stilematičnih konstrukcija.

Birajući određeni naslov, mijenjajući naslove poglavlja u narednim verzijama, Mihailo Lalić uspijeva da pruži osnovnu informaciju o tematskom sadržaju ovih romana, a njihovom strukturom i semantičkom iznijansiranošću uspijeva da privuče pažnju čitaoca i izrazi osobenost svog pripovijedačkog postupka, čime se aktivira referencijalna, konativna i ekspresivna jezička funkcija.

Apsolutno nepotpune rečenice, posmatrane sa stilističko-retoričke tačke gledišta, stilski su markirane i mogu se smatrati figurom. U retorici se nominativni iskazi smatraju podvrstom elipse, jer je cijeli izraz sažet, nominalizovan (Katnić-Bakaršić, 1999: 95). Imenica djelimično preuzima na sebe i predikativnost, dok postupak deglagolizacije pojačava stepen začudnosti i skreće pažnju na samog čitaoca stvarajući brojne asocijativne veze.

Obilježenim redom riječi redom, razdvajanjem upravnog i zavisnog dijela sintagme, brojnim subjekatskim dodacima, postiže se naročita ekspresivnost i osobita rečenična forma, koja je mnogo više od prostog „jezgra rečenice“ koje se tiče subjekta iskazanog nominativom. Složenost dešavanja, odnosa i karaktera Lalićevih likova u imaginarnom prostoru i vremenu romanesknog svijeta otkriva se složenošću i bogatstvom nominativnih sintagmi koje pronalazimo u svim ispitivanim djelima.

Literatura

- Alanović, M. (2006) „Formalnosintaksički obrasci identifikacije agensa“, **Prilozi proučavanju jezika**, br. 37, Novi Sad, str. 105-116.
- Barić, E. i dr. (2003) **Hrvatska gramatika**, Zagreb: Školska knjiga.
- Belić, A. (1950) **Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika**, Beograd: Prosveta.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), **Gramatika bosanskoga jezika**, Zenica: Dom štampe.
- Katnić-Bakaršić, M. (1999) **Lingvistička stilistika**, Budimpešta: Open Society Institute.
- . (2001) **Stilistika**, Sarajevo: Ljiljan.
- Lalić, M. (1997) **Pipavi posao spisatelja, razgovori o knjigama između 1962. i 1984. godine**. Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica.
- Piper, P. i dr. (2005), **Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica**, Institut za srpski jezik: SANU.
- Pravopis srpskohrvatskog jezika** (1985) Novi Sad: Matica srpska.
- Puriš, B. (2010/2011) „Ekspresivna sintaksa u književnoumjetničkom tekstu“, **Post Scriptum**, Bihać, br. 1, str. 24-29.
- Silić, J., Pranjković, I. (2007) **Gramatika hrvatskoga jezika**, Zagreb: Školska knjiga.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2011) **Gramatika srpskog jezika**, Beograd: Zavod za udžbenike.

Stevanović, M. (1979) **Savremeni srpskohrvatski jezik, II, Gramatički sistemi i književnojezička norma**, Beograd: Naučna knjiga.

Građa

- Lalić, M. (1950) **Svadba**, Beograd: Prosveta.
---. (1973) **Svadba**, Ljubljana: Delo.
---. (1955) **Raskid**, Cetinje: Narodna knjiga.
---. (1969) **Raskid**, Beograd: Nolit.
---. (1973) **Ratna sreća**, Beograd: Nolit.
---. (1983) **Ratna sreća**, Beograd: Nolit.
---. (1957) **Lelejska gora**, Beograd: Nolit.
---. (1983) **Lelejska gora**, Beograd: Nolit.
---. (1992) **Tamara**, Beograd: Srpska književna zadruga.

Danijela Radojević

STRUKTURNO-SEMANTIČKE ODLIKE FRAZEOLOŠKIH JEDINICA I NJIHOVA STILOGENOST U JEZIKU NIKOLE LOPIČIĆA

Apstrakt: U radu se analiziraju strukturni tipovi frazeoloških jedinica i vrši njihova semantička interpretacija na primjerima iz djela crnogorskog pisca Nikole Lopičića. Pored ustaljenih frazeoloških obrta, predmet interesovanja su i perifrastični frazeologizmi, kao i frazeologizmi nastali na osnovu ustaljenih poređenja. Autorka se bavi i pitanjima oko kojih postoje konfrontirana mišljenja u lingvističkoj literaturi, a tiču se samog naziva frazeoloških jedinica i nesaglasja oko njihovog strukturnog opsega. Zauzimajući stav da se frazeologizmi posmatraju šire, a ne samo kao sintagme, analizom je obuhvaćen i poseban strukturni tip – frazeološki žanr koji obuhvata smisaono organizovane složene sintaksičke jedinice (poslovice, izreke, aforizme i sl.), a ustaljena forma ih približava frazeološkim konstrukcijama.

Evidentno je funkcionisanje frazeologizama kao ekspresivnih jezičkih znakova, te je u radu pažnja posvećena i njihovoj stilogenosti, budući da imaju bitan udio u konstituisanju stilskog izraza pisca. U tom smislu posebno su apostrofirani frazeologizmi nastali modifikovanjem ustaljene forme koji su sa naglašenom stilskom markiranošću.

Gljučne riječi: frazeologija, frazeološke jedinice, frazeologizmi, ustaljene konstrukcije, frazeološki obrti, struktura, semantika, stilogenost, ekspresivnost, Nikola Lopičić

1. Uvod

U novijoj lingvističkoj teoriji frazeologija zauzima svoje mjesto kao sintaksičko-leksička poddisciplina, a „u stvari je to oblast izrazito lingvističko-stilistička“ (Muratagić-Tuna, 1998: 149), budući da je evidentno funkcionisanje frazeologizama kao ekspresivnih jezičkih znakova. Istovremeno, opštepoznato je da su prisutna nesaglasja u literaturi kako oko naziva frazeoloških jedinica (frazem, frazemska jedinica, frazeologizam, fraza, izraz, idiom, ustaljeni obrt, frazeološki obrt itd.), tako i oko definicije njihove. Razlike se tiču strukturnog opsega; tako jedni tvrde da frazeološka jedinica može biti fonetska riječ, sintagma ili rečenica, drugi pak takvu semantičku i funkcionalnu sposobnost pripisuju isključivo sintagmi (Burić, 2009: 106).

Ono što je najmanje sporno kada su u pitanju frazeologizmi to je čvrstina njihove strukture u kojoj su leksičke zamjene veoma ograničene, a gramatičke ne unose semantičke promjene. „Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku, tj. ne formiraju se svaki put iznova spontanim slaganjem pojedinih riječi kao što se formiraju slobodne veze riječi“ (Menac, 1970: 1). Nerijetko uz čvrstinu strukture frazeologizma naglašava se i stabilan poredak njegovih djelova.

U ovom radu razmotrićemo ustaljene veze leksičkih jedinica koje su prisutne u jeziku crnogorskog pisca Nikole Lopičića, predstavnika socijalne literature, koji je poseban trag na

polju crnogorske književnosti između dva svjetska rata ostavio svojim pripovjedačkim umijećem¹.

Prema značenju, frazeologizmi se najčešće dijele na *globalne* i *komponentne*. Za prve je karakteristična potpuna desemantizacija, tj. sve njegove komponente dobijaju preneseno značenje. Kod komponentnih frazeologizama dolazi do djelimične desemantizacije, tj. samo neki njihov član nosilac je prenesenog (frazeološkog) značenja, odnosno značenje ovih frazeologizama više je zbirnog karaktera (Mršević-Radović, 1987: 14). Značenje cjeline ne može se izvoditi iz značenja svake riječi ponaosob iz koje se frazeologizam sastoji. To jedinstveno značenje koje se u literaturi naziva globalnim ili opštim značenjem omogućava da se frazeologizam tretira kao jedinstvena jedinica koja ima i jedinstvenu sintaksičku funkciju. Jedinstveno značenje i jedinstvena funkcija frazeologizma, koji se ponekad tako ilustrativno manifestuju kroz mogućnost da se cio frazeologizam zamijeni jednom riječju – navode semantičare da i frazeologizme smatraju jedinicama leksičkog sistema, ravnopravnim sa leksemama, odnosno riječima (Dragićević, 2007: 24).

2. Analiza

Česta upotreba frazeoloških jedinica u jeziku Nikole Lopičića ne iznenađuje, budući da su te prepoznatljive konstrukcije i te kako prisutne u narodnom jezičkom izrazu koji je upečatljiva odlika govora Lopičićevih junaka, a koje je pisac obilato koristio kao sredstvo njihove govorne karakterizacije (Stanić, 1990; Stijović, 2014; Ćupić, D.; Ćupić, Ž., 1997).

Iz mnoštva građe izdvajamo sljedeće primjere frazeoloških jedinica koje ćemo analizirati:

Šta Vi meni solite pamet (V, 158); tvrdo riješen da jednom *skine s vrata* i krvnika i dug (I, 122); *Ruku na srce*, vo nije za klanje (I, 272); pa njemu *pravo u brk* (I, 276); knjaz njemu *brk u brk* (I, 285); Ti starome ocu da *pljuneš u brk* (V, 77); jesi li *u maniti vjetar udario* (I, 285); *U maniti vjetar udario*, ako sam, ljudi, išta tome kriv (II, 96); ono tvoje dijete laje, ne vjeruje ni u šta, *udarilo u ludi vjetar* (II, 255); uprkos sve učenosti, *ne diže nos* (II, 251); *Digla je nos*, ka' što nesoj zna dić'... (II, 206); Kako ti mogu oprostiti, ti si mi *nos okinula* (V, 86); i on koji se je skitao i *zabijao nos svuđ* (VI, 132); Neće Maše *đavolju stopu* iz sela! (II, 250); ja s njima mogu jedva *sastavljat kraj s krajem!* (II, 309); *oči ćeš sebe* zbog toga *vaditi* (V, 87); Mene *zapala za oko* (II, 310); da ih je mali *na svoju ruku* prodao (III, 176); *razbijajući danonoćno glavu*, bila je tako umorna, tužna (IV, 279); pa ako Bog da, *može voda okrenuti i na drugu stranu* (VI, 39); Oca goriš, a *ženi pod suknjom ležiš* (VI, 79); kad mu je *pamet nesreća popila* (V, 27).

¹ Za korpus smo koristili šest knjiga Lopičićevih Sabranih dela. Prva knjiga Sabranih dela „Seljaci“ obuhvata 15 pripovjedaka. Druga knjiga „Na kamenu“ sadrži 20 pripovjedaka, dok treća knjiga „Domaće ognjište“ donosi 28 do tada neobjavljenih pripovjedaka. U četvrtoj knjizi je roman „Ne diraj palmu“. Petu knjigu Sabranih dela čine dvije drame – „Serdar“ i „Na katedri“ i 26 pjesama. Šestu knjigu „Pripovijetke i drugi spisi“ čini pet djelova. Prvi dio čini trinaest pripovjedaka, drugi obuhvata članke, prikaze, rasprave i osvrte Nikole Lopičića. U trećem dijelu su njegova pisma književnicima; u četvrtom dokumenta u vezi sa književnom djelatnošću ovog pisca, a u petom 36 tekstova drugih autora o Lopičićevom književnom radu (Nikola Lopičić: Sabrana dela I–VI, Stručna knjiga, Beograd, 2002).

U radu smo, umjesto punog naziva, koristili skraćene: I, II, III, IV, V, VI, za odgovarajuću knjigu Sabranih dela iz koje su ekscerpirani primjeri.

U navedenim primjerima frazeologizmi su sa specifičnim, promijenjenim značenjem u odnosu na riječi koje ih čine, a na planu strukture vidimo da su najčešće sastavljeni od sintagmi ili zavisnih rečenica i odgovaraju najprikladnijoj definiciji frazeologizama da su to ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dvije riječi koje imaju jedinstveno značenje (Stanojčić i Popović, 2000: 183). To jedinstveno značenje ogleda se u tome da značenje frazeologizma nije jednako prostom zbiru značenja njegovih činilaca, već predstavlja novu vrijednost. I na tom planu postoje razlike. Naime, ima frazeologizama čije se jedinstveno značenje ne zasniva na semantici nijedne pojedinačne riječi iz kojih se on sastoji. Na drugoj strani, ima i onih frazeologizama na čije ukupno značenje utiče osnovno, ili, neuporedivo češće, neko sekundarno značenje jedne od leksema koje ga sačinjavaju (Dragičević, 2007: 25). Najčešći tip frazeologizama u ispitivanom korpusu upravo su metaforični frazeologizmi kod kojih dolazi do semantičkog pomjeranja, gdje su neka sporedna značenja riječi aktualizovana i istaknuta u prvi plan, a bitne semantičke komponente potisnute.

Kao potvrdu rečenom, daćemo semantičku interpretaciju gorenavedenih frazeologizama: *soliti pamet nekome* = „nametati kome svoje mišljenje; obmanjivati koga nečim, ne prikazujući stvarno stanje“; *skinuti s vrata* = „osloboditi se“; *ruku na srce* = „iskreno govoreći“; *pravo u brk/brk u brk* = „direktno, bez okolišenja“; *pljunuti kome u brk* = „obrukati, osramotiti koga“ (v. u istom značenju: *nos kome okinuti*); *u maniti/ludi vjetar udariti* = „poludjeti, skrenuti pameću“; *dići nos* = „uzjoguniti se, naljutiti se, praviti se važan“; *nos kome okinuti* = „obrukati, osramotiti koga“; *zabijati nos svuđ* = „miješati se nepozvan u tuđe poslove“; *đavolju stopu* = „ni makac, nimalo“; *jedva sastavljati kraj s krajem* = „teško živjeti, živjeti u oskudici, preživljavati“; *oči sebe vaditi* = „gorko se kajati“; *zapasti za oko* = „svidjeti se, dopasti se“; *na svoju ruku* = „bez ičijeg sudjelovanja, svojevolarno“; *razbijati glavu* = „mnogo razmišljati“; *može voda okrenuti i na drugu stranu* = „može se preokrenuti situacija“; *ležati ženi pod suknjom* = „kukavički se ponašati, biti nemuževan“; *popiti pamet* = „obezglaviti, učiniti ludim“.

U literaturi koja se bavi pitanjima ekspresivnosti frazeoloških jedinica pokazano je da „na ekspresivnost utiče 'neobičnost' leksema (ili sintagme) kojom je imenički konstituent predstavljen, no najbrojniji su ipak frazeologizmi nastali slikovitim putem“ (Radulović, 1994: 172). Nesumnjivo je da takvi frazeologizmi u književnim tekstovima figuriraju kao ekspresivni jezički znaci.

Frazeologizmi imaju, kao što je već rečeno, uglavnom ustaljenu formu, međutim, djelimičnom izmjenom, modifikovanjem te forme postiže se vrlo efektni stilski učinak, odnosno frazeologizam biva posebno naglašen i upečatljiv. Evo nekih primjera iz ispitivane jezičke građe koji to ilustruju:

I Mića odahnu, kao da mu se najveći *kamen svali sa srca i pade pred noge* (III, 32); Tebe je, ćeri, *puška pukla što ni jednoj tvojoj družici!* (II, 201); *Okrenula i ti i selo u maniti lik* zbog toga (II, 227); *Ruku na srce i pred Bogom i svetiteljem*, žao mu je drveta i kad ga vjetar obali (I, 69).

U analiziranom jezičkom korpusu bilježimo i perifrastične frazeologizme:

Znamo, ja već *visim nogama u grob* (V, 56); već ti *visim nogama u grob* (I, 107); *pod stare dane* obija tuđe pragove (I, 68); *druge* bi tebe danas *tice pojale!* (II, 309); *on nije u zdravu svijest* (I, 76); Nego kad si *udarila u pomamu*, idi tamo (I, 167); svima *drži kljun u zube* (I, 234); *Do svojih sijedih kosa* Mrgud je mnogo propatio (I, 271); krvio se s Turcima, ubijao bez žalosti, *gledao smrti u oči* (I, 273); Ne bješe tun nijednoga druga koji na nju *nije*

obrnuo oko (II, 310); *lak bi jutros serdar bio na opanku* (V, 19); da si ovu prosidbu *u prvo pero* imala od tvoje se sreće ne bi moglo ostati u kuću (V, 72); *Štedim, tvrd na paru*, ranjam dolar po dolar (II, 311); *Jezik za zube!* – vikali su (VI, 108); *zatro* bi se naš *trag* (V, 27).

U ovim primjerima jedan pojam se zamjenjuje njegovim višečlanim opisom. Time se oživljava slika koja je motivisala frazeologizam. Posebna ekspresivnost, te s njom u vezi i stilska markiranost ovakvih frazeologizama, proističe iz činjenice da i perifraza i frazeologizam imaju slikovitost kao imanentno svojstvo, koje u njihovom spoju, kao reduplicirano, biva posebno naglašeno (Kovačević, 1995: 84–85).

Izdvajamo frazeologizme iz navedenih primjera dajući njihovu semantičku interpretaciju: *visiti nogama u grob* = „biti na samrti“; *pod stare dane* = „u starosti“; *druge bi tice pojale* = „bilo bi drugačije“; *ne biti u zdravu svijest* = „ne biti normalan, razuman“; *udariti u pomamu* = „pomamiti se, poludjeti“; *držati kljun u zube* = „ćutati“; *do sijedih kosa* = „do starosti“; *gledati smrti u oči* = „biti u životnoj opasnosti“; *obrnuti oko* = „pogledati“; *biti lak na opanku* = „biti brz“; *u prvo pero* = „u prošlosti, u mladosti“; *tvrd na paru* = „tvrđica, cicija“; *jezik za zube* = „ne progovarati, ćutati“; *zatrijeti trag* = „potpuno nestati, iščeznuti“.

Poznato je da su frazeološke sintagme, odnosno karakteristične frazeologizirane strukture sa dvije ili rijetko tri riječi koje pripadaju istoj morfološkoj vrsti, potpune semantičke slivenosti, strukturno spojene sastavnim ili asidentskim veznikom, rjeđe predlogom. „Djelovi cjeline su upotrebljeni u neslobodnom frazeološkom saveznom značenju koje 'proističe iz kombinacije oba člana ili pak jedan od članova nijansira, pojačava, odnosno posebno ističe drugi član'“ (Ostojić, 2009: 38).

Podudarnost članova frazema u frazeološkom paru riječi može biti izražena na različitim jezičkim nivoima. Tako iz naših primjera vidimo morfološku podudarnost članova frazeološkog para riječi, gdje imamo usaglašenost i na fonološkom nivou.

Sintaksičku podudarnost ilustruju sljedeći primjeri frazeoloških jedinica:

Učinio sam tolikima, *koji mi nisu ni rod ni pomozi Bog* (V, 116); Za mene je on bio *strah i trepet* (VI, 144); ja njemu *ni pet ni šest* nego pravo u brk (VI, 153); udri sabljom, *pa kome tikva, kome dinja* (VI, 155); I *ime će ti se i trag zatrijet* (V, 32); kiša pada *iz neba i zemlje* (III, 241); *na vrat na nos*, istrčala je niz stepenice na ulicu (IV, 33).

U gorenavedenim primjerima: *ni rod ni pomozi Bog* = „ne biti ni u kakvom srodstvu, i ni u kakvoj vezi“; *strah i trepet* = „koji izaziva veliki strah, od kojeg se strepi“, *ni pet ni šest* = „bez ustručavanja, bez okolišanja, direktno“; *kome tikva, kome dinja* = „kome šta pripadne, po zasluži“; *ime će se i trag zatrijeti* = „nestaće potpuno, nestaće bez traga“; *iz neba i zemlje* = „veoma jako, svom snagom“; *na vrat na nos* = „ubrzano, nepromišljeno, bez reda“ – imamo članove u frazeološkim parovima koji su u koordiniranom odnosu, odnosno sintaksičku podudarnost za izražavanje istog kategorijalnog odnosa.

Frazeološke jedinice u frazemima najčešće su semantički srodne riječi, no ne i po pravilu, jer „članovi frazeoloških konstrukcija mogu biti sinonimi, heteronimi, antonimi ili hiperonimi“ (Ostojić, 2009: 40). U našem primjeru: *za mene je on bio strah i trepet* članovi frazeološke konstrukcije su sinonimi, dok u primjeru *kiša pada iz neba i zemlje* imamo antonime. Ostali primjeri (*Ja njemu ni pet ni šest;... kome tikva kome dinja; na vrat na nos...*) ukazuju na to da članovi frazeoloških konstrukcija mogu biti i u odnosu kohiponimije.

Već smo naglasili da u literaturi postoje neslaganja oko strukturnog opsega frazeoloških jedinica (t. 1). Mi smo u ovom radu slijedili mišljenja onih autora koji frazeologizme posmatraju šire – ne samo kao sintagme, pa smo analizom obuhvatili i one smisaono organizovane složene sintaksičke jedinice koje predstavljaju poslovice, izreke, aforizme i sl. Dakle, ovdje smo uzeli u obzir poseban strukturni frazeološki tip – frazeološki žanr (Pejanović, 2008: 124) – poslovice, čija nam ustaljenost daje mogućnost za to. Njih smo posmatrali kao jedinice srodne frazeologizmima, tzv. vezane kombinacije riječi ili vezane grupe riječi (Dragičević, 2007: 24). One se razlikuju od klasičnih frazeologizama po tome što nemaju semantičku i sintaksičku jedinstvenost.

Na strukturnom planu, ustaljene fraze predstavljaju završene, potpune rečenice, dok frazeološka jedinica može imati rečeničnu strukturu, ali otvorenu, tj. nedovršenu (Radulović, 1994: 173).

Izdvajamo neke od najupečatljivijih primjera ovog tipa iz proučavanog korpusa:

Nema stojanja, vosak se mijesi dok je topal (V, 85); *Klin se klinom izbija* (V, 85); *Ničija ne gori do zore!* (I, 102); *niđe ne visi kolač o drači* (II, 231); *Đe god dimi, ćeri, ognja ima...* (I,126); *hoće pile kvočku da nauči* (VI, 132); *Ni ulje u kandela ne bi ostavili!* (I, 59).

Analiza ovih primjera ukazuje na njihova prenesena, figurativna značenja i široku kontekstualnu upotrebljivost: *vosak se mijesi dok je topal* = „ukazanu priliku treba iskoristiti što je prije moguće“ (ima srodno značenje sa izrekom *Gvožđe se kuje dok je vruće*); *klin se klinom izbija* = „protiv nekoga/nečega se treba boriti istim sredstvima kojima se on/ono služi“; *ničija ne gori do zore* = „ništa ne traje vječno, svemu dođe kraj“; *niđe ne visi kolač o drači* = „nigdje nije idealno“ (semantički joj je srodna izreka *Nigdje ne teče med i mlijeko*); *đe god dimi ognja ima* = „u svemu što se priča ima malo istine“ (srodno sa: *Svaka laž ima pola istine*); *hoće pile kvočku da nauči* = „kada laici pričaju o nečemu osobama koje o tome imaju znanje i iskustvo“; *ni ulje u kandela ne bi ostavili* = „ne bi ostavili ama baš ništa“.

U analiziranom korpusu frekventni su frazeološki obrti u kojima semantički dominira imenica *bog*, što je inače osobina i narodnih govora i razgovornog stila (Stanić, 1990: 46; Bašanović-Čečović, 2010: 68–71; Ristić, 2010: 48–50). Čest je imenički frazeološki par *bogu fala*:

Znaš Bogu fala, kako je nama (I, 107); *Bogu fala, punu kuću* (I, 157).

Dominantna imenica *bog* česta je i u spoju sa glagolima koji su tako upotrijebljeni vezani za određeno semantičko polje (*bog prašta, bog pomaže, vjeruj boga*):

I bog mu prašta grijehove i pomaže (I, 278); *Neka vi bog danas pomogne!* (II, 127); *Pomaga' vi bog, čeljadi!* (I, 265); *da mu bog pomože* (II, 316); *Vjeruj boga* (II, 315).

Evidentna je upotreba imenice *bog* i u optativnim konstrukcijama: *Da Bog veliki da* (III, 29); *ako Bog da* (VI, 39); sa značenjem „da bog dozvoli da se nešto realizuje ili ne realizuje“.

Frazeološki obrti sa imenicom *bog* najrasprostranjeniji su u zakletvama, kletvama, usrdnim molbama, gdje je ova imenica u spoju sa glagolom ili rjeđe sa imeničkom sintagmom. To ilustruju sljedeći primjeri iz Lopičićevog opusa:

Kumimo te milosnijem bogom, ne zateži... (II, 107); *kumim te Bogom ne zameći krv* (V, 34); *Jamčim ti bogom živijem* (II, 123); *Za ime Boga, što je ono?* (I, 62); *Što ti je, za ime*

Boga (I, 140); *Za ime Boga*, što ne sve ćeraš (V, 30); *Bog te ubio!* (I, 131); *Tako ti boga* kaži mi ko ti je sve to napričao (IV, 36); *Tako mi Boga*, tako mi časti, ljudi, on je to meni predlagao! (V, 169); Čaše se *Bogom zaklet* da su to živa čeljad (V, 57)...

U Lopičićevom jezičkom izrazu zabilježen je, istina u rijetkim primjerima, opštepoznati frazem *bog zna* (II, 136) u značenju „ne zna niko; teško je znati“.

Interesantan je u optativnoj konstrukciji frazem: Tek da će me *Bog naglednut'* da se ođen smirim (I, 77), gdje umjesto poznatog frazema *da bog pogleda* imamo upotrijebljen deminutivni glagol *naglednut* i tako donekle modificovani frazem ima veću ekspresivnost. Takođe, veću izražajnost i stilsku obojenost dobijaju oni frazemi gdje je dominantna imenica *bog* praćena determinativom (*milosnijem* bogom, bogom *živijem*), koji je bez uticaja na semantičku identifikaciju frazema, ali zato sa pojačanom ekspresivnošću ima i jače izražen stilski učinak.

Na kraju, iz analiziranog jezičkog korpusa izdvajamo frazeološke izraze koji su nastajali na osnovu nekih ustaljenih poređenja, tzv. poredbene frazeologizme:

a) *crn kao panj* (V, 81); *lijep ka vila* (V, 101); *mrak gust kao tijesto* (I, 72); *mlada kao kaplja* (I, 238); *go ka prst* (III, 119); vidite li da se *muči kao crv* u drvetu (III, 209); Sva si se *utegla ka so u tobocu* (V, 48); *crven* u licu *kao opeka* (IV, 219);

b) svako zrno tvrdo i *zdravo ka' konjski zub* (I, 120); iscijeđeni oblaci, *topli i bijeli, kao vuna* (III, 29); *Sijevale* su mu oči *kao svjetlost svijće* (III, 218); utekla je ona *ošinuta* njegovim riječima *kao bičem po tijelu* (IV, 77); *Sam si, ka rast u potoku* (V, 91); *mlada kao gorski potok* (II, 95); da ne *zavijam jezikom ka pas repom* (V, 95); *snažan kao hrast* (I, 83).

Primjeri pod a) zbog svoje učestalosti dobili su status frazema (*lijep ka vila; gust kao tijesto; mlada kao kaplja; go ka prst*) i tako upotrijebljeni usljed svoje „običnosti“ nijesu nosioci stilogenosti.

Za razliku od njih, grupa primjera pod b) – poređenja koja su plod piščeve kreacije, i koja nastaju proširivanjem osnovnog polja očekivanja, odnosno modifikacijom ustaljenih poređenja – spadaju u stilematične konstrukcije.

3. Zaključak

U proučavanoj jezičkoj građi iz djela Nikole Lopičića zabilježili smo i analizirali širok spektar značenja frazeoloških obrta. Nesumnjivo je da je ovaj jezički sloj umnogome obogatio jezički izraz izučavanog pisca i ostvario poseban stilski efekat, jer „frazeološki obrti, i pored toga što su ustaljene kategorije u jeziku, kazivanje čine življim, reljefnijim, 'doprinosu granjanju i preciziranju'“ (Muratagić-Tuna, 1998: 150).

Već smo naglasili da su frazeološke konstrukcije u velikoj mjeri preuzete iz bogatstva i raskošnosti narodnog jezičkog miljea, te odslikavaju i bogatstvo crnogorskog govornog izraza, budući da su frazeologizmi uglavnom ne uskolokalnog već opštecrnogorskog karaktera. Ipak, ne možemo reći da se frazeološki obrti isključivo naslanjaju na dijalekte, već je neminovno i njihovo približavanje, a nerijetko i podudaranje sa književnim jezikom. Osim toga, za pojedine konstrukcije konstatovali smo da su plod piščeve vlastite nadgradnje i modifikacije, te kao takvi pripadaju isključivo njegovom literarnom stilu, njegovom idiolektu, pa su samim tim na polju stilogenosti obilježeni posebno jarkom bojom. I uopšteno uzevši, ono što je sa stilističkih

pozicija najbitnije jeste činjenica da ovaj jezički sloj daje piscu mogućnost vlastitog izbora pojedinačnih frazeologizama iz neiscrpnog leksičkog blaga jezika, te na taj način bogatstvo frazeoloških jedinica, između ostalog, ogoljava i stilsku profilaciju samog stvaraoca, biva važna karika u konstituisanju kompletne predstave o imanentnim odlikama njegovog stilsko-jezičkog izraza.

Literatura

- Bašanović-Čečović, J. (2010) **Rječnik govora Zete**, Podgorica: CANU, Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“.
- Burić, M. (2009) „Pojmovno-terminološka nesaglasja u frazeologiji“, **Glasnik Odjeljenja umjetnosti**, knj. 27, Podgorica: CANU, str. 103–111.
- Ćupić, D.; Ćupić, Ž. (1997) „Rečnik govora Zagarača“, **Srpski dijalektološki zbornik**, XLIV, Beograd: SANU, str. 3–577.
- Dragičević, R. (2007) **Leksikologija srpskog jezika**, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kovačević, M. (1995) **Stilistika i gramatika stilskih figura**, Nikšić: Unireks.
- Menac, A. (1970) „O strukturi frazeologizma“, **Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika**, godište XVIII, br. 1, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 1–4.
- Mršević-Radović, D. (1987) **Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku**, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Muratagić-Tuna, H. (1998) **Jezik i stil Ćamila Sijarića**, Novi Pazar: ITP „Damad“.
- Ostojić, B. (2009), „O nekim tipovima frazeoloških konstrukcija u jezersko-šaranskom govoru“, **Glasnik Odjeljenja umjetnosti**, knj. 27, Podgorica: CANU, str. 37–44.
- Pejanović, A. (2008) „Frazeologija pjesničkog teksta sa teorijskog i prevodilačkog aspekta (Gorski vijenac i ruski prevodi)“, **Glasnik Odjeljenja umjetnosti**, knj. 26, Podgorica: CANU, str. 119–128.
- Radulović, Z. (1994) **Jezik i stil Ćeda Vukovića**, Nikšić: Unireks.
- Ristić, D. (2010) **Rječnik govora okoline Mojkovca**, Podgorica: CANU, Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“.
- Stanić, M. (1990) **Uskočki rečnik**, Beograd: Naučna knjiga.
- Stanojčić, Ž.; Popović, Lj. (2000) **Gramatika srpskoga jezika, udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole**, sedmo izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stijović, R. (2014) **Rečnik Vasojevića**, Beograd: Čigoja štampa.

Izvor: Lopičić, N. (2002) **Sabrana dela I–VI**, Beograd: Stručna knjiga.

Jelena Bašanović-Čečović

DERIVACIONI MORFOSTILEMI U JEZIKU JANKA ĐONOVIĆA (TVORBENI MODELI I EKSPRESIVNA FUNKCIJA)

Apstrakt: U radu se analiziraju najproduktivniji modeli tvorbe derivacionih morfostilema – deminutiva i augmentativa, koji predstavljaju značajna ekspresivna jezička sredstva. Ispostavlja se da su posebna imenička obrazovanja, njihov postanak i sastav jedan od pouzdanih načina spoznaje jezika Janka Đonovića, najizrazitijeg predstavnika crnogorskog socijalnog pjesništva. S obzirom na to da se kod imenica kao najproduktivnije morfološke kategorije semantička modifikacija ostvaruje sufiksacijom, u radu smo izdvojili karakteristične deminutivne i augmentativne sufikse u imenicama sva tri roda. Upotrebom u naročitom kontekstu, izražajni primjeri deminutiva i augmentativa razvijaju i posebna ekspresivna značenja – nekad pozitivno, nekad negativno obojena, te se ekspresivnost analiziranih leksema ostvaruje ili konotativnom semantičkom strukturom (koja podrazumijeva dodatne, sekundarne komponente značenja), ili naročitom glasovnom i morfološkom strukturom. Analiza je uputila na zaključak da augmentativima i deminutivima Đonović uspješno karakteriše svoje likove i crnogorsko podneblje, te da tvorba riječi, mnogo više nego „čista“ morfologija, postaje podesna za lingvostilistički usmjerena istraživanja žanrovski raznovrsnog opusa Janka Đonovića.

Gljučne riječi: imenica, deminutiv, augmentativ, sufiks, hipokoristik, pejorativ, morfostilem, tvorba riječi, tvorbeni model, semantika, pragmatika, leksika, leksička slojevitost, Janko Đonović

1. Uvod

Lingvostilistička analiza opusa jednog pisca obično pretpostavlja izdvajanje markiranih pojava na svim nivoima jezičke strukture, analizu normativnih gramatičkih kategorija i eventualnih odstupanja od norme, te sagledavanje estetskih funkcija i ekspresivnih mogućnosti piščeva jezika. Iako se smatra da morfološki nivo, „zbog ograničenog broja potencijalno stilogenih jedinica“ (Kovačević, 2003: 228), ne pruža široke mogućnosti za stilistička istraživanja, izvjesno je da, udružen s tvorbom riječi, postaje izvor stilistički relevantnih kategorija koje markiraju jezik jednog pisca, a različiti tvorbeni modeli imenica sa semantikom deminucije i augmentacije nesumnjivo doprinose njegovoj autentičnosti i u sadržinskom i u strukturnom smislu. Analiza ovih tvorbeno-morfoloških kategorija, počev od sufikslnih sredstava deminuiranja i augmentiranja, preko zapažanja o njihovoj frekventnosti u našem korpusu¹, do značenjskih karakteristika i uslovljenosti njihove upotrebe, upućuje na zaključak da su imenice sa semantikom umanjanja i uvećavanja poseban i frekventan sloj leksičkog fonda jezika Janka Đonovića, značajnog predstavnika crnogorskog socijalnog pjesništva.

¹ Našim istraživanjem obuhvaćena su sljedeća ostvarenja: *Gorski tokovi*, pjesme, „Prosveta“, Beograd, 1947 (GT); *Hronike i putopisi*, pripovijetke, putopisi, reportaže, sjećanja, svjedočanstva, drama, „Narodna knjiga“, Cetinje 1950(HP); *Kamena počivala*, pjesme i pjesme u prozi, „Novo pokolenje“, Beograd, 1954 (KP); *Žed drumova*, pjesme i pjesme u prozi „Nolit“, Beograd, 1961 (ŽD); *Nuno iz Urugvaja*, „humoristička pripovijest iz crnogorskog života“, „Kole“, Nikšić 1970 (NU); *Okna*, pripovijetke i putopisi, „Obod“, Cetinje 1972(O); *Janko Đonović, Strah od zaborava*, Posebni radovi, knj. 7, CANU, NIO „Univerziteteska riječ“, Titograd 1988 (SZ).

Iako je domaća gramatička literatura tvorbu riječi dugo smatrala dijelom morfologije, odnosno leksikologije, što je za posljedicu imalo ili odsustvo ili slabiju zastupljenost radova iz tvorbene problematike u monografskim opisima jezika (i stila) pisaca, novija lingvistika tvorbi riječi pristupa kao autonomnoj disciplini u okviru morfologije, koja je često u sprezi sa drugim disciplinama – semantikom, pragmatikom ili (lingvo)stilistikom (Jovanović, 2010: 14). Sa povećanim interesovanjem za semantiku u savremenoj lingvistici, deminutivi i augmentativi postaju predmet pragmatike, a funkcionalno-stilska markiranost i ekspresivne vrijednosti obezbjeđuju im status morfostilema – značajnog sredstva stilske varijacije jezika na tvorbeno-morfološkom planu.

U materijalu kojim raspolažemo uočavaju se različiti tvorbeno-semantički tipovi imeničkih deminutiva i augmentativa. Tvorbeni modeli pridjeva i glagola, prvenstveno sa semantikom deminucije, mogu biti tema nekog sljedećeg rada budući da između sufiksalnog i prefiksalnog umanjivanja, kao i između umanjenih imeničkih, pridjevskih i glagolskih sadržaja postoje razlike vrijedne posebnog razmatranja (Grickat, 1995: 2).

S obzirom na to da se kod imenica, kao najproduktivnije morfološke kategorije, semantička modifikacija ostvaruje uglavnom sufiksacijom², u radu smo izdvojili karakteristične deminutivne i augmentativne sufikse u imenicama sva tri roda i izražajne primjere deminutiva i augmentativa koji razvijaju posebna ekspresivna značenja – nekad pozitivno, nekad negativno obojena, te se ekspresivnost analiziranih leksema ostvaruje ili konotativnom semantičkom strukturom (koja podrazumijeva dodatne, sekundarne komponente značenja), ili naročitom morfološkom strukturom (Ristić, 2004: 18). Zato su ove kategorije, koje primarno denotiraju umanjenje ili uvećanje, interesantne za izučavanje i zbog svoje semantičke širine i „višedimenzionalne modifikacije“ (Grickat, 1995: 1) koja se ostvaruje pod dejstvom kontekstualne ili stilske situacije.

2. Deminutivi kao derivacioni morfostilemi

Pored semantike umanjenja i različitih modifikacija osnovnog značenja, uslovljenih kontekstom, deminutivne imenice karakteriše naglašena ekspresivnost, te im u analizi leksičke slojevitosti jezika jednog pisca pripada posebno mjesto. Prema kriterijumu ekspresivnosti, ove leksičke jedinice pripadaju ekspresivima, riječima subjektivne ocjene, koje predstavljaju poseban korpus stilski markiranih leksema (Vulović, 2010: 15) u okviru leksike našeg pisca.

Popis karakterističnih imeničkih deminutiva opravdaće stavove iznesene u lingvističkoj literaturi da su imenice najpodobnije za morfološku deminuciju, da se deminuiraju sufiksacijom, te da sufiksi „kao strukturalni elementi nisu snabdevači značenjima, ali sama njihova brojnost i raznolikost ukazuju na to da su se mnogi od njih u izvesnoj meri jače specijalizovali u ovoj oblasti“ (Grickat, 1995: 3,6).

Sufiks *-ić* (i njegova varijanta *-čić*), koji je i po porijeklu i po svojoj osnovnoj funkciji deminutivni sufiks (Jovanović, 2010: 37), najproduktivniji je u tvorbi deminutivnih imenica m. roda (Stevanović, 1989: 516). Ovim sufiksima deminuiraju se imenice koje označavaju ljudsko biće i životinje, kao i imenice kojima se označavaju predmeti, pojave i apstraktni pojmovi:

² Rijetke su imenice koje se deminuiraju prefiksima a u literaturi se interpretiraju kao „vansistemski slučajevi“. Npr.: *podoficir* (= niži, mladi oficir). V.: Irena Grickat, *O nekim osobenostima deminucije*, Južnoslovenski filolog, LI, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 1995, 5, fusn. 5.

kao sitni *cvjetići* (HP, 39); nekakav *prozorčić* (HP, 46); natovarenog, riđeg *konjića* (HP, 88); *djelić* vlasti (HP, 103); samo za *hljepčice* i duvan (HP, 106); ovi *poslići* (HP, 106); brdski *izvorčić* (HP, 108); *sinčić* od četiri-pet godina (HP, 116); *putiče* oko njega (HP, 122); *đačića* (HP, 124); *faktorčić* vlasti (HP, 125); *komadić* hljeba (HP, 126); vreće *krompirića* (HP, 130); nekakav *čoškić* od kape (HP, 211); *kotlić* krompira (HP, 213); čisti *glasići* ulivaju se u moje srce (HP, 227); Stotine neznanih izvora i *potočića* (HP, 315); *vagančić* brašna (O, 10); pune *obraščiće* (O, 105); *nosićem* u jastuk (O, 108); *crvić* je kopao u njemu (O, 281); *grumčić* sira (GT, 157).

Navedeni primjeri pokazuju da se ovim nastavcima grade deminutivi isključivo od imenica m. roda, da tvorba deminutiva od imenica ž. roda nije produktivna u ispitivanom jeziku³, dok deminutive ovog tvorbenog tipa od imenice s. roda bilježimo u usamljenom primjeru: juri najmanjeg *jarića* (HP, 344). Iako je distribucija sufiksa *-ić* i *-čić* fonetski uslovljena, stiče se utisak da *-čić* pojačava deminutivno značenje kod imenica sa osnovnom sufiksnom varijantom *-ić* (Jovanović, 2010: 38).

Semantička komponenta koju unosi ovaj deminutivni sufiks u sadržaj osnovne imenice realizuje se kao umanjena veličina kod predmeta (*prozorčić* = mali prozor), odnosno kao mlado biće u sferi živih bića (*đačić*). No, u spoju s osnovama od imenica m. roda koje označavaju predstavnika profesije realizuju se i neka druga značenja, obično negativno obojena, tipa „neznan, nikakav, bezvrijedan, koji ne zavređuje poštovanje“: trgovaca i *trgovčića* (HP, 124); da te postavi za kakvog *pisarčića* (NU, 29). Ova semantička komponenta nazire se i primjeru: *govorčić* od jedne otkucane strane (O, 283). Neutralizacijom značenja „malo“, deminutivi sa sufiksom *-ić* (*-čić*) dobijaju naglašenu ekspresivnu funkciju.

Takođe, pored primarne semantike umanjenja, sadržaj deminutiva sa analiziranim sufiksom može biti kontekstualno određen. Da se hipokorističnost često pojavljuje kao pratilac deminutivnosti, potvrđuju sljedeći deminutivi koji mogu realizovati hipokorističko značenje „mio, nježan, prijatan“, a njihova upotreba doprinosi suptilnosti jezičkog izraza pisca i stvara „opštu atmosferu prijatnosti“ (Muratagić-Tuna, 1993: 154): pred svojim *mužićem* (NU, 49); bezazlenim *glasićem* (HP, 195); njegovih *unučića* (HP, 263).

Primarno deminutivnim sufiksom *-ak* i proširenim varijantama ovog sufiksa Đonović tvori veliki broj deminutiva m. roda, iako njihova tvorba nije produktivna u savremenom jeziku. Deminutivne imenice s ovim sufiksima predstavljaju poseban, stilski markiran leksički sloj. Postaju uglavnom od imenica m. roda, a njihovu tvorbu od imenica ž. roda rjeđe bilježimo:

tračak svjetlosti (HP, 46); planinskog *puteljka* (HP, 93); *oblačak* (HP, 204); planinskih *kućeraka* (HP, 206); izlinjali *puteljak* (HP, 219); tu i tamo pokoji *pramičak* (HP, 226); *kamičak* pod nogama (HP, 262); *sobičak* (HP, 302); za nekoliko *časaka* pruga je pusta (HP, 304); u ovom *kućerku* (O, 7); *plamičak* svijeće (O, 122); niskom, slamenom *kućerku* (O, 132); *čovječuljak* otpozdravi (O, 210); *Jezičak* mora (NU, 88); iskidanim *puteljkom* (GT, 14); *kućerci* kržljavi (GT, 108); sa *krajička* onog svijeta (SZ, 135).

Leksičko-semantičku strukturu ovih deminutiva reprezentujemo modelom: pridjevsko značenje + imeničko značenje (npr. *kućerak* = mala/neugledna kuća). Onda kada se deminutiv realizuje sa kongruentnim atributom, primjećujemo da leksičku spojivost sa deminutivnim imenicama ostvaruju opisni pridjevi negativne konotacije (npr. *izlinjali*, *niski*, *iskidani*).

³ Stevanović navodi rijetke primjere: *bukvić*, *brezić*, *jelić*, *jamić*, *kladić*, *parić*.

Deminutivna imenica partitivnog značenja *tračak*, u leksičkom spoju sa imenicom *svjetlost*, realizuje kvantitativno, priloško značenje „malo, u neznatnoj količini“. Kao nosilac pejorativnosti javlja se *-ulj-* kao prvi dio složenog nastavka, te se pejorativna nijansa značenja nazire u imenici *čovječuljak* (Stevanović, 1989: 474). Stilski markiran deminutiv *časak* ne predstavlja umanjenje apstraktne imenice *čas* u fizičkom smislu. Prema leksikografskoj obradi datoj u RJAZU (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1880–1882: 902), *časak* je karakteristika narodnih pjesama i njime se relativizira pojam vremena. Pored označavanja metaforičnog umanjenja, ovaj deminutiv sadrži nijanse hipokorističnosti, a po zapažanju nekih lingvista i svojstva arhaičnosti (Grickat 1995: 10), što ga izdvaja na stilskom planu.

Sufiks *-(a)c* nosilac je deminutivnog značenja u vezi s tvorbenom osnovom imenica m. roda. Iako je upotreba ovih deminutiva moguća u jeziku književnog djela, uglavnom u pjesničkom kontekstu i sa naglašenom stilskom funkcijom, oni nijesu produktivna kategorija u jeziku našeg pisca. U usamljenim primjerima: reže *hljebac* po *hljebac* (HP, 130); malo *lukca* (O, 154) uočljiva je desemantizacija deminutivnog sadržaja, te lekseme označavaju isto što i osnovna imenica.

U ispitivanom jeziku produktivan je tvorbeno-semantički tip imeničkih deminutiva ž. roda sa sufiksom *-ica* (*-čica*). Pored osnovnog leksičkog značenja zasnovanog na umanjenju motivne riječi, semantika novonastalih deminutivnih imenica na *-ica* može biti uslovljena i širim kontekstom, pri čemu su moguća stilsko variranja. U pretežnom broju primjera prisutna je hipokorističnost, izražavanje simpatije, umilnosti, milošte, a nerijetko se značenje umanjenosti dograđuje i preobraća u minimiziranje i pokudu. Tako su ovi deminutivi pogodna jezička sredstva za izražavanje emotivnog stava govornika i ocjena tipa „mio, drag, prihvatljiv“, ali i „neprihvatljiv“:

šačicu drva (HP, 26); u građenju *crkvica*, *kućica* (HP, 28); Otvori *žvalice* (HP, 28); tankim koncima žila i *žilica* (HP, 33); *šačice* brašna (HP, 40); skrpljena *četica* od desetak ljudi (HP, 93); jedan iz *šačice* izdajnika (HP, 98); *sumicu* dinara (HP, 106); podrte *košuljice* (HP, 112); za kakvu *vajdicu* (HP, 113); *ptičice* (HP, 114); Provuklo je vješto *glavicu* (HP, 117); *sobica* (HP, 173); poljske *kolibice* (HP, 186); ovlašne *hartijice* ispisane nesređenim rukopisom (HP, 244); sitnim *stazicama* (HP, 249); *hrpicom* knjiga (HP, 300); jednostavne *barčice* (HP, 308); ijedne žive *travčice* (HP, 309); *čerčica* (O, 31); zbili u *kućici* (O, 184); *Grupice* đaka (O, 220); *kućice* male pod gorom se stisle (GT, 177).

Deminutiv *čašica* u primjeru: Komšija je mogao dobro da pije i da uz *čašicu* pretrese sve narode (O, 276) upućuje na zaključak da sufiks *-ica* „podjednako učestvuje“ u standardnom deminuiranju i procesu leksikalizacije (Grickat, 1995: 9). Deminuirani imenički oblik *čašica* jeste deminutiv od *čaša*, ali se i leksikalizovao, tj. stekao novo značenje – „alkoholno piće“, ali i niz drugih za koje ne nalazimo potvrdu u dostupnoj nam građi, npr.: *zglobno udubljenje*; *donji zaštitni dio cvijeta*; *udubljenje na starinskoj pušci kremenjači*.

U vezi sa deminutivima ovog i prethodnih tvorbenih tipova, bilježimo upotrebu pridjeva sa značenjem „mali“ i deminutivne imenice, koja se u lingvistici tretira kao nepotrebno gomilanje istoznačnih riječi u sklopu jednog izraza – pleonazam. Iako prema definiciji deminutivne imenice isključuju mogućnost spajanja sa ovakvim pridjevima, ova spojivost opravdana je u stilski markiranom kontekstu (Jovanović, 2010: 43), npr.:

najmanji *krompirić* (NV, 54); male *kućice* (NV, 76); male *baštice* (NV, 77); Mala *mačkica* (HP, 256); male *komadiće* (O, 47); mala *sarmica* (O, 154); *unučica* mala (ŽD, 56).

Po mišljenju M. Kovačevića navedeni primjeri ne samo da nijesu stilske greške, pleonazmi, nego su, naprotiv, izrazito stilematične i stilogene konstrukcije, koje su realizovane ili kao hipokoristični deminutivi (npr. *mala kućica*), ili kao deminutivni pejorativi (npr. *mali čovječić*) (Kovačević, 2003: 230).

Deminutivne imenice sa sufiksom *-ka* nijesu produktivna kategorija u ispitivanom jeziku. Tragovi nekadašnje upotrebe ovog sufiksa u imenicama sa deminutivnim značenjem naziru se u zabilježenim primjerima *slamka* i *travka*: *slamke* iz čebadi (HP, 198); kada se raduješ kao *travka* (O, 103), u kojima je sufiks *-ka* prije u funkciji imenovanja nečega što je samo po sebi malo i neznatno nego u službi za pravu deminutivnost (Stevanović, 1989: 480).

Umjesto deminutiva *trunka*, izvedenog sufiksom *-ka*, koji se po značenju izjednačava sa motivnom imenicom (= *trun*), bilježimo ekspresivniju imenicu sa deminutivnom nijansom u značenju: ovu *trunju* vatre (HP, 40).

Sufiks *-ce* i njegovi derivati⁴ produktivni su u tvorbi deminutiva s. roda. I u ovom tvorbenom modelu moguće je dograđivati značenje umanjenosti, a dogradnjom u okviru novonastale imenice ili pod uticajem konteksta obično se realizuje hipokorističnost, potvrda simpatije, naglašen pozitivan stav govornika, naklonost, nježnost:

popeo se na *brdašce* (HP, 81); *pisamce* (HP, 159); *jezerce* zagasite boje (HP, 209); Jedno *psetance* (HP, 257); u ovom *seocetu* samo ljeti živi (O, 19); oko šarenog *telenceta* (O, 26); *jezerce* Zeleni vir (O, 144); naše *društvanke* (O, 186); poslao je *pisamce* (O, 224); Bio si *momčece* kad si dolazio (NU, 53).

Među deminutivima sa sufiksom *-ce* najmanje je onih sa opštim značenjem „mlada osoba, mlada životinja“. Sufiks *-ce* u imenicu *momče*, koja je već deminutiv izveden sufiksom *-če*, unosi deminutivno-hipokorističku nijansu značenja pa se stilski markiranom imenicom *momčece* izražava nježnost, naklonost, simpatija.

U Đonovićevom jeziku bilježimo i deminutivni sufiks *-če* kojim se grade deminutivi s. roda od osnova imenica m. i ž. roda. Iako je produktivnost deminutiva sa sufiksom *-če* osobina većeg dijela balkanoslovenskog jezičkog areala (Radić 2001: 180), deminutivni sufiks *-če* nejednako je produktivan na nekadašnjoj srpskohrvatskoj jezičkoj teritoriji (Jovanović 2010: 72). U hrvatskom jeziku značenje deminutiva sa sufiksom *-če* ograničava se na kategoriju bića, a njihovu tvorbu od imenica koje označavaju neki predmet Stjepan Babić ne pripisuje hrvatskom jeziku. Ukoliko hrvatski pisci i upotrebljavaju takve izvedenice, to čine, smatra Babić, „s izrazitim stilskim obilježjem“ (Babić, 1986: 118). U djelima srpskih pisaca prisustvo deminutiva sa sufiksom *-če* u značenju predmeta obično se pravdalo uticajem dijalekta na leksiku književnog jezika (Jovanović, 2010: 73). Deminutivima sa sufiksom *-če* Đonović najčešće označava „mlado od ljudi i životinja“, dok su slabije zastupljeni deminutivi sa ovim sufiksom u kategoriji predmeta:

- uzano *prozorče* (HP, 270);
- malo seosko *đače* (HP, 340); neko *momče* (NU, 25); udijelite nešto ovome *jedinčetu* (NU, 75); ovo *jedinče* (NU, 76); *čobanče* (O, 46); *bravče* (O, 130); *ženčeko* mleko (O, 245); *vastače* što uči osmoljetku (O, 58); kao *ptiče* cvili (ŽD, 23); ovo *žgepče* (NU, 76); A ti, *frkunče*, nijesi još pošao na planinu (NU, 16); *Balavče* od petnaest-šesnaest godina pa

⁴ Sufiks *-ce* razvio je četiri svoja derivata, koji funkcionišu kao samostalni sufiksi: *-ance*, *-ence*, *-ašce*, *-ešce*.

hoće da mi vodi politiku (HP, 148); Možda je to kakvo *mangupče*, do juče još umazano uljima, obučeno u vojničke čakšire (O, 270); Što zboriš, *poganče* (NU, 34).

Posvjedočen u dijalogu likova iz ekavske govorne sredine, deminutiv *ženče*, pored semantičke komponente „mlad“, realizuje i hipokorističko značenje za iskazivanje naklonosti i simpatije. Leksičko značenje deminutiva *žgepče*, uobičajenog u leksici crnogorskih narodnih govora, ne izlazi iz semantičkih okvira osnovne i u crnogorskom jeziku neproduktivne imenice *žgebe* – „malo, žgoljavo dijete“. Stilskoj markiranosti ispitivanog jezika doprinose i oblici imenica sa sufiksom *-če vastače* i *frkunče*, u kojima sufiks samo modifikuje značenje osnovne imenice i umanjuje njen sadržaj po kriterijumu uzrasta.

U primjerima tvorenim sufiksom *-če*: *balavče*, *mangupče*, *poganče* samo se dijelom umanjuje sadržaj osnovne riječi budući da u navedenom kontekstu pomenute lekseme realizuju sekundarna značenja – *nevaljalo dijete*; *neozbiljna*, *vragolasta osoba*; *izuzetno pokvarena*, *zla osoba*, što im obezbjeđuje naglašenu stilsku funkciju u ispitivanom jeziku. Upotrebom deminutivne imenice *jedinče* izražava se i sažaljenje, blagonaklonost prema životnim nedaćama mladog bića, što istovremeno doprinosi suptilnosti analiziranog jezičkog izraza. Time je još jednom potvrđeno da ekspresivna funkcija deminutiva zavisi od pragmatičnih momenata i da je ne možemo vezivati za određene sufikse i tvorbene modele, već za konkretne kontekste u kojima se deminutivi upotrebljavaju.

3. Augmentativi kao derivacioni morfofilemi

Augmentativi su tvorbena-morfološka kategorija koja primarno denotira uvećanje. Imeničkom augmentacijom se u sadržaj novostvorene imenice unosi nova komponenta značenja – pridjevsko značenje „veliki“. Upotrebom u naročitom kontekstu augmentativi razvijaju i posebna značenja – češće negativno obojena. Istina, semantičke modifikacije koje nastaju augmentiranjem imenica nijesu brojne, te su mogućnosti dogradnje značenja u kategoriji deminutiva bogatije. No, sigurno je da augmentativima Đonović uspjelije karakteriše svoje junake i crnogorsko podneblje, čija duhovna struktura i mentalitet prije nalažu upotrebu ove derivacione stilsko-jezičke kategorije (Radulović 1994: 168).

Na osnovu korpusa kojim raspolažemo primjećujemo da je najveći broj imeničkih augmentativa nastao dodavanjem sufiksa *-ina* i proširenog sufiksa *-čina*. Augmentativne imenice sa ovim sufiksom su ž. gramatičkog roda, bez obzira na to što se sufiks najčešće dodaje osnovama imenica m., a rijetko imenicama ž. roda:

prijetio je *potočinom* dažda (HP, 36); sa *obrazinom* jagnjeta (HP, 125); grubu *štapinu* (HP, 241); Dogle mi se *đevojčinepo* parastosa (HP, 333); *komatina* od čovjeka (O, 9); *nosine* kao paprika babura (O, 16); *komatinu* kukuruznice (27); krupna *volina* (O, 32); dobru *šamarčinu* (O, 46); Budila bi se u njemu ona *vučina* iz rata (O, 46); Okupila se *svjetina* (O, 48); noću po *karamračini* (O, 122); Doveo si me u ove *planinčine* (O, 164); Bogdan je bio među prvim ustanicima, prava *junačina* (O, 44); pretvori se u *pandurčinu* (O, 209); zarije im *nožinu* u grkljan (O, 218); vreća *kočanjina* (NLA, 16); ove *opančine* su mi se u krv pretvorile (NU, 24); okamenjena *obrazina* (NV, 81); kuda su *potočine* bučale (GT, 190); sa *jezičinom* izbačenom u stranu (SZ, 121); oštru *nožinu* (SZ, 145).

Pored označavanja uvećanog sadržaja onoga što znači imenica u osnovi, što je nerijetko praćeno kombinacijom sa riječima negativne ekspresivne tonalnosti, većina augmentativnih izvedenica u navedenim kontekstima realizuje negativno, nekad i pejorativno značenje, koje apostrofira ekspresivnost augmentativa. Karakterističnim crnogorskim augmentativom *đevojčina* ne označava se primarno kvantitet. Njegovom upotrebom izražava se negativan emotivno-ekspresivni stav govornika koji obično reprezentuje neprihvatanje, neodobravanje, gnušanje. Dodavanjem augmentativnog sufiksa *-čina* na osnovu imenice negativnog značenja *pandur* dodatno se naglašava negativna semantika i negativan stav prema jednoj profesiji. No, pojedini augmentativi sa značenjem muških osoba, npr. *junačina*, *vučina*, realizuju pozitivno značenje pa se njima ističu pozitivne osobine ličnosti – u prvom redu hrabrost, odvažnost, poštenje.

U ispitivanom jeziku registrovane su i tvorbena interesantne imenice sa proširenim sufiksom *-ština*, u kojima je, bez obzira na oblik, augmentativna nijansa prilično oslabila, a možda sasvim i iščezla. Ove imenice imaju značenje osnovnih imenica, odnosno pridjeva, a njihova upotreba doprinosi stilskoj markiranosti jezičkog izraza pisca:

Samo da se otarasi *siromaštine* (O, 10); Iskonska *siromaština* (O, 68); dosta muke i *siromaštine* (NU, 55); svoju ljutu *siromaštinu* (HP, 170); do zore kuvaju *freškotinu* (O, 131); Kuća je udarala na *freškotinu* (HP, 263); da ne lomimo zube ovom *latinštinom* (HP, 199); spotičući se o ovu *latinštinu* kao o svoju jadnu, poderanu obuću (NLA, 15); more *tuđinštine* (NV, 99); Kuću ubi *inokoština* (HP, 229).

Augmentative sa sufiksom *-etina*, u čijoj je osnovi imenica ž. roda, reprezentujemo primjerima: kakvu *slametinu* (O, 61); no se svađam sa onom *babetinom* (NU, 19); Ti si, *babetino*, išćukala (NU, 44). Pored označavanja fizičkog uvećanja onoga što je označeno osnovnom imenicom (*slametina*), augmentativ *babetina* realizuje samo pejorativno značenje koje ne pretpostavlja komponentu „velika“. Upotreba ovakvog augmentativa u funkciji je izražavanja negativnog stava govornika prema augmentiranom pojmu.

Sufiks *-urina* produktivan je augmentativni sufiks u ispitivanom jeziku. U rezultatu augmentacije nastaju imenice koje označavaju predmete, pojave ili životinje. Tvoreni od imenica ž. roda, ovi augmentativi nose izrazitiju pejorativnu komponentu značenja u poređenju sa prethodnim tvorbenim modelima augmentativa:

teških *kišurina* što se spuštaju (HP, 23); najamnih *zgradurina* (HP, 53); prazne *vodurine* (HP, 140); *Tičurine*, tu i tamo prhnu, cijuknu (HP, 219); posukane *travurine* (O, 53); divlje *travurine* (O, 254).

Stiče se utisak da se u ovim primjerima augmentativno i pejorativno značenje ne mogu ni razdvojiti, te *zgradurina* ne označava samo veliku već i neurednu, zapuštenu zgradu. Imenicama ovog tvorbenog tipa izražava se i negativan stav prema augmentiranom pojmu, a pejorativnost augmentativne imenice dodatno se pojačava pridjevima negativne tonalnosti kakvi su *težak*, *prazan*, *divlji*.

U Đonovićevom jeziku registrujemo i augmentative sa proširenim sufiksom na *-ina*, koji ne predstavljaju produktivan model u savremenom jeziku: najamne *kućerine* (O, 66); crna *čorbuljina* (HP, 103); *vjetruština* (GT, 63). Augmentativ *kućerina* ne mora nužno realizovati značenje uvećanja, već može označiti kuću lošeg stila, nesređenu kuću. Kao nosilac pejorativnosti javlja se *-ulj-* kao prvi dio složenog nastavka u augmentativu *čorbuljina*.

Da se augmentativi često upotrebljavaju u ekspresivnoj funkciji kako bi se njima izrazio emotivni stav govornika prema sadržaju koji se augmentira, odnosno prema cjelokupnoj situaciji, potvrđuju i sljedeći primjeri koji s aspekta savremenog jezika pripadaju neproduktivnom tvorbenom modelu: Grube *ručerde* (HP, 53); krupna *ljudeskara* (HP, 131); nekim *daščarama* (HP, 255); ceste posijane *rupčagama* (HP, 261); kroz pukotine *daščara* (O, 224).

4. Zaključak

Analiza deminutivnih i augmentativnih imenica na tvorbeno-morfološkom, semantičkom i pragmatičkom nivou upućuje na zaključak da su principi izbora i upotrebe ekspresivne leksike izuzetno važni za karakterizaciju jezika i stila jednog pisca. U svijetu književnosti satkanom od riječi jedan od preduslova uspješnog stvaranja je odabir i osjećanje riječi u njenoj biti (Radulović, 2004: 139), te je u izdvajanju leksičkih slojeva nužno uvažiti načelo elastičnosti leksičke norme (Muratagić-Tuna, 1999: 82) koje opravdava „leksičko-semantičku otvorenost“ jezika kao materijala književnosti i kombinacije različitih jezičkih datosti u sintagmatskim odnosima riječi (Radović-Tešić, 2009: 158).

Leksički slojevi⁵ u ispitivanom jeziku upotpunjeni su kategorijom derivacionih morfostilema – imeničkih deminutiva i augmentativa, čiji se stilistički aspekt ne smije zaobilaziti u istraživanjima posvećenim tvorbi riječi, koja, mnogo više nego „čista“ morfologija, postaje podesna za lingvostilistički usmjerena istraživanja.

Pored izdvajanja karakterističnih sufiksa, koji u spoju sa tvorbenom osnovom postaju nosioci deminutivnog i augmentativnog značenja, posebna pažnja posvećena je semantičkom aspektu deminucije i augmentacije koji je obuhvatio analizu značenja ovih leksičkih kategorija – počev od izražavanja objektivne veličine pa sve do pozitivnih ili negativnih sudova uslovljenih širim kontekstom. Iako u ispitivanom jeziku dominiraju tipski deminutivi i augmentativi, koji primarno denotiraju umanjenje ili uvećanje, registrovane su raznovrsne mogućnosti „dogradnje“ značenja unutar novonastale jedinice koje predstavljaju izrazit stilistički potencijal. U deskripciji značenja i iskazivanju ekspresivno-emotivnih sadržaja deminutivnih i augmentativnih imenica često je potvrđeno prisustvo hipokorističnog prizvuka nježnosti, simpatije, odobravanja, blagonaklonosti ili pejorativnih i pogrdnih značenjskih nijansi, te su na pragmatičkom nivou deminutivi i augmentativi jedna vrsta diskursne formule koja svoje značenje dobija u određenim govornim situacijama – govornim činovima ekspresivnog tipa.

Kao pokazatelji naročitih socijalnih i individualno-psiholoških procesa u dijalozima Đonovićevih junaka i „uokvirujućem“ piščevom tekstu, imenički deminutivi i augmentativi prenose dio atmosfere crnogorskog ambijenta, ovdašnje govorne navike, svjedočeći o psihološko-lingvističkom profilu pisca i udjelu ekspresivne leksike u njegovom književno-jezičkom diskursu. Zato im u lingvostilističkim istraživanjima treba pristupati kao posebnom stilski markiranom leksičkom fondu koji povećava broj jezičkih jedinica iskorišćenih u stilističke svrhe.

⁵ Jelena Bašanović-Čečović, *Slojevitost leksike u jeziku Janka Đonovića*, u: *Pismo*, Časopis za jezik i književnost, br. XI/1, Bosansko filološko društvo Sarajevo, 58–71.

Literatura

- Babić, S. (1986) **Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku**, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.
- Grickat, I. (1995), „O nekim osobenostima deminucije“, **Južnoslovenski filolog**, br. LI, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, str. 45–96.
- Jovanović, V. (2010) **Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku**, Monografije, knj. 9, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Klaj, I. (2003) **Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo: sufiksacija i konverzija**, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU.
- Kovačević, M. (2003) **Gramatičke i stilističke teme**, Banja Luka: Književna zadruga.
- Muratagić-Tuna, H. (1993) **Jezik i stil Čamila Sijarića**, Novi Pazar: ITP „Damad“.
- . (1999) „Leksički sinonimi u delima savremenih pisaca“, **Četvrti lingvistički skup „Boškovićevo dani“**, Podgorica: CANU, str. 71–88.
- Radić, P. (2001) **Turski sufiksi u srpskom jeziku sa osvrtom na stanje u makedonskom i bugarskom**, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Radović-Tešić, M. (2009) **Imenice s prefiskima u srpskom jeziku**, knj. 20, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Radulović, Z. (1994) **Jezik i stil Čeda Vukovića**, Podgorica: Unireks.
- . (2004) **Iz jezičke problematike**, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice.
- Ristić, S. (2004) **Ekspresivna leksika u srpskom jeziku, teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekt**, Beograd.
- Stevanović, M. (1989) **Savremeni srpskohrvatski jezik I (gramatički sistemi i književnojezička norma)**, Beograd: Naučna knjiga.
- Vulović, N. (2010) **Leksika u pripovetkama Laze K. Lazarevića**, Monografije 8, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Nataša Kostić

ANTONYMY IN COGNITIVE SEMANTICS

Abstract: *Antonymy is considered to play an important role in organising and constraining languages' vocabularies. On the basis of numerous recent investigations of antonymy, that include psycholinguistic experiments, as well as investigations of antonymy in corpora and discourse, this paper argues in favour of the cognitive prototype approach to antonymy that predicts a category with an inherent continuum structure with a number of excellent antonym partners as core members to category members on the outskirts for which a partner is not available in a context-free environment. The theoretical implication of the investigations presented is that antonymy is primarily a conceptual relation, based on general knowledge-intensive cognitive processes.*

Key words: *antonymy, cognitive semantics, canonicity, prototype*

1. Introduction

Research on antonymy was for quite a long time done within the structuralist approach to meaning as a system of relations between words. Antonymy formed an important part of structuralist models to meaning (Cruse, 1986; Lyons, 1977), in which relations such as antonymy are primitives and meanings of words are the relations they form with other words in the lexical network. Cruse assumes that the semantic properties of lexical items are fully reflected in the relations they contract within actual and potential contexts, semantic as well as grammatical. The categorisation of antonyms often involves the ascertainment of certain inherent semantic characteristics of pair members, regardless of the contexts in which they might appear. Theoretical research has focused on semantic or logically based classifications of antonyms. There are, for example, semantic opposites that exhaust the scale they refer to (*dead/alive, married/unmarried*) that are examples of complementary type and are based on the logical relation of contradiction, and 'true antonyms' like *hot/cold* or *long/short* that are not mutually exclusive and, unlike the former type, are gradable and based on the logical definition of contrariety. Other categories include converse opposition (*parent/child, buy/sell*), directional opposition (*north/south, come/go*), 'multiple incompatibles' (e.g. seasons of the year) and orthogonal opposition like *man-woman-girl-boy* where each member of the set is in opposition with two other members. In general, structuralist theoretical work on antonymy helps us perceive the variety within types of semantic oppositions but says more about the individual words than about the relation itself and does not try to characterise antonyms from non-antonyms. Moreover, it does not attempt to identify new antonyms on the basis of the identified features. The main disadvantage of the structuralist approach to meaning is that it is a static system where words have set meaning in the relational network. The theory is not capable to explain lexical flexibility which is evident in how antonymy is used in language. In most of the literature on lexico-semantic relations in the structuralist tradition there is a want of empirical data.

Within the cognitive approach, on the other hand, meanings are conceptual in nature and relations, such as antonymy, are construal configurations and produced by general cognitive processes, such as attention *Gestalt* and comparison (Paradis, 2005). Construals form the dynamic part of the model. They operate on the conceptual pre-meanings in order to shape the final profiling when they are being used in communication.

2. The cognitive prototype approach

The lexical categorical approach considers antonymy to be a lexical relation and words are either lexical antonyms or not. Antonyms are pre-stored and get their meanings from the relation of which they are members. This model is context insensitive and static. For instance, Miller and Fellbaum (1991: 210) state that *ponderous* is often used where *heavy* would also be felicitous, but unlike *heavy* it has no antonym. Similarly *heavy* and *weighty* have very similar meanings but different antonyms, *light* and *weightless* respectively. If antonymy was a conceptual relation, people would have accepted *weighty* and *light* or *heavy* and *weightless* as pairs of antonyms, which is not the case according to Miller and Fellbaum (1991). The conceptual opposition in their model between, for example, *ponderous* and *light* is mediated by *heavy*. Conceptual opposition is thus an effect of lexical relation rather than its cause. However, the experiments carried out by Paradis et al. (2009) and Willners and Paradis (2010) testify that this is not the case. It is obvious, in particular from the elicitation experiment, that the participants have very different scenarios and different styles and genres in mind, when they offer antonyms to adjectives. The lexical categorical approach has no explanation for these patterns. Also, they predict a definite boundary between adjectives such as *heavy* that have antonyms and adjectives such as *ponderous* that have no antonyms on grounds that are not empirically supported. This predicts that we would obtain high scores which are consistent across native speakers for all adjectives that have antonyms and no responses for words with no antonyms, such as *ponderous*. In the lexical categorical model, antonymy as a category will be monolithic without any internal structure.

The cognitive prototype approach, on the other hand, takes antonymy to have a conceptual basis: antonymy is a construal rather than a pre-stored representation. It is dependent on general cognitive processes such as comparison and profiling and relies on a binary configuration of a segment of content (Paradis et al., 2009; Croft and Cruse, 2004; Murphy, 2003). Adjectival meanings are evoked in conceptual combinations with nominal meanings. Conceptual structures are the cause of antonym couplings, not an effect, and salient contentful dimensions such as SPEED, LUMINOSITY, STRENGTH, SIZE, WIDTH, MERIT and THICKNESS form good breeding grounds for routinisation of lexical pairings (Herrmann et al., 1986). This approach predicts a category with an inherent continuum structure with a small number of core members associated with particularly salient dimensions. The results of the investigation carried out by Paradis et al. (2009) and Willners and Paradis (2010) indicate that strongly canonical pairings have lexical correlates, while the vast majority of antonyms have only associatively weak partners in situations where speakers are invited to produce or evaluate antonyms without any contextual constraints. Given a specific context, antonym couplings are bound to be stronger and more consistent across speakers (Murphy and Andrew 1993). In the lexical categorical model different contexts do not affect the antonym, since the antonym of a word is not determined by context and sense, but is lexically driven. Finally, the prototype continuum model is consistent with categorisation in general (Taylor, 2003).

The theoretical implication of the investigations presented is that antonymy is primarily a conceptual relation, based on general knowledge-intensive cognitive processes. However, the investigations also point to the fact that a select group of antonyms are particularly strongly associated in memory. They are deemed to be superb examples of antonyms by participants in judgement experiments and there is strong agreement across participants in elicitation performance about the best antonym of a given word from this select group. For instance, even though it is easy to produce possible antonyms of *bad* (*satisfactory, beneficial, fine, obedient*), all of the experiment participants offered *good* as the best antonym of *bad* in the above-mentioned elicitation experiment. Pairings for which the participants suggested many different antonyms in the elicitation experiment are more likely to be contextually limited, i.e. not strongly routinised as pairs in our minds, or very weakly conventionalised, more generally, due to extreme genre or register restrictions.

3. Antonymy in cognitive semantics

In a dynamic model of Lexical Meaning as Ontologies and Construals (LOC, for short, Paradis, 2005) conceptual space is structured relative to two types of ontological knowledge structures: contentful and configurational structures. Both of them are conceptual pre-meanings that receive their full interpretation when they are used in text and discourse. Content structures involve meaning proper, i.e. meaning structures pertaining to CONCRETE PHENOMENA, EVENTS, PROCESSES, STATES, ABSTRACT PHENOMENA, and configurations are schematic templates such as PART/WHOLE, THING, RELATION, BOUNDEDNESS, SCALE, DEGREE, etc. In addition to these there is an operating system consisting of different types of *construals*, i.e. cognitive processes that operate on the ontological representations in conceptual space (Paradis, 2005: 560). Croft and Wood (2000) suggest that the construal operations discussed in the linguistics literature are special cases of four general cognitive processes: (i) *Gestalt* (subsumes both THING/RELATION and structural schematisation), (ii) salience (focus of attention), (iii) comparison (the source of categorisation and metaphorisation), and (iv) perspective (involves construals such as viewpoint, deixis and subjectivity/objectivity). It is important to emphasise that these construals are not mutually exclusive, but co-occur and are highly interrelated. Construals are imposed on the concepts by speakers and addressees at the time of use. In that way the definite contextual reading is established (Langacker, 1987, 1999; Paradis, 2004, 2005, 2008). The advantage of LOC is that it is a highly dynamic model able to account for both conventionalised and highly contextually motivated couplings between configuration and content.

Model of lexical meaning capable of accounting for the continuum of antonym couplings needs to take into account their sensitivity to context, derivability, as well as their discourse functions. Based on recent textual and experimental research, antonymy can be viewed as a conceptual relation with all antonym couplings sharing the same defining properties. As noted earlier, in the theory of Cognitive Semantics, meanings are mental entities in conceptual space and arise through context-driven conceptual combinations. Within this theoretical approach, a dynamic model of Lexical Meaning as Ontologies and Construals (LOC, for short, Paradis, 2005) is able to describe and explain the creation of binary semantic contrast in language and thought.

Using the terminology of LOC, the binary opposition is effected through a construal of comparison in which a contentful dimension (x) is divided by a BOUNDED configuration and the meanings on either side of the boundaries are used and understood as opposites (Paradis,

2010). It means that when two meanings are used as antonyms in a context, they are construed as representing two sides of a dimension of meaning, and the binary contrast expressed is invoked through a process of comparison (Paradis, 2010). In all instances of antonymy the underlying contentful meaning structure is divided into two parts, that represents the *Gestalt* of a binary construal. All antonyms are equal in the sense that the configuration of BOUNDEDNESS is an absolute and necessary requirement for meaning in certain content segment to be used as antonyms: a pair along a meaning dimension divided by a boundary is a pair of antonyms if used in binary opposition in a given context.

LOC provides us with a contentful dimension of meaning (which might be LENGTH, EXISTENCE, GENDER, etc.) and a BOUNDED configuration. All antonymic contexts are created through a motivated mechanism of comparison. When a dichotomy can be set up and the two opposites are located on either side of the boundary, they are contrasted through comparison in the context where they occur. Textual and experimental research demonstrate that what differs conventionalised antonymous pairs from all others is that they are representatives of the salient dimensions in the sense that they are easily identifiable i.e. MERIT, WIDTH, AGE, SPEED, APERTURE, WEIGHT, TEMPERATURE (Langacker, 1987: 148; Lakoff, 1987: 271; Taylor, 2003: 88), they are inherently binary because they profile simple content structures (i.e. dimensions and properties), and are construed according to a SCALE or a BOUNDARY configuration. On the other side, any dimensionally alignable meanings can be construed as a pair of antonyms. For example, primary contrast pairs, italicised in sentences like *Njeni predstavnici su malo pričali, a mnogo radili i gradili* 'Its representatives *talked* little, but *worked and built* a lot' (Kostić, 2011: 523), fulfill the requirements for antonym construal: they are aligned along the same meaning dimension within a domain in which they are compared and construed as denoting contrasting concepts.

4. Conclusion

Results of all the investigations presented provide reasons for treating antonymy as a conceptual relation and as a linguistic category exhibiting prototypicality effects. Non-conventionalised antonym pairings belong to the same type of relation as conventionalised ones. Antonymy is a binary construal of opposition that holds between two different form-meaning pairings invoked through a process of comparison and any two form-meaning pairing that fulfills this absolute and necessary requirement in a certain content segment can be used as antonyms.

References

- Croft, W. and Cruse, D. A. (2004) **Cognitive Linguistics**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. and Wood, E. (2000) "Construal operations in linguistics and artificial intelligence", in: Albertazzi, L. (ed.) **Meaning and Cognition: A Multidisciplinary Approach**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, pp. 51-78.
- Cruse, D. A. (1986) **Lexical Semantics**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Herrmann, D. J., Chaffin, R., Daniel, M. P. and Wool, R. S. (1986) "The role of elements of relation definition in antonym and synonym comprehension", **Zeitschrift für Psychologie**, Vol. 194, pp. 133-153.

- Kostić, N. (2011) "Antonymous frameworks in Serbian written discourse: phrasal contexts of antonym co-occurrence in text", **Poznan Studies in Contemporary Linguistics**, Vol. 47, No. 3, pp. 509-537.
- Lakoff, G. (1987) **Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind**, Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987) **Foundations of Cognitive Grammar**, Stanford: Stanford University Press.
- . (1999) **Grammar and Conceptualisation**, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Lyons, J. (1977) **Semantics**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, G. A. and Fellbaum, C. (1991) "Semantic networks of English", **Cognition**, Vol. 41, pp. 197-229.
- Murphy, G. L. and Andrew, J. M. (1993) "The conceptual basis of antonymy and synonymy in adjectives", **Journal of Memory and Language**, Vol. 32, pp. 301-319.
- Murphy, M. L. (2003) **Semantic Relations and the Lexicon**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Paradis, C. (2004) "Where does metonymy stop? Senses, facets and active zones". **Metaphor and Symbol**, Vol. 19, pp. 245-264.
- . (2005) "Ontologies and construal in lexical semantics", **Axiomathes**, Vol. 15, pp. 541-573.
- . (2008) "Configurations, construals and change: expressions of degree", **English Language and Linguistics**, Vol. 12, No. 2, pp. 317-343.
- . (2010) "Good, better and superb antonyms: a conceptual construal approach", **The Annual Texts by Foreign Guest Professors**, Faculty of Arts, Charles University in Prague.
- Paradis, C., Willners, C. and Jones, S. (2009) "Good and bad opposites: using textual and psycholinguistic techniques to measure antonym canonicity", **The Mental Lexicon**, Vol. 4, No. 3, pp. 380-429.
- Taylor, J. (2003) **Linguistic Categorisation**, Oxford: Oxford University Press.
- Willners, C. and Paradis, C. (2010) "Swedish antonyms – a multimethod approach to goodness of antonymy", in: Storjohann, P. (ed.) **Semantic Relations: Theoretical and Practical Perspectives**, Amsterdam: John Benjamins, pp. 15-55.

Ljubomir Ivanović

SEMANTIKA PROŠLIH GLAGOLSKIH VREMENA U NJEMAČKOM JEZIKU

Apstrakt: *Njemački jezik raspolaže sa tri prošla glagolska vremena: perfekt, preterit i pluskvamperfekt. U radu će se govoriti samo o prva dva. Razlog tome je problem njihovog značenjskog razgraničavanja, jer se njihova značenja često smatraju sinonimima. Kao jedna od glavnih razlika između preterita i perfekta navodi se njihova stilska upotreba, pa se preterit više koristi u pisanom jeziku (za izvještaje, priče, istorijske iskaze itd), dok se perfekt najčešće koristi u govoru. Pored toga veliki broj lingvista smatra da je preterit jedino pravo glagolsko vrijeme u njemačkom jeziku, jer samo ono ima jedno jedino značenje: izraziti radnju koja se desila u prošlosti. Međutim, jezička praksa nudi nam primjere kojima se i ov teza može opovrgnuti. Sa druge strane, u vezi sa perfektom vodi se polemika i o tome da li je perfekt više tempus ili aspekt.*

Ključne riječi: *perfekt, preterit, tempus, aspekt, vrijeme dešavanja, vrijeme govorenja, referentno vrijeme*

1. Uvod. Tempus i vrijeme

U starijim gramatikama podrazumijevalo se da glagolsko vrijeme služi za to da se razne izjave razvrstaju u različite vremenske nivoe. Još je Aristotel glagol nazivao vremenskom riječju (*Zeitwort*) i taj pojam koristi se u njemačkoj gramatici od 17. vijeka (Weinrich, 1964: 11). Tim pojmom na neki način izjednačeni su tempus i vrijeme, jer se smatra da glagol služi da pokaže objektivno vrijeme u kojem se dogodila neka situacija o kojoj se govori.

Nijedna druga vrsta riječi nije razvila toliko mogućnosti za upotrebu i toliko mogućnosti kombinovanja kao što je glagol. Razlog tome je vjerovatno to što glagol zauzima centralno mjesto u sintaksičkim relacijama u rečenici.

Iako su morfeme koje služe za građenje glagolskog vremena, načina i roda direktno vezane za glagol, njihove metakomunikativne funkcije ne odnose se na semantiku samog glagola, već na semantiku cjelokupne rečenice.

Pojam tempus možemo posmatrati kao oznaku dvije strane jedne medalje: s jedne strane morfološka forma tempusa (Tempusform), a sa druge strane semantička funkcija tempusa (Tempusfunktion). Forma tempusa vidljiva je na osnovu modifikacije korijena glagola u rečenici. Ta modifikacija izražava se ili pomoću afiksa na glagolu ili uz pomoć konstrukcija pomoćni glagol + infinitiv ili pomoćni glagol + particip. Funkcija tempusa je značenje koje ove forme tempusa imaju kako bi odredile semantički sadržaj rečenice (Zeller, 1994: 15).

Radi lakšeg razumijevanja ove teorije neophodno je objasniti tri značajna pojma: vrijeme dešavanja (Ereigniszeit), vrijeme govorenja (Sprechzeit) i referentno vrijeme (Referenzzeit).

Vrijeme dešavanja je vrijeme u kojem se dešava određeni događaj.

Vrijeme govorenja je vrijeme u kojem se izražava određeni sadržaj.

Referentno vrijeme je vrijeme u odnosu na koje je lokalizovano vrijeme dešavanja.

Pojmove vrijeme dešavanja i vrijeme govorenja nalazili smo i u ranijim teorijama, dok pojam referentno vrijeme za svoju teoriju dodaje Rajhenbah. Neophodnost da se i ovo treće vrijeme uzme u obzir proizilazi iz činjenice da je opisivanje temporalnih relacija kod perfektnih temporalnih formi jedino onda moguće ako sagledamo referentno vrijeme.

Uz pomoć referentnog vremena može se objasniti razlika između perfekta i preterita: kod oba glagolska vremena interval vremena dešavanja nalazi se prije vremena govorenja, ali se referentno vrijeme kod preterita poklapa sa vremenom dešavanja, što donekle objašnjava upotrebu preterita u pričama, dok se kod perfekta poklapaju referentno vrijeme i vrijeme govorenja što donekle opravdava upotrebu perfekta prilikom izvještavanja o određenim događajima koji imaju veze sa sadašnjošću.

2. Preterit

Preterit se smatra pravim tempusom. Razlog za ovu tvrdnju bila bi jasna morfološka obilježja koja ima ovo glagolsko vrijeme. Međutim, ako bismo govorili o semantičkom nivou preterita, tj. o njegovom značenju, onda bi tu mišljenja bila podijeljena.

Ono što se preteritu svakako ne može osporiti jeste njegova osnovna upotreba – da se izraze različiti sadržaji koji su se desili u prošlosti. Dakle, radnje, stanja i zbivanja o kojima se govori smješteni su u prošlost:

(1) *Gestern regnete es.*

Er sah sie gestern in der Stadt.

1914 fing der Erste Weltkrieg an.

Još jedna od osnovnih karakteristika preterita jeste da se on mnogo više nego ostala prošla glagolska vremena koristi u pisanom jeziku za izvještaje, priče, istorijske iskaze itd. (Srdić, 2008: 77):

(2) *Am 21.7.1969 betrat Neil Armstrong den Mond.*

Preterit ima samo jednu značenjsku varijantu. Vrijeme dešavanja i referentno vrijeme su identični. Oboje se nalaze prije vremena govorenja. Preterit ne sadrži modalni faktor. On se može koristiti kako u svakodnevnom govoru, tako i u književnim tekstovima (preterit je tempus koji je specifičan za pripovijedanje). Uz preterit mogu se fakultativno koristiti vremenski prilozii (*gestern, im vorigen Jahr, neulich, 1914* itd.) (Helbig/Buscha, 2001: 132):

(3) *Er arbeitete (gestern) den ganzen Tag.*

Er gab mir (neulich) die Bücher zurück.

Ovakvom tezom daje se utisak da se preterit može kombinovati isključivo sa vremenskim priložima koji upućuju na prošlost, dok se vremenski prilozi za sadašnjost kombinuju isključivo sa prezentom. Da to nije tako i da se preterit može kombinovati sa vremenskim priložima za sadašnjost, prikazano je u malom broju gramatika. Tako npr. Tirof navodi primjere (Thieroff, 1992: 104):

(4) *Jetzt war alles nicht mehr so arg.
Heute sollte es sich entscheiden.
Bald darauf kam mein Bruder.*

Ovakvu upotrebu prezenta on objašnjava na taj način što, iako se preterit koristi u kombinaciji sa vremenskim priložima za sadašnjost i budućnost, ti prilozi ne odnose se na trenutak govorenja, već na trenutak u kojem se radnja dešava.

Ovi prilozi ne mijenjaju osnovnu funkciju preterita. Dakle, radnja se stvarno dešava u prošlosti, prije vremena govorenja, a prilozi za sadašnjost i budućnost na neki način konstruišu kvazi-sadašnjost (*Quasi-Gegenwart*) i kvazi-budućnost (*Quasi-Zukunft*), tj. konstruišu *sadašnjost u prošlosti i budućnost u prošlosti*.

Za dalje objašnjenje upotrebe preterita pogledajmo sljedeći primjer:

(5) *Wir kamen über die Autostrada nach Florenz, das in einem breiten Tal lag.*
(Wunderlich, 1970:139)

Postavlja se pitanje da li se upotreba preterita u (2) i (5) može izjednačiti, tj. svrstati u osnovno značenje preterita (radnja koja se desila prije vremena govorenja).

U primjeru (2) jasna je osnovna upotreba preterita. Naime, radnja o kojoj se govori nalazi se prije vremena govorenja, dok u primjeru (5) imamo pored radnje i jednu osobinu – *Florenz lag in einem breiten Tal*. Jasno nam je da gradovi ne mogu da mijenjaju svoju poziciju i da se Firenca nalazila u širokoj dolini, da se nalazi i da će se nalaziti. Dakle, u ovom slučaju moglo bi se reći da upotreba preterita u gore navedenoj relativnoj rečenici ne odgovara svojoj osnovnoj upotrebi, jer se radnja ne dešava isključivo prije vremena govorenja. Ovakvu upotrebu preterita Wunderlich označava kao *subjektivni preterit (subjektives Präteritum)* (1970). Ta subjektivnost proizilazi iz ograničavanja na određeno vrijeme dešavanja neke radnje o kojem pripovjedač želi da govori. I baš to vrijeme je ono vrijeme koje je važno za pripovijedanje, nezavisno od toga da li se radnja o kojoj se govori ne dešava isključivo prije vremena govorenja.

Primjere za subjektivni preterit nalazimo i kod Velkea (Welke, 2005: 303):

(6) *Sie fanden ihn in der Badewanne. Er war tot.
Ich wusste natürlich, dass ein gleichschenkliges Dreieck auch dreiwinklig war.*

Još jednu karakterističnu upotrebu preterita vidimo u sljedećim primjerima:

- (7) (a) *Wer bekam das Schnitzel?*
(b) *Wie war doch Ihr Name?*
(c) *Was gab es doch morgen im Theater?*
(d) *Ich wollte dich sprechen.*

Ovakvu upotrebu preterita Celer naziva čudnom upotrebom – *erstaunliche Verwendung* (Zeller, 78).

Značenje preterita u gore navedenim primjerima možemo shvatiti jedino ako razumijemo kontekst u kojem su ove rečenice nastale. U nekim od ovih slučajeva radnja se odnosi na događaje koji su se desili u prošlosti – ali to nisu radnje koje su opisane predikatom, već u konkretnom slučaju (a) odnosi se na naručivanje šnicle (*Bestellung des Schnitzels*) ili u primjeru (b) odnosi se na trenutak kada je neka osoba navela svoje ime. Upotrebom preterita u primjeru (b) ne želi se implicirati da se ime osobe promijenilo, da se ta osoba ranije tako zvala, a više ne, već se preteritom upućuje na situaciju kada je govornik saznao ime osobe kojoj se obraća, pa je sasvim smisleno da pita koje je ime u tom trenutku rekao, jer nam naše znanje o svijetu govori da se imena ljudi rijetko mijenjaju, pa da je vjerovatno da sagovornik ima sada isto ime koje je imao i ranije. Primjer sa sličnom upotrebom preterita navodi i Tirof (Thieroff, 1992: 116):

(8) *Wir wohnten damals neben einem netten jungen Mann. Sein Name war Meier.*

Ni ovom rečenicom ne želi se implicirati da je Majer (Meier) promijenio svoje ime, niti da je možda umro. To dokazuje i mogući nastavak nakon ove rečenice:

(9) *Und stell dir vor, heute habe ich Meier wiedergetroffen.*

Dakle, predikativa u ovim rečenicama opisuju se radnje koje su nastale kao posljedica neke druge radnje u prošlosti. Rečenice 7(a) i 7(d) možemo posmatrati i kao svojevrstne floskule, koje se koriste da bi dato pitanje ili iskaz bio učtiviji.

Upotreba preterita karakteristična je za pomoćne glagole *haben, sein, werden* i za modalne glagole. U svakodnevnom govornom jeziku govornik će se, iz praktičnih razloga, prije odlučiti da koristi ove glagole u preteritu nego u perfektu. Slična situacija je i u pasivu, gdje se često odlučujemo za oblik preterita pasiva umjesto oblika perfekta pasiva.

(10) (a) *Ich war gestern in der Stadt.* (umjesto: *Ich bin gestern in der Stadt gewesen.*)

(b) *Gestern Abend konnte ich nicht schlafen.* (umjesto: *Gestern Abend habe ich nicht schlafen können.*)

(c) *Im japanischen Rundfunk wurden ausländische Urlauber zur Heimreise aufgefordert.*
(umjesto: *Im japanischen Rundfunk sind ausländischen Urlauber zur Heimreise aufgefordert werden.*)

Na kraju, možemo potvrditi tezu sa početka ovog poglavlja. Preterit je pravo vrijeme i na semantičkom i na morfološkom nivou. Njime se skoro bez izuzetka uvijek govori o nekoj radnji koja je smještena u prošlosti ili se radnja koja je opisana preteritom odnosi na neku prošlu radnju. Što se tiče upotrebe preterita u njemačkom jeziku, može se zaključiti, da je preterit uprkos (ili možda zbog?) svog nedvosmislenog statusa u govornom njemačkom jeziku gotovo potpuno potisnut perfektom (Zeller, 1994: 79). Mnogi gramatičari govore o nestanku preterita sa cijelog visokonjemačkog govornog područja. Međutim ne možemo staviti znak jednakosti između upotrebe preterita i perfekta. O slučajevima gdje su perfekt i preterit zamjenjivi i o onim kada to nije moguće, biće riječi u sljedećem poglavlju.

3. Perfekt

Kada govorimo o upotrebi perfekta često se postavlja pitanje da li se on može označiti kao tempus ili se u ovom slučaju možda više radi o aspektu glagola. S tim u vezi Celer (1994) (sublimirajući stanovišta drugih gramatičara) navodi četiri glavne hipoteze o perfektu: tempus-hipoteza (die Tempushypothese), aspekt-hipoteza (die Aspekthypothese), hipoteza o višeznačnosti (die Ambiguitätshypothese) i hipoteza kompleksnosti (die Komplexitätshypothese).

Tempus-hipoteza. Prema ovoj hipotezi, semantički posmatrano, perfekt ima isto značenje kao i preterit. Kao što je već i rečeno, perfekt korak po korak potiskuje preterit iz upotrebe.

Aspekt-hipoteza. Pristalice ove hipoteze smatraju da perfekt nema temporalna obilježja, već samo aspektualna.

Hipoteza o višeznačnosti. Zastupnici ove hipoteze mišljenja su da je perfekt višeznačan i da njegovo značenje varira između temporalnog i aspektualnog značenja.

Hipoteza kompleksnosti. Ova hipoteza odgovara formalnom aspektu ovog glagolskog vremena. Kao što je već poznato, perfekt u njemačkom jeziku je složeni glagolski oblik i sastoji se od finitnog oblika pomoćnog glagola u prezentu i participa II. Ta kompleksnost forme prenosi se i na značenje: značenja pojedinačnih komponenti prenosi se na značenje cijele konstrukcije.

Na osnovu stanovišta ove četiri hipoteze da se zaključiti da je jedan od glavnih problema objašnjenja upotrebe perfekta u njemačkom jeziku upravo pitanje da li je perfekt tempus ili aspekt. Za razliku od slovenskih jezika, glagoli u njemačkom jeziku nemaju različite oblike za svršeni i nesvršeni glagolski vid, već se ta osobina glagola može uvidjeti uglavnom iz konteksta u kojem se taj glagol nalazi:

Er hat die Zeitung genommen. Er hat schnell einige Überschriften und Leitartikel gelesen und ist dann ins Bad gegangen, um zu duschen.

Als ich angekommen bin, hat er im Sessel gesessen und die Zeitung gelesen.

Na pitanje da li se radi o svršenom ili nesvršenom glagolskom vidu može se odgovoriti na osnovu priloških fraza koje se koriste u rečenici:

Er hat in 5 Minuten seinen Kuchen gegessen.

Er hat 5 Minuten lang seinen Kuchen gegessen.

Ove priloške fraze govore nam da se u prvom primjeru radi o svršenom glagolskom vidu, dok je u drugom primjeru riječ o nesvršenom glagolskom vidu.

Kroz gramatički aspekt izražava se unutrašnja vremenska struktura jednog događaja. Koliko sam perfekt svojom formom može označiti aspekt jednog glagola veoma je diskutabilno. Vidjeli smo da perfekt sam može imati i svršeni i nesvršeni glagolski vid i o kojem je od ta dva vida riječ, može se zaključiti tek nakon što sagledamo kontekst u kojoj se nalazi rečenica u perfektu ili ukoliko nam priloške fraze na to ukažu. Do „terminološke zabune“ moguće da je došlo i zbog drugih naziva za svršene i nesvršene glagole, pa se tako ovi prvi nazivaju perfektivni (perfektiver Aspekt), a ovi drugi imperfektivni glagoli (imperfektiver Aspekt).

Na osnovu kompleksnosti svoje forme (pomoćni glagol u prezentu i particip II) perfekt svojom upotrebom ukazuje, s jedne strane, na to da se neki događaj desio u prošlosti, ali i da taj događaj dodatno može imati veze sa sadašnjošću, tj. sa vremenom govorenja: u sadašnjosti imamo određeno stanje koje je posljedica neke radnje u prošlosti. Rečenica *Ich bin gekommen* ima za posledicu stanje *Ich bin da*; ili rečenica *Ich habe gelesen/gesehen* ima za posledicu stanje *Ich weiß es jetzt* (jer smo nešto pročitali ili vidjeli).

Dvije komponente od kojih se perfekt sastoji korespondiraju dvijema temporalnim funkcijama perfekta. Participom se utvrđuje prva temporalna funkcija, a to je odnos između vremena dešavanja i referentnog vremena. Drugi odnos je odnos između vremena govorenja i referentnog vremena i za to je odgovoran pomoćni glagol.

Baš taj odnos vremena govorenja i referentnog vremena osnovna je razlika između preterita i perfekta. Kao što je već rečeno perfekt i preterit se ne mogu smatrati sinonimima, tj. ne može se svaki perfekt zamijeniti preteritom (obrnuto je moguće ukoliko se radnja dešava u prošlosti – dakle, u tom slučaju svaki preterit možemo zamijeniti perfektom; jedini slučaj kada to ne bi trebalo da se radi jeste u tekstovima u kojima se nešto pripovijeda (što je više stvar stila nego funkcije)). Zbog toga se razlikuju dvije vrste perfekta – „perfektivni perfekt“ (*perfektivisches Perfekt*) i preteritalni perfekt (*präteritales Perfekt* – onaj koji je po svojoj funkciji identičan preteritu) (Welke, 2001: 173).

Razliku u upotrebi preterita i perfekta Vunderlih (1970: 142) pokazuje na sljedećem primjeru:

Bettina ist eingeschlafen,

Iz ovog primjera po analogiji slijedi: *Bettina schläft jetzt*. Međutim, ako ovu rečenicu kažemo u preteritu

Bettina schlief ein.

ne možemo izvesti isti zaključak. Ova radnja nema za posledicu neko sadašnje stanje, već nam ova rečenica samo govori da je Bettina zaspala u nekom neodređenom vremenskom periodu u prošlosti.

Slična situacija je i sa sljedećim primjerima:

Ich habe mir ein Buch gekauft. Slijedi: Ich besitze jetzt ein Buch.

Karl ist vom Stuhl gefallen. Slijedi: Karl liegt jetzt auf der Erde.

Es hat geschneit. Slijedi: Es liegt jetzt Schnee.

Međutim, ako iste rečenice stavimo u drugi kontekst, onda ne bi bilo uobičajeno koristiti perfekt:

Ich habe mir einen Hut gekauft. Ich habe ihn aber inzwischen wieder verloren. (?)

Ich kaufte mir einen neuen Hut. Ich habe ihn aber inzwischen wieder verloren.

Za prvu rečenicu ne može se reći da je gramatički neispravna, ali moglo bi se reći da je upotreba perfekta u ovom kontekstu neuobičajena. Ako kažemo da je svaki preterit moguće zamijeniti perfektom, onda bi i prva rečenica trebalo da bude sasvim prihvatljiva. Ona bi i bila u

potpunosti prihvatljiva jedino onda kada bismo dodali neki prilog za vrijeme koji se odnosi na prošlost:

Ich habe mir gestern einen Hut gekauft. Ich habe ihn aber inzwischen wieder verloren.

Vunderlih (1970: 144) predlaže sljedeće obrazloženje: perfekt koji se odnosi na prošlost je dvoznačan: s jedne strane može biti alternativa preteritu, dok u drugom slučaju upotrebom preterita rečenica dobija drugu konotaciju. Ta dvoznačnost ogleda se i na jednoj od podjela svih šest glagolskih vremena, pa Vunderlih navodi perfekt zajedno sa prezentom, preteritom i futurom I, kao apsolutna glagolskim vremenima, dok, zajedno sa pluskvamperfektom i futurom II, istovremeno pripada i relativnim glagolskim vremenima. Isto tako, prezent, preterit, perfekt i futur I svrstavaju se u imperfektivna glagolska vremena, dok pluskvamperfekt, perfekt i futur II svrstavamo u perfektivna glagolska vremena.

Za dalje razjašnjenje ove problematike pogledajmo sljedeće primjere koje navodi Celer (Zeller, 1994: 96):

Bettina ist eingeschlafen.

Peter hat ein Haus gebaut.

Ich bin spazieren gegangen.

Ich habe sie geliebt.

Prva dva primjera pokazuju jasnu povezanost sa vremenom govorenja, dok za posljednja dva primjera to ne mora da bude slučaj. Ako pogledamo aspekt glagola u gore navedenim primjerima, onda uviđamo da se u prva dva slučaja radi o perfektivnim, a u posljednja dva primjera o imperfektivnim glagolima.

Događaj o kojem se govori ne mora da se uvijek nalazi prije vremena govorenja. Radnja o kojoj se govori može se desiti i poslije vremena govorenja, dakle u budućnosti. U ovakvim slučajevima perfekt nikada ne možemo zamijeniti preteritom.

Kao što smo rekli da pomoćni glagol u prezentu upućuje na određenu vezu sa sadašnjosti, tj. sa vremenom govorenja, isto tako moguće je da taj glagol u prezentu upućuje na neko dešavanje nakon vremena govorenja:

Morgen um 17 Uhr habe ich eine Seminararbeit fertig geschrieben.

**Morgen um 17 Uhr schrieb ich meine Seminararbeit fertig.*

U ovom slučaju perfekt može zamijeniti futur II (*Morgen um 17 Uhr werde ich eine Seminararbeit fertig geschrieben*) isto kao što i prezent u određenim slučajevima može zamijeniti futur I.

U nastavku ćemo sumirati već pomenute slučajeve i navesti još neke u kojima se vidi razlika između perfekta i preterita.

1. Razmotrimo sljedeće primjere:

Ich erinnere mich, dass er uns letztes Jahr besucht hat.

? besuchte.

Ich weiß, dass er im September mit seinem Studium angefangen hat.

? anfing.

Važno je naglasiti da oblici u preteritu nisu u potpunosti gramatički neispravni. Preciznije rečeno, ovakvi oblici su neuobičajeni. Glagoli kao što su *wissen, sich erinnern, glauben, vermuten, bekannt sein* očigledno imaju osobinu da se u objekatskoj rečenici koja slijedi prije koristi perfekt nego preterit, ukoliko se ovi gore pomenuti glagoli nalaze u 1. ili 2. licu jednine.

2. U razgovorima, diskusijama itd. poželjnije je koristiti perfekt, dok je prilikom pripovijedanja, ukoliko se radi o pripovijedanju književnim jezikom (naročito u tekstovima), mnogo bolje koristiti preterit. S tim u vezi i Vajnrih (1964) ova dva glagolska vremena svrstava u dvije različite grupe – *Besprochenes Tempus* (perfekt) i *Erzählendes Tempus* (preterit).

3. U južnoj Njemačkoj i Austriji u nestandardnom jeziku perfekt se koristi i prilikom pripovijedanja.

4. U rečenicama sa *schon, schon oft, schon immer, noch nie*, upotreba preterita je neuobičajena:

Ich habe dieses Buch schon gelesen.

? *Ich las dieses Buch schon.*

Er hat noch nie eine Schlange gesehen.

? *Er sah noch nie eine Schlange.*

Schon se može koristiti u kombinaciji sa preteritom samo onda ako se radi o nekom glagolu stanja i ako taj glagol prethodi nekoj vremenskoj rečenici koja je u perfektu ili preteritu:

Er besaß schon eine Glatze, als ich ihn kennenlernte. (Wunderlich, 1970: 148)

5. Za rečenice sa *seit* važi isto što i za *schon*, s tom razlikom, što se uz *seit* ne mogu koristiti trenutno-svršeni glagoli (*punktueller Verben*):

Ich warte seit zwei Stunden auf ihn.

Ich habe seit zwei Stunden auf ihn gewartet.

**Ich wartete seit zwei Stunden auf ihn.*

Ich wartete, als Markus endlich auftauchte, auf ihn.

6. U rečenicama u perfektu glavni glagol stoji na kraju rečenice, dok u preteritu glavni glagol zauzima drugo mjesto u rečenici. Iz stilskih razloga se onda često opredjeljujemo za jedan ili drugi glagolski oblik. S obzirom na to da određeni glagoli pokazuju jaku promjenu korijena, iz takođe stilskih razloga, izbjegava se upotreba tog preterita i koristi se perfekt. Ponekad se međutim iz isto tako stilskih razloga ti oblici preterita favorizuju – tzv. *Ästheten-Präteritum*.

7. Često se i iz fonetskih razloga odlučujemo za upotrebu perfekta umjesto preterita, jer kod pojedinih glagola u preteritu dolazi do pojave da se isti ili slični glasovu nađu jedan pored drugog, pa su takvi glagoli teški za izgovor:

Du hast geschossen. (umjesto: *du schossest*)

Ihr habt gebadet. (umjesto: *ihr badetet*)

8. U standardnom jeziku neprihvatljivo je koršćenje pravog oblika perfekta modalnih glagola, dok su u nestandardnom jeziku ovakvi oblici ponekad mogući:

Ich habe gestern arbeiten gemusst/gewollt/gekonnt/gesollt/gedurft.

Na mjesto participa u standardnom jeziku koristi se infinitiv modalnog glagola. Isti je slučaj i sa glagolima *sehen, hören, lassen* ukoliko se nakon njih nalazi objekatska rečenica:

Ich habe ihn gestern laufen sehen/hören/lassen.

Međutim, i ovakvi oblici sa infinitivom umjesto participa u perfektu gore pomenutih glagola rijetko se koriste u standardnom jeziku, pa se zbog kompleksnosti forme češće koristi preterit.

4. Zaključak

Proučavanje tempusa predstavlja neiscrpno polje istraživanja i, iako se čini da je o svemu tome do sada mnogo rečeno, može se zaključiti da mnoge značenjske varijante glagolskih vremena još uvijek nisu dovoljno istražene. Preterit i perfekt kao naizgled sinonimna glagolska vremena pokazuju, pored stilske, i semantičke razlike prilikom njihove dublje značenjske analize. Ovaj rad je pokušaj da se predstavi razlika između dva prošla vremena, čije se razlike (osim onih stilskih i praktičnih) gotovo nikad ne spominju tokom učenja njemačkog jezika u školama, pa ni na fakultetu.

Značenjske varijante raznih glagolskih vremena mijenjaju se tokom vremena. Nešto što je sada neuobičajeno može sasvim brzo postati jedino pravilo u standardnom jeziku. Mnogi lingvisti govore o potiskivanju preterita sa njemačkog govornog područja, koji u pojedinim segmentima perfekt već zamjenjuje, i to je vjerovatno glavni razlog zašto mnogi ova dva tempusa smatraju sinonimima. Razlike u značenju između preterita i perfekta veoma rijetko uviđaju i maternji govornici njemačkog jezika, što dodatno govori o „prijetnji“ da se preterit i perfekt značenjski izjednače i da perfekt u potpunosti potisne preterit. Sa druge strane neka glagolska vremena u njemačkom jeziku gube svoje svojstvo temporalnosti, pa se o perfektu nerijetko govori kao o aspektu, a o futuru I kao o modalu.

Na kraju možemo zaključiti da je od pojma *tempus* koji je preuzet iz latinskog jezika ostao samo naziv, a da se značenje tog pojma potpuno izgubilo.

Literatura

- Ballweg, J. (1988) **Die Semantik der deutschen Tempusformen**, Düsseldorf: Schwann.
- Cate A. P. (1998) „Tempus, Aspekt, Modus und Deixis“. In: **Tendenzen europäischer Linguistik: Akten des 31. Linguistischen Kolloquiums**, Tübingen: Niemeyer.
- Dudenredaktion (Hrsg.) (2005) **Die Grammatik**, Band 4. Mannheim /Leipzig /Wien /Zürich.
- Engel, U. (2004) **Deutsche Grammatik**, Neubearbeitung, München: iudicium Verlag GmbH.
- Köller, W. (1983) **Funktionaler Grammatikunterricht. Tempus, Genus, Modus: Wozu wurde das erfunden?** Hannover: Schroedel.

- Latzel, S. (1977) **Die deutschen Tempora Perfekt und Präteritum. Eine Darstellung mit Bezug auf Erfordernisse des Faches „Deutsch als Fremdsprache“**, Max Hueber Verlag, München.
- Rothstein, B. (2007) **Tempus**, Universitätsverlag Winter GmbH, Heidelberg.
- Srdić, S. (2008) **Morphologie der deutschen Sprache**, Beograd: Jasan.
- Thieroff, R. (1992) **Das finite Verb im Deutschen. Tempus – Modus – Distanz** (Studien zur deutschen Grammatik, Band 490), Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Vater, H. (2000) „Das deutsche Perfekt – Tempus oder Aspekt oder beides?“ In: Katny, Andrzej (Hrsg.): **Aspektualität in germanischen und Slawischen Sprachen**. Poznan: Wydawn. Naukowe UAM (Seria Filologia germanska, 46), seiten 87-107.
- Weinrich, H. (1964) **Tempus. Besprochene und erzählte Welt**, Stuttgart: Kohlhammer (Sprache und Literatur, Band 16).
- Welke, K. (2005) **Tempus im Deutschen. Rekonstruktion eines semantischen Systems**, Berlin: Walter de Gruyter.
- Wunderlich, D. (1970) **Tempus und Zeitreferenz im Deutschen**, München: Max Hueber Verlag.
- Zeller, J. (1994) **Die Syntax des Tempus. Zur strukturellen Repräsentation temporaler Ausdrücke**, Opladen: Westdeutscher Verlag.

Miodarka Tepavčević

SINTAKSIČKO-SEMANTIČKE ODLIKE AKADEMSKOG DISKURSA

Apstrakt: *Autor se u radu bavi sintaksičko-semantičkim specifičnostima akademskog diskursa. Analizirajući naučne tekstove u ediciji Instituta za strane jezike, namjera nam je bila da sagledamo stepen zastupljenosti osobina ovog diskursa, ali i da ukažemo na neke druge specifičnosti analiziranog diskursa.*

Ključne riječi: *akademski diskurs, sintaksičko-semantička analiza, naučni tekstovi*

1. Uvod

U ovom radu bavićemo se sintaksičko-semantičkom analizom akademskog diskursa, koji danas istovremeno predstavlja izazov za proučavanje zbog sve veće njegove važnosti u savremenim istraživanjima, ali, sa druge strane, proizvodi i niz dilema. Polje djelovanja ovog diskursa sve je veće. Iako se smatralo da je akademski diskurs jednostavan, ipak predstavlja bogatu riznicu za raznolika istraživanja s obzirom na specifičnost leksike, žanrovsku razuđenost, njegov uticaj na druge diskurse, specifičnost sintaksičkih struktura, povezanost nauke sa sociokulturnim i ekonomskim odnosima.

Pročavanje naučnog/akademskog diskursa jedan je od aktuelnih problema savremene lingvistike¹. Na jezičkom nivou pronalazimo cijeli niz pitanja karakterističnih za diskursnu analizu, počev od rječnika (vrijednost leksema, njihove ekspresivne vrijednosti), gramatičke strukture (aktiv – pasiv, upotreba zamjenica mi – ja – oni, nominalizacija, koordinacija – subordinacija), tekstualne strukture (upotreba konektora, govorni činovi), intertekstualne veze (odnos teksta prema drugim tekstovima, citatnost) (Katnić-Bakaršić, 2012: 12–13). Autorka navodi da u diskursnoj stilistici dominira naziv akademski diskurs, koji je širi pojam i obuhvata različite aspekte i upotrebe jezika nauke, ali i granične žanrove koji se kreću prema razgovornom, publicističkom, esejističkom i dr. Svrstava se u grupu specijalnih stilova, odnosno stilova koji imaju užu sferu upotrebe (Katnić-Bakaršić, 2007: 78).

U radu ćemo najprije ukazati na definiciju pojma akademski diskurs, a zatim se osvrnuti na način kako ga savremena lingvistika sagledava i tumači njegove osobenosti, a potom ćemo kroz analizu tekstova akademskog diskursa ukazati na neke od osobina i specifičnosti ovog stila.² Analizirajući naučne tekstove Instituta za strane jezike, namjera nam je bila da sagledamo stepen zastupljenosti navedenih osobina, ali i da ukažemo na neke druge osobine akademskog

¹ Autorka Savka Blagojević navodi da se termin naučni funkcionalni stil, praških strukturalista, često koristi kao alternativa akademskom diskursu, koji je u našoj literaturi novijeg datuma; ipak to ne može biti, jer se kod naučnog funkcionalnog stila u prvi plan stavljaju njegove leksičko-sintaksičke osobenosti, a kod analize akademskog diskursa, prema birmingemskoj školi analize diskursa, u prvi plan stavljaju njegovi korisnici, tj. pošiljaoci i primaoci naučnih informacija (Blagojević, 2011: 208).

² Korpus predstavljaju tekstovi iz zbornika Instituta za strane jezike – *Lingvističke analize*, zbornik u čast 25 godina Instituta za strane jezike, Podgorica, 2004. i *Mi o jeziku, jezik o nama*, Zbornik radova sa druge konferencije Društva za primijenjenu lingvistiku (Podgorica, 23.10.2010), Podgorica, 2012.

diskursa. Opredjelili smo se za dva zbornika iz više razloga. Zbornik *Mi o jeziku, jezik o nama* nastao je na osnovu radova izloženih na istoimenoj konferenciji Društva za primijenjenu lingvistiku Crne Gore, a zbornik *Lingvističke analize* nastao je povodom 25. godišnjice postojanja Instituta. U predgovoru zbornika *Lingvističke analize*, jedna od urednica, prof. dr Slavica Perović, kaže da se Zbornik bavi svim nivoima: morfološkim, sintaksičkim, semantičkim, diskursnim, teorijskim i praktičnim aspektom jezika, jedni radovi se bave „malim“ segmentom – morfemama, dok se drugi bave „krupnim“, rečenicom i tekstem (Perović i Bulatović, 2004: X), pa je izazov za proučavanje ovako koncipiranog zbornika bio veći. Sa druge strane, druga urednica zbornika *Lingvističke analize*, prof. dr Vesna Bulatović, konstatuje da se možda nakon čitanja radova iz diskursa u Zborniku u ovoj vrsti analize pronađu i drugi autori, a mi dodajemo da ovaj rad u tom smislu predstavlja samo mali doprinos tridesetpetogodišnjici postojanja i rada Instituta za strane jezike.

Akademski diskurs se definiše kao žanr književnog jezika specifičnih osobina i specifične namjene, koji se realizuje usmenim ili pisanim produktom u okviru akademske diskurske zajednice (Blagojević, 2004: 99). Akademski stil je stil jedne uske zajednice, „s kompleksnom i prikrivenom moći i teritorijalnim pretenzijama“, što je u suprotnosti sa ciljevima tog stila, a sa druge strane, takav stil je potreban jer rezultira naučnim dostignućima (Katnić-Bakaršić, 2012: 72).

Akademski diskurs odlikuje se raznovrsnošću podstilova i žanrova, što je posljedica njegovog upliva u druge stilove, ali i marketizacije univerziteta. Tako Katnić-Bakaršić razlikuje u okviru akademskog diskursa dva tipa – naučno-akademski u užem smislu (to je jezik unutar same naučne zajednice, žanrovski razuđen, a obuhvata knjige, monografije, naučne članke, referate na konferencijama, diskusije, kolokvijume i sl.) i instruktivni, odnosno diskurs poučavanja (udžbenici, predavanja, skripta, nastava, priručnici i dr.) (2012: 68). Autorka konstatuje da je ovaj diskurs aktuelan, a njegovo polje djelovanja prošireno ka drugim tipovima diskursa – administrativnom (prijava projekata, izvještaji o izborima u nastavnička zvanja, izvještaji o magistarskim i doktorskim tezama), retorskom stilu (promocije knjiga, kritike, prikazi), reklamnom (najave promocija, knjiga, reklame univerziteta, fakulteta), publicističkom (javna predavanja, nastupi u medijima, popularni članci i knjige), razgovornom (disusije, razgovori članova akademske zajednice) (Katnić-Bakaršić 2012: 68).

Branko Tošović prema stepenu naučnosti izdvaja tri podstila: strogo naučni (akademski), naučno-udžbenički i naučno-popularni (2002: 266). Katnić-Bakaršić smatra da se naučno-popularni podstil koji obuhvata referentna i informativna izdanja – bibliografije, popis literature, može smatrati segmentom naučnog teksta, ali ostaje otvoreno pitanje da li se sekundarna građa može stilski karakterisati (2007: 82).

Vera Blažević navodi strogo naučni funkcionalni podstil, naučno-popularni podstil, i pedagoški funkcionalni podstil (2009: 12).

Naučni/akademski stil mijenjao se tokom vremena – jezik nauke 19. vijeka razlikuje se od 20. vijeka, stil jedne vrste nauka nije isti kao drugi, npr. egzaktne i humanističke nauke. Kada je riječ o osobinama akademskog diskursa, lingvisti se uglavnom u velikoj mjeri slažu u pogledu njegovih osobenosti.

Naučni tekstovi pružaju objektivnu, tačnu informaciju u kojoj nema mnogo emotivnih i ekspresivnih elemenata. Naučni jezik teži ka jednoznačnosti, ne trpi neodređenost i dvosmislenost. To je način izražavanja koga karakteriše upotreba tačno određenih termina, čvrsta i strogo logička upotreba rečenice, upotreba tačnih vanjezičkih znakova (simbola, tabela, formula, statističkih pokazatelja), sažeto i sistematsko izlaganje, strogo poštovanje utvrđenih oblika izražavanja, upotreba 1. lica množine, tzv. *autorsko mi*. Naučna terminologija je tačna,

neutralna, objektivna i jednoznačna. Dakle, komunikativni zadatak ovog stila ogleđa se u postizanju jasnosti, pa su glavne osobine: objektivnost, postupnost iskaza, stroga logička dosljednost izlaganja, sažetost, jednoznačnost, apstraktnost, normativnost.

Tradicionalno se ovom stilu pripisuju svojstva preciznosti, tačnosti, a često i racionalnosti. Autorka Katnić-Bakaršić smatra da je ranije uobičajena forma za izražavanje bila forma 1. lica množine odnosno autorsko *mi*, dok se u savremenom naučnom stilu teži ka bezličnosti (upotreba pasivnih i bezličnih konstrukcija koje tekstu daju dozu veći stepen objektivnosti i neutralnosti) (2007: 84). Međutim, naučnom stilu se ne mogu odreći ni svojstva i zastupljenost emocionalno-ekspresivnih sredstava. Tako Katnić-Bakaršić smatra da su naučnom stilu svojstvena i emocionalno-ekspresivna sredstva, odnosno subjektivnost, pošto svaki naučnik želi da djeluje uvjerljivo na naučnu zajednicu u pogledu ideja, misli, stavova (2007: 78). Specifičnost ovog stila ogleđa i na tekstualnom planu, pa se rečenice nižu u određenom redosledu (lančana i amplifikativna veza) (Katnić-Bakaršić, 2007: 80).

Naučni tekst predstavlja primjer intertekstualnosti i dijalogičnosti, a što se vidi po upotrebi citata, navodnika, fusnota, spiska literature, teksta koji se odnosi na istoriju nekog pitanja (Katnić-Bakaršić, 2007: 80).

Dominantne funkcije ovog stila jesu referencijalnost, odnosno donošenje novih informacija; konativnost (ubjeđivanje) kao i ekspresivnost. Metajezikička funkcija se takođe javlja s obzirom na zastupljenost definicija, a nije strana ni fatička koja se odnosi na ustaljene konektore, fraze i izraze koji sami po sebi ne donose nove informacije, ali ukazuju da se radi o naučnom tekstu (Katnić-Bakaršić, 2007: 79). Lingvistkinja Savka Blagojević konstatuje da je akademski diskurs ranije sagledavam više kao referencijalni diskurs, odnosno diskurs koji oslikava zakonitosti spoljnog svijeta, dok ga danas primijenjena lingvistika razmatra kao diskurs sa retoričkim karakteristikama, pri čemu dominiraju njegove komunikativne komponente (2007: 126).

U knjizi *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku* autori među osobinama naučnog stila navode: racionalnost, strogost, ekonomičnost, objektivnost sadržaja, deskriptivnu funkciju, težnju za tačnošću, jednoznačnost, jasnoću, preciznost, nedvosmislenost, zahtjev za terminološkom ujednačenošću, zahtjev za potkrijepljenošću svake tvrdnje (Frančić dr., 2005: 15).

2. Analiza

Poznato je da struktura naučnog teksta po pravilima od kraja XIX vijeka ima sljedeću strukturu: uvod, metode, rezultati, diskusija (Katnić-Bakaršić, 2007: 83). Način kazivanja u naučnim tekstovima saobrazan je načinu dokazivanja, a sve je primjereno njihovoj osobenoj strukturi. U tekstovima koji su bili predmet naše analize prisutan je logički način organizacije, koji se vidi u iznošenju teza koje se razrađuju i obrazlažu. Svaki dio ima svoju određenu strukturu, tako u radu *Naslov kao tekst*, lingvistkinje Slavice Perović, ideja, odnosno hipoteza rada o zastupljenosti minimalnog teksta naslova i lida kao i njihove interakcije u diskursnom i informativnom smislu, najprije se postavlja, a zatim se proširuje, razrađuje, komentariše i objašnjava. Dakle, ideje prate određeni redosljed koji je motivisan, pa taj sloj teksta ima osobinu koja se u naučnom diskursu naziva logičnost. To se ponekad i eksplicitno vidi u tekstovima (... *ovaj dio ima za svrhu da objasni, prvo*, novinsku konvenciju i, *drugo*, terminološku zbrku u literaturi kao i da u metodološkom smislu ovog rada objašnjeni termini budu podatno oruđe za rukovanje naučnom aparaturom LA, 4). Logički pristup problema bilježimo npr. i u tekstu

autorke Milice Vuković i Vesne Bratić, *Mi o jeziku, jezik o nama: analiza elektronske komunikacije između nastavnika i studenata*. Naime, lingvistkinje se bave analizom elektronske pošte studenata Univerziteta Crne Gore upućene na adrese nastavnika stranog jezika; pristup je multidisciplinarni i uključuje analizu žanra, pragmatičke metode, kao i analizu pravopisnih, gramatičkih i leksičkih grešaka koje se analiziraju i interpretiraju u okviru šireg sociokulturnog konteksta.

U iznošenju argumenata autori tekstova često koriste gramatičke konstrukcije, kojima saopštavaju različite logičke odnose i na taj način ostvaruju dinamičnost tekstova: odnos poređenja (Među karakteristikama jezika četa koje su *mnogo više* vezane za domen govora *nego* pisanog teksta su i spontanost u komunikaciji (MJ, 70)); odnos paralelnosti iskazan sastavnim i dr. konstrukcijama i konektorima (Onako *kako* lingvistika tvori interdisciplinarne oblasti s drugim naukama, *tako* diskurs ulazi interdisciplinarno sa drugim oblastima (MJ, 16), neverbalni elementi komunikacije postoje *kako* u govornom, *tako* i u onlajn diskursu (MJ, 67), do kojih smo došli analizirajući i tražeći paralele u presudama (MJ, 184)); odnos suprotnosti (diskurs predstavlja disciplinu koja je samo „porasla“, *ali* se nije nužno odvojila od svog temelja (MJ, 15), znanje i autoritet su međusobno povezani na izvjestan način, *ali* najčešće autoritet ne proizlazi iz znanja (LA, 116)); odnos objasnidbenosti (Htjeli smo da provjerimo da li su dugi naslovi karakteristika predizborne kampanje ili su to karakteristike konvencije koje proizilaze iz prirode jezika, *tj.* sintakse i opredjeljenja novina, *tj.* stila. (LA, 3), „Ubjeđivanje“ se vrši igranjem na kartu patosa, *tj.* kroz evociranje emocionalne reakcije, *tj.* empatije kod nastavnika (MJ, 49), Diskurs elektronske prepise između nastavnika jezika i studenata je prilično hibridan, *tj.* odlikuje se intertekstualnošću drugog stepena, *odnosno* interdiskurzivnošću – miješanjem žanrova i diskursa (MJ, 59)); odnos rastavnosti koji se kazuje naporednim rastavnim konektorom *ili* (većina lingvista posmatraju novinski tekst sa aspekta diskurske strukture *ili* lingvističke funkcije *ili* sa aspekta učinka ideološki obojenog teksta (LA, 7), svi se smijemo na isti način, nezavisno od podneblja gdje živimo *ili* jezika kojim govorimo (MJ, 63), stavljanje željene reakcije *ili* emocije u uglaste zagrade (MJ, 65)).

Pored ilustrativnosti ostvarene kroz odgovarajuće primjere, u velikom broju tekstova u analiziranim zbornicima, prepoznajemo i naučnu argumentaciju koja podrazumijeva postupnost u obradi činjenica i izlaganju ideja (Klikovac 2004: 9). Lingvistkinja Duška Klikovac govori o naučnoj djelatnosti kao vrsti putovanja od neke početne tačke ka odredištu, odnosno autori o svojim postupcima argumentacije, rasuđivanja i zaključivanja govore kao o putovanju. Klikovac kaže: „Pojmovna metafora naučna *argumentacija je putovanje* podrazumeva sljedeće: autor je putnik; primeri, pretpostavke, stavovi i sl. jesu polazna tačka autorovog putovanja. Zatim, početak argumentacije je početak putovanja, rešenje problema je odredište putovanja, a donošenje zaključka je stizanje na određeno mesto“ (2004: 29). U zbornicima koji su predmet našeg interesovanja navedena metafora se prepoznaje u mnogim tekstovima, a mi ćemo je ilustrovati na primjeru naučnog rada *Diskurs o čistoći* lingviste Dubravka Škiljana. Takvo organizovanje naučnog izlaganja eksplicitno se iznosi kroz iskaze: Polazeći od pretpostavke... S namjerom da osvijetlimo još neke dimenzije... krenut ćemo od... Već na osnovi prvog dijela... Drugi dio upozorava na to... Treći dio navodi na... Ako najprije usmjerimo svoju pažnju na... Stoga se može zaključiti... Kao što smo vidjeli... s jedne strane... ali i, s druge strane... prema implicitnoj pretpostavci... Čini mi sa da smo ovdje stigli do ključne tačke analize... (LA, 109–119). Ili još konkretnije na primjeru naučnog rada lingviste Igora Lakića, *Modeli analize u pisanom diskursu*, u jednom pasusu primjećujemo tu postupnost: Polazeći (naglasila M. T.) od strukture teksta i raščlanjujući ga na njegove sastavne djelove, pasuse, rečenice, klauze, sve do nivoa riječi ulazimo (naglasila M. T.) u proces dekodiranja teksta. Analiza diskursa ne odnosi se isključivo na

nadrečenični nivo, jer njeni postupci sežu (naglasila M. T.) do dna jezičke hijerarhije kako bi se taj nadrečenični nivo dekodirao (MJ, 34). U tekstovima nalazimo autora-vodiča, koji čitaocu-putniku ukazuje na ono što je bitno, na relevantne pojave i probleme i upućuje ga na dalje razmišljanje-putovanje (Klikovac 2004: 30).

Specifične osobenosti akademskog diskursa ogledaju se na leksičkom i sintaksičkom planu. Tako je česta upotreba termina izraza koji pripadaju metodološkom vokabularu, dok sintaksički nivo odlikuje upotreba pasiva, bezličnih konstrukcija, nominalizacija, uglavnom odsustvo 1. lica jednine, preovladavanje imenica nad pridjevima i glagolima.

Bezličnost kao svojstvo akademskog diskursa kojim se implicira objektivnost naučnog istraživanja ostvaruje se sljedećim postupcima:

1. U tekstovima gdje je distanciranost govornika važno sredstvo objektivnosti, preovladava korišćenje imenice umjesto zamjenice 1. lica, npr.: *Autor* ovog teksta... *Autor* se, naročito na univerzitetkom nivou, u radu sa studentima anglistike, više puta susreo sa problemom (LA, 255), *autor* navodi istraživanja (MJ, 27), *Autor* pokušava da privuče pažnju (MJ, 29);

2. Česta upotreba 1. lica množine glagola, sa neiskazanom zamjenicom: *Htjeli smo da provjerimo* (LA, 3), *Prije nego se upustimo* u analizu (LA, 15), *Kao što vidimo* (LA, 18), *Kako vjerujemo* (LA, 51), *Razmotrićemo* teoriju (LA, 187);

3. Oblicima pasiva i bezličnim konstrukcijama: *Raspravljalo se* u okviru jezičkih modela (LA, 215), *Ukratko će se izložiti*, a zatim *će se prikazati* (LA, 215), *Zapaža se* nekoliko problema (LA, 217), *iz svega navedenog vidi se* (LA, 165), *može se zaključiti* (MJ, 29), *pažnja se usmjerava* (MJ, 32), *ne mora da bude sadržano* (MJ, 31), *biće ukazano* na jedan pristup (LA, 68), *u kome je upotrijebljen* (MJ, 15);

4. Oblicima trpnih pridjeva: *objašnjeni* termini (LA, 4), *određeni* način (MJ, 27), *efektan* način (MJ, 29), *površan* pregled (MJ, 29), *kontrastivni* aspekt (MJ, 16);

5. Upotrebom infinitiva, koji je neutralnija, odnosno zvaničnija forma, postiže se konotacija solidarnosti, približavanje adresatu: bitno je *primijetiti* (MJ, 13), važno je *razgraničiti* (LA, 223), interesantno je *pomenuti* (LA, 244), treba *pomenuti* (MJ, 15), moramo *posmatrati* (MJ, 23), moguće je *napraviti* (MJ, 24), treba *naglasiti* (LA, 216);

6. Pomoću glagolskih imenica, koje pored infinitiva imaju ulogu rečeničnih kondezatora: *promjena* interesovanja (MJ, 13), *opravdanost* primjene (LA, 51), *razmišljanje* o riječima (MJ, 39), *razmatranje* jezičkog čistunstva (LA, 109), *uklanjanje* elemenata (LA, 111); *čišćenje* jezika (LA, 113).

Primjećujemo da rečenični kondezatori u rečenici mogu biti upotrebljeni u različitim sintaksičkim funkcijama – subjekta, objekta, priloških odredbi i dr., i na taj način autori tekstova uspijevaju da se distanciraju i da budu objektivni u odnosu na predmet izlaganja.

Iako je jedna od osnovnih karakteristika analiziranih tekstova apstraktnost i iako autori tekstova daleko češće upotrebljavaju *mi* perspektivu, ipak, u nekim radovima primjećuje se i subjektivnost odnosno upotreba emocionalno-ekspresivnih sredstava. Marina Katnić-Bakaršić konstatuje da je uobičajena forma za izražavanje autorove radnje forma 1. lica množine (tzv. autorsko *mi*, koje u akademskom diskursu postaje topos afektirane skromnosti), dok se u savremenim naučnim radovima teži polu bezličnosti (što znači topos afektirane objektivnosti). Autorka nije sklona prihvatiti ni da je autorsko *mi* zapravo *mi* skromnosti, jer se i ovdje ponekad susrećemo sa snagom broja i impliciranjem moći (Katnić-Bakaršić 2012: 55). U novije vrijeme pojavljuje se tendencija koja se ogleda u upotrebi 1. lica jednine, a smatra se neophodnim uslovom za emancipaciju naučnika i za svoje *ja* u nauci (Katnić-Bakaršić 2007: 84). Autorka

smatra da ova forma 1. lica jednine nije neutralna, jer ima ulogu retoričke strategije, kao topos naglašene subjektivnosti (Katnić-Bakaršić 2012: 71). Ovim problemom detaljno se bavila lingvistkinja Savka Blagojević koja konstatuje da je pitanje upotrebe zamjenica 1. lica jednine, odnosno 1. lica množine, važno za kreiranje akademskog diskursa jer time oni pokazuju svoj odnos prema čitaocima, kao i prema diskursnoj zajednici kojoj pripadaju (2011: 208).

U tekstovima autorke Slavice Perović, *Analiza diskursa – pogled izbliza vs. panoramski pogled* i Ivane Trbojević-Milošević, *Nefaktivni glagoli kao epistemički modalizatori propozicije*, nalazimo potvrdu naprijed pomenutih činjenica. Naime, autorke pojave naučno interpretiraju shodno svom razumijevanju, ali istovremeno pokazujući i emocionalni odnos prema njima. Ova dva teksta nam služe kao ilustracija bitne subjektivnosti naučnog saznanja. Prisustvo aktivnog činioca ogleđa se u upotrebi 1. lica jednine, kao u primjerima: *Ja vas ovim predavanjem opremam* priručnim alatom (MJ, 12), u gore navedenom *pokušala sam da dam* presjek široko shvaćenog diskursa (MJ, 14), *nastojala sam* da lociram (MJ, 14), ovom prilikom *navodim* (MJ, 14), *mogla bih* dalje *da ukažem* na analizu semantičkih okvira (MJ, 15), ovu ilustraciju o sistemu *mogla sam* jednako *da uradim* (MJ, 15), Horizont očekivanja i istraživanja u diskursu se stalno širi, *da se našalim*, kao što se širi kosmos (MJ, 16), *da kažem* da je on kao metafora (MJ, 16), na koji način *moje istraživanje* je učinilo plodotvornim (MJ, 17), *A ja pobjegla* u lingvistike (MJ, 17), Šta više, *čini mi se* (LA, 205), *pomenula bih* još (LA, 209), *mislim* da bi se njima mogao pridružiti (LA, 210).

Ove sintaksičke konstrukcije ukazuju na otvorenu emocionalnost – autorkama su dati problemi zanimljivi, a pojave se nameću njihovoj pažnji. Taj lični stav govori zapravo i o samouvjerenosti i moći vladanja naučnim tekstom, koga odlikuje sistematičnost u izlaganju građe, uvjerljivost govorenja, aktuelnost i zanimljivost. Tu naučnu radoznalost najbolje ilustruju primjeri autorki: Ono što je mene *veoma interesovalo* neki su fenomeni interpersonalne učtivosti (MJ, 16), *Mene je interesovalo* da istražim (MJ, 16), *Mene ovi glagoli zanimaju* (LA, 204). Sa druge strane i u ovim tekstovima važno je primijetiti i svu objektivnost naučnog izlaganja koja se prepoznaje u primjerima: *Zadržimo se* sada na ovome (MJ, 12), Za svrhe ovog rada *bitno je primijetiti* (MJ, 13), o čemu *čitamo* (MJ, 14), kod kojeg *možemo naći...* zato *se prebacujemo* (MJ, 14), *pomenimo* (MJ, 14), što *bismo nazvali* (MJ, 17), *Ne možemo kazati* da se na ovaj način ukazuje (LA, 206), dakle, *imamo* propoziciju (LA, 207), *sasvim je logično očekivati* (LA, 208). Način na koji autorke variraju upotrebu 1. lica jednine i 1. lica množine u okviru svog teksta nude čitaocu svoje mišljenje, izvode zaključke i obraćaju mu se zapravo govori o manifestovanju njihovog prisustva u akademskom diskursu.

Preplitanje subjektivnog i objektivnog, kao i „opšti stilistički kvaliteti jezika: duhoviti obrt, vješto oblikovana fraza, čak i figura“ daju pravu naučnu vrijednost, ali i ljepotu i snagu ovim tekstovima (Simić, Jovanović 2002: 120).

Odmjerenost, kao jedna od navedenih osobina akademskog diskursa, ogleđa se u oprezu i ograđivanju od preoštrih sudova o naučnim mišljenjima, bilo da se radi o sopstvenim ili tuđim mišljenjima. Tako ćemo u zbornicima naići na izraze: *usuđujem se da kažem* (MJ, 15); *Moje se mišljenje nešto razlikuje* (LA, 209), *u to se ne bih upuštala, jer mislim da bi to zahtjevalo posebna istraživanja i poseban rad* (LA, 213), Kada bih morala da kvantifikujem stepen epistemičke distance i modalizacije na skali od 0 do 1, *rekla bih da je on* 0,5 (LA, 213), naučnici *se ograđuju* (MJ, 61), *pretpostavlja se* da se preko njih pojava mogla širiti uz Crnogorsko primorje (MJ, 131).

Sa druge strane, u tekstovima je vidljiva i preciznost autora, koja se ogleđa u primjećivanju nijansi i najsitnijih detalja koji mogu biti važni za problem o kome je riječ (*Tačnije rečeno*, nefaktivni glagoli mogu imati oblik potencijala, ali se na taj način epistemička distanca manifestuje kao hipotetičnost, čime se prelazi u domen kontrafaktivnosti (LA, 212).

Karakterističan je razvitak glasa v u medijalnoj grupi -hv-. *Tačnije*, nakon jednačenja po mjestu tvorbe i redukcije jednog od dvaju frikativnih elemenata primjetna je svojevrsna naporednost u upotrebi supstituenata f i v, čak i kod govornika (MJ, 130), *uočili smo* tri obrasca obrazovanja (LA, 39), *kada se detaljnije prouče, uočava se nekoliko detalja* (LA, 217)).

Za aktuelnost poruke važnost ključnih riječi i sintaksičkih konstrukcija su velike. U tekstovima pronalazimo neku vrstu dogovorenog jezika, koji koristi određen broj verbalnih simbola, odnosno ključnih riječi i izraza (*diskurs, klauza, generativna lingvistika, sintaksička konstrukcija, egzemplifikacija, kognitivni pristup, semantičke relacije, interjezička pragmatika, diskursno znanje, pojmovni amalgami*). Na taj način naučni tekst teži isticanju svojih osobenosti u odnosu na druge stilove. Sa druge strane, to je ujedno i jedan od uslova koji neki diskurs treba da ispuni da bi bio moćan, što govori o mistifikaciji i tajanstvenosti akademskog jezika (Katnić-Bakaršić 2012: 67).

Ukoliko naučnici žele da naglase neke činjenice, one će biti na istaknutom mjestu u početnoj rečenici i u samom tekstu, dok će manje bitne biti stavljene u pozadinu, na periferiju teksta (Katnić-Bakaršić 2012: 103). Autori tekstova upotrebom predloške konstrukcije *na kraju*, sintaksičkih oblika tipa *da finiširamo* (da + prezent) markiraju dio diskursa koji predstavlja završnicu izlaganja, tako da se ovim konstrukcijama adresatu skreće pažnja na ono što će uslijediti u tom dijelu teksta. (*Na kraju*, Dijagram 1 demonstrira podatke (MJ, 83), *Na kraju*, možemo zaključiti (MJ, 104), *da* i mi *finiširamo* ovaj rad parcelisanom rečenicom (MJ, 94), *Na kraju* ovog rada se kao neophodno nameće potreba da kažemo, odnosno ukažemo, na zaključak (MJ, 122)).

U svrhu jezičkih sredstva za iskazivanje slaganja u okviru naučnog rada autori koriste leksička sredstva, kao što su glagoli koji nose semantiku slaganja i potvrdu u vjerodostojnost nekog stava ili tvrdnje (svi se *slažu* u tome (MJ, 38), rezultati *potvrđuju* pretpostavku (MJ, 44), *možemo se složiti* sa autorima (LA, 69)), rječca za potvrđivanje (*da*), modalne riječi i intenzifikatori (*očigledno je* (LA, 188), *svakako* (LA, 206), *vjerovatno* (LA, 54)); kao i sintaksička sredstva kao što su sintagme i rečenice koje su postale šablon pa se mogu smatrati konektorima ovog stila (*nemamo razlog da termin kao takav ne preuzmemo* (LA, 5), *podrazumijeva se da se lingvistika bavi rečeničnim nivoom* (MJ, 15), *u većini slučajeva postoji saglasnost* (MJ, 37), *prema očekivanju*, to se dešava u onim komunikacionim domenima (LA, 114)).

U jeziku su, kao što je poznato, uvijek ostvareni različiti aspekti moći, koji određuju interakcije među ljudima. Iskazivanje moći se može pratiti u svim tipovima diskursa, počev od javnog, tj. svakodnevnog neformalne konverzacije, preko publicističkog, političkog, pravnog, pa do akademskog diskursa. U nekim radovima primjećujemo da se na direktan način signalizira i ukazuje na aspekt moći (*Očekujemo snažno prisustvo ideologije i moći u tekstovima*, jer veliki dio ideloškog naboja i odmjeravanja moći započinje naslovom i u njemu se odvija (LA, 4), *Mi teško možemo spoznati ideje nekog partijskog lidera bez novina što novinama daje veliku moć* (LA, 27). *S pozicije moći gledano*, vrlo je srećno izabran (LA, 29), *Moć broja četiri* (ili pet) nije toliko u nabranju (grešaka) koliko u pojačanoj potrebi za odobravanjem, pa i odobravanjem neodobravanja (LA, 35), uglavnom se radi o *maskiranom argumentativnom*, tj. *ubjeđivačkom diskursu* (MJ, 59)).

Autori unose u naučna istraživanja svoja uvjerenja, svoje ideološke pozicije, svjesno ili nesvjesno, implicitno ili eksplicitno, iako u većini pravaca naučnici nijesu svjesni te činjenice (Katnić-Bakaršić 2012: 10). Stavovi, argumenti, tvrdnje, zapažanja, moraju biti predstavljeni na ubjedljiv i razlozan način da bi ih čitalačka publika prihvatila. Persuazivnost je važan segment diskurzivne moći, a on se u akademskom diskursu zavisno od njegovog žanra ostvaruje specifičnim jezičkim sredstvima. Tako se persuazivnost jednog akademskog govora nekog

pojedince razlikuje od persuzivnosti naučnog članka ili doktorske disertacije, kao i od naučne discipline kojoj ti članci pripadaju (Blagojević 2010: 242). Persuzivnost se u akademskoj komunikaciji postiže jezičkim jedinicama koje sadrže elemente emfatičnosti, kao što su diskursni prilozni specifične semantičke sadržine (*dakako* (LA, 117), *svakako* (LA, 156), *gotovo* (MJ, 54), *naravno* (MJ, 71), *sigurno* (MJ, 113), *nesumnjivo* (MJ, 125)), pridjevi (*najistaknutija* karakteristika ((LA, 11), *efektan* način (MJ, 29), *ubjedljiv* način (LA, 100), *logičko* zaključivanje (MJ, 87), *duboka* istinitost tvrdnje (MJ, 94), *jasni* ciljevi (MJ, 102), *autentično* navođeni primjeri (MJ, 129), *bitan* konstitutivni element (MJ, 140), *najmarkantnije* osobine (MJ, 141), *karakteristična* zapažanja (MJ, 142), *imanentne* osobenosti (MJ, 143), *interesantan* retorički aspekt (LA, 28)), bezlične konstrukcije sa prilozima emfatičnog značenja (*zanimljivo je* (LA, 159), *poznato je* (MJ, 69), *potrebno je* (MJ, 70), *vrijedno je* (MJ, 83), *važno je* (MJ, 100), *vjerovatno je* (MJ, 196), *očigledno je* (MJ, 197)), predloške fraze (*bez sumnje*, *nema sumnje* (MJ, 177)). Upotrebom glagolskih oblika (*mislimo da ne postoji* (MJ, 114), *smatrali smo bitnim* (MJ, 126), *smatramo da je interesantno utvrditi* (MJ, 150), *smatramo da je ovaj glagol u naslovu trebalo da bude pravilno upotrijebljen* (LA, 44), *da podsjetimo* (LA, 121)), ukazuje se na otvorenu strategiju ubjeđivanja i nametanja sopstvenog stava. Ovakve rečenične konstrukcije javljaju se često u inicijalnoj poziciji u rečenici u cilju postizanja intenzifikacije sadržaja koji slijedi. Disciplina koja se bavi ubjeđivačkom stranom naučnog diskursa naziva se retorika nauke (Katnić-Bakaršić 2001: 75).

Akademski diskurs kao diskurs sa persuzivnim intencijama odlikuje se upotrebom ubjeđivačkih jezičkih sredstava, pa tako u tekstovima koji su bili predmet analize bilježimo čestu upotrebu i retorskih pitanja (*Kako vjerujemo da su ovakav stil i ovakva reakcija naslova stvar namjerene odluke, postavlja se pitanje za koje se svrhe ovo radi i za koju populaciju* (LA, 51), *Pitanje koje ovdje možemo da postavimo glasi: u kojoj mjeri mentalni leksikon uključuje informacije o značenju riječi, i da li je moguće razdvojiti značenje riječi od pojmova?* (MJ, 38), *postavlja se pitanje gdje povući granicu između jezičkog i vanjezičkog znanja* (MJ, 39), *Na ovom mjestu možemo postaviti novo pitanje: koje činjenice o riječima pripadaju leksičkom, a koje pojmovnom znanju o riječima?* (MJ, 39), *Šta se na podsvesnom nivou dešava u desetim delovima sekunde u kojima izvorni govornik odluči da upotrebi ili ne upotrebi graničnu konstrukciju* (LA, 259)).

Često je izbor određenih sredstava ubjeđivačkog diskursa uslovljen konativnom funkcijom. To je prije svega ubjeđivačka poruka, koja sadrži retoričku komponentu usmjerenu na recipijente. Postavljanje pitanja obično ima za cilj davanje očekivanog odgovora u drugom dijelu poruke.

U tekstovima koji su bili predmet našeg proučavanja, evidentna je upotreba modifikatora odnosno različitih jezičkih sredstava koji funkcionišu kao diskursni konektori, ali i metatekstualni operatori govornog postupka, odnosno komponente sa ilokucionom i perlokucionom snagom. Široki spektar funkcionisanja takvih jedinica označen je terminom modifikacija, a same jedinice modifikatori (Ristić, 2009: 9). Diskursne partikule (*baš, čak, dakle*) autori koriste kao modifikatore sadržaja rečenice, ali i kao modifikatore sadržaja teksta. Njihova funkcija je povezivanje iskaza i diskursa. Glagoli koji se javljaju u tekstu kao metajezički operatori odnosno operatori govornog postupka (Ristić 2009: 94) u analiziranim tekstovima su glagoli govorenja (*kažem* (MJ, 15), *možemo kazati* (MJ, 15), *može se govoriti* (LA, 9), *rekli smo* (LA, 22); mišljenja (*vjerujem* (LA, 209), *mislim* (LA, 213), *prepoznajemo* (LA, 32), *mislimo* (LA, 37); upućivanja (*zadržimo se* (MJ, 12), *primjećuje* (MJ, 13), *bilo bi interesantno dalje istraživati* (LA, 38), *usmjerava* (LA, 42); isticanja i upozorenja (*ukazuje* (MJ, 13), *treba pomenuti* (MJ, 14),

mogla bih da ukažem (M, 15), *očekujemo* (LJ, 4), *zaključujemo* (LA, 23), *trebalo je da izoštri* (LA, 22), *ne treba ni pomišljati* (LA, 46)).

U zbornicima se najčešće u ulozi modifikatora javljaju partikule, prilozi, veznici: *vjerovatno* (LA, 54), *međutim* (LA, 55), *očigledno* (LA, 19), *nerijetko* (LA, 31), *praktično* (LA, 42), *naime* (LA, 44), *nažalost* (LA, 44), *takođe* (LA, 53), *ali i* (LA, 115), *bar* (LA, 116), *a ako* (LA, 116), *a pri tom* (LA, 117); predložko-padežne konstrukcije: *na izvjestan način* (LA, 19), *s obzirom na sve ovo* (LA, 54), *i na kraju* (LA, 78), *prema očekivanju* (LA, 114), *za ilustraciju* (LA, 188), kao i rečenice: *već smo vidjeli* (LA, 13), *prije nego se upustimo u diskursku analizu* (LA, 15), *mogli bismo da kažemo* (LA, 15), *kao što vidimo* (LA, 18), *a to nam neće biti teško* (LA, 23), *iz svega izvlačimo zaključak* (LA, 29), *što nas još jednom navodi na zaključak* (LA, 29), *u vezi s tim javlja se* (LA, 208). Oni se u tekstovima javljaju kao pragmatička sredstva sa ciljem uvjeravanja u istinitost tvrdnji. Zapravo, oni modifikuju rečenicu u smislu logičkih odnosa između djelova iskaza, sa jedne strane, ali i realizuju ekspresivno-pragmatički sadržaj sa značenjem intenzifikacije sadržaja ispred ili iza kojih se nalaze, bilo u smislu analogije, smisaonog slijeda, zaključivanja, rezimiranja, sa druge strane.

Zaključak

Šta na osnovu sprovedene analize možemo da zaključimo o akademskom diskursu naučnih tekstova u ediciji Instituta za strane jezike?

Jezička analiza pokazuje da funkcija određenih sintaksičko-semantičkih sredstava ima za cilj da prenese poruku, informiše, ubijedi i nagovori. Od izbora ovih sredstava zavisi eksplikacija različitih naučnih sadržaja i jezičkog izraza. Primjećujemo da su prisutne sintaksičko-semantičke konstrukcije koje dodatno osnažuju govornikovu dominantnu poziciju u svijesti recipijenata. Akademski diskurs je persuazivan i simbolički, a samim tim snažno utiče na mišljenje pojedinaca.

Naučni tekstovi su precizni, logični, često i metaforični, tako da i pored činjenice da autori teže da budu neprimjetni (*autorsko mi*), ipak iskazuju svoj emocionalni stav. Tekstove odlikuje intertekstualnost odnosno dijaloški karakter, leksika apstraktnog i terminološkog tipa. Tekstovi su uprkos apstraktnoj tematici zanimljivi, razumljivi, jasni, pregledni, ilustrativni, pravolinijski (bez mnogo digresija), ujedno i dinamički (zahvaljujući raznovrsnim rečeničnim i logičkim odnosima i načinom njihovog interpretiranja), sa preglednom sintaksičkom strukturom. Autori tekstova, kao uspješni vodiči, često na originalan način kroz takozvano putovanje kroz tekstove približavaju tekst čitaocu i iznose mu svoje stavove, ideje na ubjedljiv i zanimljiv način, a njihovi radovi predstavljaju primjere dobrog naučnog teksta i diskursa.

Literatura

- Blagojević, S. (2004) „Akademski diskurs pod lupom kontrastivne analize“, **Lingvističke analize** (Zbornik u čast 25 godina Instituta za strane jezike u Podgorici), Podgorica: Institut za strane jezike, str. 97–109.
- . (2007) „Autorovo ograđivanje kao retorička strategija u akademskom diskursu: kontrastivna analiza“, **Zbornik radova Filozofskog fakulteta**, XXXVII. str. 125–133.
- . (2010) „Upotreba eksplicitnih jezičkih sredstava u cilju postizanja persuazivnosti u akademskom diskursu“, **Radovi Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu**, knjiga 12, br 1, Filološke nauke, str. 239–251.

- . (2011) „Mi“ kao „mi“ ili „mi“ kao „ja“: prvo lice množine kao eksponent autorovog prisustva u akademskom pisanom diskursu, **Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku**, LIV/2. str. 207–218.
- Blažević, V. (2009) „Znanstveni stil“, **Hrvatistika**, broj 3, Osijek.
- Frančić, A., Hudeček, L., Mihaljević, M. (2005) **Normativnost i funkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku**, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Katnić-Bakaršić, M. (1999) **Lingvistička stilistika**, Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program.
- . (2007) **Stilistika**, Sarajevo: Bemust.
- . (2012) **Između diskursa moći i moći diskursa**, Zagreb: Naklada Zoro.
- Klikovac, D. (2004) „O naučnom funkcionalnom stilu“, **Književnost i jezik**, LI/1–2, str. 23–38.
- Ristić, S. (2009) **Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku**, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Simić, R., Jovanović, J. (2002) **Osnovi teorije funkcionalnih stilova**, Nikšić. Beograd: Jasen. Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Tošović, B. (2002) **Funkcionalni stilovi**, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.

Adelina Sula

FOREIGN WORDS IN ALBANIAN LANGUAGE ANALYSED THROUGH THE YEARS

***Abstract:** The Albanian language and its development have been the focus of many researchers. Language, as a basic feature of any ethnic community, is the most important legacy of the social tradition that connects generations. The language has changed over the years due to social, cultural, economic and scientific developments. Thus, at any time new words and expressions are entering in our language, so it is difficult to determine the intake of foreign words. The aim of this paper is identifying the rate at which English words are being imported and the reasons for this process.*

The collection of information will be based on literature from the last 30 years. We will omit all the Albanian words based on the word root, using computer programs. From the attained extract, all the words found will be analyzed and their origin will be determined. By referencing the time the materials were received, which are processed in the preceding stage, it is possible to see how those foreign words are added to the Albanian language and these changes will be discussed.

***Key words:** stemming, globalisation, Albanian language*

1. Introduction

It is widely accepted that language is a living organism, which, being alive, is developed and enriched by the people who use it. Language in its system operates through words, which are the basic unit of linguistics. Every day new words are born within each language and every day some words go out of use. The lexicon is among the parts of any language that is in direct contact with other languages and because of this, it is influenced more significantly than other spheres of linguistic borrowing (words, terms or meanings). It is considered to be one of the most variable planes of language. Lexical changes are more noticeable for a native speaker and especially for those who use the language as a second language.

The aim of the article is to perform an analysis of changes in the Albanian language over the last 30 years under the impact of globalization. The analysis takes into consideration words in the Albanian language separated into three separate periods covering three decades, and then goes on to look at the changes that have occurred and the reasons for these changes.

One of the properties of language, particularly in its lexical aspect, is the fact that literary language is open to change and it has dynamic character. Based on this we mean that it does not close the door on new elements which are necessary; it does not reject all language variants without exception³. We can see these changes in the language if we look at the spoken and written language of previous decades. This is language development, which is necessary to a nation. The first thing to do, when we study borrowings, is to determine which lexical units are words deriving from the language itself and which ones are borrowings from other languages.

³ Sula, A. "Albanian, as a dynamic language", *The Many Languages of Europe, A Wealth To Preserve*, Tirana, 2012.

2. Research method

Language as a code of communication in human society keeps for itself those words which are needed and excludes unnecessary ones from its circle. Language, as a historical category, with its dynamic character⁴ accepts normative developments and aims to be perfected.

In many cases, the use of technology offers us the opportunity to gather information and analyse it in a very short period of time. In our case, the technology helped us gather information and extract the roots of the words; then, these are compared with the vocabulary of the Albanian language.

The analyzed data were collected in different ways. The main information sources were publications (books) including the edited volumes (local or national), but information from the internet plays an important role as well (using Google apps to collect them from blogs, websites, social networks and other sources). Over the years the vocabulary of the language has been changed a lot, but its use in different regions of country is also not always the same.

The word, being used as part of a discourse, expresses a certain lexical meaning, which also incorporates one or more grammatical meanings. The Albanian language has a highly developed system of inflection.⁵ This means that the nominative system and verbal system are constructed using prefixes and suffixes.

Using different computer algorithms for stemming, the roots of words can be identified. A process of data filtering removes originally Albanian words to obtain the data which we will analyse below.

In this case, using the experimental method, for each data (word) we have extracted the roots of the words and then we have removed everything that is in common with Albanian language vocabulary. The words that remain after the process (which are not part of the vocabulary) were manually analysed to determine the origin of foreign words over the years.

3. Timeframe

We have separated the period of our study to consider three separate decades. Each period has its own specifics in terms of its development, and the different influence of foreign words.

1. (1983-1992) Besides social history, culture and thinking about language tools, including the form of construction, we have traces of the history of language itself and the nature of the variety of its uses. This means that the obsolete words have a technical element that can be used as a stylistic value. This wealth belongs even more to words within spoken language, that is daily discourses.

This lexicon in my opinion is characterized by different circumstances of discourses. Discourses are accomplished with stylistic connotations, depending on the role relationships between the participants of the communicative process. These include words of spoken discourse, including conversational-folk discourses. These are also distinguished by their emotional and expressive emphasis, simplicity and the ease of their use. These words are

⁴ Lloshi, Xh. "Albanian - An open and dynamic language", Standard Language and Albanian Society Today, Tirane, pp.92.

⁵ Kostallari, A. "On the way of drafting the normative vocabulary of Albanian", Philological Studies.II, 1972, pp. 94.

outdated for historical reasons and are not used, or have limited use. The lexical part is related to regional dialects.

The stylistic difference of these words has a historical-cultural background, but now with a decline in prestige. Consequently, the written language and culture make that the last state of language to reappear in the language of modern day discourse, bringing with it all the associations of the historic plain. It is a game of subtle stylistic values, where the change in words is an indication of a shift of ages, even of mentalities.⁶

2. (1993-2002) After 1990, it is noticeable that Albania experienced a real renaissance in philosophical thought, and greater opportunities to get acquainted with the most important global achievements in various fields that had a significant impact on the Albanian linguistic realm. Removing the geopolitical barriers that impeded the movement of people, goods, ideas and thus social and cultural relations, led the Albanian people to emerge from the limiting circumstances they were trapped in. Along with their own personal changes, the culture, language, institutions, ways of perceiving the same world and the formation of a national linguistic consciousness were significant new changes as well.

3. (2003-2013) An open society politically and economically, such as the Albanian society of today, feels the pressure of the languages of those countries that are powerful politically and economically which they are now in contact with.⁷

This intensive development and enrichment of our language gives us the right to talk to a complete new level of vocabulary development. In such circumstances the new situation in Albania is entirely understandable, where for different needs, more words from other languages are entering and emerging every day, especially in the press.

Today technology has become an integral part of daily life together with the English language, the language that is instrumental to the use of that technology.

4. Stemming process

In linguistic morphology and information retrieval, stemming is the process of reducing inflected (or sometimes derived) words to their stem, base or root form, mainly the written word form. The stem need not be identical to the morphological root of the word; it is usually sufficient that related words map to the same stem, even if this stem is not in itself a valid root. Algorithms for stemming have been studied as part of computer science since the 1960s. Many search engines treat words with the same stem as synonyms as a kind of query expansion, a process called conflation.

Stemming programs are commonly referred to as stemming algorithms or stemmers.

A stemming algorithm is a process of linguistic normalization, in which the variant forms of a word are reduced to a common form, for example,

punim
punetor
punetore ---> pune⁸
punetoret

⁶ Kole, J. On international words in Albanian language, *Philological Studies*, 1984/3, pp.107.

⁷ Rrokaj, Sh. *Issue of the Albanian language, Letter by Letter*, Tirana, 2009.

⁸ Academy of Sciences, Institute of Linguistic and Literature, *Dictionary of Albanian language*, 2006.

punetoreve

It is important to appreciate that we use stemming with the intention of improving the performance of IR systems. It is not an exercise in etymology or grammar. In fact from an etymological or grammatical viewpoint, a stemming algorithm is liable to make many mistakes. In addition, stemming algorithms⁹ - at least the ones presented here - are only applicable to the written, not the spoken, form of the language.

For some of the world's languages, Chinese for example, the concept of stemming is not applicable, but it is certainly meaningful for the many languages of the Indo-European group. In Albanian,(in nominative inflection) words tend to be constant at the front, and to vary at the end:

-im
-tor
pune -tore
-toret
-toreve

The variable part is the 'ending', or 'suffix'. Taking these endings off is called 'suffix stripping' or 'stemming', and the residual part of the word is called the stem.

a. Lookup algorithms

A simple stemmer looks up the inflected form in a lookup table. The advantage of this approach is that it is simple, fast, and easily handles exceptions. The disadvantages are that all inflected forms must be explicitly listed in the table: new or unfamiliar words cannot be dealt with, even if they are perfectly regular (e.g. iPads ~ iPad), and the table may be large. For languages with simple morphology, like English, table sizes are modest, but highly inflected languages like Albanian may have hundreds of potential inflected forms for each root.

A lookup approach may use preliminary part-of-speech tagging to avoid over stemming. The lookup table used by a stemmer is generally produced semi-automatically. For example, if the word is "mik", then the inverted algorithm might automatically generate the forms "miku", "mikun" and "mikut".

b. Suffix-stripping algorithms

Suffix stripping algorithms do not rely on a lookup table that consists of inflected forms and root form relations. Instead, a typically smaller list of "rules" is stored which provides a path for the algorithm, given an input word form, to find its root form.

Suffix stripping approaches enjoy the benefit of being much simpler to maintain than brute force algorithms, assuming the maintainer is sufficiently knowledgeable as to the challenges of linguistics and morphology and the encoding of suffix stripping rules. Suffix

⁹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Stemming>

stripping algorithms are sometimes regarded as crude given their poor performance when dealing with exceptional relations (like 'dash' and 'desh'). The solutions produced by suffix stripping algorithms are limited to those lexical categories which have well known suffixes with few exceptions. This, however, is a problem, as not all parts of speech have such a well formulated set of rules. Lemmatization attempts to find improved solutions to this challenge.

Prefix stripping may also be implemented. Of course, this is not possible in the case of all languages, as not every language uses prefixing or suffixing.

c. Lemmatisation algorithms

Lemmatization is a more complex approach to the problem of determining the stem of a word. This process involves first determining the part of speech of a word, and applying different normalization rules for each part of speech. The part of speech is first detected prior to attempting to find the root since for some languages, the stemming rules change depending on a word's part of speech.

This approach is highly conditional upon obtaining the correct lexical category (part of speech). While there is overlap between the normalization rules for certain categories, identifying the wrong category or being unable to produce the right category limits the added benefit of this approach over suffix stripping algorithms. The basic idea is that, if the stemmer is able to grasp more information about the word being stemmed, and then it can apply more accurate normalization rules (which unlike suffix stripping rules can also modify the stem).

d. Stochastic algorithms

Stochastic algorithms involve using probability to identify the root form of a word. Stochastic algorithms are trained (they "learn") on a table of root forms to inflected form relations to develop a probability model. This model is typically expressed in the form of complex linguistic rules, similar in nature to those in suffix stripping or lemmatization. Stemming is performed by inputting an inflected form to the trained model and having the model produce the root form according to its internal rule set, which again is similar to suffix stripping and lemmatization, except that the decisions involved in applying the most appropriate rule, whether or not to stem the word and simply return the same word, or whether to apply two different rules sequentially, are applied on the basis that the output word will have the highest probability of being correct (or rather, the smallest probability of being incorrect, which is how it is typically measured).

Some lemmatization algorithms are stochastic in that, given a word which may belong to multiple parts of speech, a probability is assigned to each possible part. This may take into account the surrounding words, called the context, or not. Context-free grammars do not take into account any additional information. In either case, after assigning the probabilities to each possible part of speech, the most likely part of speech is chosen, and from there the appropriate normalization rules are applied to the input word to produce the normalized (root) form.

e. Hybrid approaches

Hybrid approaches use two or more of the approaches described above in unison. A simple example is a suffix tree algorithm which first consults a lookup table using brute force. However, instead of trying to store the entire set of relations between words in a given language, the lookup table is kept small and is only used to store a minute amount of "frequent exceptions" like "kam => pata". If the word is not on the exception list, this approach will then apply suffix stripping or lemmatization and produce a result.

f. Soundex algorithm

Sometimes information is written with small errors in lettering or spelling, and to eliminate them we used the Soundex algorithm.

Soundex is a phonetic algorithm for indexing names by their sound when pronounced in Albanian. The basic aim is for names with the same pronunciation to be encoded to the same string so that matching can occur despite minor differences in spelling. Soundex is the most widely known of all phonetic algorithms and is often used (incorrectly) as a synonym for "phonetic algorithm".

Soundex was developed by Robert Russell and Margaret Odell and patented in 1918 and 1922. A variation called American Soundex was used in the 1930s for a retrospective analysis of the US censuses from 1890 through 1920. The Soundex code came to prominence in the 1960s when it was the subject of several articles in the Communications and Journal of the Association for Computing Machinery (CACM and JACM), and especially when described in Donald Knuth's magnum opus, *The Art of Computer Programming*.

The Soundex code for a name consists of a letter followed by three numbers: the letter is the first letter of the name, and the numbers encode the remaining consonants. Similar sounding consonants share the same number so, for example, the labial B, F, P and V are all encoded as 1. Vowels can affect the coding, but are never coded directly unless they appear at the start of the name.

The exact algorithm is as follows:

- Retain the first letter of the string
- Remove all occurrences of the following letters, unless it is the first letter: a, e, h, i, o, u, w, y.
- Assign numbers to the remaining letters (after the first) as follows:

number	--letter
1	B, F, P, V
2	C, G, J, K, Q, S, X, Z
3	D, T
4	L
5	M, N
6	R

- If two or more letters with the same number were adjacent in the original name (before step 1), or adjacent except for any intervening h and w, then omit all but the first.
- Return the first four bytes padded with 0.

Examples of Soundex usage :

- eshte <> është , pavijon <> pavjon
- Soundex(eshte)=Soundex(është), Soundex(pavijon) = Soundex(pavjon)

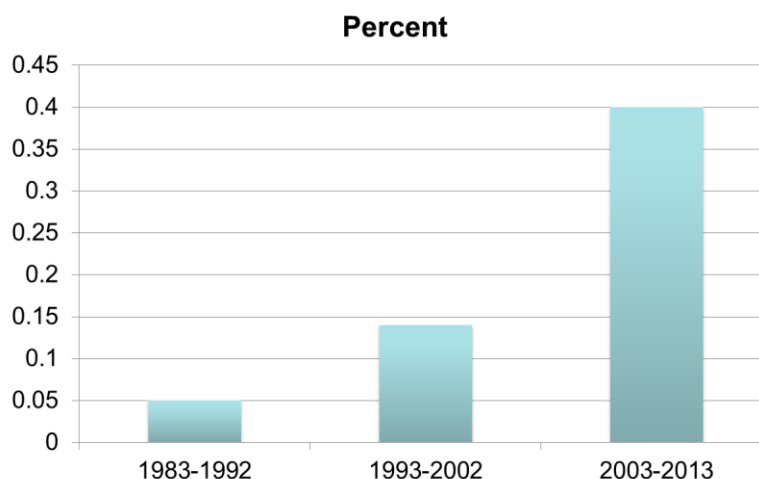
5. Analysis of results

The information that has been processed was collected from three sources, books, newspapers and internet data. Most of them were in electronic format; some old books were scanned and processed via OCR to obtain the data electronically.

The information processed divided in the decades is as follows:

	1983-1992	1993-2002	2003-2013
Books	48	74	80
Newspaper	433	654	713
Web	0	75	775
Foreign words %	0.05	0.14	0.4

Below is the graph which gives us a clear picture of the changes.

As we can see from the data, the sources we have used in the first decade are much less frequent than two others. Our source material shows more books, newspapers and naturally enough, websites in the second and third decades. These have been increasingly common recently. Consequently, Albanian has borrowed foreign words after 1990. Albanians who have

emigrated to English speaking countries, and who have thus come into contact with the language, have, in many cases, returned from there with different words, thoughts and ideas. In the period 2003-2013, the lexicon belongs in particular to technology and the economy.

6. Conclusions

The above study enabled us to analyze and interpret developments and changes in the quality of Albanian, reaching the following conclusions: The lexicon of the Albanian Dictionary of the 1980s includes words and compound words that mark the basic concepts of political and social life. During the last two decades, the vocabulary of the Albanian language has been extended and developed so that it has continuously been enriched, responding to the demands of usage that have added to the socio-economic development of the country. The Albanian standard language, as other languages, has admitted numerous borrowings, primarily due to the need for labelling, and secondly, the need to make communication more efficient. The foreign words that have entered the Albanian language show significant differences over the time period in question. Before the 1990s, only a few words were borrowed from other languages because of political issues. From the 1990s onwards, immigration has been the main reason of borrowing foreign words. Then, Albanian language has felt the pressure of the languages of politically and economically powerful countries that it has come into contact with. This increased borrowing is also due to the development of technology and economy.

References

- Academy of Sciences, Institute of Linguistic and Literature (1980) **Dictionary of Albanian language**.
Academy of Sciences, Institute of Linguistic and Literature (2006) **Dictionary of Albanian language**.
Kole, J. (1984) "On international words in Albanian", **Philological Studies**, Vol. 3, pp. 100-120.
Kostallari, A. (1972) "On the way of drafting the normative vocabulary of Albanian", **Philological Studies**.
Vol. II, pp. 80-100.
Lloshi, Xh. "Albanian - An open and dynamic language", **Standard Language and Albanian Society Today**, Tirana, pp. 87-98.
Rrokaj, Sh. (2009) **Issue of the Albanian language**, Letter by Letter: Tirana.
Steel, M. (2006) **Standard Albanian Affairs**, Tirana.
Sula, A. (2012) "Albanian as a dynamic language", **The Many Languages of Europe, A Wealth To Preserve**, Tirana.

Milica Vuković

EMPHASISERS IN THE UK PARLIAMENTARY LANGUAGE: A DIACHRONIC AND A SYNCHRONIC PERSPECTIVE

Abstract: *As in politics persuasion and convincing are key strategies, it does not surprise that strong epistemic modality or epistemic certainty plays a special role in its discourse. Emphasisers, i.e. modal subjuncts whose purpose is to reinforce the truth value of the utterance, belong to a class of linguistic devices used to express such modality. In this paper, we study their frequency in the UK parliamentary language over time, using a diachronic Hansard Corpus (developed by Mark Davies), and we also explore the contemporary use of the most frequent emphasisers found in the present day UK parliamentary language.*

Key words: *emphasisers, epistemic modality, UK parliamentary language, indeed, of course, certainly, simply, clearly, really, surely, obviously*

1. Introduction

In the language of politics, emphasising is a fruitful discourse strategy. Politicians need to “sell” their politics just as salesmen sell their products. In this task, emphasis is used to draw attention to the content chosen, whereas, at the same time, it can deflect attention from the content which is intended to go unnoticed or, at least, less noticed. Thus, emphasising implies a contrast between what is foregrounded and what is backgrounded in the discourse. In addition, emphasising frequently suggests greater confidence or emotional investment (both very welcome in the language of politics), as it typically entails that the speaker is emotionally aroused in some way – at least, that he/she shows great interest or passion for the subject.

In this paper we will deal with *emphasisers*, which Quirk et al. (1985: 583) define as “a range of subjuncts concerned with expressing the semantic role of modality, which have a reinforcing effect on the truth value of the clause or part of the clause to which they apply”. According to them, emphasisers express the comment that what is being said is really the truth and convey the speaker’s assertion “that his words are the unvarnished truth” (Ibid). This addition, according to Quirk et al. (1985), does not alter the assertion but just emphasises the truth of it. As such, they, among other linguistic devices, convey epistemic modality, which has to do with the speaker's degree of confidence in or assessment of the knowledge upon which a proposition rests – more precisely, they convey *strong epistemic modality* or *epistemic certainty*, as they express a high degree of commitment to the truth of the utterance. Most common examples include *actually, certainly, frankly, definitely* etc.

As our previous research on a smaller-scale corpus has shown that strong epistemic modality is expressed to a great degree in the language of parliament (Vuković, 2014), the idea behind this paper is to repeat the research on a much bigger corpus so as to see whether the results would hold; identify the most frequently used emphasisers in the UK Parliament; and

analyse how their frequency has changed over the last two centuries in the UK parliament, employing a diachronic perspective.

2. Data and method

The analysis reported in this paper is corpus-based. The corpus used is the *Hansard Corpus*, devised by Mark Davies as part of the Samuels Project (2014-2016). It contains nearly every speech given in the British Parliament from 1803-2005 (about 7.6 million speeches) and a staggering 1.6 billion words. Thus, this corpus is the most representative corpus of the UK parliament one could ever hope for.

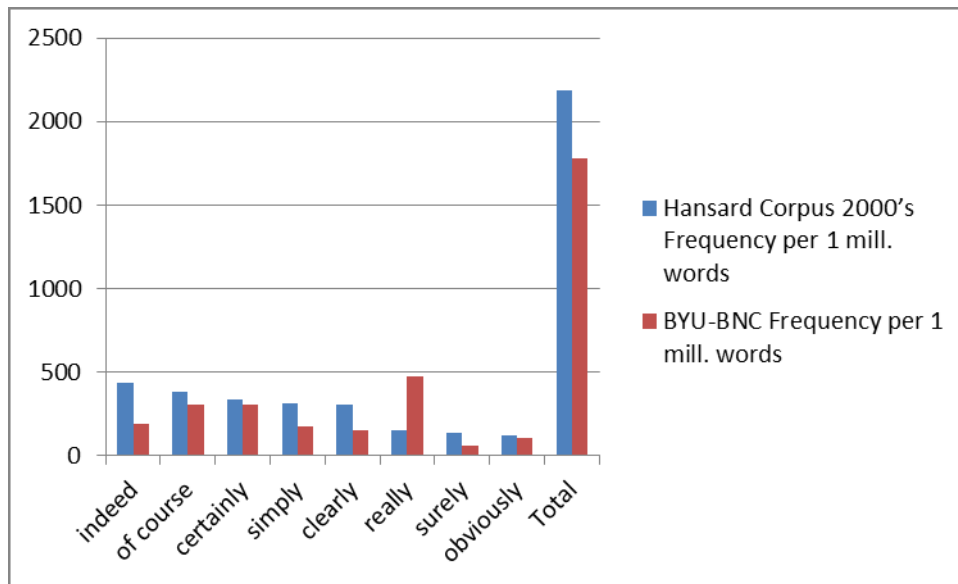
Our method involves searching the Hansard Corpus for emphasisers based on the list provided by Quirk et al. (1985) and using various thesauri to expand the list. We focused on emphasisers consisting of one word, i.e. an adverb, featuring a frequency of over 100 occurrences per 1 million words in the current parliamentary language (2000's). The software integrated with the web-based corpus automatically compiles charts presenting raw frequencies as well as frequencies normalised per 1 million words, including the corresponding bar charts, which allows for a graphic visualisation of the results.

For the purpose of comparison, we use the BNC corpus, i.e. its BYU-BNC version of 100 million words, also devised by Mark Davies.

3. Analysis

The search of the corpus yielded 8 emphasisers featuring a frequency of over 100 occurrences per 1 million words of the current corpus (2000's). In order of frequency, these are: *indeed*, *of course*, *certainly*, *simply*, *clearly*, *really*¹⁰, *surely* and *obviously*. We shall start by a quick comparison of the frequencies for these emphasisers in the Hansard Corpus of 2000's and the BNC. What follows is a bar chart showing the results found:

¹⁰ *Really* can act both as an emphasiser and as an intensifier (where it is commonly synonymous with *very*). Our random check of 100 concordances in the Hansard Corpus showed that 5% of the occurrences referred to its use as intensifiers and the rest as emphasisers. This is why we decided not to filter the data further to include only the emphasisers, as this would be difficult in the diachronic perspective and instead to allow for a 5% mistake in frequency for this word.

The results show a greater frequency of emphasisers in the Hansard Corpus in all categories, except for *really*. This is fully consistent with our earlier findings on a corpus of one budget debate (Vuković, 2014). In our earlier study we explained that the exception relating to *really* could be accounted for its not belonging to the formal register required in the parliament and that strong epistemic modality seems to be the norm in the language of parliament, which is argumentative and persuasive per se (the BNC analysis of *really* shows that it is far more frequent in the spoken language than in the formal genres such as newspaper articles or academic writing).

In the following part of the analysis, we shall present the results of the diachronic frequency analysis of the most frequent emphasisers found:

indeed

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	1845	3436	4098	8107	6632	7050	6972	7475	9624	6879	8524	13000	12700	20406	27761	44118	54536	65122	76398	68848	38589
PER MIL	370.83	481.61	352.86	288.86	218.35	213.69	203.75	201.48	160.34	134.46	131.80	162.87	177.15	214.37	292.69	364.72	358.69	398.69	415.81	388.70	436.28
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

of course

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	506	700	1175	3185	3653	5513	6487	7512	13832	14316	16573	26837	22480	28698	38189	58116	72249	64087	72468	57437	33711
PER MIL	101.70	98.12	101.17	113.48	120.27	167.10	189.58	202.48	230.44	279.83	256.26	336.22	313.57	301.48	402.64	480.44	475.19	392.35	394.42	324.27	381.13
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

certainly

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	2309	2719	3928	10849	9399	10357	8716	9462	18967	13519	15861	24753	19428	25532	31311	50034	63172	69246	64037	60407	30016
PER MIL	464.09	381.11	338.22	386.55	309.45	313.92	254.72	255.04	315.99	264.25	245.25	310.11	271.00	268.22	330.12	413.62	415.49	423.93	348.53	341.04	339.36
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

simply

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	147	235	400	1377	1612	3533	4816	6447	11474	8461	8600	10737	9141	9865	8253	13158	22619	30042	39974	47570	27540
PER MIL	29.55	32.94	34.44	49.06	53.07	107.09	140.74	173.77	191.16	165.38	132.98	134.52	127.51	103.63	87.01	108.78	148.77	183.92	217.57	268.57	311.36
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

clearly

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	401	474	955	2021	2275	2925	3050	3432	5278	4163	5475	7690	6718	10953	11964	18474	28604	35260	43067	50445	27190
PER MIL	80.60	66.44	82.23	72.01	74.90	88.66	89.13	92.50	87.93	81.37	84.66	96.34	93.71	115.06	126.14	152.72	188.13	215.87	234.40	284.80	307.41
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

really

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	692	1154	1686	4409	5080	6409	7886	9621	15347	14177	23450	44287	37092	41165	42111	52075	53288	41737	38669	23292	13608
PER MIL	139.09	161.75	145.17	157.09	167.25	194.26	230.46	259.32	255.68	277.11	362.60	554.84	517.39	432.45	443.99	430.50	350.48	255.52	210.46	131.50	153.85
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

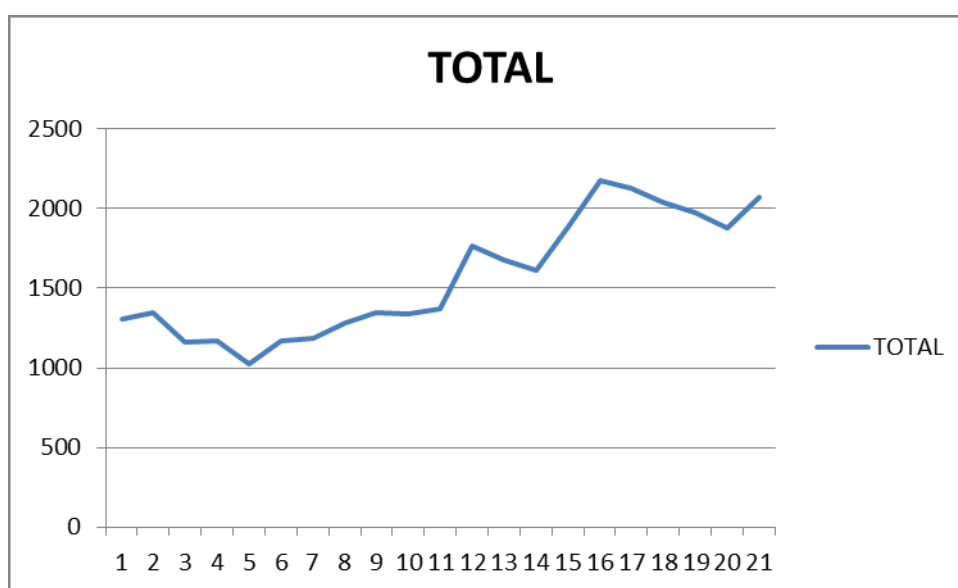
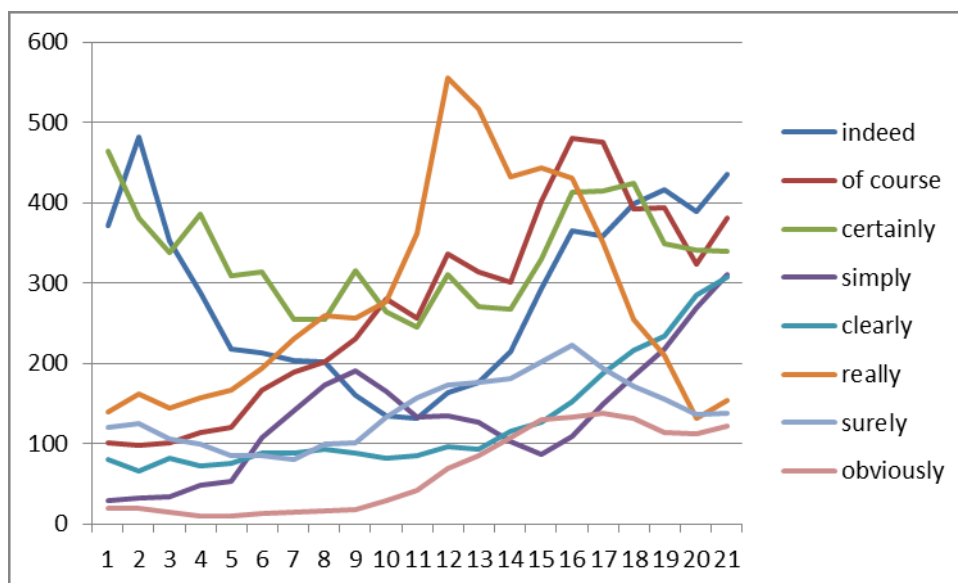
surely

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	603	891	1227	2788	2585	2808	2775	3671	6061	6802	10171	13888	12696	17209	19163	26939	29462	27939	28581	24098	12250
PER MIL	121.20	124.89	105.65	99.34	85.11	85.11	81.10	98.95	100.98	132.96	157.27	173.99	177.09	180.79	202.04	222.70	193.78	171.05	155.56	136.05	138.50
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

obviously

SECTION	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000
FREQ	99	136	165	284	289	424	537	621	1088	1461	2750	5495	6141	10179	12383	16177	21062	21394	21040	19875	10742
PER MIL	19.90	19.06	14.21	10.12	9.51	12.85	15.69	16.74	18.13	28.56	42.52	68.84	85.66	106.93	130.56	133.73	138.53	130.98	114.51	112.21	121.45
SEE ALL SUB-SECTIONS AT ONCE																					

If we use line charts to represent the diachronic frequencies of the said emphasisers, we obtain the following results:

As can be seen, the total frequency of the emphasisers progressively grew over time from 1800's to around 1950's and 1960's until it suddenly soared and with slight fluctuations kept more or less the same level until nowadays. This rise in strong epistemic modality coincides with the introduction of the broadcasting era – the parliamentary arena received a multi-million audience and this development certainly influenced its discourse. The change steered the parliamentary discourse in the direction of a more marketable and persuasive discourse, intended primarily for the radio and TV audience. Based on this analysis, we can tentatively suggest that the rise in strong epistemic modality followed the broadcasting developments.

When viewed individually, this path is more or less followed by *of course*, *certainly*, *simply*, *clearly* and *obviously*. *Surely* also follows a similar pattern, registering,

however, a somewhat greater decline as of late. Further, the path of *indeed* ends in a similar fashion, however, after a very unusual path in the 19th century. Namely, *indeed* used to be very frequent at the beginning of the Hansard era, only to follow a steady decline which bottomed out at the turn of the 20th century and later on recovered to reach the initial heights. The only emphasiser which is significantly deviant from the pattern is *really*, which reached a peak at the turn of the 20th century only to drop sharply onwards.

In the following text, we shall comment on the use of the most frequent emphasisers in the current UK parliamentary language.

INDEED

According to Simon-Vandenberg and Aijmer (2007), *indeed* is multi-functional. The authors describe its two main uses – confirmatory, i.e. confirming a proposition previously presented, as well as emphatic/exclamatory. Both make the argument stronger and thus belong to strong epistemic modality. We will illustrate their use with the examples from the present-day UK parliamentary language:

a) confirmatory:

- *I listened with interest to the hon: Member for Havant, who thinks deeply about these issues: **indeed**, one could almost call him one of the godfathers of some of our thinking on raising pensions for older pensioners...*

- *The hon: Member for Billericay (Mrs: Gorman) raised the issue of AIDS and HIV: There is **indeed** a serious rise in the number of cases, and it is occurring in the heterosexual community, which has become complacent...*

b) emphatic/exclamatory:

- *Does she accept that those rumblings have grown? **indeed**, the rumbling that took place in Committee Room 7 last night may well have reached the Chamber by now...*

- *Regrettably, it has rejected the Bill: It has opposed equality and failed to support— **indeed**, even properly to consider— the child protection measures...*

Indeed suggests a “confirmation of truth” and not a degree of probability (Vandenberg and Aijmer, 2007: 120). Both the meanings given in *a* and *b* express addition and the content following this adverb is foregrounded and made more prominent. Szczyrbak (2013: 10) also finds the concessive meaning of this modal adverb (in the sense of “yes, but”), which we will illustrate with examples from our corpus:

c) concessive:

- *We have pockets of extremely good practice where young people are supported very well **indeed** but, sadly, there are other parts of the country where they are supported very poorly...*

- *That is very good news **indeed** but it is tempered somewhat...*

Indeed seems to be among the strongest emphasisers in terms of commitment to the truth of the proposition, which explains why it is the most favourite emphasiser with the MP's.

Our analysis showed that the confirmatory meaning of the emphasiser *indeed* is the most frequent.

OF COURSE

The use of *of course* suggests that what the speaker is saying is thought to be obvious and commonly-shared knowledge. Further, Simon-Vandenberg and Aijmer (2007) identify a somewhat manipulative use of this emphasiser when it suggests "superior knowledge" and a concessive use of the adverb. In addition, we add one more meaning deduced from our data, where *of course* suggests that something, especially a commitment to undertake an action, goes without saying as it is the only normal and expected thing to do. Let us illustrate them:

a) suggesting that something is common knowledge:

- *Important clarifications and safeguards have been added in those and other areas: In addition, **of course**, many more technical improvements have been made with the support of both sides of the House...*

- *The Government's claim that all-postal voting doubled turnout is, of course, not borne out by the facts; it is based on a completely false comparison*

b) suggesting "superior knowledge" of the speaker:

- *The transfer to a new chartered housing trust is scheduled to take place today: Royal Assent, **of course**, is not expected until July...*

- *By 2002, **of course**, the charter renewal due in 2003 will also be on the agenda...*

c) concessive meaning:

- *How should their concerns be addressed in the long term? **Of course**, they sometimes do not have a long time...*

- *In 2002, there seems to be no good reason why the rights and interests in law of people in same-sex relationships should not be afforded the same protection in relation to their family homes as that given to spouses and former spouses: **Of course**, I readily concede that there are some difficulties with the definition of the relationships that might qualify...*

d) something that goes without saying:

- *We will, **of course**, look at the resources devoted to MS research...*

- *The hon: Member for Forest of Dean made various good points— which I shall not **of course**, repeat— and tried to draw attention to various ways...*

The first use can often be manipulative in the language of parliament, as evidenced in the example a2 (*the Government's claim is, of course, not borne out by the fact*), where obviously all sides do not commonly share this belief (it is suggested that the Government believe otherwise, bearing in mind that they claim this).

The most frequent of the presented meanings of *of course* in the present-day corpus of the UK parliament are those illustrated in points *c* and *d*, i.e. the concessive meaning and the meaning of something being taken for granted, as valid without saying.

CERTAINLY

As with *indeed* and *of course*, *certainly* was also found to have concessive meaning (the *yes, but* schema) (Szczyrbak, 2014: 95). Let us illustrate this with examples from the present-day UK parliamentary language:

a) concessive:

- *After all, we have a system that works: It is old **certainly** but it is not bad just because it is old...*

- *A key part of Britain's role over the past 50 years has involved adjusting to the new realities that followed the elation of the victory in the war— a victory, **certainly**, but a very exhausting victory for this country...*

This use does not have to be necessarily followed by *but*, however, the concessive meaning is most obvious when *certainly* is used in conjunction with it.

Certainly suggests power and superiority (Szczyrbak, 2014: 97), which is important for politicians. This adverb suggests a high degree of commitment to the truth of the proposition, based on the speaker's belief or personal evidence. It is emphatic in nature:

b) emphatic conviction:

- *To me, it is self-evident that it is inadequate, and that is **certainly** the strongly held opinion of every pensioner to whom I have spoken on the subject...*

- *Friend also aware that human rights groups would like to see hard medical evidence about this former criminal dictator, who in my view should **certainly** face justice?*

- *Friend made very welcome references to child benefit, and I **certainly** believe that mothers and their children would greatly benefit from such changes...*

We also notice that it is frequently used in the conjunction with *I* or *we*, when undertaking a commitment so as to emphasise the strength of it, i.e. the probability that the speaker will do as he/she says:

c) strengthening commitment for future action:

- *We will make an early announcement about the way in which we intend to go forward; we **certainly** will make the announcement before the end of this month...*

- *We are working to ensure that the climate change levy should not cut across other environmental policy objectives: We **certainly** do not want to discourage aluminium recycling...*

- *Lord Cope of Berkeley I **certainly** shall not hold my breath until we get these announcements...*

SIMPLY

When simply is used in the meaning “in a simple manner” than it is not an emphasiser (I will put it simply). However, the emphatic meaning largely prevails in our corpus – this refers to emphasising the whole sentence or a clause at least. Aarts (1996) describes this meaning as exclusive, similar to *merely*, *only* and *just*, with a reinforcing function – semantically it does not add to the truth-value but it has an important pragmatic function in the sense of a rhetorical advice “used to persuade someone to do something or trying to get the hearer to accept the speaker or writer’s point of view” (Aarts, 1996: 64).

a) rhetoric (emphatic/exclusive):

- *Gentleman said that there was no evidence of a reduction in traffic growth: That is simply not true: The evidence is that we are beginning to turn the corner on traffic growth...*

- *The point of order, Madam Speaker, is simply this: Given that the information that the Prime Minister inadvertently gave inaccurately was nevertheless inaccurate, and given that the effect of that inaccuracy is unhelpful to millions of people who were watching on television at home, is there any means whereby you can instruct the Prime Minister to come to the House and apologise to the British people?*

According to Aarts (1996) and as illustrated by the examples from the Hansard Corpus above, using *simply* in an utterance suggests that the truth of the proposition is straightforward and simple and makes it difficult for the hearer to disagree. The implication is that it is simple to understand that the proposition is true. Simplicity is frequently associated with the truth, while complexities are frequently associated with lies – insisting on plain and simple truth is then a good convincing strategy.

CLEARLY

Unlike *certainly*, *indeed* and *surely*, which express high commitment to the truth of the proposition based on the speaker’s certainty, *obviously* and *clearly* express this type of commitment based on evidence (Szczyrbak, preprint: 3). Strictly speaking, these two are evidential – how, in this paper, we treat evidentiality as part of epistemicity.

Clearly is linked with authority (Szczyrbak, preprint: 10), which is important in the language of parliament. Its meaning could best be described by “what is conspicuous” and it is used for argumentation and discussion purposes (Aijmer and Simon-Vandenberg, 2007: 226), which can explain well its great presence in the UK parliament (much more frequent than that in the general language). This seems to be its only meaning, more or less:

a) conviction based on evidence:

- ***Clearly**, we are the only opposition in town: He asked various rhetorical questions, and we seem to have witnessed the quickest broken promise in new Labour history...*

- *If my hon: Friend is correct, and he uses that argument to support the insertion of the word "verifiable", would it not be necessary to use the word "verifiable" every time the word "fact" or any other condition is mentioned in a Bill? **Clearly**, that is not so...*

The other meaning of the word *clearly* is that of "plainly, in a clear manner" (*I told you clearly...*). When used in this way, *clearly* is not an emphasiser. Going over the concordances, we concluded that such use is rather rare in the language of parliament relative to the use presented above, which is why we did not adjust the statistical findings above.

REALLY

Apart from its use as an intensifier (as in *really good*, where it is synonymous with *very* and suggests a gradable quality), *really* is used as an emphasiser if it refers to the whole utterance or part of it (not just before gradable adjectives). It suggests that the truth of the utterance is real, i.e. that the suggested proposition is reality. *Really* expresses epistemic commitment, "express(ing) a judgement of truth from the point of view of the speaker in a given situation" or truth attesting, and "emphasising the truth of the utterance as a natural consequence of reinforcing the degree of a scalar property (Paradis, 2003: 194). It suggests truth as part of the commonly-shared knowledge, which is thus projected as indisputable.

a) truth attesting:

- *I am afraid that at the risk of being enormously unfair to the noble Earl, we must be very stony hearted in these circumstances: **Really**, that does not hold water at all...*

- ***Really**, that is what this is all about— delivering better services to our citizens...*

b) emphasising:

- *Is it **really**, therefore, right and proper that they should be, under the law, made to put those into a proper state to allow people to use them while exercising their access rights?*

- *Parents must have a major role: this **really** is a question of parental responsibility...*

The latter seems to prevail in our corpus, although it is frequently difficult to make a clear distinction between the two uses.

SURELY

In contrast to other stance adverbials expressing, the meaning of epistemic *surely* is "opaque" – it is not interchangeable with any of them and cannot be easily paraphrased with "I am sure that", which is possible with the other such adverbials (e.g. *certainly* = I am certain that...) (Downing, 2006: 40). It expresses a "deduction or inference from known facts or evidence", the author continues. *Surely* is triggered when the assumed common ground is broken, i.e. there is some dissent, as a marker of self-validation (Downing, 2006: 47), where the speaker adopts the "dominant stance" and suggests that he/she knows better than the others. This is frequently so if *surely* is

clause-initial (Ranger, 2011: 11). As this is quite useful in argumentative genres, it is no wonder that we find it very frequent in the language of parliament.

a) deduction as a dominant stance in dissent context:

- **Surely**, *he can not have it both ways...*

- Mr: MacKay **Surely**, *the hon: Gentleman realises that the Bill will not have a Report stage...*

Surely literally conveys certainty (Aijmer and Vandenberg, 2007: 257). It also has dialogical function putting an “isn’t it so?” question to the hearer, i.e. it almost functions as a rhetorical question.

b) deduction as a hidden rhetorical question:

- **Surely** *it is wrong for taxpayers' money to be used to influence people in the country...*

- *Many of our soldiers, men and women, are putting their lives on the line as he speaks, defending human rights: Surely the House has a responsibility to defend theirs...*

Not all uses in the corpus were epistemic (some of these very intensifying), but it seems that in the language of parliament it is frequently used as expressive of emphatic epistemic commitment.

OBVIOUSLY

Obviously is frequently interchangeable with *clearly* (Downing, 2006: 40) as both are evidential and suggest truth-attesting based on evidence. However, *obviously* is linked with solidarity, whereas *clearly* suggests authority (Szczyrbak, 2013: 10).

Obviously can be used to background a proposition hinting that it is not the main topic discussed and thus it differs from *of course*, which is more authoritarian (Simon-Vandenberg, 2007: 219). However, most commonly it is used just to emphasise that the proposition is true, based on evidence.

a) backgrounding an embedded comment projected as truth based on evidence:

- *I was trying to say— **obviously, with insufficient clarity**— that, despite my having opposed and continuing to oppose the principle of the Bill, I, as a good parliamentarian, have to accept that...*

- *That is hitting manufacturing— Longbridge, **obviously**, in particular— and surely the Government must accept their share of the responsibility...*

b) truth based on evidence:

- *The police, **obviously**, were heavily involved in drafting the Bill...*

- ***Obviously**, there are real arguments about the advantages of national legislation...*

As all other emphasisers, it may be used to manipulative purposes (to suggest that something is obvious even though it is not).

Conclusion

In the first part of the paper we have dealt with the frequency of emphasisers in the UK parliament from a diachronic perspective. The analysis showed that the presence of emphasisers generally grew over time and reached its peak in the latter half of the 20th century. Opening the parliament to the overhearing radio and TV audience has definitely made an impact on this discourse – the need to sound more convincing and confident in order to sway votes resulted in a greater presence of strong epistemic modality in the language of the MP's.

Observing just the speeches made in the UK House of Commons in the 2000's, eight emphasisers were identified as most frequent – *indeed, of course, certainly, simply, clearly, really, surely, obviously*. Their meanings and use were analysed resting on the already established semantics of the said emphasisers and adding to the findings based on the examples from the present-day part of the Hansard Corpus. In general, they all project authority, confidence and suggest that the proposition must be true, with slight modifications to this central meaning. As such, it is no wonder that they have marked the contemporary language of the parliament. In addition, most of them can also be put to manipulative purposes – namely, to project not commonly shared knowledge or belief, basically disputable pieces of information, as common and plain truth.

As this study was limited to just the most frequent eight emphasisers, further steps could be taken to explore more emphasisers in the language of the parliament, as well as other devices used to express strong epistemic modality or epistemic certainty, as this modality seems to be central in and to the discourse of politics.

References

- Aarts, B. (1996) "The rhetorical adverb simply in present-day British English." In Percy, C. et al. **Synchronic corpus linguistics**, Amsterdam: Rodopi. pp. 59-68.
- Downing, A. (2006) "The English pragmatic marker *surely* and its functional counterparts in Spanish". In Aijmer and Simon-Vandenberg (eds) **Pragmatic markers in contrast**, Elsevier: Amsterdam, pp. 39-58.
- Merlini Barbaresi, L. (1987) "'Obviously" and "certainly": two different functions in argumentative discourse," **Folia linguistica** 21.1, pp. 3-24.
- Paradis, C. (2003) "Between epistemic modality and degree: the case of really," **Topics in English Linguistics** 44, pp. 191-222.
- Quirk, R. et al. (1985) **A comprehensive grammar of the English language**, London: Longman.
- Ranger, G. (2011) "Surely not! Between certainty and disbelief," **Discours. Revue de linguistique, psycholinguistique et informatique** 8, pristpuljeno 15.08.2015: <http://discours.revues.org/8416>
- Simon-Vandenberg, A. M., and Aijmer, K. (2007) **The semantic field of modal certainty: A corpus-based study of English adverbs**, Walter de Gruyter: Berlin.
- Szczyrbak, M. (2013) "Modal adverbs of certainty in forensic rhetoric at the European Court of Justice." Paper presented at the **International Conference 2013: Rhetoric in Europe** organised by the European Institute of Rhetoric (EIR), pp. 1-17, accessed on 15 August 2015 at: <http://www.uni->

saarland.de/fileadmin/user_upload/Info/Europa/institute/eir/Proceedings/Paper_Szcyrb
ak_Magdalena.pdf

---. (2014) "*Of course, indeed or clearly?* The interactional potential of modal adverbs in legal genres." **SKASE Journal of Theoretical Linguistics** 11.2, pp. 90-102.

Vuković, M. (2014) "Strong epistemic modality in parliamentary discourse," **Open Linguistics** 1, pp. 37-52.

Milena Dževerdanović-Pejović

PRAGMATSKI ASPEKTI UPOTREBE ZAMJENICE SHE ZA BROD U POMORSKOM ENGLESKOM JEZIKU

Apstrakt: Ovaj rad bavi se pragmatkim aspektima upotrebe zamjenice *she* za imenicu brod u pomorskom engleskom jeziku. U anglosaksonskom govornom području pitanje rodne ravnopravnosti rješava se upotrebom rodno neutralnih oblika, pa je u jeziku pomorstva umjesto sintagme *Man Overboard* već deceniju unazad u upotrebi *Person Overboard* („Osoba u moru“), budući da su žene danas ravnopravni pripadnici pomorske profesije. Ipak, pored svih jezičkih intervencija koje je pomorski engleski jezik doživio na svim jezičkim nivoima u težnji da se standardizuje i uniformiše, brod je u engleskom jeziku još uvijek „ona“, iako se za neanimatne imenice koristi rodno neutralna zamjenica trećeg lica jednine – *it*. Cilj rada je da istraži ovaj lingvistički fenomen budući da se u jednoj primarno muškoj profesiji (pomorstvu) brod doživljava kao živo biće, žena, gotovo božanske prirode.

Interpretacija jezičkih fakata zasniva se na obradi korpusa pomorskih tekstova, a oslanja se na znanje diskurs analize, kritičke analize diskursa i teorija o odnosu jezika i roda.

Ključne riječi: rodno neutralne zamjenice, jezik pomorstva, analiza diskursa, brod kao živo biće, jezik i rod

1. Uvod

Normiranje pomorskog engleskog jezika koje je realizovano putem Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza (eng. *The Standard Marine Communication Phrases*) u velikoj je mjeri smanjilo postojeće jezičke razlike u međujezičkoj komunikaciji između pomoraca. Sačinjavanje ovih izraza kao jednog vještačkog jezika koji će se koristiti u komunikaciji na moru najlakše je postignuto na planu leksike, kao u primjerima imenica *assistance* umjesto *help* za „pomoć“, glagola *require* umjesto *need* za „trebati“ (Dževerdanović, 2012).

Jedna od ideja kojom su se vodili autori prilikom izrade fraza jeste da pomorci koriste jedan formulaički skup rečenica u kojem nema mjesta članovima, prijedlozima, pomoćnim glagolima, modalima. Rečenice su kratke i lako pamtljive, redundantne, pa se kroz učenje nekoliko primjera može iskazati veći broj zahtjeva. Jezička ekonomija smatrala se ključem dobre komunikacije, posebno one realizovane usmenim putem. Takođe, impersonalnost kao važno obilježje svakog specijalizovanog diskursa (Gotti, 2008) teži stvaranju jezika komunikacije koji će biti lišen konotacije i dvosmislenosti.

U svrhu pragmatškog objašnjenja upotrebe zamjenice *she* za brod u pomorskom engleskom jeziku, odabran je korpus koji čine rečenice iz Standardnih pomorsko-

komunikacijskih izraza iz 2002. godine (105 strana), 20 tekstova (strana) o brodovima u vlasništvu Britanske kraljevske ratne mornarice preuzetih sa zvaničnog internet sajta (*Royal Navy*) i odabrana poglavlja iz pomorske knjige *The American Practical Navigator* iz 2001. godine (30 strana), iz koje se uče osnove pomorske struke.

Stoga je cilj rada da se upotreba zamjenice *she* za brod u engleskom jeziku sagleda u kontekstu stvarne situacije u savremenom pomorstvu, imajući u vidu položaj žena u jednoj tradicionalno određenoj muškoj profesiji.

Teorijsku potporu za ovaj čine djela značajnih lingvistkinja koje su dale važan doprinos sagledavanju problematike jezika i roda, prije svega, Robin Lejkof (Lakoff, 1973) i Debora Tanen (Tannen, 2001). Cilj je istražiti pragmatiku pozadinu izbora koji pripadnici pomorske diskursne zajednice (ne)svjesno čine kada se prema brodu odnose kao prema živom biću, odnosno ženi.

2. Teorijski osvrt i metode

Analiza diskursa se u posljednjih nekoliko decenija veoma intenzivno bavi rodno osjetljivim pitanjima, a kako Kameron primijećuje, „muškarci i žene... su dio kulture u kojoj stalno cirkuliše velika količina diskursa o rodu“ (Sunderland, 2006: 47). Sanderlend ukazuje na činjenicu da lingvistički disbalans zavrijeđuje pažnju jer stavlja pod lupu disbalans i nejednakost u stvarnom svijetu (2006: 97).

Zanimljiv osvrt koji na ove lingvističke nejednakosti daje kritička analiza diskursa je taj da se lingvistički disbalans može posmatrati kroz prizmu dominacije i moći. Dominacija i moć su ključni pojmovi kritičke analize diskursa, posebno u pogledu načina njihovog suptilnog ili svjesnog ispoljavanja. Nešto manje ili više suptilnije forme dominacije u tolikoj su mjeri istrajne da se čine prirodnim, sve dok se ne izazovu, takav je slučaj sa dominacijom muškaraca nad ženama, bijelaca naspram crnaca, bogatih naspram siromašnih (Van Dijk, 2001: 302).

Žene pomorci, a ne kao što je do sada smatrano *žene pomoraca*, smatraju da treba iskorijeniti mit o ženi kao nesreći na brodu i ženi kao slabijem polu. Isto tako, žene su inicirale promjene na lingvističkom planu, odnosno smatraju da brod u engleskom jeziku ne treba da bude ženskog roda.

Metodološki pristup je zasnovan na kombinovanju kvantitativnog i kvalitativnog metoda. Za pretragu ključnih riječi i linija konkordance korišćen je program za obradu teksta *Textanz*. Primjeri upotrebe zamjenice *she* za brod u engleskom jeziku sagledavaju se iz pragmatikog ugla, te je pristup prije interpretivan nego deskriptivan.

3. Uopšte o referencijalnosti u engleskom jeziku

Tačan razlog ove lingvističke uzance prema kojoj se u engleskom jeziku za imenicu brod koristi zamjenica ženskog roda nije sasvim razjašnjen. Postoje razna objašnjenja koja se mogu naći u literaturi i na internet pretraživačima i ona koja čuvaju pomorci prenoseći ih na mlađe generacije usmenim putem.

Zandvort (Zandvoort, 1967) u svojoj gramatici navodi primjere u kojima se neanimatnim objektima pridružuju lične zamjenice trećeg lica jednine (*he, she*). Nije rijedak primjer da se u književnom i svakodnevnom jeziku neke prirodne pojave – mašine, biljke, planine i apstraktne imenice doživljavaju kao živa bića, te se tako i imenuju. Ovakve lingvističke pojave impliciraju veći ili manji stepen personifikacije koja se, kada govorimo o apstraktnim pojmovima, označava velikim slovom (*Love, Death, Time, War*).

Lična zamjenica ženskog roda za treće lice *she* u književnom jeziku odnosi se na neživa bića i stvari kao što su mjesec, more, zemlja, država, grad i apstraktne pojmove kao što su Sloboda, Milost, Sreća, Mir:

(1) *England at that time was not the maritime power she has since become.*

(2) *To know nature is to love her.*

He se obično koristi kada se referencijalnost odnosi na vještačke tvorevine, mašine ili biljke i kada govornik izražava jednu vrstu emocije. Primjer koji navodi Zandvort (1967) odnosi se na voz:

(3) *He was built in Leeds.*

Međutim, kada se u engleskom jeziku iskazuje referencijalnost u odnosu na neke mašine čija je osnovna funkcija kretanje i koje je čovjek sam stvorio te je za njih posebno privržen, pored zamjenice *he* koristi se i *she* (Zandvoort, 1967: 113). U tom slučaju ženskim rodovima označavaju se razne vrste plovila, bilo da je to čamac, podmornica, ili barka.

(4) *The Good Hope was a three-master built in 1890. She was lost with all hands in a gale off the coast of France.*

4. Analiza tekstova preuzetih sa sajta Kraljevske mornarice

U analiziranom materijalu koji čini dvadeset tekstova preuzetih sa zvaničnog sajta Britanske kraljevske mornarice dominira diskurs deskripcije. Na pomenutoj internet stranici, pored opisa karakteristika brodova, pobrojan je vojni arsenal kojim raspolaže mornarica.

Sami nazivi brodova ukazuju na snagu i uzvišenost flote Velike Britanije. Neka od imena brodova su: „Pobjeda“ (*Victory*), „Vojvoda“ (*Duke Class*), „Oprez“ (*Diligence*), „Zmaj“ (*Dragon*), „Neustrašivi“ (*Dauntless*), „Bastion“ (*Bulwark*), „Uzvišen“ (*Illustrious*), „Smio“ (*Daring*), „Div“ (*Argus*).

Brodovi su nosili imena svojih zaštitnica. Jedna primjetna estetska komponenta vezana za izgradnju brodova jeste pramac broda u obliku žene, boginje ili vladarke što je ujedno način da se pomorci umilostive moru kao neznanjoj sili. Vremenom, imena božanstava zamjenjuju imena smrtnih žena. Ako se podsjetimo činjenice da su pomorci nekada ostajali godinama na moru i da se o njihovim sudbinama ništa nije znalo,

potrebno je bilo pridobiti milost božanskih sila za koje se vjerovalo da obitavaju u morskim dubinama. I danas neki od savremenih fascinantnih plutajućih gradova imaju ženska imena kao što su brodovi *Queen Elizabeth* i *Queen Mary*.

Na portalu Kraljevske mornarice u duhu vojničkog diskursa klasifikovane su razne vrste brodova: desantni, teroristički, vojni, napadački, plovila za uništavanje. Kada pročita neke nominalne fraze na engleskom jeziku u padajućem meniju na ovom sajtu (*assault ship, military ship, military destroyer*), čitalac očekuje jedan vojni i fatički diskurs. Suprotno tome, čitalac nalazi na prisustvo diskursa deskripcije protkanog primjesama književnog stila. Mit o prisustvu žene na brodu, odnosno, brodu kao ženi, u svim tekstovima razvija se personifikacijom. U sljedećim primjerima brod je „ona“ i ima svoj život.

(5) *Dragon was at her maiden voyage on March 2013 to the Gulf region.*

(6) *Fort Austin has had a long and illustrious carrier... she is now brought back to life.*

(7) *Given her name, the ship is proudly affiliated with the Welsh capital Cardiff.*

(8) *HMS Dauntless played a host to almost 4000 diplomatic guests.*

(9) *Almost two years later, she returned to her home base.*

(10) *During a series of exercises, Daring is the first of Type 25 destroyers to protect shipping.*

(11) *HMS Bulwark as an assault ship and she can deal with all that may be asked of her.*

(12) *Diligence has no aviation facilities but is capable of self-defence with self-defensive armament.*

(13) *The veteran carrier is due to retire from her military sea-going career towards the end of 2014.*

Brodovi baš kao djevojke (5) imaju svoje djevojačko putovanje. U pomorskom kontekstu to je prvo putovanje broda (eng. *maiden voyage*). Takođe, oni u svojoj raskoši i poznim godinama doživljavaju slavu dive (6) sa uzvišenom karijerom, „ponovo oživljavaju“ i vraćaju se na scenu. Ona osobina koja se tradicionalno pripisuje ženama jeste uloga domaćice koja prima, dočekuje, ispraća svoje goste (8).

Brod ima svoj dom, svoju matičnu luku (eng. *home base*) u koju se na kraju vraća (9). Majčinska zaštita je arhetipska karakteristika po kojoj se žene poznaju (10), pa je i brod spreman da brani svoju flotu (eng. *shipping*). Žena tada može da bude veoma snažna i napadački nastrojena i spremna je da uradi sve da odbrani svoju porodicu (11).

U skladište broda može se smjestiti veliki broj trupa (utrobi), pa glagol *swell* (14) asocira upravo na plodnost, bremenitost.

(14) *She can carry 256 troops with their vehicles and can be swollen up to 405 troops.*

Jako naoružanje skopčano je sa borilačkim duhom žene (broda) i asocira na sposobnost žene da se vrlo dobro brani onda kada je to potrebno (12). Konačno, svaki brod nakon dugogodišnje karijere (13) biva povučen i zamijenjen modernijim.

U navedenim primjerima, osobine koje se pridružuju brodu koriste žensko tijelo i osobine da opišu karakteristike i osobine broda. Ovako prošireno poređenje u stvari je konceptualna metafora gdje postoji veza između polaznog i ciljnog domena pri čemu se za polazni domen uzimaju ljudsko tijelo, životinje, biljke. Upravo se neka od svojstava polaznog domena koriste da opišu ciljni domen koji su najčešće ljudska stanja i odnosi, misli, pa i život (Kövecses, 2010). To poređenje je takvo da se zasniva na jakim slikama onog što poredimo sa onim što želimo dočarati, toliko živim u našoj mašti da nije potrebno imenovati oblik ili izgled ta dva objekta.

Na primjer, poređenje skladišta broda sa ženinom utrobom dovoljno je da pretpostavimo namjeru pisca i naslutimo metaforu o ženinoj plodnosti. Izuzetno sugestivan primjer konceptualne metafore ovaploćen je u primjeru iz pomorske prakse koji ukazuje na teško valjanje i posrtanje broda. U pitanju je stanje broda u kojem se brodski trup snažno napreže kroz nevrjeme, dok talasi obično otežavaju kretanje. Naime, nautičkim rječnikom se ovakvo stanje naziva *labouring* kao u primjeru *Ship is labouring at high sea* ("Brod se probija kroz nevrjeme"). Glagol *labour* je u opštem engleskom jeziku termin kojim se opisuju porođajne muke žene.

Konceptualna metafora posebno se ostvaruje kroz mitove i čini njihov glavni dio. Važno zapažanje relevantno za istraživanje u ovom radu jeste jedna generalna metafora po kojoj su "nekontrolisani spoljni objekti veliki i pokretni" i upravo se jedna od njih odnosi i na more. Zato je Posejdon, gospodar mora i morskih dubina, uvijek prikazan u gigantskoj veličini i moći (Kövecses 2010: 67).

Pridjevi koji dominiraju u tekstovima Kraljevske mornarice u kojima se opisuje „životni ciklus broda“ pripadaju semantičkom polju koje se odnosi na ljepotu kao u *sophisticated, superb, equipped, replenished, sleek, exquisite, fine, perfectly-formed, swift, versatile*. Pridjevi kojima se izražava snaga i ratnički duh su *fierce, strong, warfighting*:

(15) *Highly visible when alongside with her tall mast, Diamond's sleek lines are designed for stealth at sea, appearing virtually invisible on enemy radar.*

Ljepota diskursa koji se nalazi u tekstovima u kojima se opisuju vojni brodovi leži upravo u antagonizmu između ljepote i sjaja s jedne strane i razaračke sile s druge. Ova sprega je možda najbolje izražena u rečenici u kojoj se opisuje brod HMS *Diamond*:

(16) *Her motto befits her name: honor clarissima gemma- honour is the brightest jewel.*

Misija brodova Ratne mornarice prvenstveno je da zaštiti svoju posadu i flotu, pa su najfrekventniji galgoli u korpusu upravo glagoli kojima se opisuje pružanje zaštite i skloništa kao što su *to shield, to protect, to secure, to accept, to house, to support, to replenish, to safeguard*:

(17) *Their mission is to shield the Fleet from air attack using Sea Viper missile which can knock targets out of the sky up to 70 miles away.*

(18) *At the centre of this concept is the flexible mission bay located forward of the helicopter hangar which can house additional boats or up to ten containers for humanitarian aid.*

(19) *Her role was to provide protection to the task group which included the ro-ros carrying the chemical weapons to their ultimate destination for destruction.*

(20) *HMS Raider and HMS Tracker make up the Faslane Patrol Boat Squadron, part of the team that safeguard Britain's nuclear fleet.*

Na drugom kraju su glagoli kojima se izražava moć razaračke snage brodova kao u pridjevima *attack, destroy, clear, swipe*:

(21) *These ships clear the way of mines to allow safe passage for larger forces, swiftly detecting and destroying any hidden dangers.*

4.1. Analiza tekstova preuzetih iz stručne knjige "The American Practical Navigator"

Analizom određenih poglavlja iz stručne nautičke publikacije u kojoj se izlažu osnove plovidbe, meteorologije i strukture broda, a koja se već dugo godina primijenjuje u nastavi nautičke struke, dominira fatički diskurs. Ipak, ono što privlači pažnju jeste prisustvo literarnog diskursa u određenim poglavljima u kojima se opisuje kretanje broda. U opisivanju manevra broda, gotovo da čitalac pred očima vidi pozornicu na kojem nastupa balerina u svoj svojoj gracioznosti. Tako se brod „podiže i propinje“ na talasima laganim okretom, zatim se „napreže i muči“ kao kad je pod teretom:

(22) *When she comes to be lifted up with a swift motion... she is more laboursome when loaded with coals than with timber.*

Glagoli koji se koriste da ukažu na težnju da se brod „drži pod kontrolom“, „smiri“, „umiri“ u svom tom kretanju u datom korpusu su *ease, keep (on course/route), hold on*.

S tim u vezi, personifikacijom se tako opisuje „ćud broda“ te njegova osobina da „odgovara“, „sluša“. U svim navedenim primjerima brod je „ona“ te se postavlja pitanje da li se ovo stanje „poslušnosti“ vezuje za očekivano ponašanje žene?

(23) *This ship's behaviour, make it evident, that the center of motion of a ship, is at the center of gravity, and according to the built of the ship... that she answered very well.*

(24) *She was kept on ENE under short sail, with heavy gales.*

U svom djelu „Jezik i ženino mjesto“ Robin Lejkof (2004:44) koristi sintagmu *woman language* u značenju „ženski govor“ da ukaže na one jezičke forme koje se, bez obzira na jezički nivo, pojavljuju kao manifestacija socijalne podjele uloga između muškaraca i žena. Muškarci koriste izraze dominacije ili snažnije ekspresije u jeziku jeste i time učvršćuju njihovu stvarnu poziciju u svijetu. Interesantno je zapažanje da „jezik muškaraca“ mogu da koriste žene, ali rijetko se dešava suprotno – muškarci ne koriste jezik svojstven ženama. Na primjer, muškarcu se oprašta ako koristi verbalna sredstva za izražavanje bijesa, ljutnje, dok se od žena očekuje suzdržanije i učtivije ponašanje. Žene mogu da se žale, negoduju, ali se očekuje i doza samokontrole.

U svjetlu tematike rada, a bez tendencije da se upotreba ženskog roda u pomorskom diskursu smatra manifestacijom diskriminacije u jeziku, postavlja se pitanje da li je ideja o kontroli broda kao žene (ne)svjesna manifestacija muške dominacije? Kako se u stvari lingvistički mehanizmi dovode u vezu sa ustaljenim podjelama na „muške“ i „ženske“ osobine? Da li se poređenje broda sa ženom u jednom ogoljenom stručnom diskursu može pripisati čovjekovoj ljubavi prema moru i ženi? Ili se pak, u duhu novijih tumačenja položaja žene u savremenom društvu, i diskursno markira jedna profesija koja je prvenstveno muška?

Ideja o kontroli takođe je prisutna u sljedećem korpusu, doduše u nešto manjem broju primjera budući da je Međunarodna pomorska organizacija insistirala da se u većini fraza upotrebljava zamjenica *it*, a ne *she* za brod u engleskom jeziku.

4.2. Korpus Standardno-pomorskih komunikacijskih izraza

U korpusu Standardnih pomorsko-komunikacijskih izraza (eng. *Standard Marine Communication Phrases*) nalaze se svega četiri primjera u kojima je brod ženskog roda. Kao što je već rečeno, sama Međunarodna pomorska organizacija naložila je da se upotreba diskriminatornih oblika u jeziku izbjegava.

Da bi se izbjegla upotreba rodno senzitivnog jezika kada se referencijalnost odnosi na pomorce, u izrazima se koriste oblici *he/she* umjesto ranijeg oblika *he* koji se koristio za oba roda u ranijoj verziji izraza poznatih pod imenom *The Standard Marine Navigational Vocabulary* iz osamdesetih godina prošlog vijeka.

Dakle, upotreba muškog gramatičkog roda za označavanje oba roda je i u jeziku pomorstva u posljednjih nekoliko godina postala prošlost. Promjene koje nastaju u jeziku i koje su zahvatile i pomorsku diskursnu zajednicu, nisu samo posljedica ženskog

pokreta i težnje za sprovođenjem određenih verbalnih praksi (kao što su institucionalne smjernice za upotrebu neseksističkog jezika), već je to posljedica opšte promjene pozicije žene u društvu (Cameron, 2014: 19).

(25) *He/she must comply with the rules of the road.*

(26) *And he/she should respond...*

Ipak, nekoliko izdvojenih primjera vidljivih u *Ilustraciji 1*, ukazuju na ideju koja je prisutna i u prethodnom korpusu, a odnosi se na kontrolu. U sljedećim primjerima brod je ženskog roda, a naređenja se odnose na kormilarenje, odnosno upravljanje brodom.

(27) *Steady as she goes!*

(28) *Is she brought up?*

(29) *Ease (her) to 4.*

(30) *Report if she does not answer the wheel!*

U svim navedenim primjerima prisutno je poređenje sa ženom i ideja da brod treba držati na ravnom kursu (27), usidriti (28), smiriti (29) i, najzad, javiti ako ne odgovara na kormilo, odnosno, ako brod „ne sluša“ (30). Sigurno je da brod kao jaku i nepredvidljivu mašinu treba savladati, te autorka rada ovdje ne vidi primjere diskriminatornog diskursa ili seksističkog jezika, već se ovakva referencijalnost objašnjava čovjekovom privrženosti prema mašinama koje je i sam stvorio, a čije je osnovno obilježje kretanje (Zandvoort, 1967).

The screenshot shows a software interface with a search bar containing 'she'. Below the search bar is a table with two columns: 'word' and 'frequency'. The table lists the following words and their frequencies:

word	frequency
serious	1
service	14
session	10
sessions	2
set	9
setting	2
seven	9
seventh	1
seventy	2

Below the table is a 'position' column and a 'context' column. The first row is highlighted in blue:

position	context
39838	watch which he/she must comply with
41706	or at which she has to alter
77965	message unless he/she has contradictory safety
107284	And he/she should respond: "My
108220	Steady as she goes Steer a
108580	Report if she does not answer
115617	13 Is she brought up
115645	1 Yes, she is brought
115690	2 No, she is not

On the right side of the interface, there is a 'Text' pane showing the following text:

INTERNATIONAL MARITIME ORGANIZATION
 IMO
 E
 ASSEMBLY
 22nd session
 Agenda item 9
 A.22/Res.918
 25 January 2002
 Original: ENGLISH
 Resolution A.918(22)
 Adopted on 29 November 2001
 (Agenda item 9)
 IMO STANDARD MARINE COMMUNICATION PHRASES
 THE ASSEMBLY.

Ilustracija 1: Ekranski prikaz zamjenice she u kolokacijama u SMCP frazama

U vezi dileme kako interpretirati ovakve lingvističke strategije prisutne u diskursu pomorstva, pozivamo se na zapažanje Debore Tanen koja napominje da lingvističku dominaciju ne možemo olako prepoznati i etiketirati jer ona zavisi od više faktora – socijalnih prilika, kulturnog naslijeđa, starosti, tradicije, pola. Ona strategija koja dominira ili ima izgled dominacije u nekom drugom kontekstu može biti pokušaj da se uspostavi kontakt ili veza (Tannen, 2001: 151). U tom smislu, nezahvalno je upoređivanje broda sa ženom i sporadičnu upotrebu zamjenica *it* i *she* odrediti kao čin diskriminacije. I sami muškarci žele da se solidarišu sa ženama i zalažu se da se iskorijeni mit o pokroviteljskoj ulozi koju imaju u odnosu na žene.

5. Zaključak

Jezičke činjenice se mogu posmatrati ne samo kao izraz moći već i solidarnosti, te zato treba zadržati dozu objektivnosti prilikom etiketiranja određenih jezičkih manifestacija kao čina diskriminacije. Promjene koje su zahvatile društvo na globalnom nivou ne mogu se interpretirati jednako, već zavise od kulturnog ambijenta, sredine, mentaliteta.

U kontekstu pomorske profesije, veoma veliku ulogu imaju mit i vjerovanja o ženama kao oličenju milosti, snage, ali i nestalne ćudi. S druge strane, težnja da se jezik prilagodi promjenama u svijetu odvija se postupno i još uvijek nejednakim korakom.

Tanen i Van Dajk zastupaju stav da odrediti neki diskurs kao diskriminatoran zahtijeva veći broj parametara. S tim u vezi, primjeri dati u radu ukazuju da se upotreba zamjenice *she* za brod u engleskom jeziku može u jednom kontekstu protumačiti kao čin diskriminacije prema ženama i dominacija muškaraca (isticanje slabosti žene u odnosu na muškarca), a, s druge strane, to prosto može biti akt ljubavi i strahopoštovanja prema ženi kao majci, boginji i svim onim arhetipskim osobinama koje nosi žena. Neminovnost je da se jezik prilagođava savremenim promjenama u društvu, ali prema određenim fenomenima ne treba zauzimati napadački stav. Ma koliko željeli da normiramo jezik, činjenica je da pomorci i danas ustuknu pred onim što donosi plovidba, a u narodu poznato kao „hleb sa devet kora“.

Jedna od veoma popularnih pjesama čiji autor nažalost nije poznat, a koja se može preuzeti sa interneta, sublimira sve one ženske osobine i ljepotu zbog kojih se brod upravo smatra ženom. Bilo da je to ženin prezir prema muškarcima koji nisu jaki te ne pokazuje milost, želja da bude lijepa i dotjerana ili spremnost da cijelu sebe preda zarad prave ljubavi, a isto tako pobjegne od onoga koji nema čvrstu ruku da je zadrži, žena poput broda ima nestalnu ćud i nikad se ne da „ukrotiti“.

Why is a ship a "she"

*We always call a ship a "she" and not without a reason.
For she displays a well-shaped knee regardless of the season.
She scorns the man whose heart is faint and doesn't show him pity.
And like a girl she needs the paint to keep her looking pretty.*

*For love she'll brace the ocean vast, be she a gig or cruiser.
But if you fail to tie her fast you're almost sure to lose her.
On ships and dames we pin our hopes, we fondle them and dandle them.
And every man must know his ropes or else he cannot handle them.*

*Be firm with her and she'll behave when skies are dark above you.
And let her take a water wave – praise her, and she'll love you.
That's why a ship must have a mate; she needs a good provider.
A good strong arm to keep her straight, to comfort her and guide her.*

*For such she'll brace the roughest gales and angry seas that crowd her.
And in a brand new suit of sails no dame looks any prouder.
The ship is like a dame in that she's feminine and swanky;
You'll find the one that's broad and fat is never mean and cranky.*

*Yes ships are ladylike indeed, for take them altogether
the ones that show a lot of speed can't stand the roughest weather.*

(Autor nepoznat)

(Izvor: <http://www.warsailors.com/freefleet/shippoem.html>)

Literatura

- Bowdith N. (2002) **The American Practical Navigator**.
<https://archive.org/details/americanpractic01unkngoog>
- Cameron, D. (2012) **Verbal Hygiene**. London and New York: Routledge.
- Dževerdanović M. (2012) „Jezička ekonomija i redundanca u usmenoj pomorskoj komunikaciji“, Konferencija „**Primijenjena lingvistika u fokusu**“, Podgorica: Institut za strane jezike.
- Gotti, M. (2008) **Investigating Specialised Discourse**. Bern: Peter Lang Publishers.
- International Maritime Organisation (2002) **Standard Marine Communication Phrases 2002**. London: IMO.
- Kövecses, Z. (2010) **Metaphor: A Practical Introduction**. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, R. (2004) **Language and woman's place: Text and commentaries**, ed. Mary Bucholtz. Oxford: Oxford University Press.
- Perović S. (2009) **Jezik u akciji**. Podgorica: CID.
- . (2006) „Jezik i rod“, u: **On je rekla: Upotreba rodno-senzitivnog jezika Podgorica**: Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, <http://www.gov.me/files/1194261799.pdf>.

- Royal Navy: <http://www.royalnavy.mod.uk/the-equipment/ships>
- Sunderland, J. (2006) **Language and Gender - an Advanced Resource Book**. London: Routledge Applied Linguistics.
- Tannen, D. (2001) "The Relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender and Dominance", in Wetherell, M., et al. (eds.) **Discourse Theory and Practice: A Reader**, London: SAGE Publications, pp. 300-317.
- Van Dijk, T. (2001) "Principles of Critical Discourse Analysis", in Wetherell, M., et al. (eds.) **Discourse Theory and Practice: A Reader**, London: SAGE Publications, pp. 300-317.
- Zandvoort, R. (1967) **A Handbook of English Grammar**. London: Longman, Green and Co Ltd.

Sanela Kovačević

KREATIVNOST I OGRANIČENOST ENGLESKOG JEZIKA POMORSKE STRUKE

Apstrakt: Pomorski engleski jezik specifičan je registar i, prema tome, zahtijeva poseban tretman. Ovaj rad podrazumijeva osvrt na gotovo svaki aspekt tako složenog sistema kao što je stručni engleski jezik u oblasti pomorskog obrazovanja i profesije. Složen, a u isto vrijeme i jednostavan, pomorski registar predstavlja lingvistički fenomen koji zahtijeva multidisciplinarni pristup. U tom registru dominiraju dvije suprotne tendencije: ekonomičnost i kreativnost. Ekonomičnost pomorskog jezika ogleda se u uslovu da mora biti koncizan i nedvosmislen, to jest precizan da bi služio svrsi. Kreativnost, sa druge strane, stvara nove riječi, nova značenja i nove kombinacije postojećih jezičkih elemenata.

Na osnovu analize registra engleskog pomorskog jezika možemo zaključiti da je on „ograničeni jezik“ (restricted language) i da posjeduje određene specifičnosti na fonološkom, morfološkom, leksičkom nivou i sintaksičkom nivou. Te osobnosti su najuočljivije na leksičkom nivou, koji obuhvata stručnu terminologiju. Pored toga, leksika je, kao otvoreni sistem, najviše izložena vanlingvističkim uticajima.

Rad nudi analizu putem primjera kreativnog i ograničenog aspekta engleskog jezika u pomorskoj struci. Nemoguće je postaviti vještačke granice između pomorskog i opšteg engleskog jezika, jer se ova dva registra prožimaju.

Ključne riječi: kreativnost, ograničeni jezik, morfologija, pomorski termini, analiza diskursa, pragmatika, pomorska komunikacija, brod, plovidba, VHF-oprema, analiza potreba

1. Uvod

Pod jezičkom kreativnošću prvenstveno podrazumijevamo sposobnost bilo kog prirodnog jezika da od ograničenog resursa jezičkih jedinica stvara neograničen broj jezičkih jedinica na svim nivoima – na fonetskom, fonološkom, morfološkom, leksičkom, sintaksičkom i semantičkom nivou. Prema tome, ograničenost jezičkih jedinica uz jezičku neograničenu kreativnost omogućava jezičku funkcionalnost, odnosno sposobnost jezika da odgovori na sve izazove civilizacije, čovjeka i društva. Svojom kreativnošću jezik prevazilazi sve granice i spreman je da odgovori na svako novo dostignuće, pronalazak ili pojavu modernog doba. Međutim, kada su u pitanju nacionalne, odnosno državne i kulturne jezičke granice, pobijedio je engleski jezik, ali ne zbog svojih lingvističkih kvaliteta, već zbog ekonomske i vojne nadmoći Velike Britanije – tako je engleski postao svjetski, a time i pomorski, jezik broj jedan. Trku za tu poziciju odavno su izgubili španski i italijanski, pa i njemački jezik.

Kao službeni jezik engleski se koristi u više od 60 zemalja, a istaknuto mesto zauzima u još 20 drugih. On ili dominira ili ima sigurnu poziciju na svih šest kontinenata.

Engleski je glavni jezik izdavaštva, novinarstva, međunarodnog poslovanja i akademskih konferencija, nauke, tehnologije, medicine, sporta, međunarodnih takmičenja, pop-muzike i reklame. Više od dvije trećine naučnika u svijetu piše na engleskom. Od ukupne količine informacija smještenih u memorijama engleskih sistema 80% je na engleskom. Radio-programe na engleskom jeziku prima preko 150 miliona slušalaca u 120 zemalja. Više od 50 miliona djece uči engleski kao dopunski jezik na osnovnoškolskom nivou; preko 80 miliona učenika uči ga u srednjim školama (ovim brojevima nije obuhvaćena Kina). Ne bi bilo teško ispuniti sljedećih nekoliko stranica sličnim statističkim podacima.¹

Broj izvornih govornika engleskog jezika sada dostiže oko 300 miliona; drugih 300 miliona služi se engleskim kao drugim jezikom, a još 100 miliona tečno ga govori kao strani jezik. Nešto radikalnije procjene koje uzimaju u obzir i govornike na nižem stepenu jezičke fluentnosti i znanja, ukazuju da ukupan broj govornika danas prelazi milijardu.

2. Ograničenost engleskog pomorskog jezika

Za uspješno prenošenje poruka i komunikacije u pomorstvu pojavilo se do danas više varijanti engleskog pomorskog jezika, koje su u lingvistici poznate pod imenom *ograničeni jezici* (*restricted languages*). Britanski lingvista Dž. R. Fert (J. R. Firth) (1890-1960) uveo je ovaj izraz kao oznaku za strogo redukovani jezički sistem koji se koristi za neku posebnu djelatnost. Taj jezik je tako kontekstualno zatvoren da dopušta tek malo jezičke varijacije. Takvi „jezici“ mogu biti i usmeni i pismeni, a nalazimo ih ne samo u specijalizovanim nego i u svakodnevnim kontekstima. Obično se sastoje od rutinski upotrebljivanih formulaičnih konstrukcija, s konvencionalizovanom prozodijom ili tipografskim rasporedom, kao i skućenog rečnika.

Škiljan (1980: 47) takve jezike naziva „specijalnim jezicima“ uz objašnjenje:

„I unutar društva koje u celini upotrebljava jedan jezični sistem, različiti oblici društvenih i ekonomskih determinanti uvjetuju pojavu osobitih, za druge sudionike društva bar djelimično nerazumljivih, 'podsistema' – oni se obično nazivaju *specijalnim jezicima*. Premda su uzroci njihova javljanja dosta raznoliki, vjerovatno se mogu podeliti u tri osnovne grupe: specijalni jezici nastali zbog potrebe da se komunicira specifičan pod-skup izvanjezičnog univerzuma, koji je kao objekat saobraćaja zanimljiv samo za određenu skupinu govornika, ili su izrasli iz želje i namjere da ostali govornici ne razumiju o čemu se komunicira, ili su, napokon, rezultat težnje neke društvene grupe da se i jezičnim oznakama unutar sebe identificira, a od drugih grupa razlikuje.“

Bazil Bernstajn, od koga je prvobitno potekao ovaj termin, 60-ih je godina prošlog vijeka (što je, moramo priznati, s obzirom na tok lingvističke misli sada već davno prošlo vrijeme) ograničeni govor ili kod definisao kao govor sa kratkim, gramatički jednostavnim, često nezavršenim rečenicama, jednostavnom upotrebom i

¹ Statistički podaci uzeti iz *Kembričke enciklopedije jezika* Dejvida Kristala.

ponavljanjem istih veznika, ograničenom upotrebom pridjeva i priloga (Bernstajn, 1979: 19-22) – dakle, sve u svemu, govor koji je nedovršen, gramatički nekorektan i oskudnog rječnika.

Tendencija ograničenosti u pomorskom engleskom jeziku uzrokovana je vanjezičkim činiocima. Pomorski jezik kao „ograničeni kod“ nastao je očito iz potrebe da se efikasno i koncizno komunicira u ograničenom ambijentu, a to je brod. Dobra komunikacija u pomorstvu od je vitalnog značaja, naročito u kritičnim situacijama. Otežana je neujednačenim znanjem engleskog jezika posada, koje su sve češće sastavljene od raznih nacija neengleskog govornog područja. Različito porijeklo, obrazovanje i hijerarhija zvanja na brodu rezultiraju različitim receptivnim i produktivnim znanjem engleskog jezika, što ima za posljedicu nesporazume kod enkodiranja i dekodiranja poruka. Visoka je cijena tih nesporazuma po ljudske živote.

Potrebe i profil naših pomoraca koji danas plove širom svijeta promijenili su se, kao i ukupna struktura pomorske djelatnosti. Kada je u pitanju nastava engleskog jezika, najlakše je držati se slijepo staromodnih metoda jer su one „najefikasnije“ za nastavnike koji se osjećaju sigurnima na poznatom terenu i ne žele da mijenjaju ništa u svom radu sa budućim pomorcima. Možda su im časovi pod kontrolom i predvidljivi, ali potpuno drugačija atmosfera vlada na pučini, tj. na brodu. Tamo su ljudi, bez svojih porodica, prepušteni moru i svom znanju „zanata“. Oni svako jutro idu na posao ne napuštajući brod.

Svaka greška se skupo plaća – od onih tehničkih pa sve do jezičkih. U metodici se razlikuju dvije vrste grešaka u učenju stranih jezika: omaška (*mistake*) i greška (*error*). Ta distinkcija se može primijeniti i na greške u pomorskoj komunikaciji u zavisnosti od posljedica i težine propusta. Posljedica je suviše blaga riječ za ono što može da prati jednu grešku ili omašku u komunikaciji na relaciji brod-brod, brod-obala ili zapovjednički most (*navigational bridge*) – odjeljenje mašine (*engine-room*).

Materijalni gubitak nije vrijedan pomena u odnosu na jedan ljudski život. Multinacionalnost brodskih posada zahtijeva zajednički međunarodno priznati standardizovani jezik.

Kao što je već pomenuto, engleski pomorski jezik treba da bude precizan i nikad se ne može pretjerati u isticanju tačnosti (*accuracy*) u registru pomorske struke. Prema tome, i ograničenost engleskog pomorskog jezika isto je tako važna, ako ne i važnija karakteristika stručnog jezika – jer upravo ta svedenost, odnosno standardizovanost, od suštinske je važnosti za komunikaciju na relaciji brod-brod i brod-obala. Može se čak i zaključiti da sigurnost života na moru zavisi prvenstveno od te ograničenosti, odnosno standardizovanosti. Drugim riječima, uspješna komunikacija u oblasti pomorskog saobraćaja nemoguća je bez upotrebe standardnih pomorsko-komunikacijskih fraza, koje su uvedene od strane IMO organizacije 2001. godine. Komunikacija u pomorskom i avio-saobraćaju nezamisliva je bez standardizovanosti tih registara.

3. Raslojavanje pomorskog engleskog jezika kao odraz jezičke kreativnosti

U ostvarivanju svog osnovnog zadatka – a to je komunikacija u tako kompleksnom fenomenu kao što je društvo – nijedan jezik, bez obzira kako je normiran,

nije homogen neko kompleksan, sastavljen od niza razlika. On se ne ostvaruje kao jedinstvena cjelina, nego se vanlingvističkim uticajima *raslojava* u jezičke slojeve, odnosno govorne varijacije koje je uprkos njihovim osobitostima, teško razgraničiti – pošto su prelazi kontinuirani. Govorne varijacije su sociolingvističke forme koje pokazuju djelovanje vanlingvističkih uticaja na jezik i njihovu povezanost. Dakle, sve govorne varijacije su slojevi jedinstvenog sistema – *jezika*. Da jezik nije homogen i da je veoma kreativan, dokaz je to da svaki pojedinac u svom govornom znanju raspolaže sa nekoliko govornih varijacija koje vrlo često upotrebljava nesvjesno, zavisno od vanlingvističkih uticaja, odnosno situacija u kojima se jezik ostvaruje kao sredstvo komunikacije.

Pomorski jezik, kao stručni, vrsta je jezika u kojem, s obzirom na široko polje djelatnosti i raznolikost situacije, raspoznajemo registre i podregistre koji su realizacija pomorskog jezika u različitim pomorskim situacijama.

Pomorstvo predstavlja široko polje ljudske aktivnosti, a pomorska nauka koja se bavi proučavanjem pomorstva multidisciplinarna je naučna oblast. Da bi se ovo ilustrovalo, navodimo sljedeće: „Bez pretencija da smo načinili potpuni spisak, spominjemo sljedeće struke, odnosno nauke:

- 1) navigacija
- 2) pomorsko mašinstvo
- 3) pomorske telekomunikacije
- 4) pomorsko brodarstvo
- 5) pomorsko ribarstvo
- 6) brodogradnja
- 7) pomorska ekonomika, odnosno ekonomika pomorstva
- 8) pomorsko pravo
- 9) pomorsko osiguranje
- 10) pomorska geografija
- 11) pomorska meteorologija
- 12) pomorska medicina
- 13) pomorsko građevinarstvo (hidrografija)
- 14) oceanografija
- 15) biologija mora
- 16) pomorska biohemija
- 17) pomorska biofizika
- 18) nautički turizam i uopšte rekreacija i sportovi na vodi
- 19) organizacija i eksploatacija morskih luka
- 20) eksploatacija nafte i rudnih bogatstava
- 21) pomorska ekologija“ (Ivošević, 1982:3).

Diversifikacija je odraz jezičke kreativnosti, a uzrokovana je pragmatičnim aspektom jezika struke koji oslikava pojedine djelatnosti. Jedinstveni ambijent, more, spaja ove djelatnosti u jedinstvenu cjelinu, pomorstvo, a ono obuhvata i osobe koje se bave tim delatnostima. Te osobe predstavljaju užu krug ljudi koji su, u vršenju svog posla, funkcijama, podjelom i vrstom rada, mjestom – direktno ili indirektno – vezani za more.

4. Leksička kreativnost u engleskom jeziku pomorske struke

Engleski pomorski, kao stručni jezik, gradi sopstveni sistem, koji se odlikuje izborom specifičnih jezičkih sredstava i njihovom frekvencijom, a određen je situacijom, tj. upotrebom kao vanlingvističkom kategorijom. Glavne karakteristike ovog sistema jesu specifični vokabular i upotreba određenih gramatičkih sredstava. Engleski pomorski jezik pokazuje specifičnosti na svim jezičkim nivoima, ali su one najuočljivije na leksičkom nivou.

Karakteristike vokabulara engleskog pomorskog jezika jesu termini, fraze, tvorbeni elementi i djelovi opšteg jezika. Iako su mnogobrojne riječi uzete iz leksike opšteg jezika, specifičnosti engleskog pomorskog jezika najviše su izražene na leksičkom nivou. Leksičke jedinice pomorskog rječnika mogu se svrstati u ove kategorije:

- Leksičke jedinice koje pripadaju samo registrima pomorskog jezika, recimo *anchor* (sidro), *hull* (brodski trup), *deck* (paluba), *rudder* (kormilo), *berth* (vez), *moor* (sidrenje) *galley* (galija), *funnel* (brodski dimnjak), *starboard* (desni bok broda), *aft* (krma), *port* (luka), i slični termini;
- Leksičke jedinice koje u pomorskom kontekstu dobijaju specijalna značenja, na primjer: *purser* znači „brodski ekonom“, *swell* znači „mrtvo more“, *receiver* znači „primalac robe“, *head* znači „poklopac“, *traffic* znači „plovidba“, *to plot* znači „ucrtavati u kartu“, *to lay down* znači „ucrtati kurs“, *to steam* znači „ploviti“, a *rubber* je „bokoštitnica“. Za ovakve leksičke jedinice, pored specifične distribucije i frekvencije, karakteristična su i semantička ograničenja.
- Riječi opšteg jezika koje u kolokaciji postaju registralne: *shelf* (šelf, plosnati podvodni greben), *dumb* (bez vlastitog pogona), *fairway* (plovni put), *under way* (u vožnji), *log book* (dnevnik), *dog watch* (pasja straža), *laydays* (stojnice), *to run aground* (nasukati se), *to break ground* (podići sidro), *rules of the road* (pravila za izbjegavanje sudara na moru), *man of war* (ratni brod), *traffic lane* (plovidbena traka, put), *dead reckoning* (zbrajanje kurseva), *engine apprentice* (asistent mašine) *wireless apprentice* (asistent radiotelegrafist), *outer road* (spoljno sidrište), *open road* (otvoreno sidrište), *runabout* (motorni čamac), *runner* (podigač tereta), *skin* (spoljna oplata broda), *sidelight* (bočno brodsko svjetlo ili okno).
- Arhaične reči, kao recimo: *therewith* (s tim, tim, odmah zatim, skoro, u isti čas), *thereunto* (osim toga, k tome), *thereon* (na to, na tome), *thereof* (od toga, iz toga, toga, te, tih, iz tih), *thereto* (k tome, na to, jošte, osim toga), *herein* (u tome, ovdje), *hereby* (time, ovime, zbog toga), *hereafter* (od sada, ubuduće), većinom pripadaju pravnom i trgovačkom registru, i sreću se u pravnim i brodskim dokumentima.

Jedna od osobnosti engleskog pomorskog jezika na morfološkom nivou je sistem tvorbe reči. Kroz tri glavna procesa: **konverzija**, **afiksacija** (pomoću sufiksa i

prefiksa) i **kompozicija**, može se razmotriti tvorba leksičkih jedinica engleskog pomorskog jezika.

Evo nekoliko primjera **konverzije**:

Pridev *chief* konverzijom prelazi u imenicu i dobija se *Chief*, kod koje je izostavljen drugi dio, tj. *officer*.

Leksičke jedinice *ship* (brod), *steam* (para), *load* (teret), *trade* (trgovina) i *deck* (paluba) koje imaju funkciju imenica, konverzijom postaju glagoli i označavaju vrstu kretanja, stanja i aktivnosti, kao na primjer:

The ship "Starlight" is steaming along the coast. (Brod *Starlight* plovi uz obalu.)

The vessel is ready to load her cargo. (Brod je spreman za ukrcavanje tereta.)

The cargo has been already shipped. (Teret je već ukrcan.)

All the cargo should be decked. (Sav teret bi trebalo da je pokriven palubom.)

Imenica *port* konverzijom prelazi u pridev, i upotrebljava se uz druge imenice, gradeći složenice: *Port Authorities* (lučka uprava), *port facilities* (lučki uređaji, lučka postrojenja), *Port Captain* (lučki kapetan).

Isti je slučaj s leksičkom jedinicom *ship i sea*: *ship loader* (brodsko sredstvo za ukrcaj), *shipchandler* (brodski snadbjevač), *shipwright* (brodograditelj drvenih brodova), *shipment* (pošiljka, kontigent), *sea captain* (pomorski kapetan), *seaboard* (morska obala, primorje), *seabed* (morsko dno), *seacraft* (morski brod), *sea-dog* (stari pomorac, „morski vuk).

Derivacijom ove leksičke jedinice *ship*, tj. dodavanjem sufiksa {-ing} dobija se oblik *shipping*, koji ima funkciju glagolskog pridjeva upotrebljenog atributivno u sljedećim složenicama: *shipping agency* (pomorska agencija, pomorska špedicija), *shipping expences* (troškovi prijevoza morem), *shipping company* (pomorska kompanija), *shipping agent* (pomorski/brodski agent).

5. Konverzivni prefiksi i sufiksi u službi jezičke kreativnosti

Pored pomenutog sufiksa {-ing}, frekventni su sljedeći sufiksi: {-er}, {-or}, {-ee}, koji se dodaju glagolima i imenicama da označe zvanja ili vršioca posla na brodu ili na kopnu, a koji je u vezi sa brodom. Na primjer imenica *consigner* (pošiljalac robe), *Engineer* (mašinista), *cosignee* (primalac robe).

Imenični sufiks {-er} dodaje se imenicama koje označavaju stvari. Tako su nastale leksičke jedinice *engineer* (brodski mašinista, inženjer), *purser* (brodski ekonom, komesar na putničkom brodu), *shipper* (krcatelj), *freebooter* (gusar, pirat), *endorser* (indosant) koje označavaju vršioca radnje.

Dodavanjem sufiksa {-er}, {-or}, uglavnom dinamičkim glagolima, nastaju sljedeće imenice, agensi: *receiver* (prijemnik, resiver, primalac), *navigator* (navigator, pomorac), *sailor* (mornar, pomorac), *charterer* (naručilac pomorskog prijevoza, čarterer, zakupac broda), *freighter* (naručilac; teretni brod), *fender* (bokobran).

Sufiks {-er} se dodaje glagolu da označi vrstu broda: *trader* (trgovački brod), *cruiser* (krstarica, krstaš; krstaš – tip sportske jedrilice), *dredger* (bager, gliboder, jaružar), a u sljedećim složenicama nije prisutna glagolska osnova: *decker* (brod sa palubom), *reefer* (brod sa rashladnim uređajem), *freighter* (teretni brod), *tanker* (brod za prijevoz tečnih tereta), *dogger* (holandski ribarski čamac, doger), *tramper* (brod slobodne plovidbe, tramper), *sternwheeler* (brod sa krmnim točkovima) i *three-master* (brod sa tri jarbola).

{-age} se dodaje glagolu da označi mjesto potraživanja, rad, aktivnost i rezultat te aktivnosti: *anchorage* (sidrište, sidrenje, mjesto predviđeno za sidrenje), *pilotage* (pilotaža, pilotiranje), *stowage* (slaganje, skladišni prostor), *wharfage* (lučke takse), *freightage* (teret, transport), *storage* (skladištenje), *moorage* (privezište, sidrište).

{-ward(s)} se dodaje prilozima za mjesto i nekim imenicama koje označavaju mjesto da bi dali pridjev koji označava pravac: *seaward* (prema moru, okrenut ka moru), *eastward* (istočni, koji je prema istoku), *windward* (prema vjetru), *homeward* (povratni).

Kod nekih leksičkih jedinica izvršena je derivacija pomoću prefiksa:

{anti-} se dodaje imenicama kojima daje značenje suprotnosti: *antitrade* (antipasat), *antipitching* (koji ublažava posrtanje broda), *anticorrosive* (antikorozivan), *antirolling* (koji ublažava ljuljanje broda).

{un-} se dodaje imenicama, pridjevima i glagolima, dajući im negativno značenje: *unload* (iskrcati, istovariti teret), *unfulfilled* (neispunjen), *unfasten* (odvezati, otpustiti uže), *uncouple* (odvojiti, razdvojiti, iskopčati), *unmoor* (osloboditi vez, odriješiti brod), *unlash* (odvezati, odriješiti), *unsinkability* (nepotopljivost), *unship* (iskrcati, istovariti teret; skinuti iz svog položaja, izvaditi jarbol ili kormilo), *unseaworthiness* (nesposobnost broda za plovidbu), *unseamanlike* (koji ne dolikuje mornaru).

{dis-} daje negativno značenje imenicama, glagolima i pridjevima, označavajući odsustvo nekog kvaliteta ili suprotnost neke radnje: *disembark* (iskrcati, iskrcavati ljude ili žive životinje; iskrcati se (o članu posade)), *dismast* (skinuti jarbol; pokidati, slomiti jarbol), *dismantle* (demitirati, rastaviti), *displace* (istisnuti, pomaknuti), *disobey* (ne slušati, ne držati se, ne pokoravati se), *dismount* (demitirati, rastaviti).

{a-} se dodaje jednosložnim imenicama i osnovi jednosložnih neprelaznih glagola, stvarajući predikativne pridjeve koji označavaju stanje. Ovo je vrlo čest prefiks koji stvara mnogobrojne leksičke jedinice u engleskom pomorskom: *ahead* (naprijed, po pramcu), *aground* (nasukan), *afloat* (natrag, unatrag, po krmu), *aboard* (na palubi, na palubu, na brod, na brodu), *aback* (natrag, unazad, po krmu), *abaft* (prema krmu, po krmu), a *abeam* i *abreast* (subočice, bok uz bok) predstavljaju sinonime. Sastavni su dijelovi eliptičnih zapovjednih rečenica koje izražavaju razne komande: "Full speed ahead!" („Svom snagom naprijed!"); "Half (speed) astern!" („Pola snage krmom!"); "Ease her astern!" („Krmom lagano!"); "Ease (her) ahead!" („Naprijed lagano!"); "Full astern!" („Svom snagom krmom!") i slične naredbe.

Dodavanjem **konverzivnih prefiksa** {em-}, {en-} imenicama, stvaraju se glagoli koji poprimaju intenzivnije značenje: *endanger* (dovesti u opasnost, ugroziti), *to encode* (kodirati, šifrovati), *to embark* (ukrcati teret, ukrcati se (o posadi, putnicima)), *to encompass* (oploviti svijet).

{de-} se dodaje imenicama da bi se formirao glagol sa značenjem nekog rješavanja ili tumačenja i uklanjanja ili udaljavanja: *to decode* (dešifrovati, dekodirati), *to destore*, *to*

debark (iskrcati, istovariti), *to decompress* (smanjiti pritisak), *to deform* (deformisati se), *to dehydrate* (oduzeti vodu, dehidrirati).

{*over-*} gradi glagole, pridjeve i participe sa značenjem „previše“: *to overload* (prekrcati, pretovariti, preopteretiti), *to overblow* (bjesniti (o vjetru)), *overcharge* (preopterećenje), *overfreight* (viša količina tereta), *overgrown* (previsok (o morskome talasu)) *overbalance* (višak), *overinsurance* (nadosiguranje), *overlade* (pretovariti), *to overrun* (ploviti većom brzinom), *overweight* (prekoračena težina) i *overwork* (prekovremeni rad), *overloaded* (preopterećenje), *overburden* (preopteretiti);

{*sub-*} obično stvara imenice sa značenjem fizičkog položaja „pod“, „ispod“, „niže od“ i „manje od“: *submarine* (podmornica), *submergence* (uron, uronjenje), *subsurface* (podvodni), *subcarrier* (podvozar), *subcharter* (podnaručilac), *subcontract* (podugovor), *subfreighter* (podnaručilac), i pridjeve *subaquatic* (podvodni), *submersible* (uronjiv), kao i glagole *submerge* (uroniti), *subcharter* (zaključiti potprijevozni ugovor, brodarski podugovor) i *subcontract* (zaključiti podugovor).

{*trans-*} ima značenje „prelaziti preko“, kao na primer, *transatlantic* (transatlantski, prekookeanski), *transload* (prekrcaj), *transoceanic* (prekookeanski), *transcontinental* (transkontinentalni), a kod glagola ima značenje „prenošenja s jednog mjesta na drugo: *to transship*“ (klasifikacija prema: Zandvoort, 1965: 289). Ovdje možemo navesti i glagol *transload* (prekrcati).

6. Kompozicija u službi jezičke ekonomičnosti

Kompozicija koja daje složenice jedan je od najproduktivnijih načina tvorbe riječi. Složenice su kratki kondenzovani oblici deskriptivnih fraza. Sastavni dijelovi složenica mogu biti svi dijelovi govora, osim člana, a mogu biti sastavljeni od dva ili više elemenata, i svaki se od njih može posebno upotrijebiti.

Jedan od najčešćih oblika složenice jeste onaj čiji su modifikator (*noun modifier*) i osnovni dio (*head noun*) predstavljeni imenicama. Modifikator može imati različite funkcije. On daje specifično značenje osnovnoj imenici, a česti su sljedeći semantički odnosi:

a) Modifikator označava svrhu u **složenicama** *salvage ship* (a ship for salvage) i *cargo liner* (a liner for carrying cargo), *fish trade* (trgovina ribom), *deep-sea trade* (prekomorska trgovina, duga plovidba) *deadweight tonnage* (ukupna nosivost), *marine store* (brodske potrepštine ili pomorsko skladište), *marine propeller* (brodski vijak), *damage survey* (pregled oštećenja), *underwater hull* (podvodni dio trupa). Odnos svrhe izražava i **modifikator** koji može biti glagol ili glagolska imenica, kao u sljedećim složenicama: *tug vessel* (a vessel for tugging), *roll indication* (pokazivač ugla nagiba), *default interest* (zatezna kamata), *polar navigation* (navigacija u polarnim područjima), *homeward bound* na (povratku za domovinu), *port captain* (lučki kapetan), *return journey* (povratno putovanje), *split joint* (dvodjelni spoj), *deck load* (palubni teret), *port watch* (lučka straža), *sea watch* (morska straža), *land line* (obalna linija), *lightshipman* (svetioničar na brodu-svetioniku), *repair jetty* (remontni gat), *plotting instrument* (pribor za rad na pomorskoj karti), *diving ship* (ronilački brod), *measuring instrument* (mjerni instrument), *floating line* (vodena linija), *boarding inspector* (carinski inspector),

sailing ship (jedrenjak), *shipping industry* (brodarstvo), *freezing hold* (skladište za duboko smrznute terete), *docking impact* (udar broda o obalu), *bearing indication* (pokazivač azimuta), *sailing boat* (jedrenjak, jedrilica).

b) Modifikator označava *mjesto* u složenicama: *coast station* (the station on the coast), *quay facilities* (the facilities on the quay), *poophouse* (the house on the poop), *shipyard* (the yard on which ships are built), *seashore* (morska obala), *deepwater berth* (vez dubokog gaza), *arctic belt* (arktički pojas).

c) Modifikator može da označi *vreme*: *night tide* (the tide in the night); *morning watch* (a watch in the morning), *evening watch* (a watch in the evening), *first watch* (a watch that starts first).

d) Modifikator označava *sredstvo* ili *instrument*. Na primjer, *steamship* (a ship driven by steam), *diesel-driven ship* (a ship driven by oil), *lightboat* (a boat for light), *mast lining* (a lining for a mast), *anchor dues* (dues caused by anchorage), *steam whistle* (a whistle operated by steam), *Decca navigation* (navigation by means of *Decca*), *satellite navigation* (navigation by means of satellite system).

e) Prvi element u složenicama može da označava *sličnost*. Na primer, *sistership* (a ship like a sister; brod bliznac, brod istih vlasnika).

f) Postoje i složenice, čiji je modifikator apozicija: *Master Mariner* (a mariner is a Master) *two-letter signal* (two letters are a signal), *sound signal* (a signal is a sound), *warning sign* (a sign is a warning), *alarm sign* (a sign is an alarm), *alarm signal* (a signal is an alarm).

g) **Partitivni odnos** u složenicama se izražava pomoću predloga *of*: *distress signal* (a signal of distress), *compass adjustment* (the adjustment of the compass), *ice shelf* (a shelf of ice), *stern line* (a line of stern), *export port* (a port of export), *world port* (a port of the world).

h) Imenične složenice koje označavaju profesionalnu angažovanost i aktivnost pojedinca, impliciraju glagole: *to work*, *to employ*, *to engage*, a modifikatori označavaju domen i polje rada: *engine personnel* (*the personnel engaged in the engine* – osoblje mašine) *galley boy* (*a boy working in the galley* – momak koji radi u brodskoj kuhinji), *deck hands* (*hands who work on the deck* – mornari), *deck officer* (*an officer engaged on the deck* – oficir palube), *galley-slave* (*a slave working on a galley* – rob/veslač na galiji), *crane master* (*a master on the crane* – zapovjednik plutajuće dizalice), *dock master* (*a master on a dock* – zapovjednik doka), *harbour master* (*master in a harbour* – lučki kapetan), *deck engineer* (*an engineer on deck* – palubni mašinstičar), *port engineer* (*an engineer in a port* – lučki mašinstičar).

Izbor i frekvencija lingvističkih jedinica stvara registralne razlike, koje su najizrazitije na leksičkom nivou koji obuhvata stručnu terminologiju. Leksika, kao otvoreni sistem, najbolje odražava vanjezičku stvarnost. Mijenjajući se i razvijajući se pod uticajem vanlingvističkih faktora, ona se bogati novim leksičkim jedinicama, ili postojećim daje nova značenja.

7. Zaključak

Konverzacija je najšire polje društvene akcije, sistem je najbogatije artikulacije. Ona je neiscrpnog potencijala i najširih je mogućnosti. Nadređena je ostalim (restriktivnim i suženim) sistemima govorne razmjene; njihovo je izvorište i uvijek živo vrelo (Stević, 1997: 50). Za razliku od kreativnosti i otvorenih jezičkih opcija svakodnevne konverzacije, engleski jezik pomorske struke odlikuje se restriktivnim vokabularom, standardizovanim frazama i gramatičkim ograničavajućim pravilima.

Naizgled suprotni, ova dva aspekta su međusobno kompatibilna i inkluzivna – može se reći da se uključuju, odnosno podrazumevaju. Poput broda koji treba da bude „trimovan na ravnoj kobilici“², tako i jezička ravnoteža na svojim tasovima ima na jednoj strani kreativnost, a na drugoj svedenost, odnosno ograničenost.

Literatura

- Bhatia, V. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Settings**, London: Longman.
- Bernstein, B. (1973) **Class, codes and control, Volume 2 – Applied studies towards a sociology of language**. London: Routledge & Kegan Paul.
- Carić, T. (2011) **Montenegrin-English Maritime Pictorial Dictionary**, Bijelo Polje: Pegaz.
- Carić, T. (1998) **Engleski jezik u nastavi u našem pomorskom školstvu**, Beograd: Kultura.
- Crystal, D. (1997) **The Cambridge Encyclopedia of Language**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stević, S. (1997) **Analiza konverzacije**, Beograd: Filološki fakultet.
- Škiljan, D. (1998) **Javni jezik**, Beograd: Biblioteka XX vek.

² When a ship is trimmed on even keel, the cargo is evenly distributed throughout the ship. (Kada je brod na ravnoj kobilici, teret je ravnomerno raspoređen kroz čitav brod.)

Igor Lakić

KRITIČKA ANALIZA DISKURSA NA PRIMJERU RATNOG IZVJEŠTAVANJA

Apstrakt: Ovaj rad bavi se analizom izvještavanja tri crnogorska dnevna lista, *Pobjede, Vijesti i Dana*, o bombardovanju Savezne Republike Jugoslavije od strane NATO alijanse 1999. godine. U analizi je korišćen pristup Teuna van Dajka vezan za organizacionu šemu novinskih članaka i pojmove makro i mikro strukture. Na to se nadovezuje kritička analiza diskursa, zasnovana na idejama van Dajka i Normana Ferklafe, odnosno tumačenje novinskih članaka iz ugla intertekstualne analize. Rad govori o sličnostima i razlikama tri analizirana dnevna lista na makro i mikro nivou, a zatim se bavi intertekstualnom analizom. Zaključuje se da su ova tri lista izvještavala drugačije o istim događajima, uglavnom zahvaljujući različitim orijentacijama ovih listova, odnosno uređivačkim politikama koje su dominantno diktirale način izvještavanja.

Ključne riječi: analiza diskursa, kritička analiza diskursa, pisani mediji, makrostruktura, mikrostruktura, intertekstualna analiza, rat

1. Uvod

Analiza medijskog diskursa je od velikog interesovanja za lingviste već dugi niz godina. To i nije čudo imajući na umu političke, ekonomske, socijalne, kulturne i druge događaje koji kroz način na koji ih oblikuju mediji utiču na naš život. Istovremeno, izlaganje raznim vijestima svakako utiče na naše stavove prema događajima oko nas i svijetu uopšte.

Izveštaji o ratu uvijek su privlačili posebnu pažnju i elektronskih i štampanih medija. Karuters (Carruthers, 2000: 3) kaže da ne iznenađuje činjenica što medije privlači tema rata, jer rat je roba koja se dobro prodaje. I to zaista jeste tako za one koji se nalaze van ratnih zona. Za one koji se nalaze u ratnim zonama mediji imaju ipak malo drugačiju ulogu.

Ovaj rad bavi se izvještavanjem tri crnogorska dnevna lista (*Pobjeda, Vijesti i Dan*) o NATO bombardovanju 1999. godine. Sagledavanje toga rata, za nas koji smo ga direktno iskusili, mnogo je objektivnije sa neke vremenske distance, ali je svakako interesantno porediti vlastito iskustvo sa onim što su izvještavali mediji. Navedeni listovi bili su jedini štampani mediji koji su u to vrijeme izlazili u Crnoj Gori. Istovremeno, oni su predstavljali i različite političke opcije i stavove, što se znatno odrazilo na njihov način izvještavanja. Upravo o tome govori ovaj rad.

Nakon teorijskih postavki, pažnju ćemo usmjeriti na diskursne i jezičke karakteristike novinskih članaka iz tri pomenuta dnevna lista, odnosno analizu makro i mikro strukture, nakon čega slijedi intertekstualna analiza.

2. Teorijski okvir

Kao i svaka vrsta teksta, tako i novinski članak ima svoju strukturu. Pošto novinski članak takođe priča priču o nekom događaju, onda i on podsjeća na priču, a sama struktura novinskog članka ima dosta sličnosti sa Labovljevom strukturom naracije. Zato se članak u novinama često naziva i novinska priča. Van Dajk (van Dijk, 1988a: 14; 1988b: 51) diskursnu šemu novinskih članaka naziva *shematska superstruktura*. Po njemu (van Dijk, 1988a: 92–93) novinski članak ima 10 djelova ili funkcionalnih cjelina. Međutim, neki autori, poput Zoltana (Zoltán, 2001: 11), ističu da Van Dajk ne pruža eksplicitna objašnjenja ovih 10 kategorija. Pored toga, ova šema je previše složena, pa Zoltan je za potrebe svoje analize spojio neke djelove koje je definisao Van Dajk, jer se pokazalo da ovdje često dolazi do preklapanja i da ih je često teško razdvojiti.

Bel (Bell, 1994: 148) takođe daje jednostavniji model, koji se može uzeti kao prilično pouzdan, imajući na umu da je Bel novinar i da ima praktično iskustvo u kreiranju novinskih članaka. Naša analiza (Lakić, 2011) pokazala je da su Zoltanov i Belov pristup primjenljiviji za diskursnu strukturu teksta, pa smo, imajući na umu njihove modele, kreirali sopstveni model:

1. *Nadnaslov*
2. *Naslov*
3. *Lid* (sumiranje glavnog događaja)
4. *Glavni događaj* (razrada događaja pomenutog u *lidu*)
5. *Pozadina događaja* (ko, kako, gdje i kad)
6. *Verbalni komentar* (najvažniji učesnici u događaju)
7. *Evaluacija* (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
8. *Rezultati radnje* (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica).

Lid u novinskim izvještajima ima istu funkciju kao i apstrakt u drugim vrstama teksta, time što sumira glavnu radnju, daje poentu priče i zato predstavlja obavezan dio novinskog izvještaja. U njemu se uglavnom pominje glavni događaj, ali se može pomenuti još jedan, manje važan događaj ili neki drugi aspekt priče. Bel (1994: 174) smatra je *lid* teško napisati zato što jedno tako kratka forma treba istovremeno da sadrži dosta informacija.

Naravno, obavezni dio svakog novinskog teksta čini *naslov*. Bel (1994: 150) kaže da je „apstrakt apstrakta“ zato što u najkraćim riječima sumira informacije koje su već sumirane u *lidu*. *Naslov* u stvari omogućava listu da pruži svoj lični pečat onome što inače predstavlja proizvod masovne proizvodnje. U suštini, *naslov* predstavlja posljednju stepenicu kod sumiranja informacija.

Pozadina događaja je takođe obavezan dio novinskih izvještaja koji pruža informacije o učesnicima u događaju, vremenu i mjestu odvijanja radnje i o tome kakva je inicijalna situacija. *Ko, kako, gdje i kad* predstavljaju osnovne su činjenice koje treba iznijeti na početku priče, ali koje se dalje mogu razrađivati.

Evaluacija je sredstvo kojim se priči pridaje određeni značaj i od niza poređanih rečenica pravi priču sa smislom i značenjem. U stvari, *evaluacija* je djelimično sadržana i u samom *lidu*, ali i u *naslovu*, čime priča može da dobije sasvim drugi ton.

Glavni događaj se nalazi u samom središtu novinskog izvještaja, ali, za razliku od priče, u novinskom izvještaju događaji nisu poređani hronološki. Kod nehronološkog redosljeda, prednost uvijek ima rezultat radnje u odnosu na samu radnju ili proces. Upravo ovaj princip omogućava da se priče o istim ili sličnim događajima svakodnevno dorađuju i proširuju. Na taj način, kada se u *lidu* pojave novi detalji u vezi s radnjom, odnosno novi rezultati, prethodna radnja dobija manje značaja u priči, pa time pada na manje uočljivo mjesto u tekstu.

Novinski članci nemaju uvijek jasno iskazane *rezultate* na kraju, kao što je slučaj sa naracijom. *Rezultat radnje* će se, u stvari, uvijek naći prije u *lidu* nego na kraju teksta.

Treba naglasiti i to da novinski izvještaji nikada nisu potpuno zaokruženi. Oni nekako ostaju da vise u vazduhu. Novinska priča sastoji se od niza informacija koje iz dana u dan gube na važnosti i prepuštaju mjesto novijim informacijama. Zato i nisu vremenski strukturirane niti zaokružene na taj način da djeluju kao potpuno završene.

Još jedna karakteristika naracije prisutna je kod novinskih izvještaja. Naime, oba žanra pribjegavaju direktnom citiranju, zato što je utisak očevidaca, učesnika i njihovo direktno uključivanje važno i za naraciju i za novinski izvještaj. Za razliku od Van Dajka, Bel nije ovo izdvojio kao poseban dio, dok je u našem modelu on nazvan *verbalni komentari*. Ovi komentari su biti kako bi se potkrijepile tvrdnje koje novinar iznosi u tekstu.

Ovu vrstu strukture teksta Van Dajk naziva *makrostruktura* i ona se tiče tematske i organizacione strukture teksta. Pored toga, Van Dajk govori i o analizi *mikrostrukture*, koja uključuje lingvistički aspekt (sintaksu, semantiku, leksiku, koheziju i koherentnost teksta itd.).

Međutim, Van Dajk (1988b: 29) kaže da analiza diskursa ide dalje od pukog opisivanja strukture teksta i da "diskurs nije samo tekst već oblik interakcije". Drugim riječima, analiza teksta u smislu njegove organizacione šeme na makronivou, a zatim i analiza lingvističkih ekstenenata tih funkcionalnih cjelina, nije dovoljna, jer lingvistički podaci sami za sebe ne znače mnogo bez kritičkog uvida u tekst. Otuda *kritička analiza diskursa* ide dalje od čisto lingvističke analize, uzimajući u obzir i druge aspekte teksta.

Ferklaf (Fairclough, 1996: 311–313) smatra da se jezička analiza odvija kroz tri dimenzije, odnosno tri *komunikativna događaja (communicative event)*:

(1) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike tekstova (rječnik, gramatika, kohezija, struktura teksta). Ova analiza uključuje i značenje i formu koje je teško razdvojiti, jer se značenje realizuje kroz formu, a razlike u značenju zahtijevaju i drugačiju formu. I obratno, drugačija forma podrazumijeva i drugačije značenje.

(2) *Diskurzivna/diskursna praksa (discursive/discourse practice)*. Analiza diskurzivne prakse usmjerena je na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja. Mi živimo u periodu brzih i stalnih promjena u društvu i kulturi, a mediji igraju značajnu ulogu time što se kroz njih te promjene ne samo reflektuju već i stimulišu. Zahvaljujući tome i mediji prolaze kroz stalne promjene, što uključuje i diskurzivnu praksu medija.

(3) *Društvena praksa (social practice)*. Analiza društvene prakse (ili sociokulturne prakse) odvija se na još široj ravni. Ona se bavi društvenim i kulturnim dešavanjima; na primjer, proučavanjem političkog konteksta diskurzivnih događaja kao i time kako ideološki efekti utiču i doprinose društvenim promjenama. Ovaj okvir navodi analitičara da proučava ne samo tekstualnu formu već i to kako se tekst koristi u odgovarajućem društvenom kontekstu, odnosno u odgovarajućoj diskursnoj zajednici, kako Svejls (Swales, 1990) definiše grupu koja se služi odgovarajućim žanrom.

Ferklaf (1996: 314–315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*. Intertekstualna analiza predstavlja graničnu oblast između teksta i diskurzivne prakse kad je analitički okvir u pitanju. Intertekstualna analiza u stvari gleda na tekst iz perspektive diskurzivne prakse. Dok je lingvistička analiza više deskriptivne prirode, intertekstualna analiza je interpretativna. Ona zapravo koristi dokaze koje joj pruža lingvistička analiza i interpretira ih na određeni način, čime se tekst locira u odgovarajuću diskurzivnu praksu. Ferklaf kaže da je povezivanje lingvističke analize teksta i intertekstualne analize bitno za prevazilaženje jaza između teksta i jezika s jedne strane, i društva i kulture s druge.

Van Dijk (2001: 300) kaže da kritička analiza diskursa podrazumijeva „proučavanje odnosa između diskursa, moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima“. On ovaj pristup takođe naziva „sociopolitičkom analizom diskursa“. Ideje moći, dominacije i politike blisko su povezane sa jezikom. Lau et al. (2011: 9-7) kažu:

„Za pojmove moći i politike centralna je uloga jezika koji se koristi da oblikuje, podrži, mijenja ili opravda određene poglede. U otkrivanju odnosa između moći, diskursa, nejednakosti i dominacije, kritička analize diskursa je ključna u shvatanju kako su konflikti predstavljeni u medijima.“

Lau et al. (2011: 10) kažu da diskurs utiče na način mišljenja i stvaranja značenja na taj način što nudi određene tvrdnje i interpretacije svijeta, kao i verzije realnosti i mišljenja koje bi čitaoci trebalo da prihvate. Kroz jezik, diskurs „omogućava konstruisanje neke teme na određeni način, ali takođe ograničava druge načine na koje se tema može konstruisati“. Tako, oni koji su na vlasti imaju kontrolu koja „može da ograniči slobodu djelovanja drugih, ali takođe da utiču i na njihov način razmišljanja“ (van Dijk, 2001: 302).

Nesumnjivo, tema vezana za diskurs medija o ratu treba da uzme u obzir ove aspekte, pri čemu ona mora da bude nužno multidisciplinarna, mada je analiza diskursa takva po samoj svojoj prirodi.

3. Analiza

Izveštavanje crnogorskih listova razlikovalo se od izveštavanja britanskih novina, što je i razumljivo. Prije svega, dostupnost informacijama u Crnoj Gori bila je mnogo veća, a sama medijska scena u tom trenutku mnogo slobodnija od one u Srbiji. Obilje tekstova ukazalo je i na raznovrsnost informacija. U ovom dijelu osvrnućemo se

na neke opšte zaključke u vezi s izvještavanjem crnogorskih dnevnih listova *Vijesti*, *Pobjeda* i *Dan*. Opis smo uskladili s već korišćenim pristupom u analizi, tj. podjelom na analizu makrostrukture i mikrostrukture i intertekstualnu analizu.

3.1. Analiza makrostrukture i mikrostrukture

Kad govorimo o makronivou, prvo treba ukazati na jednu razliku koja postoji u odnosu na britanske medije. Naime, pored *naslova* i *lida*, u crnogorskim medijima moguće je naći i *nadnaslov*. Međutim, ovo ne znači da je u svim listovima moguće naći sva tri dijela. Tako u *Vijestima* nema *lida*, dok *Pobjeda* i *Dan* sadrže sva tri dijela, mada ne i u svakom tekstu.

Što se same funkcije *nadnaslova* tiče, ona je drugačija od one koju ima *lid*. Dok *lid* najčešće služi kao rezime teksta, da bi se na osnovu njega kasnije izveo *naslov*, *nadnaslov* više služi kao uvod u *naslov*. Vrlo često *naslov* služi kao logičan nastavak *nadnaslova*, pa tako ova dva dijela čine jednu cjelinu ili jednu rečenicu.

Naslov je često uzet iz izjava učesnika u događajima, pa tako u stvari *verbalni komentar* ima funkciju *naslova*. *Nadnaslov* i *naslov* često su vrlo dugi i skoro uvijek sadrže predikaciju. U njima je sadržana prilično velika količina informacija koje se ponovo mogu naći u prvim pasusima u tekstu. Ova osobina *nadnaslove* i *naslove*, ali i *lid*, povremeno čini prilično rogovatnim.

Verbalni komentar čini veliki dio tekstova. Tako *naslov*, *lid*, *glavni događaj*, a ponekad i *pozadina događaja*, sadrže *verbalne komentare* ili se, kao kod *naslova*, *verbalni komentar* koristi u drugoj funkciji. Interesantno je napomenuti da su *Vijesti* izbjegavale *verbalne komentare* kod teme o izbjeglicama, što ovaj list čini znatno drugačijim od britanskih novina.

Može se reći da se crnogorske dnevne novine međusobno razlikuju najviše kod *evaluacije*, bar kad je u pitanju makronivo. *Evaluacija* je dio čije je odsustvo osjetno u *Vijestima* i *Pobjedi*, posebno i direktnom obliku. U *Danu* je stvar potpuno drugačija. Naime, ovaj dio je jedan od najzastupljenijih u tekstovima, bilo u direktnom ili indirektnom obliku. U *Vijestima* se *evaluacija* javlja tek pred sam kraj rata, kada je iz nekih tekstova bilo jasno da se list suprotstavlja Miloševićевой politici. U *Pobjedi* se može nazreti indirektna *evaluacija* kroz očigledno favorizovanje predsjednika Đukanovića, mada je to slučaj i s *Vijestima*, ali u mnogo manjoj mjeri.

Pozadina događaja i *rezultati radnje* javljaju se vrlo rijetko. *Pozadina događaja* jedino se može nešto češće naći u *Pobjedi* koja je redovno objavljivala informacije s nekoliko dana zakašnjenja, što je uslovalo potrebu za upotrebom *pozadine događaja* bez koje objavljene informacije u suštini ne bi imale mnogo smisla.

Vijesti su uglavnom objavljivale jedan veliki *naslov* na prvoj strani, uz dva do tri manja *naslova* i ponekim kraćim tekstom. *Pobjeda* je, s druge strane, imala i kompletnih tekstova na prvoj strani, dok je *Dan* pribjegavao patriotsko-lirskim porukama na naslovnoj strani i povremeno *verbalnim komentarima* u funkciji *naslova*.

Kad je u pitanju mikronivo, primjetno je da *Vijesti* i *Pobjeda* koriste neutralna jezička sredstva, tako da se teško mogu izdvojiti oni jezički elementi koji bi na bilo koji način mogli da ukažu na neke veće nedosljednosti u izvještavanju ili izrazitu

pristrasnost. Tako se mogu naći neutralne imeničke fraze poput *NATO snage*, *vazdušni udari* i druge. Za Miloševića se uvijek koristi neutralna imenička fraza *predsjednik SRJ*, a uz Jugoslaviju se uvijek izbjegava pridjev *takozvana* koji je bio karakterističan za izjave crnogorskih predstavnika.

U izjavama crnogorskih zvaničnika koriste se imenice kao što su *mir*, *sloga*, *prisebnost*, *uzdržanost*, *mudrost*, *odgovornost* ili *tolerancija*. Nalazimo i imeničku frazu *očuvanje građanskog mira* i imenicu *destabilizacija*, koje se odnose na tinjajući sukob između vojske i policije.

U *Danu* je situacija potpuno drugačija. Vjerovatno je veliko prisustvo *evaluacije* uticalo i na mnogo više jezičkih elemenata na mikronivou u ovom listu. Pridjev *agresorski*, koji se odnosi na NATO, prisutan je u imeničkim frazama kao što su *agresorska avijacija* ili *agresorske snage*. Drugi pridjevi, koji se takođe mogu naći često u tekstovima unutar imeničkih fraza, jesu *zločinački*, *zlikovački*, *neprijateljski*, *kriminalni* i *brutalni*.

Prema ovom listu, Vojska Jugoslavije, s druge strane, sprovodi *efikasna i snažna dejstva*, nanosi *značajne gubitke* i slično. Pored ovih imeničkih fraza, karakteristične su i one koje se odnose na Jugoslaviju koja vodi *pravednu borbu* ili brani *slobodu i nacionalno dostojanstvo*.

Od imenica, u *Danu* je najprisutnija *otadžbina* i umjesto nje se rijetko javljaju imenice *zemlja* ili *država*. U skladu sa ovim patriotskim rječnikom jeste i ponašanje *patriotski opredijeljenih građana*, dok je proglašenje neutralnosti Crne Gore nazvano *sramnom i protivustavnom odlukom*.

Na osnovu navedenih elemenata, moguće je zaključiti da je *Dan* u najvećoj mjeri slijedio srbijanske medije u prezentovanju događaja tokom bombardovanja.

3.2. Intertekstualna analiza

Analizirajući crnogorske dnevne listove zaključili smo da je uređivačka politika lista, ali i njegova politička i partijska orijentacija, imala mnogo više uticaja na iznesene stavove u listu od samih novinara. To se može vidjeti i iz činjenice da većina tekstova nije uopšte potpisana, tako da se praktično ne može slijediti nikakav pravac novinarskog izvještavanja koji je bio moguć kod britanskih medija.

U ovom dijelu treba napomenuti da su *Vijesti* list koji je davao najsveobuhvatnije i najneutralnije izvještaje o ratu. *Pobjeda* je u tom smislu imala određena ograničenja. Naime, ovaj list izvještavao je o svim događajima o kojima su izvještavale i *Vijesti*, ali na momente vrlo dozirano ili sa zakašnjenjem. *Dan* je, podržavajući politiku Miloševića, imao ratno-patriotski pristup obradi tema, obraćajući mnogo veću pažnju na situaciju u Srbiji nego na događaje u Crnoj Gori.

Jedna od karakteristika *Vijesti* jeste odsustvo bilo kakvih komentara. List je pribjegavao prenošenju činjenica i ostavljao čitaocima da sami donesu zaključke. Uz to, ovaj list nije davao prednost ni informacijama iz Crne Gore niti onim iz Srbije. Čini se da je uređivačka politika išla na to da najznačajniji događaji budu prikazani na prvoj strani, bez obzira gdje su se desili. *Vijesti* su takođe prenosile saopštenja svih strana u sukobu, ne uskraćujući svoje čitaocima ni za jednu informaciju.

Jedina zamjerka listu jeste blago favorizovanje predsjednika Đukanovića i njegovih aktivnosti tokom bombardovanja. Uz to, pred sam kraj bombardovanja *Vijesti* su pokazale i djelimičnu ironiju kada su izvještavale o Miloševiću, iako su ranije i tu bile vrlo neutralne. Upravo ovakva orijentacija dovela je do pojave *evaluacije* u pojedinim člancima.

Uređivačka politika *Pobjede* bila je u skladu s potezima vladajućeg režima u Crnoj Gori. Iako je list izvještavao o svemu što se dešavalo, mora se priznati da je distribucija različitih tema znatno neujednačenija u odnosu na *Vijesti*. Izvještaja iz Srbije manje je nego u *Vijestima*. U skladu sa statusom lista kao državnog, *Pobjeda* je tada prenosila izjave svih parlamentarnih stranaka u Crnoj Gori, ali je u listu apsolutni prioritet imao predsjednik Đukanović, a poslije njega premijer Vujanović i predsjednik Skupštine Marović. *Pobjeda* nije pisala ništa o aktivnostima srpskih i saveznih vlasti, što potvrđuje da je list bio na strani crnogorskih vlasti koje takođe nisu imale kontakt sa saveznom administracijom.

Sukob između vojske i policije u Crnoj Gori list je prikazivao u mnogo blažoj formi, pa se sticao utisak da to i nije toliko ozbiljan problem. I ovakav pristup vjerovatno je bio u skladu s ponašanjem crnogorskih vlasti koje su htjele da utiču na smirivanje situacije.

Pobjeda je u suštini izvještavala prilično neutralno, ali istovremeno i blijedo, pokušavajući da balansira između svoje potrebe da bude državni list i zahtjeva da informiše u skladu sa stavovima vladajuće koalicije. Možda se upravo ovim može objasniti kašnjenje sa objavljivanjem informacija ili doziranje informacija, što bi moglo da prođe u vrijeme kad je *Pobjeda* bila jedini list u Crnoj Gori, ali ne i u vrijeme kad su postojala još dva dnevna lista.

Ratna orijentacija *Dana* bila je prisutna na svakoj strani i u svakom trenutku. To se moglo vidjeti i kroz nazive rubrika. Praktično su sve strane osim čitulja i TV vodiča išle pod nazivom „U odbrani otadžbine“, uključujući tu i strane o sportu, komunalnoj inspekciji, cijenama, pa čak i ribolovu.

O zbivanjima u Crnoj Gori list je pisao vrlo rijetko i kritički. Posebno je bio kritičan prema predsjedniku Đukanoviću, tako da je kritika bila jedini aspekt izvještavanja o crnogorskim zvaničnicima. Međutim, *Dan* je detaljno izvještavao o aktivnostima Miloševića i premijera Bulatovića i prenosio sve izjave predstavnika Srpske pravoslavne crkve i prosrpskih političkih partija. Iznad svega, ovaj list je najviše djelovao kao partijski bilten Socijalističke narodne partije, ali i glasilo Vojske Jugoslavije.

Sukob između vojske i policije predstavljan je kao situacija u kojoj je vojska primorana da se brani od crnogorske policije ili kao da se sve dešava nekom drugom. Takođe, ukoliko je neko čitao samo *Dan*, mogao je doći do pogrešnog zaključka da u Crnoj Gori nema ni jedne jedine izbjeglice.

Međutim, ako bi ovakav pristup mogao da se shvati kao radikalna orijentacija lista ka jednoj strani, teško je objasniti zašto list u zaštitu svojih stavova nije upotrijebio najjače argumente koje je imao – samo bombardovanje. Naime, akcije NATO-a, šteta i žrtve koje su prouzrokovane kao da su bile sporedne stvari u prvom periodu bombardovanja. List je bio usmjeren više na kritiku Alijanse i to na jedan prilično prizeman način, ne koristeći pri tome mogućnost da bombardovanje pretvori u ključni argument za svoje stavove.

Ako se ovome dodaju neprikladni i ponekad šokantni *naslovi*, patriotska poezija čitalaca, čak i djece, ali i nekih poznatih pjesnika, kao i obilje fotografija i fotomontaža, postaje jasno koliko je list svoju energiju usmjerio u pogrešnom smjeru.

Na kraju, možemo zaključiti da su razlike između tri crnogorska dnevna lista mnogo veće u odnosu na razlike koje postoje između britanskih listova. *Vijesti* su list koji je od svih šest analiziranih dnevnih novina pružio najsveobuhvatnije informacije, ali i najneutralnije, tako da se u njemu najbolje može pratiti tok rata. *Pobjeda* je ostala vjerna svom etastičkom karakteru, služeći najčešće kao bilten vladajuće koalicije. *Dan* je pored svoje patriotske orijentacije odigrao i ulogu biltena opozicione Socijalističke narodne partije, saveznih vlasti sa Miloševićem na čelu i Vojske Jugoslavije, istovremeno iskazujući najradikalnije stavove od svih analiziranih dnevnih novina.

4. Diskusija

U analizi se pošlo od principa analize diskursa u širem smislu. Međutim, analiza koja bi se bavila identifikovanjem funkcionalnih jedinica novinskog članka na makro nivou, a zatim i analiza leksičkih i sintaksičkih jedinica na mikro nivou ne može da pruži jasnu sliku izvještavanja medija. U tom smislu bilo je neophodno primijeniti principe kritičke analize diskursa, odnosno sagledavanja stvari iz ideološkog i političkog ugla. Posebno su korišćene ideje o intertekstualnoj analizi, polazeći od već dobro poznate činjenice u analizi diskursa – da sam tekst nameće i metod analize.

Pokazalo se da kombinacija ova dva pristupa predstavlja najbolji osnov za analizu novinskih članaka koji govore o ratu. Nalazi do kojih se došlo analizom makro i mikrostrukture poslužili su kao odlična osnova za intertekstualnu analizu. Međutim, kod *Vijesti* i *Pobjede* susreli smo se s nedostatkom jezičkih elemenata na mikronivou, što je predstavljalo otežavajuću okolnost. Ovaj nedostatak donekle je nadomješten elementima sa nivoa makrostrukture.

Na makro nivou, analiza je pokazala da u odnosu na modele Van Dajka i Bela, novinski članci u Crnoj Gori sadrže i *nadnaslov*, koji u suštini predstavlja u uvod u *naslov* i da zajedno sa njim i *lidom* čini posebnu funkcionalnu cjelinu u tekstu.

Na makronivou je interesantna i evaluacija. Nju uglavnom možemo naći u *Danu*, koji je bio vrlo otvoren u iznošenju stavova usmjerenih protiv NATO-a i crnogorskih vlasti. Kod *Vijesti* i *Pobjede* evaluaciju je moguće naći u indirektnom obliku. Naime, iako ne postoje neki konkretni primjeri *evaluacije*, sama činjenica da su ova dva lista, a posebno *Pobjeda*, poklanjala prilično veliku pažnju izjavama crnogorskih zvaničnika, govori da je implicitna *evaluacija* prisutna i kod njih. Kod *Vijesti* je pojačano prisustvo *evaluacije* primijećeno pred kraj rata, kada su stigle informacije o tome da će Milošević biti optužen za ratne zločine. U takvim situacijama u *Vijestima* je na momente bio prisutan i ironičan ton koji je jasno upućivao na prisustvo ovog dijela makrostrukture.

U literaturi se ne nalaze primjeri implicitne *evaluacije*, već se govori isključivo o primjerima kada je *evaluacija* prisutna direktno u tekstu.

Treba napomenuti i to da se u literaturi dijelovi makrostrukture posmatraju kao jasno odvojene cjeline, ali su rezultati naše analize pokazali da to nije uvijek slučaj. Kao što smo vidjeli, *verbalni komentar* ne mora da ima uvijek i funkciju *verbalnog komentara*,

već se često može naći i u *naslovima* ili *lidu*. *Evaluacija* takođe može da bude prisutna u ova dva dijela, a sadrže je, kako smo već rekli, i *verbalni komentari*. U ovim slučajevima možemo govoriti o dvostrukoj funkciji nekog dijela makrostrukture. Pored ovih primjera pomenućemo i situacije kada *verbalni komentar* ima funkciju *pozadine događaja* ili *glavnog događaja*, dok *evaluacija* može imati i funkciju *rezultata radnje*.

Nekada se i u okviru iste rečenice ili iskaza mogu naći dva dijela makrostrukture. Tako se jednoj rečenici *glavni događaj* može kombinovati s *verbalnim komentarom*, *evaluacijom* ili *pozadinom događaja*. *Evaluacija* se može kombinovati s *pozadinom događaja*, *rezultatima radnje* i *verbalnim komentarom*. U korpusu smo pronašli primjere i gdje se *verbalni komentar* kombinuje se s *pozadinom događaja*, a *pozadina događaja* s *rezultatima radnje*.

Na osnovu naše analize proizilazi da je teško povući paralelu između paragrafa ili rečenice i nivoa makrostrukture. Jasno je da u nekim slučajevima cijelom paragrafu možemo dodijeliti funkciju nekog dijela makrostrukture, dok u drugim to možemo uraditi i sa jednom rečenicom. Međutim, ostaju slučajevi kada i nivoi koji su hijerarhijski niži od rečenice mogu imati svojstvo makrostrukture. Takođe, jedan formalni dio makrostrukture može imati dvostruku funkciju, što jasno proizilazi iz tekstova koje smo analizirali. Ni ove varijante nisu prisutne u literaturi koju smo konsultovali.

Na nivou mikrostrukture treba pomenuti one jezičke elemente koji nose težinu izrečenih stavova o jednoj ili drugoj strani. U *Vijestima* i *Pobjedi* gotovo je nemoguće identifikovati neke konkretne slučajeve pojavljivanja karakterističnih elemenata sa mikronivoa, dok je u *Danu* njihovo prisustvo očigledno. Ovi elementi u *Danu* nose izrazito negativnu konotaciju u odnosu na NATO i crnogorske vlasti. Uglavnom se radi o imeničkim frazama, u kojima posebnu težinu nose pridjevi. Ovo je uslovalo da u *Vijestima* i *Pobjedi* nema mnogo *evaluacije*, bar ne one direktne, dok je ona u *Danu* jako prisutna. To je potvrda o jasnoj vezi između *evaluacije* i upotrebe određenih elemenata mikrostrukture.

Jedna od karakteristika crnogorskih listova jest i da u njima postoji jasna uređivačka politika i da je ona bila presudna u izvještavanju o bombardovanju. S druge strane, novinarski stav gotovo je nemoguće identifikovati. Štaviše, rijetko je koji tekst uopšte i potpisuju novinari. Tako se u crnogorskim dnevnim novinama jasno razlikuju tri pristupa.

Vijesti su bile prilično neutralne na taj način što su izvještavale o događajima na cijeloj teritoriji pogođenoj bombardovanjem i prenosile izjave svih strana u sukobu. List je izbjegavao bilo kakve komentare, čime je prepuštao svojim čitaocima da sami izvuku zaključke iz ponuđenih informacija. Mora se takođe reći da je kompletan tok rata najlakše pratiti iz *Vijesti*, od svih analiziranih listova, upravo zbog velike količine informacija koje je list ponudio.

Pobjeda je potvrdila reputaciju državnog lista, izvještavajući o svim događajima kao i *Vijesti*, ali je pri tome pravila neku vrstu autocenzure. Naime, mnogi elementi događaja koji su se mogli pročitati u *Vijestima* bili su izbačeni iz *Pobjede*. Takođe, pojedine informacije objavljivane su sa zakašnjenjem i od nekoliko dana, što je uslovalo potrebu za pojačanim korišćenjem *pozadine događaja*, kako bi se čitaocima omogućilo da shvate što se u stvari desilo. Uz to, *Pobjeda* je davala očigledno veliki prostor izjavama i aktivnostima crnogorskih zvaničnika, a potpuno ignorisala rad saveznih vlasti,

izuzimajući aktivnosti Slobodana Miloševića. Time je list jasno označio sebe kao glasilo vladajuće koalicije koja nije priznavala saveznu administraciju. Ta slika se nije promijenila ni danas, šesnaest godina nakon bombardovanja.

S druge strane, za *Dan* se može reći da je bio bilten Socijalističke narodne partije i glasilo saveznih vlasti na čelu sa Miloševićem i Vojske Jugoslavije. Pisanje ovog lista može se nazvati ratno-patriotskim, što je očigledno i iz same činjenice da su sve informacije u listu, osim čitulja i TV vodiča, objavljivanje pod nazivom „U odbranu otadžbine“. Interesantno je da je u *Danu* mnogo više informacija iz Srbije nego iz Crne Gore, što dovoljno govori o uređivačkoj politici lista. Ono što je još neobičnije jeste da u početku *Dan* nije koristio najveći argument koji je imao protiv NATO-a – sâmo bombardovanje i ljudske žrtve, objavljujući prizemne tekstove, naslove, fotomontaže i poeziju, što je sve bilo neprimjereno jednom ozbiljnom dnevnom listu.

Uopšteno gledano, *Vijesti* su ponudile najsveobuhvatniju i najobjektivniju sliku rata, *Pobjeda* je ostala nedorečena i blijeda, dok je *Dan* je bio najradikalniji, udaljavajući se djelimično od potpune neutralnosti, i vrlo rijetko zalazeći u ekstreme.

5. Zaključak

Analiza crnogorskih dnevnih listova *Pobjede*, *Vijesti* i *Dana*, pokazuje da su ova tri lista izvještavala u skladu sa svojim različitim političkim pozicijama, a time i uređivačkim politikama. Često se sreće utisak da su čitaoci koji su možda čitali sva tri lista vjerovatno bili zbunjeni načinom na koji su ovi listovi predstavljali stvarnost. Naime, čitaoci su bili izloženi različitim ideološkim i političkim viđenjima i predstavama potpuno istih događaja, što se inače često dešava u kriznim situacijama kakvi su, između ostalog, ratovi.

Ono što je u svemu tome opasno jeste to što ovakav način izvještavanja medija dovodi do podjela među ljudima, ili ih podstiče. Na tim podjelama oni koji imaju vlast, vlade, političke partije i elite ostvaruju svoje pojedinačne ciljeve, a mediji su upravo jedan od najboljih načina da se to uradi. Sve ovo još jednom potvrđuje tezu da je prva žrtva rata uvijek istina.

Literatura

- Bell, A. (1994) **The Language of News Media**, Oxford: Blackwell.
- Fairclough, N. (1992) **Discourse and Social Change**, Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P and Thorntam, S. (eds.) **Media Studies: A Reader**, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308-325.
- Geoff, P. (ed.) (1999) **The Kosovo News and Propaganda War**, Vienna: International Press Institute.
- Hammond, P. (ed.) (2000) **Degraded Capability: the Media and the Kosovo Crisis**, Pluto P.
- Hodge, R. and Kress, G. (1993) **Language as Ideology**, London: Routledge.
- Hopkinson, N. (1992) **War and Media**, London: HMSO.
- Lakić, I. (2004) "Media Discourse and Manipulation", u Perović S. i Bulatović V. (ur.) **Lingvističke analize**, Podgorica: Institut za strane jezike, str. 85-96.

- Lakić, I. (2011) **Diskurs, mediji, rat**, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Institut za strane jezike
- Philo, G. and McLaughlin, G. (1995b) "The British Media and the Gulf War", in Philo, G. (ed.) **Glasgow Media Group Reader**, Vol. 2, London and New York: Routledge, pp. 146-156.
- Stokes, J. and Reading, A. (eds.) (1999) **The Media in Britain, Current debates and developments**, Basingstoke: Palgrave.
- van Dijk, T. A. (1977a) **Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse**, London: Longman.
- van Dijk, T. A. (1988a) **News Analysis**, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1988b) **News as Discourse**, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, TA (2001) "Principles of Critical Discourse Analysis", in Wetherel, M, Taylor, S and Yates, SJ (eds.) **Discourse Theory and Practice, A Reader**, London: SAGE Publications, pp. 300-317.
- Wodak, R and Busch, B (2004) "Approaches to Media Texts" in Downing, JH (ed.) **The Sage handbook of media studies**, London: Sage, pp. 105-123.
- Zoltán, K (2001) "Media Discourse from a Contrastive Rhetoric Perspective", **Novelty**. 8(3): 4-26.

Ivona Jovanović

(NE)ZASTUPLJENOST PREDMETA STRANI JEZIK U PROGRAMIMA OBRAZOVANJA ZA ZANIMANJE TURISTIČKI VODIČ – PRIMJERI CRNE GORE I FRANCUSKE

Apstrakt: Francuska, kao i Crna Gora, spada u mediteranske zemlje u kojima turizam predstavlja najvažniju ili jednu od najvažnijih privrednih grana. Francuska prednjači u svijetu po broju inostranih gostiju, dok u Crnoj Gori turizam predstavlja privrednu granu sa najvećim prioritetom. U obje države, rastuća je potreba za školovanim turističkim vodičima koji dobro vladaju stranim jezicima.

Iako se u Francuskoj komunicira jezikom međunarodnog rejtinga, jednogodišnji program školovanja turističkih vodiča koji se sprovodi na državnim univerzitetima propisuje izučavanje barem dva strana jezika. To nije slučaj sa novim, važećim programom obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje turistički vodič, koji je u Crnoj Gori stupio na snagu 2013. godine. Naime, predviđenim planom i programom, od ukupno 920 časova nastave, nijedan čas nije namijenjen učenju stranog jezika, bilo da je riječ o opštem ili stručnom jeziku.

U ovom radu data je komparativna analiza obrazovnih programa za školovanje turističkih vodiča u Crnoj Gori i Francuskoj, kao i analiza programa učenja stranih jezika na studijskim odsjecima koje pohađaju budući turistički vodiči u Francuskoj.

Ključne riječi: strani jezik, turistički vodič, program obrazovanja, Francuska, Crna Gora

Uvod

Imajući u vidu dugoročnu orijentaciju Crne Gore ka razvoju turizma kao strateške privredne grane i postignute rezultate u posljednjoj deceniji, evidentna je rastuća potreba za kvalitetnim kadrovima različitih profila u turizmu i hotelijerstvu. Među važnim kadrovima turističkog profila spadaju i turistički vodiči, svojevrsni promotori brenda Crne Gore koji u velikoj mjeri doprinose percepciji turističke destinacije. Potrebe za kvalifikovanim turističkim vodičima koji vladaju stranim jezicima nisu u Crnoj Gori zabilježena samo tokom glavne turističke sezone, već su izražene u predsezoni kao i u postsezoni, koja se na primorju proteže sve do mjeseca novembra.

Crnu Goru je 2013. godine posjetilo blizu 1,5 milion gostiju od čega gotovo 90% stranaca. Ruski turisti su ostvarili blizu 2,5 miliona noćenja, dok su među najbrojnijim stranim turistima, ukoliko se izuzmu oni iz bivše Jugoslavije, bili i Ukrajinci, Poljaci, Njemci i Francuzi³. U kotorsku luku uplovilo je 409 kruzera sa 314 961 putnikom⁴. Na

³ MONSTAT, Dolasci i noćenja turista u 2013. godini, Saopštenje br. 33 od 20. februara 2014. godine.

⁴ MONSTAT, Kružna putovanja stranih brodova u Crnoj Gori, saopštenje br. 73 od 20. marta 2014. godine.

osnovu podataka TO Kotor među najbrojnijim turistima sa brodskih kružnih putovanja bili su gosti iz SAD-a, Velike Britanije, Rusije, Francuske i Španije. Od ukupnog broja putnika gotovo polovina se opredijelila da organizovano, u pratnji turističkog vodiča, obiđe stari grad Kotor ili pođe na jedan od ponuđenih izleta izvan teritorije opštine.

Školovanje turističkih vodiča u Crnoj Gori do 2008. godine

Školovanje turističkih vodiča u Crnoj Gori je sve do 2008. godine bilo pod ingerencijama Ministarstva održivog razvoja i turizma Crne Gore. Naime, vodički ispit se nakon kraće pripreme obuke koja se sprovodila na Fakultetima za turizam i hotelijerstvo u Kotoru i Baru, polagao pred ispitnom komisijom koju je obrazovalo pomenuto Ministarstvo. Uslov za dobijanje licence za turističkog vodiča, osim završene srednje škole, bilo je i poznavanje najmanje jednog svjetskog jezika. Shodno *Pravilniku o programu, sastavu ispitne komisije i načinu polaganja stručnog ispita za turističkog vodiča* – član 9⁵, predmet Strani jezik polagao se pismeno i usmeno i predstavljao je jedan od ukupnih 11 predmeta koje je kandidat bio u obavezi da polaže pred ispitnom komisijom. Pomenutim pravilnikom nijesu bila definisana znanja, kao ni vještine, kojima je kandidat trebalo da ovlada kada je u pitanju strani jezik. Nakon položenog stručnog ispita, resorno ministarstvo bi turističkom vodiču izdavalo licencu za rad, sa naznakom za koji strani jezik (ili jezike) je ovlašćen da vodi turiste.

Javno važeći program obrazovanja za zanimanje turistički vodič

Evidentno je da je ovakav program, sačinjen još prošlog vijeka, zahtijevao inoviranje. Tim povodom, autor ovog rada se u više navrata obraćao Ministarstvu turizma i održivog razvoja Crne Gore predlažući da se u novi program školovanja turističkih vodiča neizostavno uvrsti izučavanje stranih jezika. U radu naslovljenom *La formation des guides interprètes au Monténégro, Elaboration d'un référentiel de compétences langagières*⁶ (Jovanović, 2011: 453-465) prezentiran je katalog jezičkih vještina neophodnih za obavljanje poziva turističkog vodiča kao i model evaluacije istih koji preporučuje Evropska asocijacija udruženja turističkih vodiča. Naime, riječ je o popisu profesionalnih aktivnosti i jezičkih vještina kojima bi polaznici vodičkog kursa obavezno morali da ovladaju. Posebno je istaknuta činjenica da je radi postizanja željenog cilja, neophodno da kandidati prije pohađanja obuke imaju određeno jezičko predznanje.

Decembra 2008. godine, Skupština Crne Gore usvaja Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama⁷, da bi tek pet godina kasnije (17.1.2013. godine), Ministarstvo rada i socijalnog staranja usvojilo *Program obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje*

⁵ Pravilnik o programu, sastavu ispitne komisije i načinu polaganja stručnog ispita za turističkog vodiča – Službeni list RCG br. 32/02 i 38/03.

⁶ U prevodu: *Obuka turističkih vodiča u Crnoj Gori i izrada kataloga jezičkih kompetencija.*

⁷ Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama (Službeni list Crne Gore br. 80 od 14/09, 80/10, 18/11 i 40/11. Shodno ovom zakonu obrazovanje i osposobljavanje kandidata za sticanje stručnih kvalifikacija prelazi u ruke organizatora obrazovanja, licenciranih za rad od strane Ministarstva prosvjete, u skladu sa posebnim propisima.

*turistički vodič*⁸. Riječ je o programu koji je kreirao *Centar za stručno obrazovanje*, čiji su autori i predlagači dekani ili prodekani crnogorskih turističkih fakulteta, jedan predstavnik Ministarstva održivog razvoja i turizma, kao i dva predstavnika Centra za stručno obrazovanje. U svojstvu stručnog konsultanta u izradi programa angažovan je i jedan turistički vodič.

Javna ustanova *Ispitni centar*, zadužena za eksternu provjeru postignutog standarda znanja i vještina polaznika u Crnoj Gori, raspisala je (28.1.2013. godine) Konkurs⁹ radi angažovanja licenciranih ispitivača u postupku sticanja stručne kvalifikacije za zanimanje turistički vodič. Iako su objavljenim Konkursom, uz neophodan VII stepen stručne spreme, od kandidata zahtijevani različiti obrazovni profili (istorija, istorija umjetnosti, geografija, turizam, arheologija, kulturologija, medicina, defektologija, psihologija, sociologija, andragogija, menadžment, ekonomija, pravo), saznanja smo da je *Ispitni centar* licencirao samo nekoliko ispitivača određenog obrazovnog profila. Istaknimo da među licenciranim ispitivačima nema nijednog nastavnika stranih jezika, što uostalom nije ni zahtijevano raspisanim konkursom.

Novousvojeni program obrazovanja vodiča, baziran na standardu zanimanja *Turistički vodič*¹⁰, obuhvata čak 920 časova nastave (predavanja i vježbi), čemu treba dodati pripremu, što ukupno iznosi 1107 časova. Ovako obimnim programom nije predviđen nijedan čas nastave stranog jezika, iako se, kako je u novom programu istaknuto, *predlaže izvođenje ispita na stranim jezicima, sa ciljem procjene znanja stranih jezika i korišćenja stručne terminologije u komunikaciji iz svih predmeta*. Da bi kandidat uopšte mogao da pohađa ovaj program, osnovni obrazovni zahtjev jeste da ima najmanje IV stepen školske spreme i da aktivno poznaje barem jedan strani jezik. U programu, međutim, nije nigdje navedeno koji nivo poznavanja stranog jezika kandidat mora da ima prilikom upisa, ni na koji način se vrši provjera znanja stranog jezika (i da li se uopšte vrši). Osim toga nije precizirano ni kojim stranim jezikom kandidat treba da vlada (da li nekim od svjetskih jezika ili ne), kao ni to da li se u strane jezike ubrajaju i službeni jezici zemalja u okruženju (bošnjački, hrvatski, srpski).

Sam program školovanja turističkih vodiča sastoji se iz opšteg, posebnog i praktičnog dijela¹¹.

Opšti dio programa obuhvata izučavanje sljedećih predmeta: Osnova istorije (15 časova), Osnova istorije umjetnosti, arhitekture i kulture (30 časova), Zakonski i politički sistem EU (37,5 časova), Turističke regije svijeta (15 časova), Profesionalna etika u turizmu (15 časova), Menadžment grupe (37,5 časova), Vođenje osoba s posebnim potrebama (37,5 časova), Turistički biznis i vještine (37,5 časova) i Osnove prve pomoći u trajanju od 20 časova, dok je za predmet Komunikacijske tehnike i vještine predviđeno čak 75 časova.

Posebni dio programa sastoji se iz predmeta: Istorija Crne Gore (37,5 časova), Turistička geografija Crne Gore (62,5 časova), Kulturna baština Crne Gore (37,5 časova),

⁸ Program obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje turistički vodič, Službeni list Crne Gore br.100-3/2013-2 od 17. januara 2013.

⁹Oglas objavljen u dnevnom listu *Pobjeda* od 28.2.2013. godine.

¹⁰ Program usvojen na XIII sjednici Nacionalnog savjeta za obrazovanje 12.4.2012.

¹¹ Cijena pohađanja novog programa obrazovanja za zanimanje turistički vodič iznosi 700 EU po kandidatu, broj upisanih kandidata nije ograničen, a obuku za sada organizuju Fakultet za biznis i turizam u Budvi i Fakultet za Mediteranske poslovne studije u Tivtu. Vidi: www.fbt-budva.com i www.fms-tivat.me

Ekonomija Crne Gore (37,5 časova), Savremeno crnogorsko društvo (37,5 časova), Zakonska regulativa u oblasti turizma (37,5 časova).

Praktični dio programa sadržan je u predmetu naslovljenom Organizacija i vođenje turističkih tura, u trajanju od 350 časova. Iz ovog predmeta se, kako je naznačeno u programu, na ispitu, uz ostale vještine, ocjenjuje i znanje stranog jezika, međutim ostaje nejasno ko to znanje i na koji način ocjenjuje.

Školovanje turističkih vodiča-predavača u Francuskoj

Francuska od 1990. godine predstavlja prvu turističku destinaciju svijeta, odnosno zemlju u koju pristiže najveći broj inostranih posjetilaca. Turistička privlačnost Francuske objašnjava se prije svega raznolikošću pejzaža, kao i izuzetnim bogatstvom kulturno-istorijske i umjetničke baštine. Izvjesno je da na gore pomenuti rezultat imaju udjela i visokokvalifikovani turistički vodiči, svojevrtni ambasadori Francuske koji inostranim posjetiocima pružaju usluge pokazivanja i stručnog objašnjavanja prirodnih ljepota, kulturno-istorijskih spomenika, umjetničkih djela i drugih znamenitosti, prije svega na stranom jeziku.

Za razliku od Crne Gore, u Francuskoj se svi turistički vodiči (od 2011. godine pod zajedničkim imeniteljem *vodič-predavač – guide conferencier*) školuju isključivo na državnim univerzitetima. Da bi se uopšte mogla pohađati obuka za turističkog vodiča, neophodan uslov je diploma stečena nakon dvogodišnjeg studiranja na jednom od srodnih fakulteta (Strani jezici, književnost i civilizacija; Primijenjeni strani jezici; Savremena književnost; Kultura i mediji; Istorija; Komunikologija; Turizam; Istorija umjetnosti; Arheologija). Trajanje školovanja za vodiča, uključujući i praksu, iznosi godinu dana (60 ECTS kredita), a obuka se organizuje na 10 državnih univerziteta: Univerzitet *Via Domitia* u Perpignan-u, Univerzitet *Le Mirail* u Toulouse-u, Univerzitet *Lumière* u Lyon-u, Univerzitet u *Angers*-u, Univerzitet *Blaise Pascal* u Clermont Ferrand-u, Univerzitet *Paris-Est Marne la Vallée* u Parizu, Univerzitet *Pascal Paolli* na Korzici, Univerzitet *Paris-Ouest Nanterre la Défence* u Parizu, Univerzitet *Sophia Antipolis* u Nici i Univerzitet *Côte d'Opale*. Broj upisanih polaznika godišnje ne prelazi 25-30 kandidata po univerzitetu.

Iako programi školovanja na pomenutim univerzitetima nisu u potpunosti identični, izučavanju stranih jezika na svakom od njih poklanja se velika pažnja. Svaki fakultet slobodan je da ponudi odgovarajuću obuku koja je u skladu sa obrazovnom strategijom koju njeguje i nastavnim i naučnim potencijalima kojima raspolaže. Na Univerzitetu *Blaise Pascal* u Clermont Ferrant-u na primjer, kandidati se, osim izučavanja svjetskih jezika (španskog, arapskog, njemačkog), mogu opredijeliti i za japanski, holandski, portugalski ili neki slovenski jezik¹². Na Univerzitetu u Parizu *Paris-Est Marne la Vallée*, drugi strani jezik po izboru kandidata može biti mandarinski, kantonski ili holandski, dok se najveći broj stranih jezika nudi na Univerzitetu *Paris-Ouest* gdje se mogu izučavati korejski, hrvatski, estonski, finski, grčki, kantonski, hebrejski, letonski, litvanski, norveški, poljski, srpski, švedski, češki, turski, ili ukrajinski jezik.

¹² U ponudi su ruski, ukrajinski, poljski, češki, srpski, hrvatski.

Strani jezik se na pomenutim univerzitetima, u odnosu na druge predmete, uglavnom izučava sa najvećim fondom časova. Za prvi strani jezik predviđeno je, u zavisnosti od organizatora obuke, od 24 do 70 časova, u prvom, kao i u drugom semestru. Na većini univerziteta koji se bave školovanjem turističkih vodiča ponuđeni prvi strani jezik obavezno je jedan od svjetskih jezika (engleski, njemački, španski), dok na pojedinim fakultetima engleski predstavlja obavezni prvi strani jezik. Fond časova za drugi strani jezik na većini francuskih fakulteta iznosi od 24 do 75 časova. Osim toga predmet Strani jezik spada u predmete sa najvećim brojem ECTS kredita u odnosu na druge predmete. Zanimljivo je da pojedini univerziteti u Francuskoj (*Université de Littoral Côte d'Opale*) svojim polaznicima nude i izučavanje znakovnog jezika za gluvonijeme.

Nastavni programi za predmet Strani jezik, razlikuju se od fakulteta do fakulteta. Međutim, ono što je zajedničko svim programima jeste da se strani jezik svugdje izučava kao integralni dio vodičke struke. U programu za školovanje turističkih vodiča na Univerzitetu *Blaise Pascal* u Clermont Ferrant-u, na primjer, istaknuti su sljedeći ciljevi: savladati stručnu terminologiju na stranom jeziku, usvojiti kulturološke elemente koji su u vezi sa izučavanjem jezika, ovladati tehnikama korišćenja stručne dokumentacije na stranom jeziku, ovladati tehnikama tečnog i srdačnog izražavanja na stranom jeziku. Zahtijevani nivo znanja prvog kao i drugog stranog jezika nakon završenog školovanja jeste nivo C1 ZEO.

Nakon završenog školovanja koje studentima donosi 60 ECTS kredita, tzv. vodiči-predavači su u mogućnosti da se zaposle u nekom od brojnih turističkih preduzeća u Francuskoj, bilo da je riječ o tur-operatorima, putničkim agencijama, turističkim organizacijama ili nekom vodičkom udruženju. Osim toga, za razliku od Crne Gore, diploma turističkog vodiča u Francuskoj neophodna je i za pružanje usluga turističkog vođenja u okviru kulturnih ustanova-muzeja, dvoraca, spomen-domova, turističkih lokaliteta, Zavoda za zaštitu baštine, itd.

Zaključak

Mikrofon odnosno jezik predstavlja osnovno sredstvo za rad svakog turističkog vodiča, a tečno vladanje stranim jezikom neophodan uslov za bavljenjem ovim pozivom. Ukoliko se uzme u obzir činjenica da je u Crnoj Gori poznavanje stranih jezika na veoma niskom nivou¹³, te da živimo u državi koja govori jednim „malim jezikom“, nejasno je zašto tako obiman i ambiciozno postavljen program školovanja vodiča, koji uostalom ne naliči programu najrazvijenije turističke destinacije svijeta, nije obuhvatio i izučavanje stranih jezika, prije svega stranog jezika struke.

Osim toga, način na koji je novi program za školovanje vodiča u Crnoj Gori koncipiran nosi u sebi veliki broj nedoumica, posebno sa aspekta učenja tj. poznavanja stranih jezika. Naime, programom nije definisano koji je zahtijevani nivo poznavanja stranog jezika kandidata prilikom upisa i na koji način se vrši provjera znanja iz stranog jezika. Nadalje, ukoliko je poznavanje stranog jezika preduslov za upis na program

¹³ Na popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine, 26% građana se izjasnilo da zna engleski, 9% ruski, 5% italijanski, a po 5% njemački, tj. francuski.

obuke, da li to znači da kandidat treba da vlada i stranim jezikom struke. Poznavanje stručne terminologije neophodno je turističkim vodičima, posebno prilikom vođenja najbrojnijih, kulturnih tura, koje obiluju stručnim vokabularom.

I, konačno, ostaje nejasno ko zapravo ocjenjuje i da li se uopšte vrši evaluacija poznavanja stranog jezika na praktičnom djelu ispita (jer vidjeli smo, ovlašćeni ispitivači nisu nastavnici stranog jezika) i šta su autori programa mislili da kažu pod rečenicom: *predlaže se izvođenje ispita na stranim jezicima, sa ciljem procjene znanja stranih jezika i korišćenja stručne terminologije u komunikaciji iz svih predmeta*. Da li to znači da su kandidati koji npr. polažu ispit iz predmeta *Osnove prve pomoći* ili *Vođenje osoba sa posebnim potrebama* dužni da se obraćaju ispitivaču ljekaru tj. defektologu na stranom jeziku, ili to znači da je nastavnik stranog jezika (koji se, doduše, nigdje ne pominje kao ispitivač) taj koji evaluira njihovo znanje iz medicine?

Literatura

- Jovanović, I. i Milivojević, A., (2011) "La formation des guides interprètes au Monténégro – Elaboration d'un référentiel de compétences langagières", **Nasleđe**, VII, N° 19, pp. 453-465.
- Jovanović, I. i Ryk, T., (2011) "Répondre a une demande de formation en FTH au Monténégro", **Language for specific purposes – Challeges and prospects**, Beograd, pp. 912-928.
- Jovanović, I. i Vitić A., (2007) "Changes in tourism education: Best practices in tourist guide program", **Strategic development of tourism industry in the 21st century**, Ohrid, Macedonia.
- Oglasi i obavještenja, Oglas JU Ispitnog centa, **Pobjeda**, 28.2.2013.
- Pravilnik o programu, sastavu ispitne komisije i načinu polaganja stručnog ispita za turističkog vodiča, Zakon o turizmu, **Službeni list RCG**, br. 32 /02 i 38/03
- Program obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje turistički vodič, **Službeni list Crne Gore** br. 100 -3/2013-2 od 17.1.2013.
- Rješenje o javno važećem programu obrazovanja za osposobljavanje za zanimanje Turistički vodič, **Službeni list Crne Gore**, br. 7, 4.2.2013.
- Turistički vodič-pojam, član 25, **Službeni list RCG**, br. 32, 3.7.2002.
- Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama, **Službeni list Crne Gore** br. 80, 14/09, 80/10, 18/11 i 40/11.
- Formations au métier de guide conférencier (2012-2013) site: <http://www.entreprises.gouv.fr/tourisme/formations-au-metier-guide-conferencier>, 12.02.2015, (31.03.2015)
- Dolasci i noćenja turista u 2013. godini, Saopštenje br. 33 od 20.2.2014. godine, <http://www.monstat.org/cg/>, (30.8.2014)
- Kružna putovanja stranih brodova u Crnoj Gori, saopštenje br. 73 od 20.3.2014. godine, <http://www.monstat.org/cg/>, (30.8.2014)
- Fakultet za biznis i turizam-Budva: <http://www.fbt-budva.com/index.php?lang=me>, (30.6.2014)
- Fakultet za mediteranske poslovne studije – Tivat: <http://www.fms-tivat.me/>, (30.6.2014)

**Jelena Ranitović, Vesna Nikolić, Aleksandar Kavgić,
Lazar Velimirović, Miomir Stanković**

BILINGUALISED ELECTRONIC DICTIONARIES AS A TEACHING AID IN HIGHER EDUCATION – CASE STUDY

Abstract: *This article presents results of research on students' needs and interests in building and implementing a bilingualised electronic dictionary (BED) in teaching ESP at universities. Within a conceptual framework of descriptive research, a survey, as a basic method of research, was used in this study. The survey was conducted among five hundred undergraduate students of technical sciences at the University of Niš. A questionnaire was used as a research instrument and data collecting tool. Based on the survey results, this dictionary would not only serve as a source of knowledge but its implementation would also offer new didactic approaches in an up-to-date ICT application in higher education in Serbia. This research is of great importance since it proves that the need for BED design and its application is based solely on students' expectations and preferences.*

Key words: *electronic dictionary, bilingualised, ESP teaching, students' preferences*

1. Introduction

The rapid development of ICT implies the accelerated growth of electronic reference tools and offers a completely new perspective in its application in the today's education system. The English language follows the progress of science and economy and develops accordingly. Therefore, modern lexicographers have complex tasks before themselves – they need to keep up with the digital literacy trends in order to make sure their dictionaries are evolving along with dictionary users (Lew, 2013: 79-6).

The main objective of every dictionary is quite pragmatic – a dictionary should serve its purpose (Atkins and Rundell, 2008: 17-28) which, when talking about newly developed electronic dictionaries, means to satisfy its users' needs. In order to achieve this goal, contemporary lexicographers have to focus more on their target audience and shift from language-oriented to user-oriented approach in dictionary design (Kwary, 2010: 1112-9).

Before embarking on a dictionary project, several important questions need to be answered. Firstly, users' current competencies, needs and interests regarding the dictionary use have to be determined. Atkins and Rundell (2008: 17-28) point out that lexicographers should have a clear idea of who the users are and what they will ask of their dictionary. This is even of greater importance if the design of ESP dictionaries is discussed, because the focus is on a specific, smaller target group and specialised language or terminology. After the user group profile is completed and the necessary data collected, it is time to start with the activities of dictionary-making.

This article shows the results of the empirical study conducted among Serbian students of technical sciences. The aim of our research was to investigate (1) students' pre-existing skills and habits in dictionary use, i.e. how familiar the students are with the dictionaries they own, which dictionary characteristics they take into consideration when deciding to buy one, and whether they use dictionaries to decode or encode texts they encounter, as well as (2) their preferences and interests in building and implementing BED in teaching ESP at universities.

This study is focused upon the following hypothesis – students of technical sciences show great interest in using BED as a learning aid. This belief relies on the assumption that students have sufficient knowledge and skill to be able to use the computers.

The next section describes the methodology used in this study followed by the findings and the discussion chapter.

2. Method

2.1 Questionnaire as a data collecting tool

The questionnaire, as one of the main tools for quantitative data collection, was used in this research. It was designed based on the questionnaire used in Jian, H. L., Sandnes, F. E., Law, K. M. Y., Huang Y. P., & Huang, Y. M. (2009: 503-12). Several concepts were slightly modified due to cultural and education system differences between China and Serbia.

The questionnaire was written in simple and straight-forward Serbian. It consisted of twenty-one close-ended questions in Serbian. The questions were mainly multiple-choice. A small number of items were:

- Rank-order scale (the respondents were asked to rank dictionary characteristics according to their opinion),
- Five-point Likert-style (designed to obtain a self-assessment of students' overall L2 skills – writing, reading, listening, and speaking),
- Pairwise comparisons (the respondents were asked to tick the preferred alternative for each pair of items – which is best: CD-ROM dictionary or printed dictionary?),
- And yes/no (dichotomous) questions.

The first part of the questionnaire comprised items regarding participants' demographics – gender, age, level of study, year of study, English language proficiency level, etc. The second part dealt with dictionary types and mediums the respondents prefer to use, how often they consult dictionaries, what they usually look up when using a dictionary, etc.

2.2. Procedure

This questionnaire was distributed in class and the respondents had thirty minutes to complete it. The participants were asked to put a check mark in the box/-es next to an answer that best fits their opinion. All of the participants were willing to take

part in the research and felt comfortable during the data collection. The statistical data analysis was performed in SPSS.

2.3. Demographics of participants

The sample audience consisted of five hundred students of technical sciences from the University of Niš. All the participants are native speakers of the Serbian language with moderate English proficiency. 46% of the participants were female, whereas 54% were male participants. Most of the participants (79.2%) belonged to the age group of 20-25 years (Table 1) and were enrolled in some of the bachelor's degree programmes (Figure 1). The study included students who were pursuing their master's and doctoral degrees.

< 20	20-25	25-30	30 <
10.2 %	79.2 %	8.8 %	1.8 %

Table 1. The age of study participants

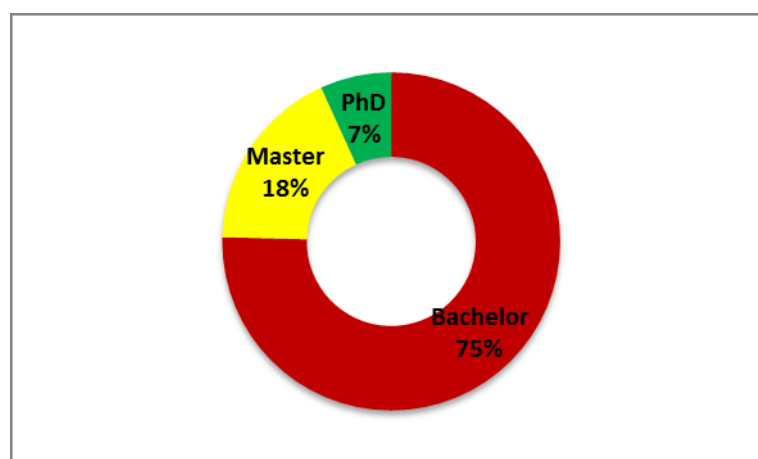

Figure 1. Participants' study level

3. Results and discussion

This section summarises the experimental data that support the hypothesis that the Serbian higher education students of technical sciences express great interest in BED design and use.

Figure 2 shows the proportion of dictionary types that students own. The great majority of respondents – 60.6% owned bilingual paper-based dictionaries. The number of students owing English monolingual and specialised dictionaries was rather low – monolingual 27.2% and specialised/technical dictionaries 26.2%. Students should be advised to use reference tools that are level-appropriate, which, in this particular case, means that the students with higher L2 proficiency language knowledge use and/or own monolingual or specialised dictionaries or both.

Since bilingualised dictionaries contain L2 definitions and examples and provide L1 equivalents, all-level language learners can use the dictionary. Students are advised to

go through headword information provided in English first, and if the meaning is still incomprehensible, then to turn to its translation.

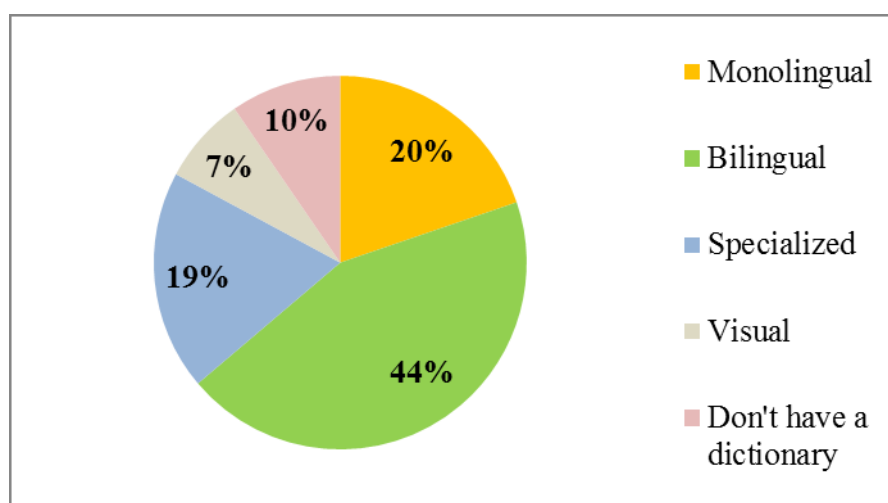

Figure 2. Dictionary types participants own

Table 2 describes the percentage of dictionary types our respondents mostly use. It can be concluded that they preferred online dictionaries because these are user-friendlier and enable fast access to stored information. As the computer-assisted learning and the use of Internet technologies are becoming very popular among students, the electronic learning tools are becoming indispensable in the process of language acquisition. Nowadays, students naturally prefer e-sources over traditional printed materials as they are easier to use and allow interactive experiences. Moreover, electronic dictionary skills resemble basic digital literacy skills, thus special trainings in complex dictionary use are not required anymore (Koren, 1997: 1-16).

Paper-based	E-pocket dictionary	Mobile dictionary	CD-ROM dictionary	Web-based
32 %	4 %	15 %	1 %	48 %

Table 2. Dictionary types participants use

Figure 3 uncovers factors that stimulate dictionary use. The speed of use was perceived as the most important one. Electronic dictionaries allow quick and precise search and users are liberated of the time-consuming activity of looking up alphabetically ordered words in paper-based dictionaries (Atkins, 1996: 516-32). All they need is to click several buttons, and the needed information will appear in a few seconds.

The second important feature was the content. Since the respondents were pursuing higher education degrees in technical sciences, specialised terminology is what they were mostly interested in. As we know, the Internet offers an unlimited amount of information and if they lack skills of finding and evaluating what is best for them, it can easily become exhausting and discouraging. On the other hand, some popular online dictionaries offer explanations of common language only. This does not mean that the

words which are not listed in these dictionaries do not exist; it only means they include the terminology which is frequent in everyday communication.

To our surprise, the respondents did not perceive the possibility of regular content update beneficial. It can be concluded that they are not very familiar with this advanced feature. We are all well aware that we live in the digital era and, as stated in the introduction, the English language, as the dominant global language, is evolving along hand in hand with technology and science. Raising students' awareness regarding this issue will be our next task to be explored and discussed in the future.

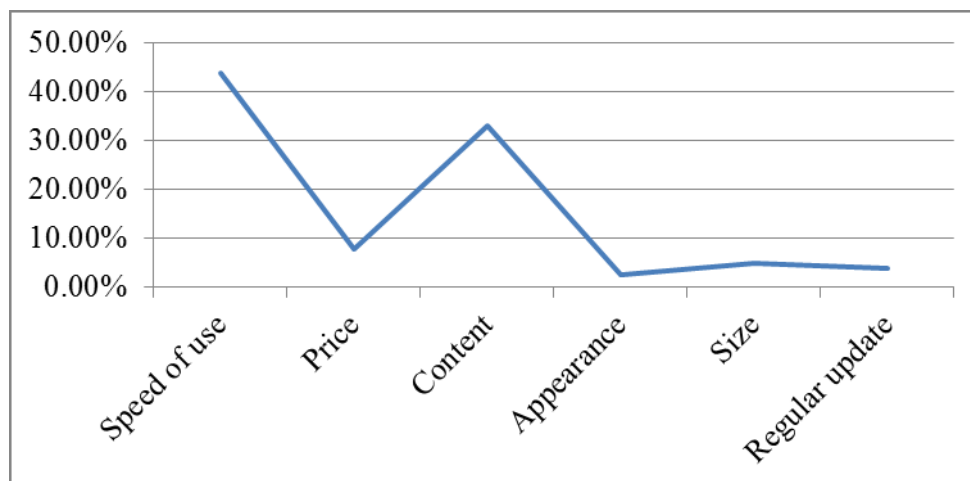

Figure 3. Ranking of dictionary features

Table 3 describes difficulties the participants faced when using a dictionary and it shows how important it is to have the right content. Complicated definitions with multiple entry meanings were top rated. In many cases, they did not find given examples very helpful either.

Entry not found	Definitions are not easy to interpret	Entry has multiple meanings	Examples are not useful
31 %	48 %	42.4 %	21.2 %

Table 3. Difficulties participants encounter when using a dictionary

Figure 4 offers information on reasons for consulting dictionaries. The majority of respondents (82%) used dictionaries to obtain entry definitions. Vocabulary acquisition is the essential part of L2 learning and for foreign learners decoding texts is the biggest part of this process, at the beginning at least. They also consulted dictionaries for spelling, and quite rarely for headwords' pronunciation, because our results show that they are not familiar with the International Phonetic Alphabet symbols. Audio pronunciations, that most electronic dictionaries both online and offline offer, is another positive and motivating aspect in favour of electronic tools usage.

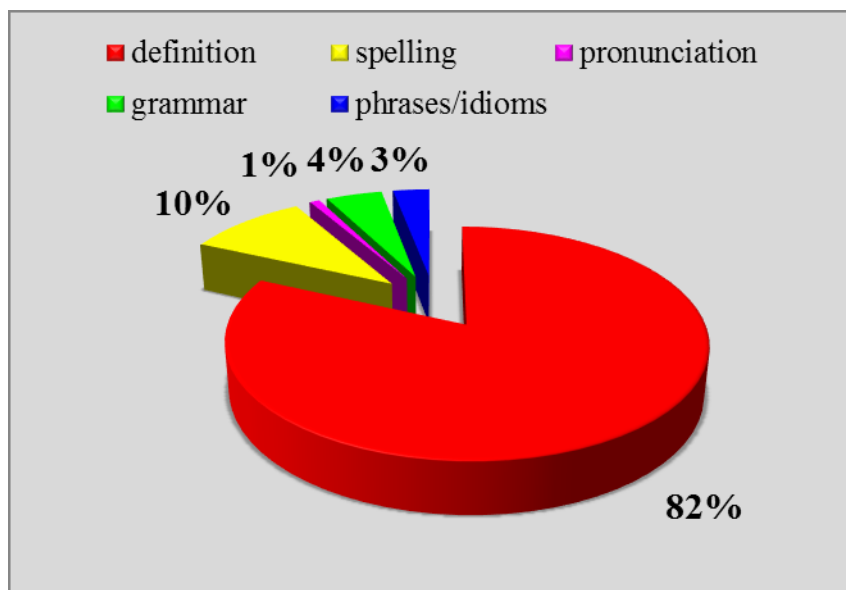

Figure 4. Reasons for using a dictionary

Finally, we can say that almost all of the participants (90%) were interested in using a dictionary in class and 80% of them considered dictionaries as sources of knowledge. The respondents thought the BED design and its application would greatly contribute to the ESP teaching at Serbian universities. Developed entirely electronically, the BED will offer easy, prompt and precise entry search similar to those of Web search engines (Pastor and Alcina, 2010:48) and it will provide our students with the right Serbian equivalent. The students perceived this novelty as very stimulating and fun.

4. Conclusion

This paper analyses the results obtained in the study conducted among five hundred students of technical sciences at the University of Niš. It also investigates the potential for the bilingualised electronic dictionary design that covers specialised terminology. The findings show students' current skills and preferences in dictionary use. The great majority of the users rather consulted electronic (online) dictionaries despite owning its printed counterparts. The respondents considered the speed of use and content as the most important dictionary features. The difficulties students faced, which were stated in the previous chapter, present serious obstacles in the L2 vocabulary acquisition process, and therefore the need for BED implementation, thanks to its advantageous properties such as language coverage and accessibility, is even greater.

Acknowledgement

This work is supported by Serbian Ministry of Education and Science through Mathematical Institute of Serbian Academy of Sciences and Arts (Project III44006).

References

- Atkins, B.T., & Rundell, M. (2008). **The Oxford Guide to Practical Lexicography**, Oxford, Oxford University Press.
- Atkins, B. T. S. (1996) "Bilingual dictionaries – past, present and future", in Gellerstam, M., et al. (eds) **EURALEX '96 Proceedings**, Göteborg: Department of Swedish, Göteborg University, 515-546.
- Jian, H.L., Sandnes, F.E., Law, K.M.Y., Huang Y.P., & Huang, Y.M. (2009) "The role of electronic pocket dictionaries as an English learning tool among Chinese students" **Journal of Computer Assisted Learning**, 25, 503-514.
- Koren, S. (1997) "Quality versus convenience: Comparison of modern dictionaries from the researcher's, teacher's and learner's points of view", **The Internet TESL Journal**, vol. 2, no. 3, pp. 1-16.
- Kwary, D.A. (2010) "From Language-Oriented to User-Oriented Electronic LSP Dictionaries: A Case Study of an English Dictionary of Finance for Indonesian Students", **The Proceedings of the 14th Euralex International Congress**, Ljouwer: Afuk. 1112-1120.
- Lew. R. (2013) "From paper to electronic dictionaries: Evolving dictionary skills" in Kwary, Deny Arnos, Nur Wulan and Lilla Musyahda (eds.) **Lexicography and Dictionaries in the Information Age**, Selected papers from the 8th ASIALEX international conference, Surabaya: Airlangga University Press, 79–84.
- Pastor, V. & Alcina, A. (2010) "Search techniques in electronic dictionaries: A classification for translators", **International Journal of Lexicography**, vol. 23, no. 3, pp. 307-354.

**Nikolina Božinović
Barbara Perić**

UPORABA STRATEGIJA UČENJA GRAMATIKE KOD ODRASLIH UČENIKA U RAZLIČITIM STRANIM JEZICIMA

***Apstrakt:** Strategije učenja gramatike dio su općih strategija učenja stranoga jezika koje zauzimaju značajno mjesto u području usvajanja stranoga jezika. Ovo istraživanje bavi se strategijama učenja gramatike kojima se služe učenici dvaju različitih stranih jezika u hrvatskom obrazovnom kontekstu. Cilj je utvrditi razlike u zastupljenosti pojedinih skupina strategija učenja gramatike u dva različita strana jezika. Polazimo od pretpostavke da učenici inicijalno razvijaju određene strategije kojima su se već ranije koristili za učenje gramatike nekog stranog jezika, a koje kasnije prenose i nadograđuju pri učenju novoga stranoga jezika. Ispitali smo 150 studenata u različitim visokoškolskim ustanovama koji uče njemački i španjolski kao strani jezik. Uporaba strategija učenja gramatike izmjerena je strukturiranim upitnikom za mjerenje uporabe strategija učenja gramatike (Božinović, 2012). Rezultati su pokazali da postoje razlike u uporabi strategija učenja gramatike u njemačkome i španjolskome jeziku. Glotodidaktičke implikacije ovoga istraživanja ukazuju na učinkovitost sustavnog poučavanja strategija učenja gramatike koje može olakšati proces usvajanja gramatičkih struktura stranoga jezika.*

***Cljučne riječi:** strategije učenja gramatike, univerzalne i specifične strategije, gramatička kompetencija*

1. Uvod

Strategije učenja gramatike kao izdvojena skupina općih strategija učenja zauzimaju značajno mjesto u procesu usvajanja stranoga jezika. Provedba prvih istraživanja u području strategija učenja započela je još sedamdesetih godina prošloga stoljeća (Rubin, 1975; Savignon, 1972; Stern, 1975), dok su tijekom osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća inicirana prva sustavna istraživanja koja se bave problematikom ispitivanja strategija učenja u stranome jeziku. Navedena istraživanja ukazala su da se učenici stranoga jezika koriste čitavim nizom raznovrsnih strategija učenja koje doprinose efikasnom učenju stranoga jezika (Oxford i Nyikos, 1989; O'Malley i Chamot, 1990; Gardner i MacIntyre, 1993).

Nedvojbeno je da strategije učenja gramatike predstavljaju novo područje zanimanja u procesu usvajanja stranoga jezika budući da gramatika čini važnu sastavnicu svih jezičnih vještina i omogućuje funkcioniranje jezika kao sustava. Međutim strategije učenja gramatike kao izdvojena skupina općih strategija učenja dosad nisu sustavno istražene (Anderson, 2005; Ellis, 2006). U posljednjem desetljeću započela su sustavnija ispitivanja specifičnih strategija učenja, pa tako i strategija učenja gramatike. Na tragu malobrojnih istraživanja u području strategija učenja gramatike, ovo

istraživanje bavi se strategijama učenja gramatike kojima se služe učenici u dva različita strana jezika u hrvatskom obrazovnom kontekstu.

2. Definicije i obilježja strategija učenja gramatike

Definicije i obilježja strategija učenja gramatike imaju svoje polazište u definicijama općih strategija učenja. Oxford, Rang Lee i Park (2007) definiraju strategije učenja gramatike kao akcije i misli kojima se učenici svjesno koriste da bi olakšali i unaprijedili vlastito učenje i da bi u njemu više uživali. Cohen i Pinilla-Herrera (2010) su, polazeći od klasičnih primjera strategija učenja gramatike koje se prije svega naslanjaju na svjesno ponavljanje gramatičkih struktura i imitaciju jezičnih oblika i učenje napamet, definirali strategije učenja gramatike kao namjerne misli i akcije koje učenik svjesno odabire da bi olakšao učenje i stekao bolju kontrolu nad uporabom gramatičkih struktura. Ovi su autori istaknuli da se strategije učenja gramatike koriste s ciljem unapređenja jezičnoga iskaza i pružaju pomoć u učenju i uporabi adekvatnih gramatičkih oblika i struktura. Stoga uporaba prikladnih strategija učenja gramatike pridonosi efikasnijem učenju, a ujedno omogućava i kontrolu učenja. Nedvojbeno je da postoje tzv. „univerzalne“ strategije učenja gramatike čiji se transfer iz jednog jezika u drugi može pretpostaviti i očekivati, kao i strategije učenja gramatike koje su specifične za pojedini strani jezik s obzirom na kompleksnost i specifičnost gramatičkoga sustava pojedinoga stranoga jezika. Strategije učenja gramatike uglavnom se primjenjuju u izoliranome kontekstu učenja gramatike, a njihov svjesni odabir pridonosi razvoju gramatičke kompetencije. U tom kontekstu Tschirner (2001) je naglasio da je s ciljem razvoja gramatičke kompetencije kod učenika potrebno razvijati učinkovite strategije učenja gramatike. Riječ je prije svega o strategijama prizivanja gramatičkih elemenata u radno pamćenje da bi uslijedila njihova obrada. Prema ovom autoru gramatička kompetencija ne stječe se isključivo učenjem, primjenom i mehaničkim uvježbavanjem gramatičkih pravila, odnosno ne postoji izravni put koji vodi od metajezičnih, gramatičkih pravila k izgradnji gramatičke kompetencije, već je naglasak stavljen na svjesnu uporabu specifičnih strategija učenja gramatike.

Poput općih strategija učenja, i specifične strategije učenja gramatike mogu se pobliže odrediti analizom njihovih distinktivnih obilježja. Griffiths (2008) je naglasila da se učenici koji postižu vidljiv napredak u učenju stranoga jezika češće koriste strategijama učenja gramatike s ciljem poboljšanja i unapređivanja vlastitoga znanja gramatike. Griffiths (2008) je objedinila razlikovna obilježja strategija učenja gramatike na sljedeći način: (1) riječ je o djelovanjima učenika koja odražavaju aktivan pristup učenju, (2) primjena strategija djelomično je svjesna, (3) učenici odabiru strategije prema vlastitome izboru, (4) riječ je o namjernom strateškom djelovanju, (5) strategije se koriste s ciljem upravljanja i kontrole vlastitoga procesa učenja te (6) njihova primjena ima za cilj olakšati učenje. Za razliku od Griffiths (2008), Rampillon (1995) je istaknula da je jedno od razlikovnih obilježja strategija učenja gramatike da su prenosive na nove situacije, odnosno učenici iz materinskoga jezika prenose i prilagođavaju određene strategije učenja gramatike (npr. prikupljanje informacija, korištenje usporedbi, grupiranje, usustavljanje, kategoriziranje te umrežavanje) koje im pružaju

pomoć u uspješnom učenju gramatike stranoga jezika. Jedno od razlikovnih obilježja strategija učenja gramatike, koje navodi Rampillon (1995), jest da one omogućavaju učeniku da sam usmjerava i nadgleda vlastito učenje i postane autonoman i sposoban za učenje u izvannastavnome kontekstu. Pavičić Takač (2008) je također naglasila da su strategije usmjerene ka općem cilju, odnosno stjecanju komunikacijske kompetencije i da uključuju interakciju s drugim učenicima, odnosno pomažu učenicima u komunikaciji i izgradnji vlastitoga jezičnoga sustava. Kao jedno od distinktivnih obilježja strategija učenja, Pavičić Takač (2008) navodi da su strategije sustavne, odnosno da učenici ne otkrivaju slučajno dobru strategiju, već se koriste svojim znanjem i sustavno primjenjuju strategije. Ova autorica je također ukazala da su strategije podložne izmjenama, a to znači da se postojeće mogu prilagođavati, nove usvajati ili naučiti, a neučinkovite odbacivati. Osim toga, fleksibilna uporaba strategija pridonosi učenju, uporabi i prijenosu strategija (usp. Wenden, 1987, 1991).

Iz navedenoga prikaza proizlazi da obilježja strategija učenja gramatike koja navode Griffiths (2008) i Rampillon (1995) zapravo proizlaze iz obilježja općih strategija učenja, a to potvrđuje da strategije učenja gramatike čine specijaliziranu skupinu općih strategija učenja koje pridonose razvoju gramatičke kao jedne od komponenti komunikacijske jezične kompetencije.

3. Istraživanja strategija učenja gramatike

Provedba sustavnih istraživanja strategija učenja gramatike započela je tek u posljednjem desetljeću, i to najčešće u okviru istraživanja općih strategija učenja stranoga jezika koja su potvrdila da nekolicina strategija, prije svega kognitivnih i metakognitivnih, koje se nalaze u Oxfordinom popisu strategija učenja, zapravo predstavlja strategije koje su primjenjive i u uspješnom učenju gramatike. Međutim, kako ističu Anderson (2005) i Ellis (2006), prisutna su vrlo rijetka istraživanja koja se bave sustavnim ispitivanjem strategija učenja gramatike. Rezultati malobrojnih istraživanja u području strategija učenja gramatike (Tilfarlioğlu i Yalçın, 2005; Kemp, 2007; Pawlak, 2008, 2009, 2012) ukazuju na snažnu potrebu za provedbom empirijskih istraživanja koja bi se bavila identifikacijom, opisom i klasifikacijom strategija učenja gramatike (usp. Anderson 2005; Pawlak, 2009). Navedena istraživanja potaknula su i prve pokušaje klasificiranja strategija učenja gramatike (Rampillon, 1995) i kreiranje teorijskog okvira za izradu prihvatljive taksonomije strategija učenja gramatike (Oxford i sur., 2007).

Jedno od središnjih pitanja na koja se pokušava odgovoriti empirijskim istraživanjima jest odnos strategija učenja gramatike i gramatičke kompetencije u stranome jeziku. Proveden je čitav niz sustavnih istraživanja među učenicima engleskoga kao stranoga jezika koja su ukazala na povezanost između strategija učenja gramatike i gramatičke kompetencije (Tilfarlioğlu i Yalçın, 2005; Yalçın, 2003; Gürata, 2008; Pawlak, 2008, 2009, 2012; Mystakowska-Wiertelak, 2008; Griffiths, 2008; Morales i Smith, 2008a, 2008b). Rezultati istraživanja ukazuju da su ispitanici percipirali gramatiku kao važan aspekt usvajanja stranoga jezika te da je uporaba strategija učenja gramatike vrlo utjecajan pokazatelj razvoja gramatičke kompetencije. Međutim

navedena istraživanja često su rezultirala proturječnim rezultatima, ponajprije zbog nepostojanja adekvatnoga instrumenta za mjerenje strategija učenja gramatike (Pawlak, 2012). S druge strane provedena istraživanja su naglasila važnost eksplicitnoga poučavanja strategija učenja gramatike, uz napomenu da poučavanje strategija učenja gramatike treba biti integrirano u poučavanje općih strategija učenja, a posebno je naglašena važnost komunikacijskog pristupa u poučavanju gramatike (usp. Pawlak, 2012).

Istraživanje koje je provela Kemp (2007) u škotskom obrazovnom kontekstu ukazalo je na povezanosti strategija učenja gramatike i gramatičke kompetencije kod višejezičnih govornika. Istraživanje je provedeno na uzorku od 144 ispitanika koji su posjedovali jezičnu kompetenciju u 2 do 12 jezika. U istraživanju je korištena metoda upitnika, u kojem su se ispitanici na zadanoj skali trebali izjasniti o uporabi ponuđenih 40 strategija učenja gramatike, s tim da je postojala mogućnost upisivanja vlastitoga odgovora u slučaju da niti jedan od ponuđenih ispitaniku nije odgovarao. Na taj način otkrivene su i dodatne gramatičke strategije kojima se ispitanici služe u učenju gramatike stranoga jezika. Rezultati istraživanja pokazali su da što su ispitanici kompetentniji u više jezika, to je njihova uporaba strategija učenja gramatike češća. Utvrđeno je da su ispitanici koji su poznavali više jezika češće zapisivali vlastite strategije učenja gramatike i na taj način proširivali popis gramatičkih strategija. U skladu s rezultatima istraživanja, višejezični govornici, kao promatrana skupina, koristili su se znatno većim brojem strategija od ispitanika koji su poznavali samo dva jezika. Utvrđen je tzv. *threshold effect*, odnosno uporaba strategija bila je veća tijekom učenja trećega jezika, a povećavala se u učenju svakoga daljnjeg stranog jezika.

Istraživanja strategija učenja gramatike u hrvatskome obrazovnom kontekstu vrlo su rijetka. Značajno je spomenuti istraživanje koje su proveli Mihaljević Djigunović i Matijašević (2000), koje je pružilo uvid u odnos strategija učenja i razine gramatičke kompetencije u stranome jeziku. Ovim istraživanjem otkriveno je nekoliko kognitivnih strategija za koje se smatra da imaju značajnu ulogu u učenju gramatike (npr. gramatičko povezivanje, transfer po intuiciji, kreativna elaboracija i transfer iz materinskoga jezika). Istraživanje je posebno značajno u metodološkom smislu, budući da se radi o prvoj primjeni metode glasnoga navođenja misli u ispitivanju strategija učenja stranih jezika u hrvatskome obrazovnom kontekstu, kao i ispitivanju specifičnih strategija učenja gramatike. Sustavna istraživanja strategija učenja gramatike kao cjeline provodi Božinović (2008, 2010, 2012). Na temelju rezultata faktorske analize, predložena je klasifikacija strategija učenja gramatike u pet kategorija: 1) strategije aktivnoga učenja gramatike, 2) strategije pamćenja gramatike, 3) društvene strategije učenja gramatike, 4) vizualne strategije učenja gramatike i 5) strategije samostalnoga otkrivanja gramatike (Božinović, 2012). Skupina strategija aktivnog učenja gramatike uključuje intrinzičnu motiviranost za učenje gramatike i prisutnu ustrajnost, samokritičnost i samodisciplinu u učenju gramatike. Drugu skupinu čine strategije pamćenja gramatike, poput strategija učenja napamet, strategija pamćenja, ponavljanja i ispisivanja nepravilnih gramatičkih oblika. Treću skupinu tumače društvene strategije učenja gramatike koje uključuju interakciju s drugim sudionicima nastavnoga procesa. Četvrtu skupinu čine vizualne strategije učenja gramatike, odnosno strategije vizualizacije koje uključuju tehnike potcrtavanja, korištenja markera u boji, označavanja

gramatičkih oblika. Petu skupinu čine strategije samostalnog otkrivanja gramatike čija se primjena temelji na strategijama svjesnog i samoinicijativnog učenja gramatike. Pretpostavlja se da se ovom posljednjom skupinom strategija koriste izrazito motivirani učenici koji su spremni samostalno učiti gramatiku stranoga jezika. Neke od strategija sadržajno su vrlo slične s već postojećim klasifikacijama strategija učenja (Oxford, 1990; O'Malley i Chamot, 1990), dok se skupina strategija aktivnog učenja gramatike i strategija samostalnog otkrivanja gramatike može smatrati motivacijskima, budući da predstavljaju način usmjerenosti prema učenju gramatike stranoga jezika. Skupina motivacijskih strategija može se dovesti u izravnu vezu sa skupinom samomotivacijskih strategija (usp. Cohen i Dörnyei, 2002) kojima se koriste učenici da bi povećali i zaštitili vlastitu intrinzičnu motivaciju za učenje stranoga jezika.

Navedena se istraživanja nisu bavila ispitivanjem razlika u uporabi strategija učenja gramatike u različitim stranim jezicima. Stoga je istraživanje koje opisujemo u nastavku provedeno upravo u cilju traženja odgovora na to pitanje.

4. Istraživanje uporabe strategija učenja gramatike u njemačkom i španjolskom kao stranome jeziku

4.1. Cilj i problem

Glavni cilj ovoga istraživanja je stjecanje uvida u strategije učenja gramatike kojima se koriste odrasli učenici njemačkoga i španjolskoga jezika na dvije razine učenja, s ciljem utvrđivanja uloge ovih strategija u procesu usvajanja gramatike stranoga jezika. Polazimo od pretpostavke da se odrasli učenici stranoga jezika koriste različitim strategijama učenja gramatike pri učenju različitih stranih jezika koje djelomično prenose iz materinskoga ili nekog drugog stranog jezika koji su prethodno učili. Stoga pretpostavljamo da će postojati razlike u uporabi strategija učenja gramatike u njemačkom i španjolskom jeziku. Dakle, navedeno istraživanje u kojem je primijenjena klasifikacija strategija učenja gramatike prema Božinović (2012), ima za cilj odgovoriti na sljedeća pitanja: (1) koje se skupine strategija učenja gramatike najčešće koriste i (2) postoje li razlike u uporabi pojedinih skupina strategija učenja gramatike u odnosu na dva različita strana jezika koja se uče.

4.2. Metodologija istraživanja

4.2.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 150 studenata koji uče njemački i španjolski kao strani jezik u četiti visokoškolske ustanove na području Hrvatske: Rochester Institute of Technology (RIT Croatia), Sveučilište u Dubrovniku, Ekonomski fakultet u Splitu i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Svi su ispitanici izvorni govornici hrvatskoga jezika. Ispitanici se nalaze na dva različita stupnja učenja stranoga jezika: početnom stupnju (A2 stupanj) i srednjem stupnju (B1 stupanj) učenja jezika koja su definirana prema Zajedničkom europskom referentnom okviru na jezike (2005). Od ukupnog broja ispitanika, 39,3% ispitanika polaznici su početnog stupnja učenja jezika (razina A2), dok

su 60,7 % ispitanika polaznici srednjeg stupnja učenja jezika (razina B1). Razine učenja stranoga jezika utvrđene su prema procjeni u dogovoru s predmetnim nastavnicima koji su nositelji kolegija iz navedenih stranih jezika na način da su ispitanici razvrstani prema razini učenja u dvije skupine: polaznici početnog (temeljnog) stupnja koji odgovara razini A2 i polaznici srednjeg (prijelaznog) stupnja koji odgovara razini B1. Vezano za prethodno iskustvo u učenju navedenih stranih jezika, 63,3% ispitanika se izjasnilo da su prethodno učili njemački kao strani jezik, dok je 36,7% ispitanika izjavilo da su učili španjolski kao strani jezik. Međutim većina ispitanika je navela da su prethodno bili izloženi učenju engleskog kao stranog jezika.

4.2.2. Instrument

Podaci o strategijama učenja gramatike prikupljeni su strukturiranim upitnikom za mjerenje vrste i učestalosti uporabe strategija učenja gramatike (Božinović, 2012). U prvom dijelu upitnika sakupljeni su demografski podaci o sudionicima istraživanja, i to naziv visokoškolske ustanove na kojoj studiraju, stupanj učenja stranoga jezika, strani jezik koji uče te prethodno iskustvo u učenju navedenih stranih jezika. Drugi dio upitnika čini instrument konstruiran za mjerenje strategija učenja gramatike stranih jezika (*Upitnik o strategijama učenja gramatike stranoga jezika*). Upitnik sadrži 48 tvrdnji koje odgovaraju pojedinačnim strategijama učenja gramatike klasificiranim u pet gore navedenim kategorijama. Učestalost uporabe strategija učenja gramatike mjeri se ljestvicom procjene od 1 do 5 (1 – nikada to ne činim, 2 – uglavnom to ne činim, 3 – ponekad to činim, 4 – često to činim, 5 – uvijek ili gotovo uvijek to činim).

4.2.3. Postupak prikupljanja i analize podataka

Podaci su prikupljeni za vrijeme redovne nastave na visokoškolskim ustanovama u kojima ispitanici pohađaju nastavu njemačkoga i španjolskoga kao stranoga jezika. Ispitanici nisu bili prethodno obaviješteni o provedbi istraživanja. Upitnik je primijenjen anonimno, kako bi ispitanici bili što iskreniji u odgovorima na pitanja.

Prilikom analize podataka, uz deskriptivnu statistiku koristili smo se i inferencijalnim statističkim postupcima. Provedena je značajnost razlikovanja u zastupljenosti pojedinih skupina strategija učenja gramatike primjenom Friedmanova testa razlika više zavisnih uzoraka. Za utvrđivanje razlika u pojedinim dimenzijama *Upitnika o strategijama učenja gramatike* u odnosu na dva različita strana jezika korištena je diskriminacijska analiza. Podaci dobiveni upitnikom su obrađeni uz pomoć statističkog programa SPSS 11.0.

5. Rezultati i rasprava

Utvrđena je statistički značajna razlika u zastupljenosti pojedinih skupina strategija učenja gramatike kod svih ispitanika i to primjenom Friedmanova testa razlika više

zavisnih uzoraka ($\chi^2 = 589,800$; $p < 0,01$). U *Tablici 1.* vidljivo je da su najčeće zastupljene strategije skupina strategija samostalnoga otkrivanja gramatike (3,84), potom strategije pamćenja gramatike (3,69) i strategije aktivnoga učenja gramatike (3,58). Najmanje zastupljene strategije učenja gramatike su vizualne strategije učenja gramatike (2,83) i društvene strategije učenja gramatike (2,97). Na temelju vrijednosti prosječnih aritmetičkih sredina vidljivo je da postoji određena asimetrija većine prosječnih aritmetičkih sredina prema većim vrijednostima, a to može značiti da ispitanici istovremeno koriste veći broj strategija učenja gramatike.

Strategije učenja gramatike	M	SD
Strategije samostalnoga otkrivanja gramatike	3,84	,685
Strategije pamćenja gramatike	3,69	,722
Strategije aktivnoga učenja gramatike	3,58	,615
Društvene strategije učenja gramatike	2,97	,719
Vizualne strategije učenja gramatike	2,83	,894

Tablica 1. Deskriptivna statistika za pojedine dimenzije strategija učenja gramatike ($p < ,01$)

Kao što je vidljivo iz *Tablice 2.*, rezultati univarijatne analize varijance za pojedine dimenzije strategija učenja gramatike u odnosu na strani jezik koji se uči ukazuje na postojanje statistički značajnih razlika između ispitanika različitih stranih jezika u dimenziji strategija aktivnoga učenja gramatike i vizualnih strategija učenja gramatike. U dimenziji strategija aktivnoga učenja gramatike ($\lambda = 0,935$; $F = 27,864$; $p < 0,01$) utvrđeno je da se ispitanici koji uče španjolski jezik ($M = 0,335$) statistički značajno razlikuju od ispitanika koji uče njemački jezik ($M = -0,194$) u uporabi strategija aktivnoga učenja gramatike, i to u smjeru većih rezultata kod ispitanika koji uče španjolski jezik. U dimenziji vizualnih strategija učenja gramatike ($\lambda = 0,973$; $F = 10,896$; $p < 0,01$) utvrđeno je da se ispitanici koji uče španjolski jezik ($M = 0,214$) statistički značajno razlikuju od ispitanika koji uče njemački jezik ($M = -0,124$) u uporabi vizualnih strategija učenja gramatike, i to u smjeru većih rezultata kod ispitanika koji uče španjolski jezik. Rezultati ukazuju da se ispitanici koji uče španjolski jezik češće koriste određenim tipovima strategija učenja gramatike, i to strategijama aktivnoga učenja gramatike i vizualnim strategijama učenja gramatike za razliku od ispitanika koji uče njemački jezik.

varijable	Wilksov λ	korelacija s diskriminacijskim faktorom	F-test (1,399)	P	M njemački	σ njemački	M španjolski	σ španjolski
strategije aktivnoga učenja gramatike	0,935	0,802	27,864	< 0,01	-0,194	0,966	0,335	0,972
strategije pamćenja gramatike	0,997	0,178	1,368	> 0,200	-0,044	1,087	0,076	0,826
društvene strategije	0,998	0,142	0,870	> 0,200	-0,035	0,945	0,061	1,090
vizualne strategije učenja gramatike	0,973	0,502	10,896	< 0,01	-0,124	0,921	0,214	1,095
strategije samostalno otkrivanja gramatike	1,000	-0,061	0,161	> 0,200	0,015	1,030	-0,026	0,950

Legenda: M = aritmetička sredina; σ = standardna devijacija;
p = vjerojatnost statističke značajnosti

Tablica 2. Diskriminacijska analiza za pojedine dimenzije *Upitnika o strategijama učenja gramatike* u odnosu na strani jezik koji se uči

Statističkom analizom rezultata provedenoga istraživanja dobili smo podatke koji nam daju odgovor na temeljna pitanja istraživanja, a to je da postoje razlike u uporabi strategija učenja gramatike u odnosu na dva različita strana jezika koji se uče. Ispitanici koji uče španjolski jezik češće se koriste strategijama aktivnoga učenja gramatike i vizualnim strategijama učenja gramatike za razliku od ispitanika koji uče njemački jezik. Međutim, evidentno je da ispitanici istovremeno upotrebljavaju veći broj različitih strategija učenja gramatike koje kombiniraju i prilagođavaju u jezičnoj uporabi.

6. Zaključak

Istraživanjem smo nastojali dati uvid kojim se strategijama učenja gramatike najčešće koriste ispitanici te utvrditi razlike u uporabi strategija učenja u odnosu na strani jezik koji se uči. Rezultati ovoga istraživanja su ukazali da se strategije učenja statistički značajno različito često koriste: najčešće se koriste strategije samostalnoga otkrivanja gramatike, strategije pamćenja gramatike i strategije aktivnoga učenja gramatike, dok je uporaba vizualnih strategija učenja gramatike i društvenih strategija učenja gramatike bila rjeđa. Navedeni rezultati upućuju na zaključak da je skupina

samomotivacijskih strategija (usp. Cohen i Dörnyei, 2002) koje pružaju dodatan poticaj u učenju gramatike stranoga jezika najrazvijenija, odnosno najučestalija u uporabi kod ispitanika, kao i skupina strategija pamćenja gramatike. Naime sukladno očekivanjima, pokazalo se da se ispitanici najčešće koriste skupinom samomotivacijskih strategija i strategijama pamćenja gramatike, odnosno evidentna je intrinzična motiviranost ispitanika koja se ogleda u nastojanju ovladavanja gramatičkim strukturama stranoga jezika. S obzirom na to da su ispitanici odrasli učenici stranoga jezika, može se pretpostaviti da žele izgraditi svoju gramatičku kompetenciju kako bi postigli veći uspjeh u budućem poslovnom okruženju koje, prije svega, zahtijeva izgradnju komunikacijske jezične kompetencije.

Rezultati istraživanja ukazuju da postoje razlike u uporabi strategija učenja gramatike u odraslih učenika stranoga jezika s obzirom na strani jezik koji se uči. Suprotno očekivanjima, utvrđene su statistički značajne razlike među ispitanicima njemačkoga i španjolskoga jezika u skupini strategija aktivnoga učenja gramatike i vizualnih strategija učenja gramatike. Ispitanici koji uče španjolski jezik češće se koriste strategijama aktivnoga učenja gramatike i vizualnim strategijama učenja gramatike, za razliku od ispitanika koji uče njemački jezik. Jedno od mogućih objašnjenja leži u činjenici da su ispitanici u hrvatskom obrazovnom kontekstu posljednjih godina češće medijski izloženi utjecaju španjolskoga jezika, koji je globalno sve prisutniji i dobiva na popularnosti. Posljedica toga je da intenzitet učenja španjolskoga jezika rapidno raste. Stoga ne iznenađuje činjenica da se ispitanici koji uče španjolski jezik češće koriste skupinom strategija aktivnoga učenja gramatike, a razlog tomu može biti i u sadržaju samih strategija budući da pripadaju skupini samomotivacijskih strategija.

No strategije učenja gramatike specifične su u odnosu na opće strategije učenja stranoga jezika, kao i na strani jezik koji se uči. Kako je u ovom istraživanju riječ o dvama različitim stranim jezicima, koji pripadaju skupini germanskih, odnosno romanskih jezika, uporaba strategija učenja gramatike razlikuje se s obzirom na strani jezik koji se uči. Mogući razlozi tome leže u različitim značajkama nastavnoga i izvannastavnoga konteksta učenja i usvajanja njemačkoga u odnosu na španjolski jezik u Hrvatskoj, kao i mogućoj fluktuaciji motivacije koja je utvrđena kod učenika njemačkoga jezika za učenje toga jezika. Naime neka istraživanja su ukazala (usp. Bagarić, 2007) da se motivacija za učenje njemačkog jezika smanjuje s godinama učenja i dobiva instrumentalan ili ekstrinzičan karakter, što za posljedicu ima smanjenje jezičnoga samopouzdanja (Mihaljević Djigunović i Bagarić, 2007).

Jedno od potencijalnih tumačenja dobivenih rezultata leži u činjenici da su učenici već razvili određene strategije učenja stranoga jezika u nekome drugom jeziku koji su prethodno učili, te su ih samo nadogradili, prenijeli i primijenili u učenju novoga stranog jezika. Osim toga ne smijemo zanemariti ni činjenicu da je većina ispitanika u ovome istraživanju bila prethodno izložena učenju engleskoga kao stranoga jezika koji je globalno prisutan i zapravo gubi ulogu stranoga jezika i postaje *lingua franca*. Stoga možemo pretpostaviti da ispitanici koji su prethodno učili neki drugi strani jezik imaju već razvijene određene strategije koje prenose, nadograđuju i primjenjuju u učenju novoga stranoga jezika.

Kako su ovim istraživanjem obuhvaćeni ispitanici koji se nalaze na dva različita stupnja učenja stranoga jezika, u budućim istraživanjima bilo bi uputno istražiti razlike u

uporabi pojedinih skupina strategija učenja gramatike u odnosu na stupanj učenja stranoga jezika. Na taj način dobio bi se uvid u kojoj se mjeri uporaba strategija učenja gramatike razlikuju u odnosu na dva različita stupnja učenja stranoga jezika na kojima se ispitanici nalaze. Osim toga, u budućim istraživanjima bilo bi uputno modificirati postojeći mjerni instrument, odnosno proširiti skalu procjene kako bi se ispitanicima ponudila mogućnost većeg raspona odgovora i na taj način osigurala još bolja diskriminativnost. Naime može se pretpostaviti da će na ponuđenoj ljestvici od 1-5 ispitanici biti nesigurni ili neće dobro razmisliti o pitanju te će u tom slučaju zaokružiti srednju vrijednost. Također je moguće da će ispitanici usljed umora tijekom ispitivanja posegnuti za „zlatnom sredinom“ kako bi što prije završili s ispunjavanjem upitnika, što zasigurno utječe na sam rezultat istraživanja. Stoga bi u budućim istraživanjima bilo korisno proširiti skalu procjene na parni broj, npr. koristiti skalu s rasponom vrijednosti od 1-8 ili 1-10, što daje veću mogućnost da će ispitanici u slučaju nesigurnosti bolje razmisliti i odabrati realniju vrijednost na skali budući da neće imati opciju „zlatne sredine“.

Rezultati ovog istraživanja su ukazali da je utvrđena razmjerno niska razina uporabe vizualnih i društvenih strategija učenja gramatike. Stoga smatramo da je potrebno kontinuirano poticati i osvještavati uporabu navedenih skupina strategija učenja gramatike na svim razinama učenja jezika budući da navedene skupine strategija imaju značajnu ulogu u procesu usvajanja gramatike stranoga jezika. Eksplicitnim poučavanjem specifičnih strategija učenja gramatike potaknut ćemo učenikovu autonomiju i samousmjerenost u procesu učenja stranoga jezika na način da omogućimo učenicima odabir vlastitih efikasnih strategija učenja gramatike, što će zasigurno rezultirati većim uspjehom u učenju gramatike. Bilo bi korisno detaljnije istražiti i neke druge aspekte uporabe strategija učenja gramatike i dobiti uvid u specifične strategije učenja gramatike kojima se služe učenici u dva različita jezika – u njemačkom i španjolskom ili pak utvrditi utječu li individualna obilježja učenika (npr. motivacija za učenjem stranoga jezika, strah od stranoga jezika) na uporabu strategija učenja gramatike. To su samo neki od aspekata na koje bi buduća istraživanja mogla ponuditi odgovor. Na kraju je neophodno naglasiti važnost provedbe sustavnih istraživanja u području strategija učenja gramatike budući da takva istraživanja vode k dubljem razumijevanju procesa usvajanja gramatike stranoga jezika.

Literatura

- Anderson, N. (2005) "L2 learning strategies", in Hinkel, E. (ed.) **Handbook of research in second language teaching and learning**, Mahwah: NJ: Erlbaum, pp. 757-771.
- Bagarić, V. (2007) „Razina komunikacijske kompetencije učenika engleskoga i njemačkoga jezika u pisanju i govorenju“, **Metodika**, 8, 1, pp. 221-238.
- Božinović, N. (2008) „Razvijanje gramatičke kompetencije uz pomoć adekvatnih strategija učenja gramatike“, **Strani jezici**, 37, 3, pp. 267-278.
- Božinović, N. (2010) „Poticanje samostalnog učenja kroz implementaciju adekvatnih strategija učenja gramatike“, u J. Vučo i B. Milatović (ur.) **Autonomija učenika i nastavnika u nastavi jezika i književnosti**, Nikšić: Filozofski fakultet, pp. 157-171.

- Božinović, N. (2012) **Strategije učenja gramatike i gramatička kompetencija u stranome jeziku**. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Cohen, A. D. and Dörnyei, Z. (2002) "Focus on the Language Learner: Motivation, Styles and Strategies", in Schmitt, N. (ed.) **An Introduction to Applied Linguistics**, London: Edward Arnold, pp. 170–190.
- Cohen, A. D. and Pinilla-Herrera, A. (2010) "Communicating grammatically: Constructing a learner strategies website for Spanish", in Kao, T. and Lin, Y. (eds.) **A new look at language teaching and testing: English as subject and vehicle**, Taipei, Taiwan: The Language Training and Testing Center, pp. 63–83.
- Ellis, R. (2006) "Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective". **TESOL Quarterly**, 40, 1, pp. 83–107.
- Gardner, R.C. and MacIntyre, P.D. (1993) "A Student's Contributions to Second-language Learning. Part II: Affective variables", **Language Teaching**, 26, pp. 1-11.
- Griffiths, C. (2008) "Strategies and good language learners", in Griffiths, C. (ed.) **Lessons from Good Language Learners**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 83–98.
- Gürata, A. (2008) "The grammar learning strategies employed by Turkish University Preparatory School EFL students". Objavljeni magistarski rad, Bilkent University, Ankara.
- Kemp, C. (2007) "Strategic Processing in Grammar Learning: Do Multilinguals use more strategies?" **International Journal of Multilingualism**, 4,4, pp. 241–261.
- Mihaljević Djigunović, J. and Matijašević, M. (2000) "Glasno navođenje misli – metodološki izazov u istraživanju strategija učenja stranog jezika", u D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard, (ur.) **Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća**. Zagreb-Rijeka, pp. 347–355.
- Mihaljević Djigunović, J. and Bagarić, V. (2007) "A Comparative Study of Attitudes and Motivation of Croatian Learners of English and German", **SRAZ**, 52, pp. 259–281.
- Morales, M. and Smith, D. J. (2008a) "Las imágenes mentales en la adquisición de la gramática de la segunda lengua: El caso de „ser“ y „estar“ en español." („Mental images in the acquisition of L2 grammar: The case of *ser* and *estar* in Spanish"). **Revista Nebrija De Lingüística Aplicada a La Enseñanza De Lenguas**, 2, 3, pp. 1–24.
- Morales, M., and Smith, D. J. (2008b) "Spanish learning strategies of some good language learners". **Porta Linguarum**, 9, pp. 167–177.
- Mystakowska-Wiertelak, A. (2008) "The use of grammar learning strategies among secondary school students", in Pawlak, M. (ed.) **Investigating English Language Learning and Teaching**, pp. 139–148.
- O'Malley, J. M., and Chamot, A. U. (1990) **Learning Strategies in Second Language Acquisition**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oxford, R. L. (1990) **Language Learning Strategies. What Every Teacher Should Know**. Boston: Heinle and Heinle Publishers.
- Oxford, R. L., and Nyikos, M. (1989) "Variables affecting choice of language learning strategies by university students", **Modern Language Journal**, 73, 2, pp. 291–300.
- Oxford, R. L., Rang Lee, K. and Park, G. (2007) "L2 grammar strategies: the Second Cinderella and beyond", in Cohen, A. D. and Macaro, E. (eds.) **Language learner strategies: thirty years of research and practice**, pp. 117–139.
- Pavičić Takač, V. (2008) **Vocabulary Learning Strategies and Foreign Language Acquisition**. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd.
- Pawlak, M. (2008) "Advanced learner's use of strategies for learning grammar: A diary study", in Pawlak, M. (ed.) **Investigating English Language Learning and Teaching**, pp. 109–125.
- Pawlak, M. (2009) "Grammar learning strategies and language attainment: Seeking a relationship", **Research in Language**, 7, pp. 43–60.

- Pawlak, M. (2012) "Instructional mode and the use of grammar learning strategies", in Pawlak, M. (ed.) **New Perspectives on Individual Differences in Language Learning and Teaching, Second Language Learning and Teaching**, Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, pp. 263–289.
- Rampillon, U. (1995) „Grammatik selbst lernen? Zur Bedeutung von Lernstrategien und Lerntechniken beim schulischen Fremdsprachenlernen“, in Gnutzmann, K. and König, F. G. (eds.) **Perspektiven des Grammatikunterrichts**, Tübingen: Günter Narr Verlag, pp. 85–100.
- Rubin, J. (1975) „What the good language learner can teach us“. **TESOL Quarterly**, 9, 1, pp. 41–51.
- Savignon, S. (1972) "**Communicative Competence: An Experiment in Foreign Language Teaching**", Philadelphia: Center for Curriculum Development.
- Stern, H. H. (1975) „What can we learn from the good language learner?“ **Canadian Modern Language Review**, 31, pp. 304–318.
- Tilfarioğlu, F.Y. and Yalçın, E. (2005) "An Analysis of the Relationship Between the Use of Grammar Learning Strategies and Student Achievement at English Preparatory Classes", **Journal of Language and Linguistic Studies**, 1, 2, pp. 155–169.
- Tschirner, E. (2001) „Kompetenz, Wissen, mentale Prozesse: Zur Rolle der Grammatik im Fremdsprachenunterricht“, in Funk, H. and Koenig, M. (eds.) **Kommunikative Didaktik in Deutsch als Fremdsprache-Bestandaufnahme mit Ausblick**. München: Iudicium.
- Wenden, A. (1987) "Conceptual background and utility", in Wenden, A. and Rubin, J. (eds.) **Learner Strategies in Language Learning**. New York: Prentice Hall.
- Wenden, A. (1991) "**Learner Strategies for Learner Autonomy**". New York: Prentice Hall.
- Yalçın, E. (2003) "**An analysis of the relationship between the use of grammar learning strategies and student achievement at English preparatory school at the University of Gaziantep**". Neobjavljen magistarski rad. University of Gaziantep, Gaziantep.
- Zajednički europski referentni okvir za jezike: učenje, poučavanje, vrednovanje** (2005) Vijeće za kulturnu suradnju, Odbor za obrazovanje, Odjel za suvremene jezike, Strasbourg. (Prijevod: Bressan, V. i Horvat, M.). Zagreb: Školska knjiga.

Slobodanka Gligorić

JUNIOR PORTFOLIO AS A TOOL FOR PROMOTING INTERCULTURAL COMPETENCE – THE IMPORTANCE OF STARTING EARLY

Abstract: *It is a truth universally acknowledged that no country is absolutely homogenous either in terms of language or ethnicity. It is therefore no wonder that the ideas of plurilingualism and multiculturalism are promoted on a large scale. However, language teachers are facing two important issues in this regard: first, raising cultural awareness is only one aspect of intercultural competence and, second, most of the multicultural content is aimed at older students as it is supposed that they will have had more experience with different languages and cultures.*

This paper discusses the means of promoting intercultural competence in a language classroom with a particular focus on young learners and their specific situation and proposes the Council of Europe's Junior Portfolio as a model for designing tasks to develop this competence. It also outlines the necessity for further teacher development if these kinds of activities are to be properly implemented in language teaching.

Key words: *intercultural competence, coursebook content, young learners, Junior Portfolio*

1. Introduction

The development of the European Union (EU) and the resulting mobility of its population has seen a great increase in the need for efficient international communication, propelling foreign language learning among the priorities of the European education systems. Mastering just one foreign language, however, would not solve the problem of communicating with the peoples of this new multilingual community. As a result, it is no longer considered sufficient to master one *lingua franca* in order to enable active involvement in the public and political life of the EU. This has led to the idea of *individual plurilingualism* – the notion of every individual mastering a degree of competence in at least two foreign languages (one of which would, ideally, be international and the other regional). In this way, regional languages would not fade into oblivion through the sole use of the so-called *international languages* such as English or French, while at the same time even partial knowledge of one of these languages would serve to ensure efficient communication across political, linguistic and cultural borders. The promotion of second and third language acquisition goes hand in hand with the idea

of *pluriculturalism*, as language learning inevitably includes a cultural component which provides the necessary context within which language is acquired. Without it, language would be “an abstract system [the study of which] would not equip learners to use it in the real world” (Cunningsworth, 1995: 86).

In order to achieve such a goal, the notion of *intercultural competence* is considered to be of vital importance – the notion that comprises not only of learning about the target language culture, but also using that knowledge as a starting point for reflection on one’s own culture (Skopinskaja, 2003: 40). This paper will discuss the acquisition of intercultural competence in the language classroom, with special focus on young language learners and their exposure to the elements of the target culture through their didactic materials. A special case will be argued in favour of using the Council of Europe’s Junior Portfolio as an appropriate tool for introducing interculturality to young learners and promoting intercultural competence from an early age.

2. Intercultural competence

First of all, a distinction must be made between the terms multilingualism, plurilingualism, multiculturalism, pluriculturalism and interculturality. As their names suggest, the notions of multilingualism and multiculturalism are connected with geographical and political dimensions. These terms refer to the parallel existence of a number of different languages or cultures in a given geo-political space (Bernaus, Andrade, Kervran, Murkowska & Sáez, 2007: 11) as, regardless of the ‘one language-one nation’ myth, no country is absolutely homogenous either in terms of language or ethnicity. Plurilingualism, on the other hand, refers to the existence of a number of different languages in an individual’s repertoire just as the term pluriculturalism denotes one’s knowledge of, desire and ability to identify with and participate in several different cultures (Beacco, Byram, Cavalli, Coste, Cuenat, Goullier and Panthier, 2010: 16). As we can see, the concepts of ‘multi-’ and ‘pluri-’ relate to societal and personal contexts respectively (Bernaus et al., 2007: 12). Interculturality, on the other hand, reflects the dynamic relation between different cultures in an individual’s experience, and it is seen as the focal point in the acquisition of intercultural competence (Ibid).

The over-use of the abovementioned terminology leads us to re-examine their face-value. The question that we are facing, however, is not the one of definition but rather of application. In other words, what we are going to discuss is the practical application of these ‘credos’ in educational systems on all levels, ranging from curriculum development through materials design to teaching methodologies in the classroom.

It is the language classroom where most of the intercultural competence education is expected to be delivered. Specifically, when teaching a foreign language, one is also teaching the culture associated with it. Even though this is a gross oversimplification (since one cannot so easily collate a single culture to a single language – What is a single culture? What is a single language?), it is accepted that language cannot be taught in isolation and that cultural components will seep in even if we did not

mean them to. Our duty as educators is therefore to encourage both teaching culture through language and teaching language in relation to culture (Lázár, 2007: 9).

One of the major issues with this approach is finding the space for teaching intercultural competence and introducing awareness-raising activities in a performance-driven, assessment-centered curriculum. One apparently obvious solution to this problem is the design of materials. After all, “[m]ost of the cultural information students get at school comes from course books” (Lara Garrido, 2014: 3). Whether they are international or locally produced¹, most language course books nowadays have an existing direct or indirect cultural component: the direct ones, usually appropriately named *Culture Focus*², *Culture Corner*³, *Culture in Mind*⁴ tend to introduce the language student to different aspects of the target culture. The indirect ones do not have the presentation of cultural content as their primary intention, and this type of content is only given implicitly, whether through pictures or language samples (written texts, audio recordings, or even grammar exercises) sometimes referred to as ‘the hidden curriculum’ (Cunningsworth, 1995: 86).

The problems, here, are multiple. First of all, there is the question of the nature of cultural information found in course books, as they are not always free from stereotypes and generalisations about target culture or they are presented from a strictly tourist perspective. More importantly, a number of these tasks simply raise awareness of other cultures without adding an intercultural component that would lead to the development of intercultural competence. These are referred to as *one-dimensional textbooks* according to Dunnet, Durbin and Lezberg (1986: 153), and they do not offer possibilities for analysis and comparison with the students’ source culture unless modified by the teachers. This can especially be noticed in international textbooks, aiming at a large and varied market and therefore unable to focus on the differences between the native and target culture. Another issue is concerned with the fact that most of the existing multicultural content is aimed at older students (upper primary, secondary, university level) as it is assumed that they will have had more experience with different languages and cultures. Finally, there is the question of application of these tasks in real-life classrooms as research conducted by Aleksandrowicz-Pędich, Draghicescu, Issaiass and Šabec (2003) suggests. Specifically, some language teachers neglect the intercultural component for one of the following reasons: they cannot find place for it in the existing syllabus; they feel it takes up the precious time needed for preparations for standardised testing; they do not possess the know-how required to put these into action and the necessary training is not provided. On top of everything, the question has arisen of whether and how this intercultural competence should be assessed, which opened the door for a whole plethora of associated quarries. In this paper, most of these issues will be tackled from the specific viewpoint of young learners.

¹ Categorisation by Newby (1997) and Freebairn (2000), cited in Skopinskaja (2003: 42).

² Pearson Longman *Opportunities* series.

³ Nova Škola *Ready Steady Go* series.

⁴ Cambridge University Press *English in Mind* series.

3. Young learners and intercultural competence

Young learners is an umbrella term covering a variety of ages, usually denoting children between three and fourteen years old (McKay, 2008; Pinter, 2006). It is apparent, however, that the same rules could not possibly apply to the three-year-olds and fourteen-year-olds due to the differences in maturity and learning styles. It is therefore necessary to make an informal division of the term into three tentative groups: *very young learners* (comprising of pre-school children), *younger primary learners* (up to the age of about nine or ten) and *older primary learners* (nine to fourteen-year-olds), based on their cognitive characteristics and loosely related to Piaget's framework of developmental stages. Thus, the group of very young learners – or rather, pre-school children, would still be in pre-operational stage and therefore, according to Curtain and Dahlberg (2010:18) “very self-centered, [and] respond best to activities and learning situations relating to their own interests and experiences”. In addition to this, most pre-school children still cannot read or write. As this paper discusses intercultural competence as the ability to view things from the perspective of others and critically evaluate one's own culture through the use of a written document – the Council of Europe's Junior Portfolio, the group of very young learners shall not be considered here. Instead, the focus of this paper shall be the group of younger primary learners (generally between the ages of 7 and 10), as they are “at a maximum of openness to people and situations different from their own experience” (ibid., 21) and yet, if one is to analyse the content of their coursebooks, unlike older primary learners, they are usually not perceived as a target group for intercultural instruction, and their limited exposure to target culture(s) is receptive rather than interactive.

Let us start with the intercultural content in course books aimed at this group of students, as this is the basis for most of the intercultural exchange which takes place in the classroom. More often than not, this type of content is quite overt and direct, usually given through the so-called 'Holiday Units', dealing with the (usually stereotypical) ways people in the target culture (rather than cultures) celebrate holidays such as Christmas, Easter, or Mother's Day. A growing number of publications, however, are adding a feature such as the *Culture Corner*, as mentioned before, in order to maximise the cultural content. Even though some of these are simply awareness-raising activities designed to inform while practicing relevant sentence structures, there are those which include discussion tasks designed to stimulate not only the students' curiosity and interest in languages and other cultures, but also their observation skills by encouraging the students to compare their own cultural milieu to the one presented in their coursebook.

Unfortunately, it does not suffice to introduce a *comparing cultures* section in the text book in order for students to “recognise linguistic and cultural diversity as a positive characteristic” and to be able to overcome stereotypes or develop “cultural sensitivity [and] use a variety of strategies for contact with those from other cultures” (Little & Simpson, 2003:3). It is also arguable that students on such young stages of development are not quite capable of developing these strategies at such a tender age, nor are they to be expected to become competent intermediaries “between [their] own culture and the foreign culture and to deal effectively with intercultural

misunderstanding and conflict situations” (ibid.). This, however, does not mean that the development of intercultural competence is completely impossible at their age and should therefore be completely neglected. Rather, it suggests that special attention should be paid to initiating the development of their intercultural competence and instructing these youngsters to recognise and embrace cultural diversity and thereby laying the grounds for their continued interculturality. And one of the tools which could be ideally suited to this purpose is the Council of Europe’s Junior Portfolio.

4. Junior Portfolio as a tool for teaching intercultural competence

Just like the European Language Portfolio for adults, Junior Portfolio has a purpose to encourage the learners to think about languages (the ones they speak, the ones they are learning, and the ones they come in contact with), the ways they are exposed to them, use them, or learn them across all five language skills with special stress on their cultural component. It raises the students’ awareness of the existence of a number of different languages beside their own through a number of user-friendly and age-appropriate illustrated checklists and tables; the possibilities of acquiring them in different contexts (at home, at school, in a private class) and using them with different people (friends/family/teachers) for different purposes (to read/watch TV/listen to music). It helps the students recognise various types of exposure to foreign languages and cultures and encourages them to reflect on the inter-relation between language and culture. Special stress is placed on demonstrating to students that they can have partial competences in a number of different languages, as well as opening them up to the possibility of acquiring different levels of competence within the skill-scope of one language, which is achieved by the means of Progress Charts based on Council of Europe levels for each of the five language skills.

In addition to this, it helps with the assessment problem, as instead of formal checklist or multiple-choice based testing it introduces informal portfolio technique (as seen in the dossier part of the Junior Portfolio) in combination with self-evaluation. In this way, the use of this kind of activities represents a certain introduction into self-assessment to young learners en route to the much-desired student autonomy and a stepping stone to the so-called ‘life-long learning’.

In reality, however, teachers are facing a number of hindrances when attempting to practically apply these ideas, starting with the fact that a Junior Portfolio may not be available in the language of the country, and even if it was it may not be adapted for the right age group. It would, therefore be necessary to develop one’s own materials to this end, using the portfolio as a basis. According to Little and Simpson (2003), this material would have to provide sufficient opportunities for reflection on individual intercultural experiences, noting the contexts in which they took place, as well as their frequency and intensity over time. It should make note of the other participants in these exchanges and include an analysis of the similarities and differences between the students’ own culture and the one they came in contact with, together with comments on the perceived importance of these encounters. All of which, naturally, in a form suitable for the targeted group of young learners. Most importantly, perhaps, one has to remember that

the students may not have first-hand experience with other cultures that their older colleagues do and that “in [Portfolio] for younger learners it may be important to include pages that prepare for rather than report on intercultural encounters” (Little & Simpson, 2003:6).

On the other hand, even if there were appropriate Junior Portfolio readily available, it is not sufficient for a student to possess a copy in order to be able to achieve intercultural competence or student autonomy. This requires arduous work by the teachers, school officials and the ministry of education, since it is virtually impossible to achieve any of these things without the official institutional backing (Cotterall, 1995). It is a painstaking process that requires continual support on three basic levels: the teachers guiding the students on this paths of interculturality and autonomy; the school administration *at the local level* (through syllabus design and the introduction of interculturality across the curriculum) and ministries of education *at the state level* (through the official state curriculum and coursebook design), which would help provide the space and materials necessary within the educational system. However, this is no easy feat as an attempt “to give plurilingualism and intercultural education its rightful place in the curriculum may mean changing it radically” (Beacco et al., 2010: 20).

Above all, we must not forget that even with introducing intercultural content in official curriculums and syllabuses, and adapting coursebooks to provide opportunities for intercultural reflection and dialogue, “[t]he way education is executed in the classroom depends very much on [...] individual teachers” (Aleksandrowicz-Pędich et al., 2003: 7). It is in this respect that most additional help is needed, as teachers are the ones who should be implementing this intercultural education first hand, by navigating the students through the material, introducing them to different cultures, moderating the dialogues on tolerance and diversity and, most probably, adapting existing materials and creating ones of their own in order to promote intercultural understanding. According to the 2003 study conducted by Aleksandrowicz-Pędich and her colleagues, the majority of in-service teachers surveyed had no explicit intercultural communication training during their official teacher education. Most of them, however, feel that intercultural competence is vital for foreign language learning (from both idealistic and pragmatic points of view) and implement it in their respective classrooms in a variety of ways by using authentic materials, encouraging and organising exchanges with peers from other countries (using the Internet), and setting up student projects, all without adequate “systematic [theoretical and methodological] education in this field” (Aleksandrowicz-Pędich et al., 2003: 35). It is necessary for them to receive official backing in the shape of both formal training and institutional support, otherwise, these kinds of activities will remain on the level of individual projects and their purpose will be negligible in the long run.

5. Conclusion

In conclusion, the group of younger primary language learners represent the potential threshold for all intercultural education and a vital part in the process of

achieving intercultural competence. In order to assist them on their way, they need to be exposed to a variety of cultural contents, preferably across the curriculum and taught how to reflect on these experiences, their frequency and nature, guided to recognise and challenge prejudice and intolerance and develop an awareness of themselves and their own cultures seen from the perspective of others (Lara Garrido, 2014: 2). Council of Europe's Junior Portfolio can help us on this quest, but without institutional backing on all levels and proper teacher training, this might remain on the level of wishful thinking.

References

- Aleksandrowicz-Pędich, L.; Draghicescu, J.; Issaiass, D.; Šabec, N. (2003) "The views of teachers of English and French on intercultural communicative competence in language teaching" in Lázár, I. (ed.) **Incorporating intercultural communicative competence in language teacher education**, European Centre for Modern Languages, Graz: Council of Europe Publishing, pp. 7-38.
- Beacco, J.C.; Byram, M.; Cavalli, M.; Coste, D. ; Cuenat, M.E.; Goullier, F.; Panthier, J. (2010) "Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education" prepared for the Policy Forum **The right of learners to quality and equity in education – The role of linguistic and intercultural competences**, Strasbourg: Council of Europe.
- Bernaus, M.; Andrade, A.I.; Kervran, M.; Murkowska, A.; Sáez, F.T. (2007) in Bernaus, M. et al (eds.) **Plurilingual and pluricultural awareness in language teacher education – A training kit**, European Centre for Modern Languages, Graz: Council of Europe Publishing
- CILT, the National Centre for Languages (2006) **European Language Portfolio – Junior version: Revised edition**, London: CILT.
- Cotterall, S. (1995). Developing a Course Strategy for Learner Autonomy. *ELT Journal*, vol.49/3. Oxford: Oxford University Press, pp. 219-227.
- Cunningsworth, A. (1995) **Choosing Your Coursebook**, Oxford: Heinemann.
- Curtain, H.A.; Dahlberg, C.A. (2010) **Languages and Children: Making the Match: New languages for Young learners, grades K-8**, Boston: Pearson.
- Dunnet, S.C., Dubin, F. and Lezberg, A. (1986), "English Language Teaching from an Intercultural Perspective", in Valdes, J.M. (ed.) **Culture Bound**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 148-161.
- Lara Garrido, M.F. (2014) "Developing Intercultural Competence using the Textbooks" 06. June 2014. <<http://www.scribd.com/doc/200851321/ICinTXTBOOKS>>
- Lázár, I. (2007) "Guidelines for the teaching of intercultural communicative competence (ICC)" in Lázár, I., Huber-Kriegler, M., Lussier, D. Matei, G.S. and Peck, C. (eds.) **Developing and Assessing Intercultural Communicative Competence: A Guide for Language Teachers and Teacher Educators**, European Centre for Modern Languages, Graz: Council of Europe Publishing, pp. 5-8.
- Little, D., Simpson, B. (2003) **European Language Portfolio – The intercultural component and Learning how to learn**, Strasbourg: Council of Europe.
- McKay, P. (2006) **Assessing Young Language Learners**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinter, A. (2006) **Teaching Young Language Learners**. Oxford: Oxford University Press.
- Skopinskaja, L. (2003) "The role of culture in foreign language teaching materials: an evaluation from an intercultural perspective" in Lázár, I. (ed.) **Incorporating intercultural**

communicative competence in language teacher education, European Centre for Modern Languages, Graz: Council of Europe Publishing, pp. 39-68.

Martina Hrnić

KONFERENCIJSKO PREVOĐENJE – ISKUSTVO IZ KABINE

***Sažetak:** Konferencijsko prevođenje je prevođenje usmene komunikacije. Poruka se prenosi s jednog jezika na drugi pri čemu prevoditelj prenosi smisao a ne svaku riječ i govori prirodno, tečno, i u prvom licu. U radu se autorica osvrće i na obrazovni profil konferencijskih prevoditelja. Naime, većina prevoditelja ima obrazovanje iz lingvistike i književnosti, a manji dio njih diplomira pravo, ekonomiju, prirodne znanosti itd. Na konferencijama se prevoditelji susreću upravo s takvim područjima koja su im malo poznata ili potpuno nepoznata. Prevoditelji najčešće u samo nekoliko dana moraju usvojiti pojmove određene struke. Osim što se koncentriraju na terminologiju i razumijevanje, prevoditelji moraju svladati prepreke poput gusto pisanog teksta koji se čita, nejasnog govornikovog naglaska, brzog čitanja popisa imena i brojeva itd. U radu se prikazuju specifične situacije iz prakse i autoričino iskustvo u simultanom prevođenju.*

***Cljučne riječi:** simultano prevođenje, prevoditelj, terminologija, vještina*

1. Uvod – kratko o konferencijskom prevođenju

Konferencijsko prevođenje je prevođenje usmene komunikacije. Prevoditelj prenosi smisao a ne pojedinačne riječi s jednog jezika na drugi. Može biti konsekutivno i simultano. Konsekutivno prevođenje je prevođenje segmenata teksta u trajanju od nekoliko minuta bez konferencijske opreme. Simultano prevođenje se odvija u kabini i prevoditelj s odmakom od par sekundi prevodi govornika. Prevoditelji imaju dva ili više radnih jezika uključujući materinji (A-jezik). Drugi jezici se kategoriziraju kao B, na i sa njih se prevodi, i C – jezici s kojih se prevodi na materinji.

2. Obrazovanje u području konferencijskog prevođenja – osobno iskustvo

Autorica rada je završila Poslijediplomski specijalistički studij Konferencijskog prevođenja (simultano i konsekutivno prevođenje) na Sveučilištu u Zagrebu, čime se stječe naziv sveučilišni specijalist konferencijskog prevođenja. Studij je organiziran kao poslijediplomski sveučilišni interdisciplinarni studij i pokrenut je u suradnji sa DG-SCIC (Opća uprava za usmeno prevođenje Europske komisije). Kandidati za upis prvo moraju pristupiti razredbenom ispitu koji se sastoji od konsekutivnog prijevoda. Tijekom prvog semestra stječu se vještine za konsekutivno, a u drugom za simultano prevođenje. Odlučila sam se za taj studij kako bih dobila temelje i predznanje koje će pomoći u budućem radu. Kao i u svakoj drugoj struci, znanje se konstantno nadograđuje, a studij je vrlo koristan uvod. Tijekom studija stječu se osnovne vještine i znanje, dok se stručnost razvija primjenom tih znanja i vještina u raznolikim situacijama. Studij je

iznimno koristan budući da se najviše bazira na praktičnom radu s trenerima koji su iskusni prevoditelji i koji pružaju uvid u brojne aspekte struke. Osim vježbi, u kasnijem radu jako korisnim pokazali su se predmeti iz financija, prava, kulture, hrvatskog jezika. U svakom ispitnom povjerenstvu je, osim trenera, i član kojeg imenuje DG SCIC.

3. Specifične situacije iz prakse

Prva stvar koju je važno spomenuti je obrazovni profil konferencijskih prevoditelja. Naime, većina prevoditelja ima obrazovanje iz lingvistike i književnosti, a manji dio njih diplomira pravo, ekonomiju, prirodne znanosti itd. Na konferencijama se prevoditelji susreću upravo s takvim područjima koja su im malo poznata ili potpuno nepoznata i u samo nekoliko dana moraju usvojiti pojmove određene struke. Publika želi čuti pojmove koje koriste u svakodnevnom radu, a svi drugi neprikladni termini im smetaju i otežavaju praćenje konferencije. Sudionici konferencije o novom standardu gradnje zgrada gotovo nulte energije za hrvatski termin „fond zgrada“ koriste „building stock“. Ono što je u engleskom *toolkit* za njih je u hrvatskom „namjenski alat“, a ne samo „alat“. Važno je tražiti paralele u stručnim terminima u čemu pomažu odgovarajuće internetske stranice iz struke jer rječnici mogu navesti na neodgovarajući i pogrešni prijevod.

Prevoditelj najčešće ima samo nekoliko dana za pripremu budući da se radni materijali šalju pred sam početak konferencije. Pritom se pretražuje najčešće Internet i drugi izvori informacija kako bi se pronašlo bilo što vezano uz temu konferencije, međutim, to uopće ne mora biti spomenuto na skupu. Na jednom takvom skupu bez prethodno dostavljenih materijala riječ koja se u jednom govoru često ponavljala bila je „dula“. Iz konteksta se moglo shvatiti da je to osoba koja pruža psihološku pomoć pri porodu a nije suprug. Stoga sam termin prevodila kao „druga osoba“. Odlučila sam se na uporabu pojma koji pokriva šire značenje kako bi se mogućnost greške svela na najmanju razinu. Dakle, prevoditelji dok slušaju ujedno i analiziraju tekst i prenose značenje. Ne može se samo prevoditi bez razumijevanja govora jer onda prevoditelj ne može znati koliko je točna informacija koja je prenesena slušateljima. Gile (2006) objašnjava taj proces navodeći da prevođenje nije puka zamjena jezičnih jedinica izvornog i ciljnog jezika, već prevoditelji slušaju i razumiju izvorni govor i preoblikuju ga na temelju značenja, što podrazumijeva analizu poduprtu lingvističkim i izvanjezičnim znanjem.

U prevođenju je neizostavno posjedovanje širokog općeg znanja i poznavanje aktualnih događaja, naročito u usmenom kad se u jednom trenutku može spomenuti određena situacija, a pritom prevoditelj nema vremena provjeravati o čemu se radi. Mora se reagirati sad i odmah. „Jednostavno poznavanje značenja izolovanih reči od male je pomoći ako ne možemo da otkrijemo njihovu vezu s određenom realnošću ili određenim poljem znanja. Problem nije toliko u iznalaženju terminologije koliko u nedovoljnom poznavanju pojmovne suštine određenih termina, što prevodioca onemogućava da pravilno rezonuje i shvati smisao teksta koji treba da prevede“ (Vidić, 2013: 653). Na sastanku užeg kabineta jedne sportske federacije spomenuto je da im se protekle godine dogodila velika kriza i diskusija je nastavljena u kontekstu te situacije.

Da prevoditelji prethodno nisu bili upoznati s tom situacijom, ne bi mogli biti sigurni u svoj prijevod, a samim tim bi moglo doći do zastoja u komunikaciji. Prevoditelji uvijek moraju biti u toku s događajima i pratiti aktualnosti kako bi im i to pomoglo u što boljoj kontroli situacije u kojoj se nalaze. "Background knowledge is a blanket expression covering a number of 'cognitive complements' that help us understand speech. These include knowledge of the world, of time and place, of the circumstances out of which a speech arises, memory of things said previously, knowing who the speaker is and who the listeners are." (Lederer, 1990: 53).

Većina konferencija je takva da je prevoditeljima dostupan mali dio materijala. Ali, dogode se i konferencije na kojima prevoditelji dobiju većinu radnih materijala, čime je posao iznimno olakšan. Takva je situacija bila tijekom prevođenja NATO Skupštine u Dubrovniku. Same govore prevoditelji nisu imali zbog povjerljivosti informacija, ali detaljan opis sjednice svake radne skupine bio je dostupan. Govori su dostavljeni tijekom konferencije pa se govornike lako moglo pratiti. Takve konferencije na visokoj razini često je lakše prevoditi nego manje koje se bave specifičnom strukom. Šofranac (2013: 87) navodi: „However, interpreting the speeches of heads of state, in a glossy hall, is simpler than doing it for a doctor or town planning specialist, in a small classroom full of ordinary people nobody has heard of. The former will use general language and known phrases, sometimes platitudes. The latter will talk science!“ Osim toga, sudionici skupova na visokim razinama imaju praksu rada s prevoditeljima pa ne govore ni previše sporo, ni previše brzo. Prevođenje glavnog tajnika NATO-a Andersa Fogh Rasmussena zapravo je bilo ugodno iskustvo jer govor nije bio čitan, rečenice su bile jasne, a brzina govora prirodna.

Kada se govori o suradnji s prevoditeljima često se događa da sudionici koji nemaju to iskustvo čitaju svoj tekst jako brzo, a prevoditelj ga nema pred sobom. Čitani tekst i govor su dvije različite stvari. Naime, čitani tekst je gusto pisan, informacije su nabijene i gramatičke strukture kompleksnije nego u govoru. Osim toga, nema prirodnih stanki koje prate usmeno izražavanje. Horga (1995: 389) tu razliku objašnjava na sljedeći način: „Jedna je razlika u duljini fonetskih blokova. U čitanom je tekstu duljina fonetskih blokova obično više od 7, a može biti i do 18 riječi. U govoru su fonetski blokovi obično kraći od 7, a maksimalno su do 9 riječi. Budući da fonetski blok predstavlja obavijesnu cjelinu koja se pohranjuje u kratkoročnu memoriju radi daljnje obrade veličina fonetskih blokova u čitanom tekstu u velikoj mjeri opterećuje kapacitete kratkoročne memorije. Kapacitet kratkoročne memorije je 3 do 30 sekunda ili 7 + 2 jedinica pa ga dugački fonetski blokovi očito opterećuju.“ Koliko god brzo govornik govorio, ako to nije čitano, najčešće ga nije teško prevoditi. Čak naprotiv, sporo govorenje je gotovo isto opterećenje za prevoditi kao prebrzi govor jer se gube smislene cjeline. Ipak, ukoliko se čita, a to uvijek bude prebrzo jer se pri čitanju gubi osjećaj za brzinu, onda je prijenos informacije otežan za prevoditelja, a samim tim i prijem informacije za publiku koja sluša. Na konferenciji o povijesnim gradovima izlaganje jednog sudionika je bilo samo čitanje njegovog članka od petnaestak stranica. Vrijeme predviđeno za izlaganje bilo je petnaest minuta, te je moderator zamolio sudionika da izlaganje bude sažeto. U većini slučajeva izlagači pod tim podrazumijevaju iznimno brzo čitanje teksta, a ne sažimanje. To se dogodilo i ovom prigodom, te se izlaganje sastojalo od čitanja brojeva i rezultata provedenog istraživanja, što nikome u publici nije koristilo.

U tom je slučaju korisno je imati originalni tekst kako se važne informacije ne bi izgubile ili pogrešno interpretirale. „Whenever written material is read at high speed the interpreter normally needs to resort to his visual perception (which he has been trained to rely on much more heavily to absorb and process information during his formative school years) to do several things: (1) Check whether what the speaker has said was understood correctly; (2) Complete this information by anything that has been lost aurally; (3) Translate on sight as much information as is possible to convey“ (Weber, 1990: 49).

Kad se prezentacija čita, u ne malom broju slučajeva takvi tekstovi su pravne prirode. Pravni tekst ima specifična obilježja koja je teško prevoditi bez dobrog poznavanja pravne terminologije. „Prevoditelj, pak, nije pravni stručnjak, pa ne može raspolagati svim potrebnim znanjima kako bi posve razumio sve pravne tekstove s kojima u svom radu dolazi u kontakt, ali mu u razumijevanju – a time i kvalitetnijem prevođenju – osim temeljnih znanja o pravu i međudnosima u njegovu ustrojstvu, bitno pomaže i poznavanje obilježja specifičnih za jezik prava, kao i najčešćih problema s kojima se laici susreću u razumijevanju pravnih tekstova.“ (Kordić, 2008: 290) Dio jednog kongresa lovaca se sastojao od čitanja pravnih okvira. U ovom slučaju prevoditelji nisu prethodno dobili tekst pa ga nisu niti mogli pripremiti. Čitane strukture je bilo teško pratiti pa sam ih pojednostavljivala i prenosila glavni smisao. Osim toga, na istom skupu bile su nabrajane životinje iste vrste ali različitih imena u različitim staništima. U tom slučaju prevoditelji su izgovarali „sad se nabrajaju životinje Afrike, Južne Amerike, itd,“ i nekoliko imena životinja je bilo prevedeno. Dodatna odgovornost prevoditelja je bila što se radio relay pa su iz te velike količine zgusnutih informacija morali raščlaniti važne stvari.

U kontekstu brzog nabiranja posebno je teško pratiti moderatore konferencije. Naime, oni jako brzo čitaju popis sudionika, njihove titule i radno iskustvo. Ako su na popisu imena sudionika iz Nizozemske, Japana, ili neke afričke države, nemoguće je sve ponoviti. U tom slučaju naglasi se da je osoba predstavnik određene države ili kompanije. Pravilo prevoditelja je „if in doubt, leave out!“. Svakako je bolje izostaviti informaciju u koju niste sigurni, nego krivo prenijeti slušateljima.

Kao što je već spomenuto, dodatni stres je relay. Relay znači da na konferenciji ima više službenih jezika, odnosno više prevoditeljskih kabina. Na primjer, službeni jezici konferencije su engleski, francuski i talijanski. Ako govornik na konferenciji govori španjolski onda će španjolska kabina prevoditi na hrvatski, druge kabine će njih slušati i prevoditi na engleski, odnosno francuski. U tom slučaju krajnji korisnici preko više kanala dobivaju informaciju, a ne smiju osjetiti veliko kašnjenje ili rečenice bez smisla. Zato prevoditelj mora uvijek pažljivo slušati i govornika i sebe da bi bio siguran u ispravnost izgovorenog teksta. Ako rečenice u prijevodu nemaju jasan početak, naglašen kraj cjeline, i prenesenu informaciju tko o čemu govori, onda ostatak tima nema s čime raspolagati. Preciznost prevoditelja u relayu posebno dolazi do izražaja tijekom rasprava. Mora se naglasiti tko je kome postavio pitanje ili dao komentar kako se sudionici ne bi izgubili u prijevodu. Kada postoji relay, a jezici u dvorani se brzo smjenjuju onda jedan prevoditelj uvijek mora slušati dvoranu kako ne bi došlo do zastoja tehničke prirode.

U nekim situacijama puno je lakše i jasnije slušati prevoditelja nego izvorni govor. Prevoditelj svojim jezičnim znanjem i vještinama podiže kvalitetu govora u cijelosti. Na jednoj konferenciji bila sam u francuskoj kabini i moja kolegica je prevodila preko relaya. Prijevod relaya je bio jasan i precizan, a originalni govor je bio prilično nerazumljiv. Prezentaciju je na engleskom držala gospođa iz Kine koju je bilo dosta teško pratiti, ali zbog izvrsnog prijevoda nije se moglo pretpostaviti da original nije na razini kojom se u bilo kojem trenutku može ostvariti nesmetana komunikacija. U ovom slučaju sudionica iz Kine morala je govoriti engleski jer nije bilo prevoditelja za kineski jezik, ali dosta su česte situacije kada postoji prijevod za određeni jezik a sudionici inzistiraju na izlaganju na engleskom iako ne vladaju dovoljno dobro tim jezikom.

4. Zaključak

Konferencijsko prevođenje podrazumijeva izazove s kojima se prevoditelji moraju znati nositi. Ne postoji škola koja će osobu učiniti dobrim usmenim prevoditeljem ako osoba te predispozicije nema u sebi. Preduvjet je izvrsno poznavanje jezika, to je temelj na koji se stalno nadograđuju svi drugi segmenti ove struke. Svi prethodno navedeni primjeri iz osobnog iskustva samo su mali dio raznolikih situacija u kojima se prevoditelj nađe i kojima se stječe široko znanje i iskustvo. I sve to zapravo čini ovaj posao lijepim i obogaćujućim. Prevođenje u bilo kojoj formi podrazumijeva stalno učenje, usavršavanje, stjecanje vještina kojima se rješavaju različite situacije u posebnim okolnostima. Sa svakom konferencijom dolaze nove teme koje je potrebno obraditi, usvaja se nova terminologija i obogaćuje vokabular, i konstantno se sreću novi i zanimljivi ljudi koji nas nadahnjuju. U ovom poslu se teži ka najboljem i uči iz vlastitih grešaka. Samo rijetki dostignu savršenstvo, a mi drugi laganim i sigurnim korakom idemo u tom smjeru.

Literatura

- Gile, D. (2006) "Conference Interpreting" Pre-publication version. Published in Brown, Keith (ed) **Encyclopedia of Language and Linguistics**, 2nd Ed. Oxford: Elsevier. Vol. 3. 9-23.
- Horga, D. (1995) „Osobitosti govora simultanog prijevoda“, Urednice Mihaljević-Djigunović, J., N. Pintarić: **Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije**. Zbornik radova savjetovanja HDPL, str. 385-394.
- Kordić, Lj. (2008) „Problemi razumijevanja i prevođenja pravnog teksta“, U: Vladimir Karabalić– Marija Omazić (ur.), str. 288-301
- Lederer, M. (1990) "The Role of Cognitive Complements in Interpreting" in Bowen, D. and Bowen, M. (eds.) **Interpreting Yesterday, Today, and Tomorrow**, Binghamton: State University of New York at Binghamton (SUNY), pp. 53-61.
- Šofranac, N. (2013) "Interpreting – a view of teacher and practitioner" u Lakić, I. (edt) **Translation & Interpreting as Intercultural Mediation**, Podgorica: Institute of Foreign Languages, pp. 83-89
- Vidić, J. (2013) „Prevod stručnog i naučnog teksta u svjetlu interpretativne teorije prevođenja“, u Lakić, I. i Kostić, N. (eds.) **Kroz jezike i kulture / Across Languages and Cultures**, Podgorica: Institut za strane jezike / Institute of Foreign Languages, str. 653-660.

Weber, W. K. (1990) "The Importance of Sight Translation in an Interpreter training Program", in Bowen, D. and Bowen, M. (eds.) **Interpreting Yesterday, Today, and Tomorrow**, Binghamton: State University of New York at Binghamton (SUNY), pp. 44-53.

Ana Tereza Barišić
Zorana Makaj

BEĆARAC – IZGUBLJEN U PRIJEVODU

Sažetak: Cilj rada je, u kontekstu prevođenja, prikazati prijevod bećarca s hrvatskoga jezika na engleski, komparativnom metodom utvrditi u kolikoj je mjeri prijevod vjerodostojan originalu toga napjeva i koliko se u doslovnomu prijevodu gubi od njegove izvornosti, analizirati koje se preinake u engleskomu prijevodu čine ne bi li se značenje podudaralo sa značenjem izvornoga teksta. U prvom dijelu rada utvrđuje se definicija bećarca, naznačuje njegova poetika i osnovne karakteristike; minimalizam, dvočlana struktura, paralelizam, intermedijalnost, rima. Središnji dio rada donosi primjere dvostihova s propratnim objašnjenjima i skrivenim značenjima ukomponiranima u tekst bećarca. U radu se prijevod bećarca analizira na dva načina: doslovno i zamjenom pojedinih engleskih idioma kako bi se tekst prijevoda približio izvornomu značenju teksta bećarca. Budući da je bećarac određeno sredstvo komuniciranja, potvrda društvene vrijednosti i dio tradicije, te u sebi nosi presjek povijesnih i društvenih zbivanja jednoga naroda, predstavlja važan doprinos znanstvenomu istraživanju.

Ključne riječi: bećarac, idiom, identitet, komunikacija, prijevod

1. Uvod

Kada je riječ o bećarcu, poznavatelji se toga minijaturnog pjevnog oblika samo od srca nasmiju. Poznaju ga kao tekst čiji sadržaj predstavlja duhoviti komentar aktualnih događanja, intrigantnu komunikaciju između pojedinaca i skupine, kratku, nerijetko lascivnu pjesmukojom se izjavljuje ljubav, šalje erotska poruka alegorijama i metaforama.

Budući da je bećarac dio kulturne baštine koja treba biti dostupna svima, od velike je važnosti prenijeti ga na nove generacije, popularizirati, ali i zaštititi od procesa globalizacije koji je prijetnja identitetu zajednice¹. Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. treba stoga promatrati kao događaj u kojem su Europi i svijetu otvorena vrata naše kulturne autohtonosti.

Nedomicilnom recipijentu bećarac je nepoznata riječ koju on prihvaća kao svojevrsno regionalno kulturno naslijeđe Slavonije, Srijema i Baranje. Da bi mu se sama problematika i semantika teksta približila, potrebno je njegovo prevođenje. U samom procesu prevođenja misaoni postupci prevodilaca usredotočeni su na dvije stvari: a) razumijevanje teksta izvornika i b) ponovno izražavanje shvaćenog smisla izlaznog teksta na drugom jeziku. Razumijevanje će ovisiti o shvaćanju smisla na osnovi sadržaja i oblika (Ivir, 1984: 20).

¹ Anita Benić, „Bećarac na Unescovoj listi?“ (<http://www.etnocentar.blogger.index.hr/post/becarac-na-unescovoj-listi/1273939.aspx>, 1. 6.2014).

2. Bećarac – deseterački dvostih i njegova poetika

Tradicijski vokalno-instrumentalni slavonsko-baranjsko-srijemski minimalni napjev opisna je definicija bećarca. Te rimovane pjesmice sastoje se od dvaju pjesničkih redaka (stihova). Svaki od njih ima po deset slogova. Po dva sloga čine jednu stopu. Slog je ili sam samoglasnik (vokal) ili samoglasnik uz jedan ili više suglasnika (konsonanata) (Janković, 1967: 12). Dakle, to je deseterački dvostih koji se pjeva uz glazbenu pratnju tambura ili drugih tradicijskih instrumenata², bez nužnoga kola kao sastavnoga oblika bećarskoga zabavljanja. Bećarac beziznimno prati sve situacije u kojima se nalaze bećar³ i bećaruša. Pojavljuje se u prošnjama, svatovima, seoskim prigodnim zabavama, kirvajima, drumskim ophodnjama, pudarenju⁴, divanima⁵, pri raznim poslovima; čijalu⁶, oranju, žetvi, berbi i kopanju zemlje, na ispaši, u vrijeme Uskrsa, Božića i u svim drugim prilikama koje dopuštaju pjesmu. Tim deseteračkim napjevom može se nekoga pohvaliti, naružiti, uplašiti, ohrabriti, ismijati, zavesti.

Tekst bećaračkoga dvostiha svojim sadržajem može upućivati na prikriveno značenje rečenoga, a autori i recipijenti pismice sami se mogu prepoznati u njima što im ostavlja prostora za daljnju igru riječima, koketiranje i sve ono što je čednomu narodu bilo neprihvatljivo.

Bećarac karakterizira međusobna povezanost njegovih sastavnih dijelova. No, bećarac je više nego ispjevani ili napisani deseterački dvostih, on animira, zabavlja, razonođuje recipijenta, informira ga, tj. implicitno mu daje do znanja određeni stav, svjetonazor ili stanje stvari, a od njega izaziva povratnu informaciju, reakciju, stav prema čemu ili komu. Ispjevani događaj u bećarcu sadržava elemente dokumentiranosti i informativnosti. Dakle, njegov tekst gradi se oko događaja, manje ili više aktualnog⁷. Bećarac također otkriva podatke o emocionalnom stanju govornika (pošiljatelja), podatke o vremenu, mjestu, a sadržava i neke informacije o povijesti, politici, ekonomiji⁸, tekućim društvenim problemima.

Bećarac u pravilu započinju, uvjetno rečeno, samo najbolji i najodrještiji pjevači koji pjevaju prvi stih, a ostali pjevači i pjevačice ponavljaju taj stih s melodijskom varijacijom; isto se događa i s drugim stihom (Užarević, 2009: 113). Kada se u bećarcu govori o lirskome subjektu, na temelju proučavanih pismica ispada prema gruboj procjeni, da ih je više od dvije trećine ispjevano iz ženske perspektive, tj. s motrišta ženskoga lirskoga Ja (Užarević, 2009: 115).

Taj je bećarački dvostih po Jankoviću (1970) muška pjesma koju pjevaju, kako joj samo ime kaže, bećari, raskalašeni, neoženjeni ljudi, samci. Ženske stihove iste ili slične

² Gajde, (frule).

³ Raskalašen, neoženjen čovjek, momak, samac (Bratoljub Klaić; Rječnik stranih riječi, Zagreb, 2002.).

⁴ Čuvanje vinograda.

⁵ Vijeće, sijelo, razgovor (otuda divaniti = razgovarati).

⁶ Čijanje perja stari je slavonski običaj koji je već po malo zaboravljen, a nekad je bio sastavni dio života u slavonskim selima, pogotovo u dugim zimskim noćima. Žene i djevojke bi se okupljale u jednoj kući te uz pjesmu i vesele razgovore čijale perje koje bi domaćica pripremila. Za meke jastuke trebalo je odvojiti perje od rožnatoga dijela perja. Za jedan jastuk trebalo je kilogram i pol do dva kilograma perja. Više u Zvonimir Toldi: Nek se spominja i pamti, knj.1.

⁷ Agencija McCANN Zagreb, zajedno s redateljem Daliborom Matanićem, osmislila je TV spotove u kojima je Osječko pivo prikazano na novi i zabavan način u okviru nove kampanje za istoimeno pivo, a ujedno se ističe i baština Slavonije – duhoviti slavonski bećarac. Evo primjera jednog takvog bećaračkoga teksta:

*Mala moja dobro si mi sjela,
čim te probam, orosiš se cijela.*

⁸ *Dika mi je tražijo pomadu,*

našo „Lilas“ čak u Novom Sadu (Zvonimir Toldi: Nek se spominja i pamti, knj.1.).

tematike Slavko Janković nazvao je svatovcima. Dakle, i jedan i drugi oblik deseteračkog dvostiha pripada napjevima ili pismica, pjesmicama ili pesmicama kako ih Slavko Janković i naziva. Janković također pojašnjava zašto je pojam bećarca za sveukupni opus deseteračkih dvostihova nevaljan⁹.

3. Analiza izvornoga teksta i prijevoda

U ovom ćemo se radu zadržati na bećarcu¹⁰, toj muškoj pjesmi, uz iznimku nekoliko dvostihova koji su ispjevani iz ženske perspektive. U bećarcima će se kroz navedene različite motive cvijeća i voća u stihovima prikazati sadržaj ispjevanoga te će se tekst popratiti odgovarajućim objašnjenjima i skrivenim značenjima.

Problem na koji su naišle autorice rada odnosi se na sam prijevod toga tradicijskoga minimalnoga napjeva. Da bi taj proces bio uspješan, osim poznavanja izvornog i ciljnog koda (jezika), prevoditelj, između ostalog, treba raspolagati i kompetencijom za tekstualnu analizu originala, te poznavati intertekstualnost i vanjezične situacije na koje se upućuje, kao i stručnu terminologiju, odnosno pravila stilske upotrebe (Hlebec, 1989: 14). U kontekstu navedenoga, bećarci su se u radu prvo doslovno preveli ne bi li se dokazala njegova vjerodostojnost i strukturalna postojanost pri samom prijevodu. Zatim, da bi se dobila idiomatičnost prijevoda i da bi se stranom slušatelju ili čitatelju što vjernije prikazala semantička i sintaktička svojstva izvornoga jezika polazišnoga tekstnoga oblika koristio se i komunikativni te idiomatski prijevod. "Communicative translation attempts to render the exact contextual meaning of the original in such a way that both content and language are readily acceptable and comprehensible to the readership. Idiomatic translation reproduces the 'message' of the original but tends to distort nuances of meaning by preferring colloquialisms and idioms where these do not exist in the original" (Newmark, 1988: 45-47).

Pri tom su se prijevodima dogodile vidne promjene: rima je izostala, a pravilo od deset slogova ili ritmička slogotvornost nije bila konstanta iako se nastojalo i to maksimalno reducirati.

4. Komparacija izvornog teksta i prijevoda

Radi preglednosti i sistematiziranosti rada, donose se usporedbe triju tekstova tablično. Gornji dio stupca prikazuje izvorni bećarački tekst, središnji stupac doslovni prijevod bećaračkoga teksta, a donji stupac komunikativni i po potrebi idiomatski prijevod izvornoga bećaračkoga teksta. Autorice rada ujedno su i autorice ponuđenih prijevoda koje su pri postupku prevođenja izvornoga teksta bećarca koristile rječnike navedene u literaturi. Podvučene su riječi izvornika teksta popraćene u napomenama odgovarajućim pojašnjenjima i njihovim skrivenim značenjima. Simbolika motiva cvijeća i voća navedenih u izvorniku bećaračkoga teksta rezultat je samostalne interpretacije uz

⁹ Više u Slavko Janković: Šokačke pismice, knj.1.

¹⁰ Svi stihovi preuzeti su iz triju knjiga Slavka Jankovića (1967, 1970, 1974) navedenih u literaturi.

konzultaciju triju rječnika; *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića, *Rječnik stranih riječi* Bratoljuba Klaića i *Rječnik simbola* Jeana Chevaliera i Alaina Gheerbranta.

izvorni prijevod bećarca	<i>Žute dunje vise na granama, zaspalo mi zlato na rukama.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Yellow quinces are hanging in the branches, my sweetheart is sleeping in my embrace.</i>
komunikativni prijevod/ idiomatski prijevod	Love that we share will surely <i>come of age</i> ¹¹ , my sweetheart is weary in my embrace.

Napomena: Žuta dunja, u svijesti govornika hrvatskoga jezika, simbolizira zrelost u ljubavi, glagol zaspati ljubavni umor na sastanku. Dakle, u svijesti izvornih govornika tekst poručuje da je ljubav toliko sazrijela da je spremna okruniti se brakom. Bećar predlaže djevojci da se tajno više ne sastaju, predlaže joj brak.

Mala je vjerojatnost da će u svijesti stranog čitatelja ili slušatelja žuta dunja i glagol zaspati imati navedena značenja. Stranom govorniku imenica *dunja* označava gorko-slatku voćku, a glagol *zaspati* podrazumijeva radnju mirovanja. Dakle, idiom *to come of age* pobliže reproducira poruku originala.

izvorni prijevod bećarca	<i>Ruža cvate, a trnje ubada, vjerna ljubav sve zapreke svlada.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Rose is blooming and the thorns are pricking, only true love conquers all obstacles.</i>
komunikativni prijevod/ idiomatski prijevod	Our love will surely <i>go through the mill</i> ¹² , only ¹³ true love conquers all obstructions.

Napomena: Ruža simbolizira ljubav koja s vremenom jača, trnje razne (ne)premostive zapreke, što bi značilo da usprkos svemu ako je ljubav istinska i prava, pobjeđuje sve kušnje. Dvoje zaljubljenih izaći će iz te bitke kao pobjednici.

I u ovom slučaju mala je vjerojatnost da će u svijesti engleskih govornika cvatnja ruže i trnje simbolizirati navedeno. Dakle, idiom *to go through the mill* samo pobliže reproducira poruku originala.

¹¹ *To come of age* (idiom u engleskom jeziku) = postati punoljetan, ostarjeti, dozrijevati.

¹² *To go through the mill* (idiom u engleskom jeziku) = proći kroz tešku (životnu) školu.

¹³ Dodana je riječ *only* (u značenju „samo vjerna ljubav“) kako bi se zadržao oblik stiha od deset slogova i time poštivala osnovna struktura bećaračkog teksta.

izvorni prijevod bećarca	<i>Čičak mali raste u šikari, opet ima ko za njega mari.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Little burdock is growing in the bushes, once again he matters to somebody.</i>
komunikativni prijevod	She is slowly growing fond of his love, once again he matters to somebody.

Napomena: Čičak je neugledan cvijet, no svojim karakteristikama može se priljepiti za nešto, u prenesenom značenju, može se umiliti nekomu. Izvornomu govorniku tekst govori o vrijednosti unutarnje ljepote, a ne o površnoj, prolaznoj izvanjskoj ljepoti djevojke.

izvorni prijevod bećarca	<i>Neven vene kraj gore zelene, neven vene, k'o srce u mene.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Marigold withers next to green mountain, Marigold withers, like a heart of mine.</i>
komunikativni prijevod	Faith I had for you is slowly fading, it's fading away, like a heart of mine.

Napomena: Neven je cvijet koji simbolizira trajnost, vjernost. U tekstu neven vene, što znači da je ta vjernost izgubljena, ljubav polako gasne, nestaje. Zbog problematike prevođenja cjelokupnoga kulturnoga konteksta i pojedinačnih elemenata teksta, govorniku engleskoga jezika tekst ispjevanoga dvostiha, najvjerojatnije, ne nosi to značenje.

izvorni prijevod bećarca	<i>Zumbul plavi, najranije cviče, sve me neko od dike odmiče.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Early flower Hyacinth is blueing, Someone is pulling me away from my darling¹⁴.</i>
komunikativni prijevod	Our love's under severe temptation, somebody's trying to set us apart.

Napomena: Zumbul je simbol vjernosti. Stihovi govore o ljubavi koja je na kušnji, a to potvrđuje glagol odmicati.

¹⁴ Navedeni stih sastoji se od dvanaest slogova.

izvorni prijevod bećarca	<i>Truni, veni <u>ružmarin</u> zeleni, k'o što trune srdašce u meni.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Green rosemary withers and decays¹⁵, such as my heart withers inside of me.</i>
komunikativni prijevod	Happily engaged, about to be married ¹⁶ , wedding is cancelled and my heart ruined .

Napomena: Ružmarin simbolizira vjenčanje, nadolazeće svatove. U ovom kontekstu stihovi govore o otkazanoj ženidbi što nam potvrđuju glagoli trunuti i venuti. Kako strani govornik u procesu čitanja i prevođenja teksta ne može uključiti sve sociološke, kulturološke, etnografske i individualne značajke, mala je vjerojatnost da će ružmarin imati navedeno značenje.

U ovim je prevedenim stihovima (married/ruined) rima, navedeno obilježje bećarca, očuvana.

izvorni prijevod bećarca	<i>Alaj su se <u>šljive</u> razgranale, di smo, drugo, dragane čekale.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Plum-trees have been widely ramifying, where we were waiting for our sweethearts.</i>
komunikativni prijevod	The love weshared, once innocent and shy, blossomed into a beautiful flower.

Napomena: Šljiva je simbol plodnosti. Navedeni stihovi simbolično pokazuju kako se ljubav između dva para rascvjetala, kao što su se razgranale i šljive u šljiviku.

izvorni prijevod bećarca	<i>Rastali se ja i moje lane, ko <u>jabuka</u> sa zelene grane.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>My sweetheart and I have separated, like an apple falling off green branches.</i>
komunikativni prijevod	My sweetheart and I have separated , wedding is off, our ways have parted ¹⁷ .

Napomena: Jabuka je u bećarčkim dvostihovima simbol prošnje, prosidbe¹⁸. Navedeni stihovi govore da vjenčanja neće biti što je potvrđeno glagolom rastati.

U ovim je prevedenim stihovima (separated/parted) rima, navedeno obilježje bećarca, očuvana.

¹⁵ Navedeni prvi deseterac sastoji se od devet slogova.

¹⁶ Navedeni stih sastoji se od jedanaest slogova i u njemu se uspjela zadržati rima.

¹⁷ Navedeni dvostih zadržao je rimu.

¹⁸ Stari je šokački svijet njegovao običaj prosidbe u kojemu je mladić po prvi puta dolazio u djevojačku kuću i nosio jabuku. Njome je prosio djevojku, a dopuštenje je tražio od oca ili, ako ga djevojka nije imala, od najstarijega brata.

izvorni prijevod bećarca	<i>Ljubičica plavim cvitom cvate, žen' se, lolo, udat ću se za te.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Violet is blooming with blue flowers, better marry me or I will marry you.</i>
komunikativni prijevod/ idiomatski prijevod	My darling's very modest and humble, he'll <i>take me down the aisle</i> in the springtime ¹⁹ .

Napomena: Ljubičica je simbol skromnosti, siromaštva, ona je pokazatelj proljeća, promjena. Stihovi govore o iskrenoj, skromnoj ljubavi djevojke i mladića i o tome da ga djevojka kao takvoga cijeni i da će se udati za njega bez obzira na socijalni status.

Neizvornomu govorniku teško je, gotovo nemoguće iščitati semantiku ispjevanoga stiha. I u ovom kontekstu javlja se problem (ne)mogućnosti prenašanja cjelokupnoga bogatstva kulturnoga sadržaja. Dakle, idiom *take somebody down the aisle* samo pobliže reproducira poruku originala.

izvorni prijevod bećarca	<i>Diko rode, ajde u jagode, priko druma, to je naša šuma.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>My darling, let us go pick strawberries, across the road there is our forest.</i>
komunikativni prijevod	My darling, let us meet and kiss sweetly, our forest awaits us across the road ²⁰ .

Napomena: Jagoda je simbol usana, poljupca. Bećar stihovima pozivadjevojku na cjelivanje na poznato mjesto samo njima. Dvoje mladih svoju ljubav skrivaju i ne žele ju otkriti dok ne dođe pravo vrijeme za to.

izvorni prijevod bećarca	<i>Oj milane, u baščiljiljane, ljubila b' te, al' ne smim od mame.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Oh, my sweetheart, lily in the garden, I would kiss you, but mother won't let me.</i>
komunikativni prijevod	My innocent and virtuous sweetheart, I'd kiss you, but mother won't let me to.

¹⁹ *Take somebody down the aisle* (idiom u engleskom jeziku) = odvesti pred oltar.

²⁰ Navedeni stih sastoji se od jedanaest slogova.

Napomena: Ljiljan je simbol nevinosti i čistoće. Navedeni deseterac ispjevava ženska osoba. Stih je svojevrsni odgovor djevojke na bećarevo pozivanje na ašikovanje²¹. U stihovima je iskazana ironija²² bećareve nevinosti i čistoće.

izvorni prijevod bećarca	<i>Komšija mi nabrao đurđica, pa mi baca priko tarabica.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>Neighbour picked me lilies of the valley, then he throws them to me over the fence.</i>
komunikativni prijevod	My neighbour's secretly in love with me, he dreams of us being very happy.

Napomena: Đurđica cvate u mjesecu ljubavi, simbol je čežnje srca te skrivene nade u ljubavnu sreću. Stihovi govore o ljubavi bećara prema djevojci. Njegov čin bacanja cvijeta znak je prikrivene ljubavi. Djevojka ispjevava stihove hvalisavo pred drugim djevojkama jer želi u mnogima izazvati ljubomoru.

izvorni prijevod bećarca	<i>Kad mi dika iz vojništva dođe, živit ćemo ko na lozi grožđe.</i>
doslovni tekst bećarca	<i>When my sweetheart comes from military, we will live like grapes on a wine tendril.</i>
komunikativni prijevod	I long for my darling in the army, we'll live our lives of pleasure and delight.

Napomena: Grožđe je simbol užitka, plodnosti, raskoši. Navedeni stihovi prikazuju čežnju djevojke za voljenim mladićem ili suprugom i životom u izobilju u materijalnom i duhovnom smislu.

Dakle, iz navedenih se popisanih stihova i njihovih prijevoda jasno može uočiti da bećar, tj. autor pismica igrom riječ prenosi poruku određenoj odabranici, tj. primateljici koju ona bez ikakvih poteškoća može razumjeti.

Mala je vjerojatnost da će govornik engleskoga jezika tu istu poruku dekodirati na identičan način jer prilikom transponiranja (promjene) određenog medijskog sadržaja iz jedne kulture u drugu, iz jednog jezika na drugi, izuzetno je važno prenijeti i bogatstvo kulturnog sadržaja pored onog čistog lingvističkog (Madunić, MirčetaZakarija, 2013: 32).

5. Zaključak

²¹ Ašik, tur. u značenju ljubav, ašikovati – ljubavno razgovarati, ašikluk je zaljubljeno gledanje mladića i djevojke (Vladimir Anić: Rječnik hrvatskoga jezika).

²² Ironija jer je uvriježeno mišljenje u svijesti šokačkoga svijeta, ali i šire da je bećar raskalašen čovjek, mladić razuzdanih osjećaja, poklonik nemoralnih radnji i prostačkoga ponašanja (navod autorica).

Iz navedenog se može zaključiti da je bećarac minijturni rimovani deseterac sastavljen od dvaju stihova. Iako minijturna vrsta vrijedan je pjesnički oblik jer u sebi nosi obilježja vremena u kojem je nastao, običaje i kulturu naroda koji ga je stvarao i ispevavao u raznim prigodama. Zbog spomenutih razloga Ministarstvo kulture Republike Hrvatske donijelo je 2007. rješenje kojim je utvrđeno da bećarac ima svojstvo kulturnoga dobra te ga se uvrštava na popis zaštićenih kulturnih dobara. Isti napjev predložen je 2008. za uključivanje na UNESCO-ovu listu zaštićene nematerijalne kulturne baštine na koji je, nakon prijevoda na jedan od svjetskih jezika, engleski jezik, dodan 2011. Brojni su stručnjaci²³ utvrdili kako prijevod ne odražava sva ona obilježja koja u sebi ima originalni napjev jer se u tim izvornim dvostihovima najbolje ocrtava cjelokupna kultura, vjerovanja i tradicija Slavonije, Srijema i Baranje.

Kada je riječ o prijevodu bećarca, u radu su primjenjivana dva najčešća prijevodna postupka: doslovan prijevod i komunikativni te po potrebi i idiomatski prijevod. Pri doslovnomu prijevodu motivi koji u izvornom tekstu i u svijesti izvornih govornika simboliziraju pojedinosti, u prijevodu gube značenje. Navedeni prevodi ne projiciraju skrivena značenja niti ostvaruju utisak koji na slušatelja ostavlja igra riječima u izvorniku. S druge strane, potrebu za komunikativnim i idiomatskim prijevodom autorice su vidjele u potrebi da se govorniku nematerinskoga jezika rastumači smisao i skriveno značenje izvornoga teksta. Pri tim postupcima prevodi autorica su nerijetko postajali prepričani tekstovi ili pojašnjenja, a struktura se teksta, kao osnovna karakteristika bećarca, narušila. Prijevod više nije bio deseterac niti rimovani tekst.

Prethodna je analiza pokazala da su tekstovi bećaraca primjer vrste književnoga teksta koji, bez obzira na pristup prevođenju, ne ostvaruju, kao prevodi, niti semantičku niti konstrukcijsku istost.

Literatura

- Anić, V. (2004) **Rječnik hrvatskoga jezika**, Zagreb: Novi Liber.
- Bendow, I. (2006) **Englesko hrvatski frazeološki rječnik**, Zagreb: Školska knjiga.
- Benić, A. (2009) „Bećarac na Unescovoj listi?“, dostupno na:
<http://www.etnocentar.blogger.index.hr/post/becarac-na-unescovoj-listi/1273939.aspx>
(1.6.2014).
- Bujas, Ž. (2008) **Veliki hrvatsko-engleski rječnik**, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Chevalier, J. i Gheerbrant, A. (1989) **Rječnik simbola**, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Filipović, R. (1996) **Englesko-hrvatski rječnik**, Zagreb: Školska knjiga.
- Group of authors. (2006) **Cambridge Idioms Dictionary**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hlebec, B. (1989) **Opšta načela prevođenja**, Beograd: Naučna knjiga.
- Ivir, V. (1985) **Teorija i tehnika prevođenja**, Novi Sad: ZIUNS.
- Janković, S. (1967) **Šokačke pismice I**. Dvostihovi – deseterci 1-2000. Napjevi 1-50, Vinkovci: Matica hrvatska.
- Janković, S. (1970) **Šokačke pismice II**. Dvostihovi – deseterci 2001-4230. Napjevi 51-100, Vinkovci: Matica hrvatska.

²³ Mihael Ferić, Zvonimir Toldi i drugi etnolozi i etnomuzikolozi.

- Janković, S. (1974) **Šokačke pismice III**. Dvostihovi – deseterci 4231-6145. Napjevi, Vinkovci: Matica hrvatska.
- Klaić, B. (2002) **Rječnik stranih riječi**, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Madunić, J., Mirčeta Zakarija, M., (2013) „Jezični stereotipi u medijima i problemi prevođenja“, u Lakić, I. (ed.), **Translation and Interpreting as Intercultural Mediation**, Podgorica: Institute of Foreign Languages University of Montenegro, str. 31.-49.
- Newmark, P. (1988) **Approaches to Translation**, Hertfordshire: Prentice Hall International.
- Toldi, Z. (1997) **Nek se spominja i pamti, knj. 1.**, Slavonski Brod: Folklorni ansambl Broda.
- Užarević, J. (2009) „Poetika bećarca“, u Bilić, A. (ur.) **Šokačka rič 7**, Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, str. 111.-139.

Весна Братић

АМЕРИЧКИ САН ИНКОРП. (ИНС.): ЈЕДАН ОСВРТ НА ТОПОС „АМЕРИЧКОГ СНА“

Апстракт: У раду се бавимо концептом „америчког сна“ у драмама двају америчких драмских писаца за које се, сада, може рећи да припадају америчком драмском канону. „Амерички сан“ налази своје мјесто, на овај или онај начин, у дјелима америчких писаца још од времена пуританских пионира, преко Фицџералда и Изгубљене Генерације, битника, савремених канонских писаца постмодернизма Пинчона и млађе, ДеЛила до најновијих списатељских гласова који пишу о полу-постапокалиптичној блиској будућности какви су Бен Лернер и Џенифер Иган. За разлику од романа, па и поезије, америчка драма није омиљен жанр међу критичарима у ери постмодернизма. Због тога се на топосу „америчког сна“ и његовим манифестацијама у драми постмодернизма не инсистира претјерано у радовима на тему америчке драме, нарочито драме која је, с мање или више оправданости, означена мачистичком и мизогоном, као што је то опус Сема Шепарда и Дејвида Мемета. Мемет и Шепард имају различите „поетике“, њихови се драмски језици разликују, па се и контекст „америчког сна“ најчешће разликује. Шепардов је дисфункционална породица, а Меметов дисфункционалан ситни „бизнис“. Шепардов је пропали „патер фамилијас“, а Меметов пропали пословни човјек. Шепард се некад „измјести“ у Мексико и(ли) Пустинју, симболе егзила у онострано и отуда посматра „амерички сан“, док Мемет остаје у Америци, само што се из мрачних подрумских „канцеларија“ сели у кабинет универзитетског професора и, чак, Овалну собу. Оно што све њихове драме показују јесте елузивност и ултимативни крах „америчког сна“ који се манифестују кроз пропаст, или боље рећи – промашеност, њихових јунака. Једини сигуран закључак који се намеће јесте да нешто није у реду са „сном“, да би га требало замијенити нечим друг(ачиј)им, тј. измјестити из сфере материјалног јер, очигледно, не функционише такав. Но, како ствари стоје (и како их Мемет и Шепард приказују) у драмама скоријег датума, што је овај концепт рушевнији, то је у друштву већа поама да се он одржи. Узроци се мање више могу дотаћи, али о могућим посљедицама је тешко говорити јер је много варијабли у игри.

Кључне ријечи: амерички сан, Шепард, Мемет, корпоративни капитализам, постмодернизам

„Нека и даље начело Америке буде власт, каста, поређење (Реците! Које друго начело бисте ви хтјели?)

„Нек не буде Бога!... Нек буде новац, бизнис, увози, извози, царине, власти...“

(Волт Витмен)

„Не знам шта је то амерички сан. Знам да не функционише.“¹

(Сем Шепард Roudané, “Shepard on Shepard” 70)

¹ I don't know what the American Dream is. I do know that it doesn't work.

„[Мит о америчком сну] занима ме јер је национална култура у великој мјери заснована на идеји труда и успјеха. Умјесто да се подиже са масама, човек мора да се издигне из масе. Твоја крајња оскудица моја је шанса. То обликује основу нашег друштвеног живота, и то обликује остали дио нашег живота. Тај амерички мит: идеја о нечему насталом из ничега“.²

(Дејвид Мемет у Roudané, “Something out of Nothing” 46-47)

Нико ко је писао о Сему Шепарду и Дејвиду Мемету није заобишао амерички сан. Или манифестну судбину. Или, најчешће, и једно и друго. Породична кућа са тремом у Илиноису, Висконсину или Монтани (испред које је немогуће не замислити америчку заставу) и прашњаве велеградске канцеларије једнако су добар простор за ову, највећу од свих америчких маштарија. Коначно, ево поглавља америчке историје и савремености којег се оба писца дотичу сваком својом драмом. Но, театар Сема Шепарда и Дејвида Мемета нема тапију на „амерички сан“; амерички сан је највјероватније једини аутентично амерички мит и ниједан амерички аутор није остао имун на њега. Амерички сан, или, можда прецизније „мит америчког сна“ је (не увијек иронијска) подлога америчког приповиједања у цјелини. Амерички писци најчешће упозоравају на могућу гетсбијевску судбину откривања да је овај сан „лаж(а)“ и амбис безнађа дубљи од Великог кањона отвара се под ликовима који се за тај сан држе као за једину тачку ослонаца.

Као млад драмски писац Шепард даје глас, или је можда, с обзиром на шепардовске позоришне технике можда боље рећи – слику – могуће манифестације америчке искоријењености из матице мита. Као старији, већ канонски писац Шепард је далеко експлицитнији; он нас не (само) упозорава на посљедице већ налази узроке патолошких изопачења америчког сна. У складу са својом познатом склоношћу за постављањем што већег броја проблемских оса на сцену (које на крају не морају да се стичу у једној тачки, будући да је то за Шепарда немогућ и бесмислен задатак) Шепард амерички сан деконструира из неколико углова и, наравно, не дефинише га. Шепард се реторички пита чији је то сан: Џеферсонов, Вошингтонов, Линколнов или Мартин Лутер Кинга? (Roudané, 2002: 69). Поливалентан, неухватљив, флексибилан, чини се да је амерички сан синтагма погрешно остављена у једнини. Не постоји један амерички сан, ако има нечег таквог, то су, онда – амерички снови, и има их колико и грађана Америке. Једино што је јасно, по Шепарду, јесте да овај сан „не функционише“. И не само то. Он је „створио једну необичну пустош која ће бити наша пропаст“ (Roudané, 2002:70). Помало старозавјетно звучи Шепард у овом пророковању о америчком паду кроз симулакрум сна. Но, Шепард иде још и даље у демистификовању ове америчке фатаморгане: географски амерички, овај сан је духовно много старији. Први снивачи су европски пуритански колонизатори, „земље гладни Европљани са жељом за доминацијом“ (70). Овопо Бодријару „примитивно друштво“, заснива

² [The American Dream myth] interests me because the national culture is founded very much on the idea of strive and succeed. Instead of rising with the masses one should rise from the masses. Your extremity is my opportunity. That's what forms the basis of our economic life, and this is what forms the rest of our lives. That American myth: the idea of something out of nothing.

се, тврди Шепард, на маркетингу. Рекламом је почела кампања за освајање Запада, за освајање до замишљене Границе која се шездесетих година прошлог вијека подигла са Земље у пустињу свемира. Реклама је и данас начин да се заведу лаковјерни, жељни сна, будући да се њоме јаз између стварности и илузије додатно продубљује, а слика, симулакрум, дводимензиони оквир, намеће као норма. По Шепарду, рекламом идеалног „имица“ креира се још један расцјеп у америчком ткиву – просјечан амерички мушкарац не уклапа се у слику идеалне америчке мушкости, једнако као ни просјечна жена у слику идеалне америчке жене – и расцјеп, кроз фрустрације по разноврсним основама, постаје потенцијални извор насиља.

Своје ужасавање над насиљем које медијски створена слика идеалног врши над природним, својеврстан „терор имица“, Шепард сажима у свега пар стихова у *Мотелским хроникама*:

„не могу више да гледам
све те исправљене носеве

зубе с навлакама
и вештачке груди
враћам се својој
нормалној жени“ (Шепард, 2009: 112).

Симулакрум и маркетинг су један од узрока „америчке трагедије“, други је конзумеризам и беспоштедна дарвинијанска логика (либералног) капитализма која га подстиче. Егзистенцијално и онтолошко постало је једноставно *економско*. Закон понуде и потражње којем се подређују критеријуми пожељности и доступности (све може да се добије уз адекватну накнаду – од лименке кока-коле до носа какав има Анђелина Џоли, или јагодица Хале Бери) води неизбежно ка увођењу капиталистичко-конзумерске логике и у најинтимније и најсветије области људског. Конзумерско се, као у чувеном слогану америчке концептуалне умјетнице Барбаре Кругер, који је, иако у свега пет ријечи³, успио да буде (постмодернистички) интертекстуалан: „Купујем, дакле постојим“.

Исту везу између очекивања капиталистичког окружења и насиља, уочава и Дејвид Мемет. Једнако као и Шепард, и он се не боји да буде искрен (или да шокира) у вези са „националним карактером“:

„У Сједињеним Државама, задовољство нам је и радост да сматрамо живот пословним подухватом [...] Наш је проблем, у Америци, што смо потрошачка култура и нема ничег што не бисмо урадили када би нам неко рекао, или бисмо интуитивно дошли до закључка, да ће тако да се заради или да ће нас то учинити срећним кроз конзумеризам“⁴ (Covington).

³ I shop, therefore, I am.

⁴ In the United States, it's our pleasure and joy to consider life as a commercial enterprise. That's our national character. In America, our problem is we're a consumer culture and there's nothing we won't do if so-meone tells us – or we intuit – that it's going to make money, or it's going to make us happy through consumerism.

Амерички сан је ентитет подложен непрестаној трансформацији, нестабилан као и идентитет Шепардових јунака. У својој аверзији према благодетима дигиталне цивилизације, Сем Шепард проглашава интернет и рачунар могућим еквивалентима америчког сна поткрај старог миленијума. Финална деконструкција овог појма је још једна истина која боли:

„...Амерички сан је увијек једна фантазија која се промовише кроз рекламирање. Увијек дајемо предност фантазији пред реалношћу“⁵ (Covington).

Није ни чудо, онда, што је овај фиктивни ентитет нашао свој природан хабитат у фикцији. Кристофер Бигзби тврди да је и сама Америка фикција која је „постојала као идеја прије него је реализована као чињеница“ коју је требало накнадно ускладити с митом. (Bigsby, 1982-1986: 199). Она је „велики сан о похлепи“ који је увијек постојао једино кроз мит о Америци, примјећује један од ликова Меметове драме *Мотор наводу*:

„Шта се десило овој нацији? Или да ли је икад постојала... да ли је постојала са својим слободама и слоганом... Гдје је Америка? Ја кажем да не постоји. И кажем да никад није постојала. Била је само мит“⁶ (Mamet, 1978: 64).

Ако је амерички сан еквивалент материјалном успјеху и моћи, не можемо тврдити да је неостварив – многи га живе. Но, уколико је овај концепт у сфери духовног и хуманог, тешко да има добитника. Бигзби рашчлањује амерички сан на појединачне митове. Тако разложен, овај сан постаје логичка немогућност. На једном мјесту нашли су се: слобода, једнакост, духовно и материјално уздизање, гомилање богатства и могућност непрекидног усавршавања, јединствени идентитет заснован на плурализму различитости. Савршено јединство несједињивог. Савршено немогуће. Утопија. Лаж?

Уколико је неко дубоко заокупљен митологијом америчког капитализма, онда је то Дејвид Мемет. Како идеал америчког предузетништва уништава други амерички идеал – слободног појединца са џеферсоновским правом на потрагу за срећом – у компетитивном окружењу, нико није приказао вјерније од Мемета. Похлепа, уочава Мемет, није производ друштвене декаденције у Америци, она је „њена покретачка сила“ (Bigsby, 1982-1985: 200). То што Мемет бира најслабије у овом капиталистичком „ланцу исхране“ – ситне лопове, ситне душе, оно што сами амерички бијелци називају „бијелим отпадом“, ироничан је подтекст његовог младалачког гњева против америчког моралног компромиса.

Шепард је, како тачно примјећује Бигзби, амбивалентнији, простори његових јунака из срца Америке су много више приватни него јавни. Иако је урбани свијет и за њега мрачан и отуђујући, његови су појединци „контаминирани фикцијом“ (Bigsby, 1982-1985:200). Меметова и Шепардова драма фаворизује

⁵ So the American Dream is always this fantasy that's promoted through advertising. We always prefer the fantasy over the reality.

⁶ What happened to this nation? Or did it ever exist... did it exist with its freedoms and slogan... Where is America? I say it does not exist. And I say it never existed. It was all but a myth. A great dream of avarice.

причу над реалношћу. Њихови су ликови „изофовани“ (Bigsby, 1982-1985: 201) од свега што се не уклапа у образац њиховог митског метанаратива. Америка друге половине два-десетог вијека је постмодерна датост у којој Меметове и Шепардове приче имају легитимно право да претендују на истинитост, макар онолико колико и сви остали културно-политички наративни обрасци. Перформанс који на сцени Мемет толико презире постао је начин преживљавања у друштву. Судаћи по Бигзбију, Мемет умјетнички потврђује оно што је некад рекао највећи драмски писац свих времена. Додуше, Мемет не претендује на тврдњу да је цио свијет позорница, он се ограничава на властито, америчко искуство. Сви су глумци срасли са својом маском, онако као што је то Шепардов рокер-убица, Кроу. Перформанс, та постмодерна неопходност у послу и у приватном животу, прожима и Меметове као и Шепардове драме, али много суптилније. У драми *Језерски брод* за једног од ликова се каже да је толико физички онеспособљен да више никад неће моћи да „изводи“, а *Живот у позоришту* више је него јасна алегорија на другоразредни перформанс у нашим животима и бијег у тривијалне фикције/фантазије. Специфична врста извођача који су апсолутно зависни од својих перформаторских способности су продавци. Ен Дин примјеђује трајну симболичку вриједност феномена америчког продавца у дјелима америчких књижевника; они симболизују мане америчког сна. Друштво које једину врсту самоузрастања види у стицању материјалне добити је потрошачко друштво засновано на материјализму и похлепи са празнином „у свом средишту [...] коју не може испунити још новца на рачуну“⁷ (Dean, 1990:189). Она тачно запажа и неопходну везу продавац – клијент у афирмацији ове хијерархије вриједности, јер су „клијенти (потрошачи, прим. В.Б.) једнако дио капиталистичке хегемоније као и људи од којих купују симболе материјалног успјеха“⁸ (Dean, 1990: 189).

Џенет Хедик реконструираше мит о америчком сну кроз доживљај Меметове позорнице као феминистичке. Мемет, у њеном читању двије „бизнис“ драме (о Холивуду и продавници старих ствари) упозорава на „критичку потребу за трансформацијом Америке саме“ (Haedicke, 2001: 28). Иза искривљене америчке пословне „етике“, коју најверније описује Тич у *Америчком буфалу*, стоји патријархални/фалички поредак који је, у ствари, болест чији је бескрупулозни капиталистички индивидуализам само симптом. „Муке по Мемету“ нису бекетовски космички ап-сурдистичке, али нису ни (само) социјалне природе. Проблем је у колективној митској свијести. Феминистичка критика проблем детектује у породичној хијерархији која је измјештена на шире – друштвено поље. Америчка митотворачка свијест интернализovala је едипалну потрагу и потребу за освајањем, па се циљ потраге (Мајка/Жена/Награда) трансформисао у Границу/Запад/мјесто на челу корпорације (Haedicke, 2001).

Гленгери Глен Рос најупечатљивије осликава фаличку трку пацова и њоме експлоатише америчкој драми драгу тему чији ће симбол остати Милеров Вили Ломан. Наслов је име за фиктивни рај за инвестирање у некретнине који лаковјерним клијентима продају бескрупулозни продавци. Дарвиновска логика

⁷ To them, a society that advocates this kind of 'self-improvement' is a consumer society based on materialism and has, at its heart, an emptiness that cannot be assuaged by yet more money in the bank.

⁸ The clients are as much a part of the capitalist hegemony as the men from whom they purchase their symbols of material success.

инспирирана Вебленовом филозофијом, прати борбу за алфа-мужјака у људском „економском“ чопору. Мјесто борбе је канцеларија у којој се четири трговца некретнинама такмиче међусобно у окрутном пословном окружењу. Стигао је „глас“ од Мич и Мерија (власника фирме) да ће најбољи продавац добити кадилак (очигледан симбол фаличке моћи) други по реду сет ножева (двосмислен симбол фаличке моћи и потенцијалне кастрације) а остали просто – отказ, па се трка пацова претвара у борбу пацова на живот и смрт. У тој борби важи модификовани закон џунгле; уместо „једи или буди поједен“ важи слоган „превари или ћеш бити преварен“. Ова драма са шест мушких ликова и два женска лика ван сцене (Џини Лингк и кћи Шели Левина) почива на бинарним опозицијама патријархалног поретка. Јасна је дистинкција између субјекта који је високо маскулинизован, фалички оснажен, и објекта који је феминизиран, подређен, пасиван, емаскулиран. Мјера маскулинности је остварен профит. Једначина Шепардове гђице Скунс (*Град анђела*) овдје савршено важи: новац једнако моћ једнако заштићеност. Опстанак зависи од новца, новац зависи од „бизниса“, бизнис од сналажљивости/увјерљивости и тако у круг. Мемет је у сценарио за филмску верзију увео и седми лик, за којег је Алек Болдвин умало зарадио оскара. Капиталистичка машина добила је „лице“ – свог „ђавољег адвоката“ који самоувјерено шета канцеларијом, машући ролексом и витлајући паром месинганих тестиса, сликом која је самообјашњива у фаличком космосу, гдје, ако немаш „гвоздене тестисе“, остајеш без њих сасвим. Меметови бизнисмени говоре специјализованим жаргоном за које је и америчкој публици потребан глосар. Све се врти око имена и адреса потенцијалних купаца (лаковјерних и са стабилним дохотком) тзв. „лидза“. Вилијамсон, нека врста менаџера, одговоран је за подјелу лидза. Најбољи добијају најбоље лидзе и тиме прилику да остану на врху, што оне слабије чини све ближим дну. Ричард Рома, који у трећој сцени првог чина, показује своје владање занатом – способност убјеђивања, најбољи је продавац и алфа-мужјак овог малог чопора. Шели „машина“ Левин свргнути је стари вођа, а Ероноу и Мос су на танкој линији између опстанка и нестанка. Мос убјеђује Ероноуа да обију канцеларију и лидзе продају конкурентској фирми, али провалу на крају изврши Левин. У посљедњој сцени, Бејлен, представник закона (и патријархалног поретка) испитује раднике, Рома „губи“ уговор са Лингком, али склапа договор са Вилијамсоном: он добија најбоље с листе и пола свега што добија Левин. Бескрупулозно и окрутно звучи Ромина готово наредба Вилијамсону, с краја драме: „Разумијеш ли? Моје је моје, његово је *наше*“⁹ (Мамет, 1996: 66).

Гленгери је доживио екранизацију и велики број критичких интерпретација које се углавном фокусирају на хомосоцијални поредак и капиталистичку логику индивидуалног предузетништва у којој свако сопственим трудом може да оствари амерички сан. *Гленгери* се интерпретира као критика суровости система чији је чак и Ричард Рома само симптом, никако узрок. Амерички сан има лице и наличје. Уколико се не живи сан, живи се ноћна мора. *Гленгери* показује да нема „између“ ова два пола. Језичка средства у овој драми су репрезентативно меметовска. Језик је и оруђе и оружје. „Мушкарац је оно што је

⁹ Do you understand? My staff is mine, his stuff is ours.

његов посао“ (Мамет, 1996: 45) тврди Левин, а посао продаваца је да *убиједе* и *побиједе*. Други мушкарци се објективизују вербалном феминизацијом, инфантилизацијом или им се импутира хомосексуалност. Ријечима се кастрира. Најчешћа мета гњева продаваца је Вилијамсон, а Меметов арсенал у овом случају састоји се углавном од варијација четворословне ријечи за коитус, вулгарних назива за женске гениталије или хомосексуалце и типове сексуалног односа који укључују подређеност и пасивност. Често се потенцира и инфантилност, па се противник назива „дјететом“, што је уједно и једино што се из Меметове палете увреда може поновити у пристojном друштву.

Левин и Рома непрестано наглашавају важност хомосоцијалног поретка. „Ко ти је рекао да можеш да радиш у свијету мушкараца?“¹⁰ каже Рома, обраћајући се Вилијамсону (Мамет, 1996: 58) или „Ово није свијет мушкараца... ово није свијет мушкараца, Машино [...] Ми припадамо врсти у изумирању“¹¹ (Мамет, 1996: 64) када прича са Левином. *Гленгери* обилује меметовском иронијом којом се изобличава лицемјерје појединих ликова или поретка у цјелини. Лојалност и важност „људи“ и појединца ријечју или дјелом се саботира готово одмах након што је наглашена. Левин анатемише Вилимсона тврдећи да људи зависе једни од других, да је коегзистенција неопходна у хомосоцијалном поретку, да би га на крају демантовао тобожњи „ортак“, Рома. Гоулд (*Срећна работа*) се позива на филм као „бизнис с људима“, да би недуго касније употријебио омиљени меметовски придјев уз исте те „људе“, потенцирајући њихову употребљивост, а Тич се позива на лојалност и пријатељство, истовремено вјерујући у слободу појединца да крене било каквим „правцем“ који му одговара, да би остварио профит. Врхунац реторике Меметових лицемјера је Ромино убјеђивање Лингка да „живи тренутак“ и „дјелује сваког дана без страха“¹² (Мамет, 1996: 28). Меметов Рома је апотеоза лицемјерне слаткорјечивости. Меметове драме неријетко звуче као прислушкивани телефонски разговори.¹³ Да је неко могао да прислушкује разговор између Еве и Змије, вјероватно би му звучао као овај квази-дијалог Роме и Лингка. Змија/Рома тријумфује елоквенцијом и ерудицијом а Ева/Лингк сведен(а) је на одговоре од којих ниједан не прелази три ријечи.

Амерички бизон је још једна метафора америчког капитализма у стању трулог стазиса који парадоксално позива на акцију. Дон и Тич¹⁴, два лика са саме друштвене маргине, чекају годоовску верзију сарадника у свом „пословном подухвату“, способног, сналажљивог Флечера који никако да се појави. Истовремено, Донов протежé, млади наркоман Боб, захваљујући Тичовој убједљивости (ДОН: „Убацио си свој отров у мене“ (Мамет, 1994:101)) избачен је из игре. „Посао“ је овдје еуфемизам за криминални чин – провалу и крађу колекције старог новца недавног клијента. Првобитно су посао планирали само Дон и Боб,

¹⁰ Whoever told you could work with men?

¹¹ ...it's not a world of men...it's not a world of men, Machine [...] We are the members of a dying breed.

¹² Енглеска верзија: *actingeachdaywithoutfear* је вишезначна јер глагол „act“ значи и поступати/ дјеловати, што је намјеравано значење у односу на Лингка и глумити/изводити, што Рома свакако чини.

¹³ У драми *Олеана*, Џонов и Керолин разговор стално прекида звук телефона. Џон стално са неким разговара телефоном једнако као и Дон у *Америчком бизону*. Понекад стичемо утисак да постоји не-ка мистична завјера ван, из неког нестварног, хиперреалног свијета, која угрожава могућност успо-стављања комуникације на сцени самој.

¹⁴ Овај лик и заиста „игра“ неку уврнуту верзију едукатора са својим најчешће немотивисаним, отр-цаним покушајима успутног филозофирања.

након што је муштерија платила деведесет долара за Донов новчић са ликом америчког бизона, чије праве вриједности Дон није био свјестан. Боб је требало да прати када ће човјек напустити град да би се тада извршила провала. Кулминација неповјерења, обмана и насиља, дешава се истог дана нешто око поноћи, након што Тич и Дон умјесто Флечера, којег узалуд чекају, дочекају Боба који је у посједу новчића сличног продатом и жели да га препрода Дону. Боб претходно позајмљује педесет долара од Дона, највјероватније за дрогу. Он је, коначно, тај који информише Тича и Дона да је Флечер опљачкан и да му је вилица сломљена, али гријешни назив болнице потпирујући тако Донову и Тичову сумњу да је ријеч о превари: Флечер је, мисле они, сâм, или у дослуху са Рути и Грејс, два женска лика ван сцене која имају Донове и Бобове, али не и Тичове симпатије, покупио плијен, а прича о болници је измишљена. Док Дон не разговара са Рути која потврђује да је Флеч у болници, што Дон накнадно и провјерава позивом у болницу, довољно је времена да импотентни бијес Меметових губитника изиђе на површину. Тич ће хитнути прво што му је при руци и повриједити Боба, а након тога ће Дон ударити Тича. Коначно се, међутим, открива да ни Боб није недужан: он је слагао Дона да „клијент“ одлази из града, што је могло бити фатално да је до провале заиста дошло. На крају, Тич вози повријеђеног Боба до болнице.

Овај тривијалан заплет оквир је у којем се преиспитују и драмски преговарају вриједности пријатељства, оданости и пословне етике. Продавница старудије свега је за пар нивоа ниже од канцеларије трговаца некретнинама у *Гленгери Глен Росу*. Етика ситних лопова и етика продаваца, иста је. Обје се, *mutatis mutandum*, могу транспоновати на хијерархијски виши план – то је и етика корпорација у самом срцу америчког слободног предузетништва. *Амерички буфало* носи типичан „Меметов потпис“: опсцености, увреде, вербални бравадо у сврху постизања (само) властитог циља, насиље, нетолеранцију. Позивање на лојалност, код Тича као и код Роме, само је средство за реализовање појединачног циља, свијет (= хомосоцијални поредак) и овдје се напада само онда када је препрека личним амбицијама. Док демолира Донову радњу, Тич ламентира над крајем илузије о свијету која, судећи по претходним акцијама, не би требало да буде његова:

„Цијели Цјелцати Свијет.

Нема Закона.

Нема Исправног и Погрешног.¹⁵

Свијет Су Лажи.

Нема Пријатељства“ (Mamet, 1994: 103).¹⁶

Меметови проповједници-криминалци (Рома, Тич) често најбоље артикулишу несавршености и болести савременог друштва. Они су врхунац распричаног лицемјерја и посежу, заиста, за сваким оруђем, оружјем или „курсом“ који може да их приближи циљу – остварењу профита. Тичова сума савремених

¹⁵ Тич као и други Меметови ликови растегљивог морала (Рома, Гоулд, Фокс) противурјечи овдје сам себи: „Сами одређујемо своје исправно и погрешно“ (Mamet, 1994:52).

¹⁶The Whole Entire World./There Is No Law./There is No Right And Wrong./The World Is Lies./There Is No Friendship.

датости, попут графита у којима свака ријеч почиње великим словом,¹⁷ на микроплану је заиста одраз међусобних односа трију ликова на сцени и трију ван ње, јер сви лажу, сви издају и граница између исправног и погрешног је замагљена, једнако као и граница између „слободног предузетништва“ и просто(г) лоповлука.

Амерички бизон је прва Меметова драма линеарне структуре којом се имитира и (изнова) успоставља традиционални поредак. Сâм наслов је вишеструко сим-боличан – асоцира на новчић направљен у част чувеног догађаја у Чикагу, 1933. којим се (иронично, у вријеме Велике кризе у Америци и доласка на власт нациста у Њемачкој) слави Вијек напретка, али асоцира и на америчког бизона којег је бијели Американац учинио врстом у изумирању. Наслов је, дакле, иронија, пародија и трагедија америчког „подухвата“ у којем страдају хумане вриједности. Одрасли мушкарци у овој драми су припадници онога што сами Американци зову „бијели отпад“, неуспјешни имитатори образаца понашања својих имућнијих сународника. До краја драме схватићемо да „Уча“ у ствари није сигуран ни у једно своје знање и да је и сâм коначно лишен моћи – феминизиран („Изгледам као сека перса“ (Mamet, 1994: 105)) којој се узалуд опире: „Нисам ја твоја жена. Нисам твој црња“ (Mamet, 1994: 100)). Велики дио драме је празна реторика меметовског „причања“ и „говорења“ у којој су Дон и Тич претходници Моса и Ероноуа у чувеном *Гленгери* дијалогу који изједначава (са)учешће у разговору са саучесништвом у злочину. Тичов бијес је бијес потчињеног бијелца, фрустрација ослабљеног мушкарца, девијација од нормe која се опире груписању са маргинализованим (Боб је црнац и наркоман, Грејс и Рути су жене и лезбијке). Грејс и Рути вријеђају Тича побједом на покеру претходне ноћи, и он их покушава деградирати наглашавањем њихове опаке другости¹⁸ („Нема ниједна одана кост у тијелу те кучке“, „она игра као жена“ (1Mamet, 1994: 4)).

Филозофија џиновских корпорација једнака је филозофији ситних крадљиваца (у покушају):

ДОН: „Јер, постоји посао и постоји пријатељство, Боби“ (Mamet, 1994: 7).

ТИЧ: „Причамо о новцу, забога, [...] Пријатељство је пријатељство, и дивна ствар, и ја сам сасвим за то [...] У реду. Али хајде само да их *раздвојимо*, [...] хајде само да их држимо одвојено, и можда можемо да поступамо једни с другима као људска бића“ (Mamet, 1994: 15).

„Не мијешај посао са задовољством“ (Mamet, 1994: 34).¹⁹

На крају дана, три америчка снивача, окружена мраком и поломљеном *старудијом* травестија, Бодријарове су суме америчког сна о савршеној изведби: „Успио сам/Урадио сам то!“ (Baudrillard, 2010: 20). „Добро си урадио“, тјеши Дон

¹⁷Оваква „капитализација“ је Меметово средство наглашавања експлицитније од пауза.

¹⁸Cunt, cocksucking duke (оксиморон), ingrate, тек су неки од епитета којима Тич части Рут и Грејс, а сâмо његово појављивање на сцени започиње „мантром“: “fuckin’ Ruthie” (Mamet, 1994:9).

¹⁹’Cause there’s business and there’s friendship, Bobby.

We’re talking about money for chrissake, huh [...] Friendship is friendship, and a wonderful thing and I am all for it. [...] Okay. But let’s just keep it *separate* [...] let’s just keep the two apart, and maybe we can deal with each other like some human beings.

Don’t confuse business with pleasure.

Боба који је у посљедњој сцени најдаље од било каквог и просјечног, а камоли идеалног перформанса. До краја „игре“ нико није имун на слабост. Донов „мачо идеал“, Флечер, парадоксално, показује се варалицом и слабићем; њега су просто оцепарили на улици, а његова до краја несазнатљива судбина и „теорија завјере“ која се око ње плете, подсећају помало на мистификовану судбину куvara у *Језерском броду* којом „причалац“ надомјешта сопствене мањкавости и живи неку приватну фикцију.

Амерички сан у свакој од својих манифестација има врло јасну економску потку. Мање експлицитно од Мемета окренут ка деконструисању разорних механи-зама великих корпорација, Шепард у свом породичном миљеу ипак отвара могућности тумачења „проклетства изгладњеле класе“ која се не заустављају на детерминизму наслеђа. Истина је да је Шепардова територија првенствено емоционална и психолошка и да његови ликови своју и неадекватност својих ближњих, породичним и другим друштвеним улогама најчешће артикулишу као „нитроглицерин у крви“ (*Проклетство изгладњеле класе*) али његова суптилна критика друштва која је увијек у другом плану у односу на динамику сродничких односа, зна да буде у оној мјери вјеродостојнија у којој је више склоњена из фокуса.

Мемет је у посљедње вријеме ревидирао свој став о корпорацијама, конзумеризму и осталим стубовима савременог америчког идентитета. Дехуманизујући квалитет механизма контроле великих компанија, који је овјековјечио у својим најбољим драмама, Мемет више не сматра узроком губитништва својих јунака. Разлог пада савременог Адама нису, по њему, економски, већ онтолошки чиниоци: човјек је животиња која је под притиском способна на сваковрсна непочинства. Логика која може отворити пут ка читању Шепардових драма другачијем од уобичајеног је управо супротна. Тумачења се, углавном, осврћу на емоционално и психолошко, а врло често и биографско у Шепардовом опусу док критику друштва, као и политички ангажман стављају у други план. Прва драма у породичном циклусу *Проклетство изгладњеле класе*, бави се једном специфичном категоријом Американаца и са њом повезаним специфичним сном. Ријеч је о ситном земљопосједнику који живи у руралној идили од плодова властитог рада. Фармер живи свој приватни мит о ослањању на сопствене снаге и самодостатности која се сваким даном потврђује – он је каубој који се скрасио и, умјесто да одјаше ка заласку сунца, задовољно гледа тај залазак са сопственог трема. Около су обрађена поља која доносе изобиље плода. Унутра здрави, ведри и вриједни укућани. Овакву слику-сан преноси Роквел. Шепард пише о ономе што се дешава када се идила уруши. У поглављу о породици, „клетва“ земљорадничког слоја посматрана је из више различитих углова, углавном биолошко-психолошких. Не мање легитиман угао посматрања био би у овом случају и социолошки. Сâм наслов може бити индикативан: драма је о једној породици, откуда онда „класа“ у наслову? Породица има историју насиља, али да ли је у питању (само) биолошка предиспонираност? Обрасци понашања које показују Весли и Ема могу да буду научени/стечени, једнако као и наслијеђени. Отац, с друге стране, показује девијантне облике понашања: алкохолизам и насилништво, и као могућ показатељ неадаптираности на мирнодопске услове живота. Драма

даје јасне назнаке да је отац учествовао у рату. Мамци потрошачког друштва вребају свуда око породичног имања – барови, коцкарнице, кредити, задуживања, сумњиве инвестиције у некретнине. Патер фамилиас није одолио ниједном. Нехумана и дехуманизујућа најезда корпорација, перципирана из угла малих фармера, подсећа на инвазију ходајућих мртваца из холивудских хорор-филмова – зомбија. Корпорацијско пословање и конзумерска грозница мање су уочљиви (иако моћни) механизми суноврата ове породице, него наводна наслијеђена склоност насиљу. Судбина те фиктивне, и великог броја стварних породица, наличје је оне „мобилности класа“ коју Мемет слави као велико достигнуће америчке демократије.

Ни гетсбијевска материјализација америчког сна није гаранција за срећу. Са друге стране, класне медаље су мултимилијардери попут Хауарда Хјуза, власника авионске индустрије у Калифорнији и ланца вегашких коцкарница. Шепард је у драми *Заведени*, коју неки критичари с правом сматрају неадекватном за сврставање у било коју од ауторових категорија-фаза (Gussow) изабрао овог остарјелог богаташа за симбол пропасти илузија и мегаломаније славних и „великих“ пред неумитном реалношћу људске смртности. Хакаморове фобије су хронична верзија Кентове акутне параноје (*Туристскиња*). Изоловани и заштићени у свом стерилном свијету, богати Американци гомилају опсесивно све, па и страхове. Хакамор је успио да успостави контролу над свим видљивим објектима са којима може доћи у додир. Платио је за своју одвојеност, ексклузивност, изолованост. Оно што не може да контролише, извор је његовог параноичног страха – невидљиви облици живота који су у стању да изазови болест и смрт. Парадоксално, Хенри Хакамор се толико плаши смрти да се зарад тог страха одрекао живота. Сунчева свјетлост је прогнана из његовог свијета јер циклус смјењивања дана и ноћи опомиње на пролазност. Новац му купује сталне трансфузије крви генијалних људи и пажњу јединог сара-дника Раула. Пословни подвизи којима је Хакамор створио легенду о себи – свој амерички сан – удружени су и са љубавним освајањима. Хакамор (Такер уочава асоцијативну везу између презимена фиктивног Хјуза и ужета за кроћење коња, што ова ријеч изворно значи, са његовом потребом да потчини свијет око себе (Tucker, 1992: 112)) цио живот доказује своју супериорност над осталима, како авијатичарским подвизимама и буквално миљама изнад осталих, тако и луксузним апартманима на највишим спратовима небодера метропола којима би себи и другима потврдио свој боголики статус. И двије жене, које Хакамор позива из прошлости у свој ексцетрични пустињачки живот, истовремено су и реалност и фикција – једна од његових реализованих фантазија. Мегаломанија уступа мјесто хистерији и параноји и, из самопроглашеног бога, Хенри се претвара у нешто једва налик људском бићу. Он је до краја драме на опасној граничној линији између стварности и самостворене фантазије. Његов свијет није амерички сан, али јесте нека врста сна. Када Раул коначно пожели да прекине Хакаморову фантазију, његови меци показују се безопасним за старчево изнурено тијело факира. Хакамор је, као и Стенли Хјуит Мос из драме *Светодушни*, неосјетљив на ударце овог свијета јер већ постоји у некој другој реалности коју епифанијски препознаје и признаје тек у тренутку своје „смрти“. Као и Мос, и Хакамор осјећа налет чудесне

снаге у моменту спајања са трансценденталним. Као и његов историјски узор Хауард Хјуз, или њему сличан Селиндер и, коначно, сâм Шепард, Хакамор је „самостворени мит“. Покушавајући да живи мит америчког сна, створио је мит о Хакамору који превазилази границе његовог тјелесног бића. Крај ове драме поручује да је мит немогуће убити, једнако као што крај драме *Светодушни* показује да је немогуће убити (слику) Оца у себи. Хенри Хакамор је истовремено жрец, мученик и бог властите виртуелне реалности. Он је крајња инстанца ексцентричног егоцентризма, болесне собоцентричности, опасног обоготворења себе које је у Америци нашло најплодније тле. Његово патетично инсистирање на животу и вјечности, пародија је на његову физичку и менталну крхкост. Хакамор је Шепардов коментар на тада започету, а сада до врхунца пароксизма доведену америчку потребу за вјештачким продужењем младости и виталности, као израз неприхватања природног процеса старења и смрти. Холивудски идеал вјечне младости (Луна и Мајами, двије жене из Хакаморовог живота, изгледају исто као када их је Хакамор упознао) једно је од лица америчког сна и један од начина да се друштво, које је још у потрази за својим митовима, наоружа против страхова од старења и смрти који су у старијим, духовнијим културама, превазилажени на другачије, достојанственије начине.

Симпатио је (касније и филмована) прича о досањаном америчком сну и његовом наличју. Богатство једног од ликова, Картера, рођено је из злочина и уцјене. Шепард овог пута бира амерички сан постигнут обесвећењем мита. Уцјена која је у центру инкриминишуће прошлости, везана је за коњске трке и фалсификовање педигреа племенитих животиња које су директна асоцијација на америчке митске топосе. Лаж и уцјена односе се на поријекло – насљеђе крви – што опет призива шепардовске асоцијације на опасност непризнавања биолошке детерминисаности. Вини и Картер су још један у низу парова двојника, типичних за овог писца. Симс је некадашњи моћник у свијету коњских трка, натјеран на превару порнографским материјалом снимљеним у мотелској соби. Превара је узрок скандала и Симса кошта породице и угледа. Драма постепено открива да је жена на сликама некадашња Винијева, а садашња Картерова супруга, која је убрзо након преваре побјегла с Картером. Издаја је, дакле, двострука. Вини живи несрећен живот луталице, а петнаестогодишњу везу са Картером омогућавају негативни фотографија у кутији испод кревета. Шепард воли да гура болну прошлост под кревет – тамо је смјестио и прах Џејковог оца, у драми *Обмана ума*. За разлику од Картера и Симса који се успијева вратити у посао, додуше, на много нижем нивоу, прочишћен „еликсиром бола“, Вини живи у окружењу које рефлектује његово душевно стање: „...Прозори гледају у мрачан простор. Нема дрвећа. Нема зграда. Нема било каквог пејсажа. Само мрак“²⁰ (Shepard, 1996:189). Он позива Картера да га помири са Сесилијом, продавачицом коју је упознао и заволио, али која га пријављује полицији за узнемиравање. Картер је због мрачне тајне принуђен да напусти све послове и из своје удобне канцеларије допутује у Кукамонгу, недођију у којој станује Вини. Док је Картер код Сесилије, Вини путује у Кентаки код Симса и нуди му негативе. Симс је, међутим, прочишћен кроз своју патњу и нема жељу за осветом. Картер схвата да је преварен и успијева да убиједи

²⁰ The windows look out into bleak space. No trees. No buildings. No landscape of any kind. Just black.

Сесилију да посјети Симса и понуди му новац за негативе. Вини одлази у посјету Картеровој жени Рози. Рози, сада неуротична алкохоличарка, помирена је с прошлошћу у којој свако „живи свој пакао“ (Shepard, 1996:288).

На крају драме, Вини и Симс у познатом ауторовом маниру замјењују улоге. Вини се „спашава“ кроз играње своје улоге детектива који ужива у воајеризму људске патње: „Ту сам. Све видим, Картеру. Свему сам свједок. Све видим кроз њихове прозоре. Видим како су беспомоћни. Како су сви у некој замци“²¹ (Shepard, 1996:320).

Шепард је овдје кроз Картера веома експлицитан у артикулисању потребе за замјеном улога: „Ја ћу преузети твоје мјесто, а ти можеш имати моје“²² (Shepard, 1996:318).

Ова драма, као и већина Шепардових остварења, друштвене аномалије не ставља у фокус, али их свеједно разобличава, уз нагласак на појединачној људској суровости према ближњем која се призива и самим насловом (саосјећање). Поред хипокризије савременог друштва:

„Беспријекорно чисти су они којих треба да се пазиш. Адвокатски тип'. Они којима пејдери висе о куковима [...] Не могу ни до купатила без мобилних“²³.

Симс критикује и свеопшту конзументску помаму, коју идентификује с порнографијом: „Све је данас порнографија, зар не [...] Није остало много тога да није [...] Музика, вијести, политика. Оличење порнографије“²⁴ (Shepard, 1996:244). „Адвокатски тип“ призива у сјећање Тајлера и зомбијску инвазију корпорација на малу калифорнијску фарму. Бескрупулозни зомби-јапији пошаст су Шепардове Америке, „клетва“ за класу гладних. Они уништавају невинне верзије америчког сна – од сна о само-сталном земљораднику, до сна о исконској чистоти старог Запада. Хобарт Стратер, у посљедњем Шепардовом обрачуна са „Западом“, шутнуће у јаму леш мртвог коња, а са њим и снове о митском каубоју и митској исконској Америци. Хобарт је, као и Картер, нека врста покајника на ходочашћу ка непатвореним верзијама легенде коју је сâм немилосрдно експлоатисао у замјену за луксуз Пете авеније.

Шепард је у драмама након деведесетих (*Симпатико* је премијерно изведен 1994) много мање склон онеобичавању слике и осјећања. Попут таксисте из драме *Покојни Хенри Мос*, он у посљедње вријеме мијења свој идиом и постаје „тип који ће рећи попу поп и бобу боб“ (Shepard, 2002: 77). Које су побуде које покрећу савременог Американца (да ли и савременог човјека, уопште) промишља Шепардов грешник, покај-ник Симс, који има нешто од допадљивости сличних, кроз патњу оплемењених грешних јунака руског романа. „Ако није крв или новац, онда мора да је дрога или секс“²⁵ (Shepard, 1996: 248). Меметов Тич, за кога би се,

²¹...I'm there. I see it all Carter. I'm a witness to it all. I see it through their windows. I see how helpless they all are. How they're all in the grips of something.

²²I'll take your place and you can have mine.

²³It's the spotless ones you gotta watch out for. The 'lawyer-types'. The ones who've got beepers hung on their hips [...] They can't go to the bathroom without carrying their carphones with 'em.

²⁴It's just about all pornographic these days. [...] Not much left that isn't [...] Music, news, politics – pornography personified.

²⁵If it's not blood or money than it must be drugs or sex.

пак, тешко могло рећи да је допадљив, ову листу америчких покретачких сила заогрће меметовски зачињеном изопаченом верзијом декларације о правима (америчког) човјека:

„Знаш ли ти шта је слободно предузетништво...

Слобода...

Појединца...

Да Преузме Било Који Јебени Курс за који види да му одговара

Да би осигурао своју поштену шансу да оствари профит...

Ова земља је на томе *утемељена*, Дон...“²⁶ (Mamet, 1994: 72-73).

На овим једрима плови не само амерички пословни свијет већ и цјелокупно устројство тог бодријаровског геолошког и технолошког чуда. Шта је амерички сан у данашњој Америци? Једноставно – велики бизнис. Колико снивача толико и потрошача. Гомиле будних спавача свакодневно подмазују тачкове једне циновске корпорацијске машине. Успиј или умри. Прва награда – кадилак, друга награда – гарнитура ножева, трећа награда – отпуштен си.

Ако су Мемет и Шепард у раним драмама горко скептични пред могућношћу остварења америчког сна, у својим драмама новијег датума Мемет се комично поиграва политичким механизмима којима се сан остварује. Комичан заокрет који су добила његова остварења након 2000. коинцидира са ауторовим отклоном од либерализма.

Криминогени предсједник у драми *Новембар*, разобличава манипулативни карактер демократије. Демократија је врхунац америчког сна – остварена утопија. Она је истовремено најпростији облик капиталистичке размјене. Тирада о демократији и законима своди се на размјену добара сличну оној коју врше основношколци на одмору: „Рећи ћеш „Дај ми своју чоколадицу, а ја ћу теби своју поморанцу“, а не „Дај ми своју чоколадицу јер се тако експлоатишу произвођачи какаоа у Бразилу...“²⁷ (Mamet, 2007: 47). Чарлс Смит је манипулативни дебелокожац, попут његовог имењака Фокса из Меметовог ранијег остварења. Свјестан, као и Фокс и Гоулд, да је његов посао интелектуална проституција, преварант из Овалне собе једнако је спреман да искористи људске недостатке као и трговци из *Гленгерџа* или неморални продуценти. Меркантилистичка филозофија је у основи свих односа у друштву. Питање је, у суштини, врло просто, и на њега нико није имун: „Шта хоћеш?“ (Mamet, 2007: 47).

Меркантилизам је легитимни облик понашања у игри моћи на путу до америчког сна. Већ у *Срећној работи* Карен тргује својим тијелом у замјену за одобрење сценарија о апокалипси. Њен коначан циљ је моћ. Чарлс Смит, као и Чарлс Гоулд зна да: „Сви нешто желе. Моћ. Трговина је оно што нас раздваја од

²⁶ You know what is free enterprise? [...] The freedom [...] of the Individual [...] To Embark on Any Fucking Course that he sees fit. [...] In order to secure his honest chance to make a profit. [...] The country's *founded* on this.

²⁷You say, "Gimme your candy bar and I'll give you my orange." [...] You don't say: "Gimme your candy bar, because it exploits the cocoa workers in Brazil..."

нижих облика живота, попут [...] великих мајмуна или Скандинаваца²⁸ (Mamet, 2007: 47).

Шепард својим драмама не нуди прихватљиву верзију америчког сна док је Мамет спреман на врло немеметовско теоретисање које је, тенденциозно, стављено у уста „другачијој“ Бернштајновој:

„Ова нација котлокрпа (пауза) Није ли то Америка? Тај тип или та жена код апарата за воду? Ми не знамо која је њихова политика. Просуђујемо њихов карактер кроз једноставне ствари: Да ли се односе са поштовањем, јесу ли *тачни*, знају ли да [...] [...] Занима нас да ли фарбају своју ограду. Није нас брига за кога гласају [...] Не знамо шта раде у кревету [...] Ако погледаш анкете... [...] чини се: подијељена смо нација. Али, ми нисмо подијељена нација. Господине. Ми смо демократија – имамо различита мишљења. Али: смијемо се истим шалама, тапшемо једно друго по леђима код остваримо мјесечну *квоту*, и господине, нисам сигурна да не волимо једни друге“²⁹ (Mamet, 2007: 51-52).

Ричард Рома звучео је убједљивије.

Литература

- Baudrillard, J. (2010) **America**, London and New York: Verso.
- Bigsby, C. W. E. (1982-1985) **A Critical Introduction to Twentieth-Century American Drama**, New York: Cambridge UP.
- . (2004) **Modern American Drama, 1945-2000**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Covington, R. "The Salon Interview: David Mamet". *Salon.com*. Aug. 2007. Web. 29 May 2008.
- Dean, A. (1990) **David Mamet: Language as Dramatic Action**, Rutherford: Fairleigh Dickinson UP.
- Gussow, Mel. "Stage View; Shepard's Prophetic 'Beast' Retains Its Comedic Bite". *New York Times*. 16 Dec. 1984 Web. 14 May. 2011
- Haedicke, J. (2001) V. "Plowing the Buffalo, Fucking the Fruits: (M)others in *American Buffalo* and *Speed-the-Plow*" in Hudgins C. and Kane L. (eds) **Gender and Genre..** New York: Palgrave MacMilan, 27-41.
- Mamet, D. (1994) **Plays: 1 (Duck Variations, Sexual Perversity in Chicago, Squirrels, American Buffalo, The Water Engine, Mr. Happiness)**, London: Methuen
- . (1978) **The Water Engine – An American Fable and Mr. Happiness – Two Plays**, New York: Grove Press.
- . (1981) **Seven Plays**, New York: Bantam Books.
- . (1984) **Fool for Love and Other Plays**, New York: Bantam Books.

²⁸Мамет у свакој новој драми додаје по који нови *изам*. Из неког разлога овдје се обрушава на Скандинавце, баш као што судија у *Романси* у негативном контексту спомиње Швајцарску.

To trade this for that separates us from the lower life forms like [...] large apes, or the Scandinavians.

²⁹ This 'nation of tinkers.' (pause) Isn't that America? [...] The fellow or the woman at the water cooler? We don't know their politics. We judge their character by the simple things: Are they respectful, are they *punctual*, can they *listen*, [...] We care if they paint their fence. We don't know who they vote for. [...] We don't know 'what they do in *bed*...' [...] If you look at the *polls*... [...] It seems: We are 'a nation divided.' But: *We* aren't 'a nation divided.' Sir. We're a democracy – we hold different opinions. But: We laugh at the same jokes, we clap each other on the back, when we made that month's *quota*, and, sir, I'm not at all sure that we don't love each other.

- . (1996) **Plays 2**, London: Methuen Drama.
- . (1996) **Plays 3**, London: Methuen Drama.
- . (2007) **November**, New York: Samuel French.
- . (2007) **Romance**, New York: Dramatists Play Service.
- Roudané, M. C. (2002) "Shepard on Shepard: An Interview." in Roudané, M. C. (ed.) **The Cambridge Companion to Sam Shepard**, Cambridge: Cambridge UP, pp. 64-80.
- . (2001) "Something out of Nothing". in Kane Leslie (ed.) **David Mamet in Conversation**. Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 46-49.
- Shepard, S. (1980) **Angel City, Curse of the Starving Class and Other Plays**. New York: Urizen Books.
- . (1981) **Seven Plays**, New York: Bantam Books.
- . (1984) **Fool for Love and Other Plays**, New York: Bantam Books.
- . (1996) **Plays:3, A Lie of the Mind, States of Shock, Simpatico**, London: Methuen Drama.
- . (2002) **The Late Henry Moss, Eyes for Consuela, When the World Was Green**, New York: Vintage Books.
- . (2008) **Kicking a Dead Horse**, New York: Vintage Books.
- . (2005) **The God of Hell**, New York: Vintage Books.
- Tucker, M. (1992) **Sam Shepard**, New York: Continuum.
- Шепард, С. (2009) **Записи из мотела**, Ђорђе Трајковић (прев.) Београд: Клио.

Јована Павићевић

ТРАГИЧНИ РИТАМ РАДЊЕ У НОВОЈ БРИТАНСКОЈ ДРАМИ

Апстракт: Рад има за циљ да испита присуство и могуће трансформације трагичног ритма радње – као имитације кретања ка самоспознаји у класичној интерпретацији Френсиса Фергасона – у новој британској драми (*in-yer-face* сензибилитет). Испитивање појма трагичног ритма радње који, у Фергасоновој теорији, чини облик драме као целине и проналази се у класичној драми, за разлику од модерног позоришта у коме се огледа једнострана перспектива, изискује увођење и разматрање концепта „аристотелевска“ и „неаристотелевска“ драма. Као полазну тачку разликовања ова два концепта можемо узети Брехтову теорију драме и његов поступак отуђења, зачудности или онеобичавања (*Verfremdung* или V-ефект), а затим га проширити схватањем Слободана Селенића (које износи у студији Ангажман у драмској форми) да је у основи разлика између „система као обрасца и система као узора и живог примера“ одакле произлази и његова подела на натуралистичку и конструктивистичку форму драме која је кључна за разматрање „једностраних перспектива“ такозване неаристотелевске или постмодерне драме.

Кључне речи: ангажман, аристотелизам, конструктивистичка форма, нова британска драма, ритам

1. Поетика и пракса

Аутори *Књижевне теорије XX века* (2009: 18), Ана Бужињска и Михал Павел Марковски, наводе да је поетика као дисциплина од антике па све до краја просветитељства функционисала као нормативна поетика. Иако се сусрећемо са описним и историјским поетикама нешто касније, *мање-више од 19. века* (ибид: 18-19), као и са бројним покушајима позоришне праксе да се изађе из оквира аристотеловских категорија, пре свега мимезе, радње и катарзе, можемо уочити да приликом рецепције тих пракси доминира стил мишљења, који се усталио од Аристотела и који даје првенство теоријском моделу у односу на интерпретативну праксу. Да би потврдио своје виђење књижевног стварања, Аристотел наводи и примере из других драма, али појмове које сматра кључним за постизање пуног ефекта трагичког исхода, попут заплета, перипетије и препознавања, и катарзе, илуструје уз помоћ *Краља Едипа*. На примеру исте драме Френсис Фергасон ће проширити Аристотелово тумачење и дефинисати трагични ритам радње као суштински одраз трагичког виђења света. Међутим, чак и теоретичари који не доводе у питање Аристотелове поставке, често у своје студије укључују и краће огледе о Аристотеловим кључним терминима показујући да те категорије пре

свега нису прецизно дефинисане и да могу поседовати вишеструка значења, а затим и да је текст током векова претрпео бројне измене у различитим преводима. Колико год тај систем био незаобилазан за разумевање једне етапе историје драмске уметности, он је постао „крут и затворен естетички систем који примењују теоретичари“ за сравњивање вредности свих драмских праваца „из потребе да имају чврст скуп критеријума“, како то наводи Слободан Селенић у студији *Ангажман у драмској форми* (1965: 9). Флоранс Дипон додаје да су теоретичари такође одговорни и за истинску мистификацију будући да су створили једну „универзалистичку и литерарну теорију о првобитном позоришту“ (Дипон 2011: 17). С обзиром на то да се велики број савремених драмских текстова опире свођењу на Аристотелове категорије, њихови аутори често наилазе на нераздевање, па чак и на бурне реакције публике и нимало охрабрујуће критике. Таквим текстовима се најпре замера, а Фергасон то примећује чак и за Чеховљевој драму *Вишњик*, што не поседују заплет у смислу јасног разграничавања узрока и последица. Из тог разлога све чешће наилазимо на студије које покушавају да деконструирају Аристотелову *Поетику* тумачењем његових категорија кроз целокупан филозофски систем и сагледавањем друштвено-историјског контекста у којем настаје трагедија. Боалово *Позориште потлаченог* је један такав пример који, кроз принцип игралачког, заобилази текстуалну утемељеност извођења и помера средиште ка сценском тексту и његовом контекстуализовању кроз интерактивност публике и извођача. Подједнако незадовољан „аристотеловским“ и „неаристотеловским“ праксама, Боал полази од Аристотеловог система који је у његовој поетици означен као принудан јер представља „први, веома моћан поетско-политички систем“ путем којег се застрашује публика и њене лоше склоности елиминишу (Боал 2008: 3), а затим преко Брехтове теорије епског позоришта и његових драма, у којима примећује и даље присутан непремостив јаз између сцене и публике (ибид: xx), предлаже идеју позоришта потлаченог које захтева да Гледалац преузме улогу глумца и нападне/преиспита Лика и сцену чиме свесно изводи одговоран чин.

Флоранс Дипон већину позоришних пракси, како год се оне представљале, види као продужетак и јачање аристотелизма. Стога дело *Аристотел или Вампир западног позоришта* осмишљава, позивајући се на богату библиографију о Аристотелу, као пројекат који ће деконструирати *Поетику* и помоћи да се изађе из свеприсутног аристотелизма. Студија показује да је *Поетика* усталичила улогу писца/аутора комада и дала предност тексту у односу на позориште. Дипон се враћа трагедији, али не као историјском почетку драмског текста, већ као загубљеном перформансу који је имао посебну улогу и задатак у тадашњем друштву и на основу таквог изучавања закључује да пракса разликовања драмског и позоришног текста – разлика која данас у великој мери онемогућава разумевање савременог (позоришног/драмског) текста – заправо и потиче од Аристотела. Дипон се супротставља пракси „литерарног позоришта“, где се путем неговања фабуле гледалац своди на читаоца, и креће путем откривања *историјске реалности* старе римске комедије у којој открива главно упориште за деконструкцију аристотелизма. Под историјском реалношћу подразумева

обнављање римске комедије као културног и сценског догађаја (Дипон 2011: 10) где су текст и прича само материјал у служби лудичког спектакла.

Дипон (ибид: 18–23) донекле заузима сличан став као и Селенић и Фергасон који износе тврдње да се Аристотелов идеал лепог и формално савреног у *књижевности* заснива на идеалу Грчке из времена Есхила, Софокла и Еурипида, а „да се естетика постаристотеловских векова није механички придржавала правила *Поетике*, већ да их је креативно примењивала на струјања у свом времену, (...) *Поетика* је могла да буде узор, и живи пример, али не и образац“ (Селенић 1965: 9–10). Поред тога Дипон додаје да је Аристотелов текст недовршен, са извесним понављањима и противречностима и да трагедију дефинише независно од друштвеног, културног и и религијског контекста не узимајући у обзир атинско позориште нити Велике Дионизије. Поменуто Селенићева студија, објављена 1965. године, анализира драмско стваралаштво европских и америчких аутора из угла улоге и форме друштвеног ангажмана. У питању су „драме које су (...) са становишта разних естетичких система често међусобно супротне“ (Селенић 1965: 7), а судећи по подели којом се Селенић води у студији *Драмски правци 20. века*, ти системи обухватају античку и елизабетинску драму, Расиново позориште разума, реализам, а онда, можемо рећи, и све интензивније смењивање стилова од почетка 20. века, попут поетске драме, епског позоришта, филозофске драме или драматургије идеја, авангардног, футуристичког и театра апсурда. Различита струјања у позоришној уметности истог периода, по његовом мишљењу, јесу различите визууре (формуле) којима уметник покушава на најбољи начин да уобличи свој ангажман, а то је увек и једино специфично виђење света. Пошто постоји више могућности за обликовање датог ангажмана, експериментисањем се увек може доћи до оне формуле којом ће се најефектније постићи циљ којем аутор тежи. Из овога можемо закључити да експеримент представља неопходан метод у обједињавању више идејно и естетски различитих формулација, управо оно што је обележило струјања у уметности у периоду у којем студија и настаје, као и у нешто каснијој етапи развоја савремене британске драме.

2. Нова британска драма

Посебан сензибилитет савремене британске драме 90-их година 20. века се у великој мери ослања на традицију европске друштвено ангазоване драме аутора као што су Џон Озборн, Едвард Бонд, Семјуел Бекет, Бертолт Брехт, Харолд Пинтер и поиграва се са свим претходно поменутих правцима и стилима, али тако да не нагиње ни ка једном аутору или стилу посебно. Из тог разлога теоретичари и критичари још увек нису пронашли адекватну формулацију стила па овом сензибилитету често приписују епитете попут неаристотеловска или постмодерна драма, који нам опет по својој сложености не говоре много о природи тих комада. Две студије британског критичара Алекса Сирза, поред могућих интерпретативних оквира, су далеко највише термилошки допринеле

критичком сагледавању овог периода британске драме. На интернет страници³⁰ која је осмишљена као допуна првој студији *In-Yer-Face Theatre: British Drama Today* (објављена 2001. године) Сирз истиче да се током деведесетих година одиграла револуција у британском театру када *нестају политички коректне драме, бледуњава имитације европског редитељског позоришта, и драме које су говориле о стању нације*. Сирз заправо показује како је револуционарни сензибилитет деведесетих година у великој мери потиснуо дотадашње позоришне трендове у други план, преокренуо и освежио принципе писања нових комада, и оно што је најбитније, како је променио уметничку уређивачку политику у којој се изнова препознају снага театра и улога драмског писца. У другој студији, *Rewriting the Nation: British Theatre Today* (2011), када говори о савременом позоришту, Сирз ту не убрја Бонда, Баркера, Брентона и Беркофа, већ нове драме (*new writing*) млађе генерације аутора. Нова британска драма, као засебна целина, ће се постепено издвајати из рада неколицине (условно речено групе) веома младих и талентованих писаца који су сву пажњу и жустрину усмерили ка рефлексији савременог друштва – проблеме одрастања, нарочито психичког, емотивног и сексуалног сазревања, у срединама где специфичне друштвене околности суочавају углавном младе и оне који се налазе на некаквој прекретници (лиминалној фази) са различитим облицима дискриминације, насиља и запостављања. Као сигурне показатеље да је у питању нова драма Сирз наводи упечатљивост стила и речника/жаргона који је у складу са датим тренутком и актуелним темама и експерименталну форму. Сирз посвећује читав пасус низу питања, која су прави изазов за даље проучавање, у вези са проблемима шта све *new writing* може представљати и да ли сам термин даје предност књижевним аспектима позоришног стварања, односно литерарном позоришту³¹. Иако британско позориште важи за једно од оних која поштују традицију текстуалног позоришта и аутора смештају у центар збивања, Сирз наводи бројне примере који показују да су текст и сценска пракса неодвојиви. Нова генерација драмских текстова указује на велике садржајне и формалне разноликости, али сви ти комади имају заједничку одлику, а то је да су *in-yer-face*³². Код неких аутора свега једна, понекад две драме ће поседовати ту карактеристику, док ће код других она чинити доминантну нит већине комада. Термин *in-yer-face* не треба посматрати као било какво етикетирање или категоризацију аутора јер није у питању школа, покрет или било каква организована група, већ искључиво свепрожимајућа нит комада или сензибилитет.

³⁰ Веб-сајт који је креирао Алекс Сирз као онлајн базу података о кључним терминима, ауторима и представама везаним за овај позоришни феномен у циљу објашњавања комплексних друштвених и позоришних околности које су утицале на његово формирање.

³¹ Џорџ Девин (George Devine) је заправо замислио Ројал Корт (позориште у којем је већина тих комада премијерно изведена) као пишчев театар, „место где се писац признаје за фундаментално креативну снагу и где је драма битнија од глумца, редитеља и дизајнера“ и из тих разлога се сматра „творцем“ термина *new writing*.

³² В. Ј. Павићевић, „Конституисање трећег рода у драми *Психоза 4.48* Саре Кејн“, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, година 1/књига 2, Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2009, стр. 17–23.

3. Савремени појам позоришта: разлика између ангажмана у аристотеловској и новој британској драми

Френсис Фергасон каже да је у *Појму позоришта* (1979: 22) покушао да, почевши од Софокловог *Краља Едипа*, прошири Аристотелову дефиницију на облике који су настали после те драме, а примери за које се опредељује обухватају Расинову *Беренику*, Вагнеровог *Тристана и Изолду* и Шекспировог *Хамлета*, након чега прелази и на анализу Дантеове *Божанствене комедије* из које сазнајемо да је „најпотпуније подражавање радње и најразвијенија слика позорја људског живота“ (ибид: 15) суштинска замисао у проучавању трагичног ритма радње. Фергасонова студија се превасходно бави анализом текста, али како су позориште, које је продукт заједнице и њених ставова, и драма неодвојива целина, аутор закључује да је врхунска драмска уметност условљена извесним појмом позоришта. На први поглед се може учинити да димензија позоришта долази испред драмског текста јер писац драме мора располагати „релативно јасном представом о позоришту за које пише“ (ибид: 323). Кроз изучавање дела датог периода, он утврђује појам позоришта које је постојало у том тренутку (бар када су у питању античка и елизабетинска трагедија) и своди га на постојање „материјалних и друштвених услова за развој драме“ (Настих 2010: 24), односно на целовитост религиозног и друштвено-политичког поретка у свету. Уколико та целовитост и повезаност изостану, као што је случај са савременим друштвом, онда и позориште почиње да одражава ту неусаглашеност и распарчаност коју он сматра једностраном перспективом. Селенић (1965: 39) то објашњава разликом у природи старих Грка и савременог човека на основу које изводи и схватања неспецијализованог и специјализованог ангажмана. Човек класичне грчке епохе *сажима* да би разумео свеукупност, док савремени дух дели, образлаже како би боље разумео саставне делове. Као што можемо видети Фергасон је јасно предочио позоришну естетику савременог доба, али на томе се његова прича о позоришту и завршава. Његова студија далеко више пажње посвећује радњи и заплету, категоријама које преузима од Аристотела и проширује их у додатку „Неки технички појмови употребљени у овој студији“. Разлику између заплета (као средства прилажења публици) и радње (заплета као „душе трагедије“) сматра веома битном, али истиче да је Аристотел не наводи већ само претпоставља (Фергасон 1979: 300-306). Дипон (2011: 12) сматра да ниједна од тих категорија нема практичну дефиницију и зато се залаже за коришћење речи *muthos* како би се избегло њено изједначавање са „причом“ или „нарацијом“ (ибид: 26–27). *Muthos* Аристотел дефинише са становишта производње исказа: то није нити нека велика првобитна прича нити легенда, налази се у средишту његовог система и њему су подређени сви остали елементи трагедије (ибид: 26–31). Песник ствара структуру *muthosa* склапајући чињенице (склоп), а то није прост хронолошки редослед већ логичан распоред чињеница, док њихова међусобна кохерентност треба да буде таква да се ништа не може преместити, а да не штети целини. Разрађивање наративне логике треба да изазове осећања код гледаоца/читаоца (ибид: 38), па је стога прича та која даје смисао представи и Дипон суштину аристотеловског принципа и његовог непрестаног оживљавања види у неприкосновености приче и

законима њеног креирања. Чак и само позивање на аристотеловске категорије да би се дефинисала пракса која одступа од њих, као што је случај са Брехтом, Дипон назива неоаристотелизмом. Брехтова дијалектика у театру подразумева сарадњу свих позоришних чиниоца – аутора, текста, редитеља, сценографије и рецепијената – али у извесном смислу намеће одређену норму у виду епског и документарног театра за које је Брехт сматрао да највише одговарају том времену. Али можда и не само том – епско позориште није прелазна појава „јер идеалних односа међу људима неће бити“ (Лазих 1973: 7). У епском театру гледалац треба да заузме став посматрача како би се ослободио емотивног учешћа у радњи. Брехт овде указује на опозицију разум/емоција на основу које су се смењивали многи правци: ако уметношћу или бар једним њеним правцем доминира поље несвесног како би се задржала „сумрачна неодређеност уметничке сфере“ онда она рачуна на један интуитивни део спознавања, онај који у великој мери подразумева емоције. Те исте емоције воде ка уживљавању – гледалац је својим емотивним учешћем уплетен у радњу и стога не може активирати критичку функцију разума (Брехт 1979: 67). За неког ко је велике наде улагао у преображај друштва и корист театра у остваривању тог циља, као што је Брехт, поступак онеобичавања се показао јако корисним средством за постизање претходно наведених задатака. Ствар која је позната у великој мери подразумева навикавање до степена занемаривања које онда у том смислу онемогућава било какво активно супротстављање, критичко сагледавање и акцију. Онеобичавање омогућава да се позната ствар изнова спозна, што би значило пробуђеним умом угледати је из другог угла које онда темељито може покренути преображавање. Концепција епског театра коју заговара Брехт захтева дистанцу гледаоца, оно што ће га непрестано чинити будним и спремним да критички сагледа представу. А како у критици друштва Брехт види узлазну путању развоја тако и критику и разум види као битне чиниоце који активно доприносе напретку. У том смислу је, како каже, разум продуктиван и живот сам. Током разматрања ових супротности он и долази до идеје неаристотеловског театра коју дефинише разграничавањем од аристотеловског. Пошто катарзу види као најбитнији елемент Аристотелове дефиниције трагедије, аристотеловском сматра сваку драматургију која доводи до уживљавања без обзира да ли следи или не Аристотелова правила (Брехт 1979: 68). Одбацавање уживљавања не мора обавезно значити и одбацавање емоција. Штавише, неаристотеловска драма покушава доказати да уживљавање није једини начин за узроковање емоција и да она мора подврћи пажљивој критици и емоције које узрокује. Међутим, Дипон (2011: 89) види Брехта као аристотеловца успркос самом себи, јер у средишту његове поетике види *muthos* који литераризује позориште и од гледаоца ствара читаоца. Са друге стране, Селенић Брехтове драме узима за илустрацију конструктивистичког типа драме који је супротстављен натуралистичком. Драму у којој је затворен свет сличан непосредно појавном свету, што не мора да значи да тиме одражава суштину објективне стварности, дефинише као натуралистичку за коју је карактеристична мутација конкретно-апстрактно-конкретно. На први поглед би се драме Есхила и Софокла могле сврстати у овај тип, али и у њима препознаје одређену конструкцију којој је намера да прикаже дубљу реалност, скривену иза њеног

непосредног појавног вида (Селенић 1965: 64). Код конструктивистичке драме исход натуралистичке мутације за степен више прелази у апстракцију и анализира персонифицирану суштину објективне стварности. Постоји читав низ дела у савременој и класичној литератури у којима коначан резултат мутације води ка конкретном, а затим се још једном преображава у апстракцију која само *номинално задржава особине појединачног* (ибид: 55). Такав процес Селенић уочава и у Брехтовим или Софокловим драмама, јер Брехт уопштавајући конкретно ствара симболе (мајка, рат) или апстракције „отуђене“ индивидуалности који су тек *другостепени конкретни ликови и ситуације*. Прави смисао *Цара Едипа* није налажење Лајевог убице (ибид: 56), али у Фергасоновом појму трагичног ритма радње јесте први од три момента Намера – Патос – Сазнање. Та намера је уједно и оно конкретно од чега полази конструктивистичка мутација, која затим наилази на „непредвидиве тешкоће“ због чега личности „пате од жалосног осећања тајновитости људског живота“ (Фергасон 1979: 37) – Патос који одговара другој фази мутације у апстрактно (још увек несазнатљиво); а из те патње се јавља *ново* схватање живота – конкретан одговор, на коме се даље може уобличити намера и отпочети ново кретање. Пошто је по Селенићевом мишљењу *Цар Едип* драма човека који мора да тражи, а прави смисао налажење кривице, можемо претпоставити, а слично показује на примеру Брехтових драма, да је последња фаза у конструктивистичкој мутацији заправо другостепена ситуација или радња као „аналогски појам који се може схватити само у односу према појединачним акцијама“ (Фергасон 1979: 300). Било да је то у драми наглашено или не, потрагу или пут ка (само)спознаји можемо издвојити као суштину сваке драме (па и анти-драме) што можда најбоље илуструје Креонтов одговор у другој појави *Цара Едипа* (Софокле 1978: 20):

Едип: Где се може открити кривици давној тај већ изгубљени траг?

Креонт: У овој, каже [извештава шта бог поручује] земљи. Што ко потражи, то наћи ће, што напусти, изгубиће.

Оно што је у грчкој трагедији дато као судбина и воља богова или могућност да се решење или коначан одговор потражи од пророчишта, у савременој драми је то живот сам, несхватљив и пун парадокса.

У Новој британској драми текст често почиње *in medias res* што не значи да намера па самим тим и трагичан ритам радње не постоје, већ пре да су скривени (Настих 2010: 36). Овакав приступ се не сматра новином, бројне примере проналазимо и код претеча *in-ye-face* драматургије, као што су Пинтер, Бонд, Керол Черчил, а најдоследније у текстовима Мартина Кримпа (*Attempts on Her Life*), Саре Кејн (посебно три последње *Cleansed*, *Crave* и *4.48 Psychosis*), Марка Рејвенхила (*Shopping and F***king*), Филипа Ридлија (*The Pitchfork Disney*), Мартина Макдоне (*The Pillowman*). Ликови обично нису унапред и јасно профилисани, узрочно-последични принципи реалистичне драме су замењени нелинеарним и фрагментисаним токовима збивања, а потрага за истином је неухватљива и никада коначна и једностранна. Заплет је често сведен на низ несувислих констатација, питања и ситуација па се читаоци/гледаоци морају водити помоћу

асоцијација у складу са логиком ритма, што најбоље показују драме Пинтера и Саре Кејн. Код Пинтера је ритам условљен семантичким категоријима тишине и паузе, а код Кејнове се заплет своди на готово поетске јединице у којима се карактеризација изражава кроз телеграфски језик који показује само форму изговореног док испод њега учавачемо слојеве дуплих и контрадикторних порука. Ако упоредимо положај читаоца и положај гледаоца када је у питању рецепција оваквих текстова можемо доћи до закључка да је позиција другог видно лакша јер је вођена сценским ритмом, док се читалац може заглибити у бесмисленим покушајима да уочи наратив, а не ритам текста. Наравно, има и таквих адаптација у којима редитељ даје некакво своје виђење „наратива“, као што се често дешава са драмом *Психоза у 4.48* Саре Кејн, где смислено обликовање редитељи оправдавају учавачањем аутобиографских елемената у тексту. С друге стране, текст исте ауторке под називом *Жудња (Crave)* најбоље илуструје тезу да су њена последња три комада писана више са намером да се изводе него да се читају (читајући текст тешко се одупиремо потреби да повежемо елементе радње, док снимак премијерног извођења показује како ритам у потпуности чини текст смисленим). Као што можемо видети, овде се сусрећемо са текстовима који тешко да се могу означити неаристотеловским (у односу на Брехтов појам неаристотеловског, а у тумачењу Флоранс Дипон), осим у оном сегменту где припадају друштвено ангажованој драми и где често имају двојаку функцију: педагошку и политичку. Поред тога, аутори ретко упадају у замку аристотелизма приликом излагања о драмском и позоришном стварању па се њихове драме не могу баш сврставати ни у креативну примену Аристотелових образаца. Трагичан ритам радње се, у овом случају, најбоље може сагледати у контексту Селенићеве конструктивистичке драме: финална мутација представља високо стилизовану апстрактну форму у којој је тешко уочити логичан след јер се Намера и Сазнање сливају у једно кроз потрагу, а Патос излази у први план кроз неразрешив парадокс потраге.

Литература

- Аристотел (2002) **О песничкој уметности**, Beograd: Dereta.
- Боал (2008) **Theatre of the Oppressed**, London: Pluto Press.
- Брехт (1979) **Dijalektika u teatru**, Beograd: Nolit.
- Бужињска, Марковски (2009) **Književne teorije XX veka**, s poljskog prevela Ivana Đokić-Saunderson, Beograd: Službeni glasnik.
- Груббер (2010) **Offstage Space, narrative, and the Theatre of the Imagination**, New York: Palgrave Macmillan.
- Дипон (2011) **Aristotel ili Vampir zapadnog društva**, prevela s francuskog Mirjana Miočinović, Beograd: Clio.
- Кејн (2006) **Complete plays**, London: Methuen Drama.
- Лазих (1973) **Univerzalni Brecht**, Beograd: Centar za kulturu i umetnost Radničkog univerziteta „Đuro Salaj“.
- Настих (2010) **Трагедија и савремени свет**, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Селенић (1965) **Angažman u dramskoj formi**, Beograd: Prosveta.

- Селенић (1979) **Dramski pravci XX veka**, Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Сирз (2001) ***In-Yer-Face Theatre***, London: Faber and Faber.
- Сирз: A. Sierz, **In-Yer-Face** <http://www.inyerface-theatre.com/intro.html>, преузето 15.04.2014
- Сирз (2011) ***Rewriting the Nation: British Theatre Today***, London: Methuen Drama.
- Софокле (1978) **Цар Едип**, превео, предговор и објашњења написао Милош Н. Ђурић,
Београд: Рад.
- Фергасон (1979) **Појам pozorišta**, Beograd: Nolit.

Neda Andrić

MODEL SVAKODNEVICE U ROMANU *ANTIHRIST. PETAR I ALEKSEJ* DMITRIJA MEREŠKOVSKOG

Apstrakt: U radu ukazujemo na strukturu i koncepciju modela svakodnevnice u trećem dijelu trilogije *Hristos i Antihrist Dmitrija Mereškovskog*. U romanu se analizom koncepcije likova mogu prepoznati dva tipa svakodnevnice: visoki i niski. Ovim postupkom pisac u epicentar pažnje stavlja binarne opozicije biće-nebiće, subjekat-objekat, ličnost-gomila čime ukazuje na ontološku i sakralnu zasnovanost svijeta i čovjeka koja je u stalnom kontrapunktu sa fenomenima zla i banalnosti. Prevazilaženje modela svakodnevnice zasnovanog na desakralizovanom doživljaju svijeta, autor vidi u ideji religioznog preporoda pojedinca, što u romanu transponuje na nivou estetskog u likovima carevića Alekseja i monaha Tihona.

Ključne riječi: Mereškovski, svakodnevica, ličnost, desakralizacija

Za razliku od prva dva dijela trilogije *Hristos i Antihrist*, u posljednjem dijelu Dmitrij Mereškovski se pridržava principa pojednostavljivanja modela svakodnevice, tako da u ovom romanu postoji samo „visoka“, „niska“ i „crkvena“ svakodnevica. Naslovni junak romana, Petar Veliki, crkvu podređuje državi, to jeste – sebi, zbog čega ćemo u model crkvene svakodnevice uvrstiti i takozvani „pijani sabor“ koji imperator organizuje kao akt izrugivanja crkvenim saborima održanim u ranohrišćanskom periodu. Car čak na čelo tog svog sabora dovodi donedavno visokopostavljena crkvena lica, kao što je, na primjer, Petar Ivanovič Buturlin, bivši peterburgški mitropolit (Мережковский, 1990: 643).

Bitna odlika modela svakodnevice prisutne u romanu *Antihrist. Petar i Aleksej* jeste svođenje života na rutinu, što u ravni svakodnevnog života običnog naroda prouzrokuje učmalost, inertnost. Život i pojedinca i naroda se u modelu svakodnevice svodi na uzastopni niz činova koji se generacijama ponavlja i usljed tog ponavljanja poprima izgled jedino ispravnog, jedino mogućeg i istinitog. Inertnost u modelu svakodnevice je sveprisutna i zato je evidentna snaga Petrove subjektivno-tvoračke ličnosti koja primorava čitav narod da se pokrene i time mu pruža mogućnost promjene, preobražaja. Zato što se navikla na život bez bilo kakvih događaja, jer je utonula u inertnost, smrtni neprijatelj ovakvoj sredini (koja teži da očuva inertnost) jeste upravo djelatna ličnost koja je inicijator najrazličitijih promjena. To je jedan od razloga što se u romanu među predstavnicima običnog svijeta Petrova ličnost povezuje sa glavnim neprijateljem hrišćanskog naroda – antihristom. Petrove reforme, ideja o izgradnji nove prestonice, otvaranje prozora prema Evropi unose promjene u učmalo tkivo Rusije, zapravo, donose novo osjećanje vremena, to jeste, *ubrzano vrijeme*. Petrova epoha promjena u kojoj preovladava aktivno, dinamičko načelo, prinudilo je sposobne ljude

plemićke moskovske Rusije da se prilagode, ali je omogućilo i predstavnicima naroda da zauzmu visoka mjesta na ljestvici vlasti. Međutim, pošto Mereškovski prikazuje Petra kao reformatora on stvara kod čitaoca utisak da junak osjeća stalnu usamljenost i nerazumijevanje okoline, i nameće zaključak da ni carevi najbliži saradnici ne razumiju reforme i da se jedino prilagođavaju njegovoj volji, ali da suštinski ni oni ne žele promjene. Zbog toga kao jedinu stvaralačku ličnost u romanu možemo okarakterizirati Petra Velikog i suprotstaviti ga čitavom modelu svakodnevice.

Promjene koje donosi vlast oličena u caru u romanu su prikazane na više nivoa. Sve promjene se neprijateljski doživljavaju od strane predstavnika svakodnevice zato što su njihova osnovna načela, osim statičnosti koju smo već pomenuli, još i – zatvorenost. Za ljude koji pripadaju planu svakodnevice u romanu vrijeme ne postoji, a promjene koje nameće ličnost narušavaju taj sistem statičnosti. Promjene uglavnom unose tragične tonove u svakodnevni život predstavnika svakodnevice. Tako se, na primjer, Nastjin život u potpunosti promijenio zbog čega je nesrećna i primorana da živi bez svog voljenog, koji je, opet, zbog carevih reformi prinuđen da napusti seosku idilu i ugrozi junakinjinu djevojačku sreću³³. Nisu samo predstavnici niske svakodnevice ugroženi, i ljudi iz kruga visoke svakodnevice čeznu za ranijim načinom života. Carević Aleksej tuguje bezbrižnim djetinjstvom provedenim u Moskvi kada je bio zaštićen od svakog spoljašnjeg uticaja. Takva zaštita u romanu ide čak do apsurdna – odrasli ga štite i od najmanjeg povjetarca, što junaka dovodi do stanja vječite utrnutosti, polusna³⁴. Carević Aleksej je simbol života stare, moskovske Rusije. Neprekidna uljuljkanost, zaštićenost, proizvodi stanje dremljivosti i ne dozvoljava junaku da se probudi, da počne zaista da živi. Pasivno, žensko načelo je sveprisutno u junakovom životu i odlikuje ga tromost u mislima i djelima. I kada su predstavnici te stare Rusije prinuđeni da napuste domovinu i počnu da usvajaju evropska znanja, oni bivaju zbunjeni i nesrećni. Očigledan primjer je Ezopka, junak koji pripada nižoj svakodnevici. On je svjestan da nikada neće biti u stanju da tu novu nauku savlada³⁵. Inertnost duha ovakvih junaka ogleda se u očekivanju stalne finansijske pomoći uz zadržavanje starog načina života u novim okolnostima: «А в Венеции ребята наши помирают, почитай, с голоду – дают всего по три копейки на день, и воистину уже пришли так, что пить, есть нечего, и одежишки нет, ходят срамно и наго. Оставляют нас бедных помирать, как скотину» (Мережковский, 1990: 538).

U okviru modela svakodnevice Dmitrij Mereškovski markira problem alkoholizma. Tako čitalac iz navedenih Ezopkinih riječi saznaje da Rusima u Veneciji pada najteže činjenica što nemaju novca za opijanje. Kada svakodnevnički duh postane svjestan ništavila svoje egzistencije, on iznalazi različite mehanizme potiskivanja tog svog nelagodnog osjećanja, a jedan od mehanizama jeste opijanje do samozaborava. Zato

³³ «Вокруг нее и на ней все было чужое, искусственное – “на Версальский манир” – и фонтан, и Помона, и шпалеры, и фижмы, и роброн из розовой тафтицы с желтенькими китайскими цветочками, и прическа Расцветающая Приятность, и духи Вздохи Амура. Только сама она, со своим тихим горем и тихою песней, была простая, русская, точно такая же, как под соломенную кровлю дедовской усадьбы» (Мережковский, 1990: 350).

³⁴ «В низеньких теремных покоях душно. Двери, ставни, окна, втулки тщательно обиты войлоком, чтоб ниоткуда не дунуло. На полу – также войлоки, “для тепла и мягкого хождения”. Муравленные печки жарко натоплены. Пахнет гуляфною водкою и росным ладаном, которые подкладывают в печные топли “для духу”. Свет дневной, проникая сквозь слюду косячатых оконниц, становится янтарно-желтым. Всюду теплятся лампы. Алеше темно, но покойно и уютно. Он как будто вечно дремлет и не может проснуться» (Мережковский, 1990: 509).

³⁵ «Наука определена такая премудрая, что, хотя нам все дни жизни на той науке трудить, а не принять будет, для того – не знамо, учиться языка, не знамо – науки» (Мережковский, 1990: 538).

nije samo u sferi niske svakodnevice prisutan alkoholizam, već je to karakteristika svih nivoa: visoke svakodnevice – «Пьянели тем скорее, что в вино тайком подливали водку. [...] Скидывали камзолы, срывали друг с друга парики насильно. Одни обнимались и целовались, другие ссорились, в особенности, первые министры и сенаторы, которые уличали друг друга во взятках, плутовствах и мошенничествах. [...] Царица, со сбившейся набок прическою, Вся потная, красная, пьяная, прихлопывала, притоптывала: “ой, жги! ой, жги!” и хохотала, как безумная. [...] Князь Меншиков упал замертво со страшно посиневшим лицом: его растирали и приводили в чувство, чтобы он не умер: на таких попойках часто умирают. [...] Царского духовника, архимандрита Федоса, рвало» (Мережковский, 1990: 405, 407, 408); «Водка и венерическая проказа (venerische Seuche), которая в последние годы с изумительной быстротой распространилась от границ Польши до Белого моря, – опустошат Россию меньше чем в одно столетие» (Мережковский, 1990: 432); crkvene svakodnevice – «Ссора эта, как и все подобные ссоры, кончилась ничем: кто, мол, пьян не живет» (Мережковский, 1990: 485); niske svakodnevice – «Как ни строга была полиция, но в этот день ничего не могла поделывать с пьяными: они валялись всюду по улицам, как тела убитых на поле сражения. Весь город был сплошной кабаком» (Мережковский, 1990: 695). Zbog toga Mereškovski kroz percepciju predstavnika evropske civilizacije, Njemice, dvorske gospođice Arnhajmove na sljedeći način definiše rusku svakodnevicu: «Водка, кровь и грязь. Трудно решить, чего больше» (Мережковский, 1990: 392). Jedini junak koji se ne opija je Petar Veliki, već on koristi alkohol kao sredstvo ne bi li na svojim „pijanim saborima“ doznao kako podanici zaista razmišljaju i da li kuju planove usmjerene protiv cara i države. Osjećanje ništavila kod svakodnevičkih junaka prouzrokuje ravnodušnost zbog nemogućnosti unutrašnjeg ličnog doživljaja. Da bi se ravnodušnost kako-tako savladala sve se snage koncentrišu na stvaranje događaja (simulaciju događaja), što je pojačano činjenicom da niz događaja pruža privid egzistencije. Živeći u vrijeme Petrovih reformi, kada je naročito izražena opozicija staro – novo, u epohi promjena koje prouzrokuju nesigurnost i osjećanje poslednjih vremena, predstavnici svakodnevice insceniraju događaje nalik apokaliptičnim. Ovo je naročito karakteristično za predstavnike niske svakodnevice: «Толпа, хотя и в страхе, бежала, не отставая, шлепая по грязи и рассказывая шепотом страшные, тоже подобные бреду, слухи о нечистой силе, которая будто бы завелась в Петербурге» (Мережковский, 1990: 611). Svetina se ne pridržava znamenja prisutnih u *Otkrivenju*, već stvarajući događaj, kontaminira ga s elementima iz stvarnog života, slovenskom mitologijom i narodnim vjеровanjima³⁶. Zasnovanost života svetine na zdravorazumskim osnovama – apsolutnoj trezvenosti i obogotvorenoj stvarnosti ispoljava se i u insceniranju događaja (zapravo, riječ je o širenju glasina o događaju kao simulaciji događaja). Tako se prilikom pominjanja kućnog duha iz slovenske mitologije (домовой), pronalaze objektivni razlozi zašto je upravo on mogao lupati u oltaru crkve Svete Trojice: jer im se na proljeće dlaka linja, stara koža otpada, zbog čega pobijesne³⁷. Ili, na primjer, stvaran događaj krađe

³⁶ «Домовой ли, черт ли, кикимора, – а только знатно, сила нечистая! – решили все»; «На Ладого выпал кровавый дождь; земля тряслась и редела, как вол; на небе было три солнца» (Мережковский, 1990: 611, 612).

³⁷ «Не домовый ли? – спросил кто-то. – Домовых в церкви не водится, – отвечали ему. – А может, какой заблудящий? На них-де бывает чума, что на коров и собак – оттого и проказят. – То к весне: по веснам домовые линяют, старая шкура сползает – тогда и бесятся» (Мережковский, 1990: 611).

tijela sa groblja u očima svakodnevce pretvara se u znamenje kraja istorije: «В Аптекарском саду, на кладбище разрыли воры могилу, разбили заступами гроб, принялись тащить покойника за ноги, но не вытащили, испугались и убежали; утром увидел кто-то ноги, торчавшие из могилы, – и прошел слух о воскресении мертвых» (Мережковский, 1990: 612). Među predstavnicima niske svakodnevce dolazi i do širenja glasina o nevjerovatnim događajima koji se prihvataju kao stvarni događaji: «Какой-то поп “для соделания некоего неистовства” нарядился в козью шкуру с рогами, которая тотчас к нему приросла»; «Зварыкин продал душу дьяволу, объявившемуся у Литейного двора, в образе немца, и договор подписал кровью»; «В Татарской слободе [...] родился младенец с коровьим рогом вместо носа»; «На Мытном дворе [...] родился поросенок с человеческим лицом» (Мережковский, 1990: 611, 612). Ovakvi „događaji“ među predstavnicima svakodnevce se prihvataju kao istiniti zato što u modelu svakodnevce ne postoji mišljenje kao proces, kao preispitivanje istinitosti događaja, već konstatacija predstavlja nešto istinito „po sebi“, što ne podliježe bilo kakvom preispitivanju. Ovakva istina predstavlja datost svakodnevce i jeste samo objektivirana istina, zbog čega po svojoj prirodi mora da poriče bilo kakvu subjektivnost. Iz tog razloga, predstavnici svakodnevce kao objekti lišeni svake subjektivnosti prihvataju ove, za njih, apriorne istine. Zato što je banalnost jedna od bitnih odlika života svakodnevce, ona prouzrokuje težnju ka izuzetnom, senzacionalnom (Гоголь, 2012: 78). Zbog toga je obznanjivanje ovih istina obojeno tonovima senzacionalizma – i načinom plasiranja informacije, ali i njenom sadržinom. Kritika svakodnevce Dmitrija Mereškovskog prisutna je tokom čitave trilogije *Hristos i Antihrist*, ali u posljednjem dijelu trilogije pisac dovodi do apsurdnosti poziciju predstavnika svakodnevce tako što njihovo mjerilo činjeničke istine (istinito je ono što je stvarno, a stvarno je ono što je istinito) dovodi do prihvatanja postojanja mitoloških bića u ravni svakodnevce.

Simulacija života predstavnika svakodnevce koji osjećanje svoje ništavnosti zamjenjuju senzacionalizmom ogleda se u stvaranju mita o „nadi Rusije“, careviću Alekseju. Svakodnevce ne vjeruje u zvaničnu vijest o načinu carevićeve smrti, već se pojavljuju najrazličitije verzije sve do one koja negira njegovu smrt³⁸. Takođe, i među predstavnicima visoke svakodnevce postoji više verzija carevićeve smrti: «Кронпринц скончался не от удара, как здесь утверждают, а от меча или топора», obavještava austrijskog cara Plejer; «царевич умер от растворения жил» nalazi se konstatacija u izvještaju Jakova de Bija, holandskog predstavnika (Мережковский, 1990: 717).

Odnosi među predstavnicima svakodnevce su samo simulacija odnosa, zato što su izgrađeni na lažima i prevari. To je primjetno na mikroplanu (u okviru porodičnih odnosa) i na makroplanu (odnosi u društvu). U okviru porodice vladaju laž i licemjerje. Kao najočigledniji primjer možemo navesti odnos carevića Alekseja prema svom ocu, Petru Velikom: on ne razgovara sa ocem spontano i iskreno, već mu se obraća prethodno pripremljenim govorom³⁹.

³⁸ «Одни говорили, что он умер от побоев отца. Другие покачивали головами сомнительно: “Скоро-де это дело сделалось!”, а иные утверждали прямо, что, вместо царевича, положено в гроб тело какого-то лейб-гвардии сержанта, который лицом похож на него, а сам царевич, будто бы, жив, от отца убежал не то в скиты за Волгу, не то в степные станицы, “на вольные реки”, и там скрывается» (Мережковский, 1990: 720).

³⁹ «Царевич не слушал и твердил, чтобы не забыть, приготовленную речь: “Батюшка, я ни в чем оправдаться не могу...”» (Мережковский, 1990: 618, 619).

Aleksej Petrovič je neiskren prema ocu, a od austrijskog cara, potpunog tuđina, traži zaštitu od istog tog oca optužujući ga da je tiranin: «Отец [...] много пролил крови невинной и даже часто собственными руками пытал и казнил осужденных. Если император выдаст меня отцу, то все равно, что убьет. [...] Отречение от престола вынудил у меня силу; я не хочу в монастырь; у меня довольно ума, чтобы царствовать. Он [...] есть тиран и враг своего народа» (Мережковский, 1990: 551). Aleksejeva neiskrenost vlada i u braku⁴⁰. Carević svoju suprugu vara s praljom, Afrosinjuškom, s kojom takođe ne može da uspostavi iskren odnos⁴¹. Licemjeran je i carevićev plan da oženi svoju bremenitu ljubavnicu. Ostvarivanje braka u svijesti junaka konstituiše se kao svojevrsna trgovina: «Он, [...] хотя царской крови – тоже простой, спеси боярской не любит, а любит чернь; от черни-то и царство примет; добро за добро: чернь сделает его царем, а он ее, Евфросинью, холопку из черни – царицею» (Мережковский, 1990: 558). Ostali predstavnici svakodnevice imaju slično mišljenje o braku. Praveći paralelu sa starim vremenima pojedini predstavnici svakodnevice definišu trenutno stanje porodice, ili, pak, uopštavaju bračni odnos i prevaru proglašavaju za osnov svakog braka videći je kao odliku modernog, savremenog prefinjenog načina života⁴².

Neiskrenost u odnosima između Alekseja i Afrosinje dovodi do fizičkog obračuna. Razlog tog obračuna leži u činjenici da on ne posmatra svoju suprugu kao slobodnu ličnost koja može slobodno da odlučuje o sebi i svojoj sudbini, već kao ličnu svojину: «Он [...] вдруг понял, что она его всегда обманывала, не принадлежала ему ни разу, даже в самых страстных ласках, и только теперь, убив ее, овладеет он ею до конца» (Мережковский, 1990: 581).

Odricanje načela ličnosti i posmatranje drugog kao oruđa svoje volje transponuje se sa porodičnih odnosa, na odnose u društvu. Tako su Petrovi podanici „veoma zadovoljni“ i čak ponosni kada dobijaju batine od vladara, jer time, po njihovom shvatanju, on pokazuje brigu⁴³. Težnja za ulagivanjem, snishodljivošću, udvorištvom i poltronstvom veoma je prisutna u modelu svakodnevice. Zato su najrazličitije vrste laskanja, dodvoravanja, licemjerja vidljive u odnosima između predstavnika svakodnevice, ali su najuočljivije u odnosima sa carem i njegovom stvaralačkom ličnošću. Na pijanim saborima jedina briga, čak i visokopostavljenim osobama jeste kako udovoljiti caru: Kancelar Golovkin trpi da ga car hrani ribom iako je ne podnosi, Musin-Puškin trpi da ga car gilikeće iako se užasno plaši, Tolstoj hoda na sve četiri jer to zabavlja cara, a viceadmiral Krjuis dopušta da mu razbiju flašu o glavu (Мережковский, 1990:

⁴⁰ Simptomatično je da se neiskrenost odnosa pojavljuje i u carevom braku. Katarina koristi trenutak kada joj muž spava kako bi uzela anonimna pisma koja je optužuju za preljubu, ali se to može objasniti činjenicom da Katarina pripada krugu svakodnevice, a ne Petar Veliki: «Продолжая обнимать его голову одной рукой, другою, как будто тоже лаская, она шарилла, щупала на груди его под кафтаном быстрым воровским движением пальцев. Нашупав пачку писем в боковом кармане, вытащила, пересмотрела, увидела большое, запачканное, [...] нераспечатанное, догадалась, что это то самое, которого она ищет: второй донос на нее и Монса, более страшный, чем первый» (Мережковский, 1990: 608).

⁴¹ «Лжет!» – блеснуло в нем, как молния. «Пусть лжет, только бы любила!» – прибавил он с беспечностью» (Мережковский, 1990: 584).

⁴² «В старину-то было доброе супружество посихименье, а ныне прелюбодеяние за некую галантерию почитается, и сие от самых мужей, которые спокойным сердцем зрят, как жены их с прочими любятся, да еще глупцами называют нас, честь поставляющих в месте столь слабом»; «А как тебе показалось, – спросил Толстой, – к амуру инклинацию Афросинья [...] имеет? – То есть, чтобы нашего-то зверя с рогами сделать? – усмехнулся Румянцев. – Как и все бабы, чай, рада» (Мережковский, 1990: 347, 574).

⁴³ «Лестно, – говаривали птенцы Петровы, – быть биту от такого государя, который в одну минуту побьет и пожалует» (Мережковский, 1990: 466).

408). Udvorištvo zadobija razne oblike u romanu. Podanici su do te mjere skoncentrisani na cara da od njegovog raspoloženja zavisi i raspoloženje podanika: «Когда царь бывал весел, то увлекал и заражал всех своею веселостью. Танцуя, подпрыгивал, притоптывал, выделявал коленца – “каприоли”, с таким одушевлением, что и самых ленивых разбирала охота пуститься в пляс» (Мережковский, 1990: 468). Licemjerje se ogleda i u postupcima velmoža. Kao odani carevi ljudi oni tajno pomažu da carević Aleksej pobjegne od oca. Menšikov mu savjetuje da sa sobom vodi Afrosinjušku, članovi Senata se trude da ugode careviću kako bi „tajno izrazili saosjećanje“, tako da mu za put daju veliku količinu novca – mnogo više nego što je bilo potrebno da carević stigne do Kopenhagena: «Никто не спрашивал, все точно сговорились молчать о том, на что царевичу может понадобиться такая куча денег» (Мережковский, 1990: 530). Vasilij i Jakov Dolgoruki direktno savjetuju carevića da ne ide kod oca, već da bježi: «Взявши шлык да в подворотню шмыг, поминай как звали – был не был, а и след простыл, по пусту месту хоть обухом бей!..» (Мережковский, 1990: 530). Međutim, carevi najbliži ljudi ne postupaju licemjerno samo kada se radi o bjekstvu carevića, već pokazuju svoju neiskrenost i u službi. Za njih primanje mita i krađa predstavljaju sastavni dio službe, iako po sili zakona podliježu kažnjavanju. Takvo ponašanje pisac demaskira preko odnosa ličnosti (Petra Velikog) prema negativnim odlikama svakodnevice: «Понеже я писал и говорил вам сколько крат о нерадении вашем и лакомстве, и презрении законов гражданских; но ничего слова не пользуют, и все указы в ничто обращаются» (Мережковский, 1990: 606).

Karakteristika modela svakodnevice jeste i uzdizanje objektiviranih istina na nivo dogme. Zato se junaci svakodnevice prilikom donošenja važnih odluka rukovode dogmatizovanim narodnim izrekama, uzimajući ih za istinite „po sebi“. Za njih je istina statična, okamenjena i odriče joj se mogućnost dinamičkog razvoja. Ovakva istina je objektivna, to jeste – nesubjektivna, čime se poriče mogućnost postojanja bilo kakve subjektivnosti i subjekta koji ima sposobnost da misli (Konstantinović, 2004: 242). Uglavnom junaci svakodnevice koriste izreke da prikriju, to jeste, opravdaju svoj grijeh. To je slučaj s opijanjem: «Кто пьян не живет: напьются – подерутся, проспятся – помирятся» (Мережковский, 1990: 485); korumpiranošću: «Кто пред Богом не грешен, кто пред царем не виноват?»; «У всякого Ермишки свои делишки»; «Всяка жива душа калачика хочет»; «Грешный честен, грешный плут, яко все грехом живут» (Мережковский, 1990: 606).

Ove dogmatizovane istine stavlja pod sumnju i preispituje ne samo junak romana, Petar Veliki, već i sam pripovjedač. Junaci koji učestvuju u pijanci i svađi, samo naizgled se mire, i nekadašnje prijateljstvo više nikada nije uspostavljeno (Мережковский, 1990: 486). Razvojem događaja pisac opovrgava još jednu „narodnu mudrost“ u nizu kojom Petar Andrejevič Tolstoj tješi carevića Alekseja da „pognutu glavu mač ne siječe“ (Мережковский, 1990: 486). Zahvaljujući Tolstojevom ubjeđivanju Aleksej se vraća u Rusiju, ali njegova „pognuta glava“ uskoro strada – ne samo što je ubijen, već je mučen najsloženijim instrumentima koji podsjećaju na vrijeme inkvizicije. Tolstojev licemjerni karakter osobe koja koristi mudrost zasnovanu na opšteprihvaćenim istinama u romanu doživljava potpunu realizaciju u trenutku kada Alekseja na samrti tješi kako će sve biti dobro: «Даст Бог, все обойдется. Перемелется,

мука будет. Полегоньку, да потихоньку. Ладком, да мирком. Мало ли чего на свете не бывает. Дело житейское. Бог терпел и нам велел» (Мережковский, 1990: 709).

Odnosi u društvu izgrađeni su tako da politika zauzima vrlo značajno mjesto u svakodnevnom životu. Pogled na politiku među predstavnicima svakodnevce svodi se na umijeće da se nadigra i izigra protivnik. Zašto se politika među predstavnicima svakodnevce svodi na umješnost prevare? Suština je u sljedećem: politikom kao sredstvom za inscenaciju događaja ostvaruje se simulacija života⁴⁴. U takvoj politici prevladava želja za simulacijom (prevarom) egzistencije. Zbog toga uspješan političar u modelu svakodnevce, Petar Andrejevič Tolstoj ne posmatra istoriju kao proces traženja i ostvarivanja smisla, već kao istoriju unaprijed zadatog smisla, koji je stvaran zato što je dostižan, što je potpuno u skladu sa duhom svakodnevce⁴⁵. Tolstoja, kao najpovjerljivijeg čovjeka šalje car da prinudi carevića Alekseja na povratak u Rusiju. Shodno zadatom cilju, Tolstoj se služi najrazličitijim sredstvima – ljubavlju, lažnim obećanjima, prevarama, podmetanjima. Iako mu carević ne vjeruje, umoran od svega, on svjesno ide u rogibiju: «Такая искренность была в лице его и в голосе, что, как ни знал его царевич, все-таки подумал: не ошибся ли, не обидел ли старика напрасно? Но тотчас рассмеялся – даже злоба прошла: в этой лжи было что-то простодушное, невинное, почти пленительное, как в лукавстве женщин и в игре великих актеров» (Мережковский, 1990: 568). Međutim, narator pravi paralelu i pronalazi veliku sličnost između ruske politike u nastajanju i već iskusnih evropskih političara. Sudbina Aleksejeva u oba slučaja mora biti tragična, bilo da zavisi od ruskog političara, Tolstoja, ili evropskog, Dauna: «Рыцарь и политик граф Даун вечно колебался между старым неполитичным рыцарством и новой нерыцарской политикой. Он чувствовал жалость к царевичу, но, вместе с тем, страх, как бы не впутаться в ответственное дело – страх пловца, за которого хватается утопающий» (Мережковский, 1990: 570).

U modelu svakodnevce sve je zasnovano na simulaciji, a pomoću jezika koji koriste njeni predstavnici možemo otkriti svu dubinu laži okrenute protiv istine bića. U trenucima najveće iskrenosti – izjave ljubavi, junaci svakodnevce izgovaraju isprazne riječi, ili se prikrivaju citatima tuđih misli, što ukazuje na krajnji stepen njihove površnosti. Pišući o zlu svakodnevce, Dmitrij Mereškovski koristi termin *плоскость* (2001: 489). Takav je, na primjer, Vilim Ivanovič Mons, koji koristi citate iz nepoznate knjige njemačkog autora kako bi se udvarao ženama: «Чрез частое усмотрение вас, яко изрядного ангела, такое желание к знаемости вашей получил, что я того доле скрыть не могу, но принужден оною вам с достойным почтением представить...» (Мережковский, 1990: 463). Demaskiranje ovog predstavnika svakodnevce vrši pisac preko lika Nastjenjke, djevojke koja je predmet Monsove zaljubljenosti i koja ništa od Monsove tirade ne razumije⁴⁶. Međutim, nije važno da li junaci svakodnevce prilikom udvaranja koriste ruske ili evropske autore, važno je da oni ne mogu svojim mislima

⁴⁴ O različitim simulacijama života u okvirima svakodnevničkog života naročito vidi u: (Konstantinović, 2004).

⁴⁵ Tolstoj se prilikom izdaje carevića Alekseja koristi narodnim izrekama da bi umirio savjest i opravdao svoj nečasni postupak: «Да, жаль, а делать нечего, – утешился он тотчас, – на то и щука в море, чтоб карась не дремал!»; «Дружба дружбою, а служба службою» (Мережковский, 1990: 587). U skladu sa filozofijom svakodnevce, i ovaj junak se rukovodi kategorijom korisnosti, koja za njega predstavlja ostvarivanje najveće počasti – dobijanje Ordena andrejevske zvijezde. Dakle, ovaj svakodnevnički junak proglašava orden (državnu nagradu), za najvišu vrijednost radi koje je spreman da žrtvuje sve, a naročito tuđ život.

⁴⁶ «Иное говорит он, кажется, и по-русски, а я, хоть умереть, ни слова не разумею» (Мережковский, 1990: 463).

izraziti osjećanje, pa se zato koriste tuđim. Prilikom odabira citata ovi junaci pokazuju ne samo krajnji stepen izvještačenosti, već se nameće misao da, pošto im se čitav život sastoji od simulacije, ni ljubavna osjećanja ne predstavljaju izuzetak⁴⁷.

U takvom društvu crkvena svakodnevica samo je dio sveukupnog modela. Sve karakteristike vezane za ostale podtipove svakodnevica mogu se pronaći i ovdje. Međutim, u crkvenom modelu svakodnevica najeksplicitnije je izražen proces desakralizacije. Ovo važi kako za predstavnike stare, tako i za predstavnike nove, reformisane crkve. Zapravo, proces desakralizacije u istorijskoj pravoslavnoj crkvi učinio je mogućim Petrovu reformu crkve. Odavno započeti proces desakralizacije u okviru stare crkve definiše carević Aleksej, mada on podržava upravo predstavnike stare, nereformisane crkve. Desakralizacija se ogleda kako u samom procesu vršenja službe, tako i u odnosu sveštenstva prema Svetim Tajnama, suštini crkvenog života: «Попы пьяные в алтаре сквернословят, бранятся матерно. Риза на плечах золотканая, а на ногах лапти грязные; просфоры пекут ржаные; страшные Тайны Господни хранят в сосудцах зело гнусных, с клопами, сверчками и тараканами. Чернецы спились и заворовались» (Мережковский, 1990: 451). Istorijska crkva nije više od značaja za društvo u cjelini, jer ne širi Božju Riječ među narodom: «Сеятель не сеет, а земля не принимает; иереи не брегут, а люди заблуждаются» (Мережковский, 1990: 451). Iz tog razloga, mogući su najrazličitiji uticaji – luteranske i kalvinske vjere, rimske, egipatske, ili, raznih jeretičkih učenja. Aleksej obrazlaže pojavu najrazličitijih vjerskih učenja među ruskim narodom, time što narod trpi duševnu glad, a da uopšte ne poznaje svoju pravoslavnu vjeru: «Я мню, что и на Москве разве сотый человек знает, что есть православная христианская вера, или кто Бог, и как Ему молиться, и как волю Его творить. Не обретается в нас ни знака христианского, кроме того, что только именем слышем христиане» (Мережковский, 1990: 451). U skladu sa svojim uvjerenjem dok je pisao roman-trilogiju, Mereškovski ne opisuje samo proces desakralizacije u okviru istorijske crkve, već konstatuje da je ona, statična, okamenjena i zapravo – mrtva. Sudbinom naslovnog junaka, carevićem Aleksejem, Mereškovski ukazuje na postojanje (za sada na metafizičkom planu Jovanove, Nove Crkve, Crkve Vaskrsle Ploti). Činjenicu da su u istorijskoj crkvi nestale najveće hrišćanske Tajne – Tajna ispovijesti i Tajna pričešća (Sveta Krv i Sveta Plot) u romanu konstatuje naslovni junak, carević Aleksej. Za njega Tajna ispovijesti koju vrši duhovnik, otac Jakov više nije Sveta Tajna koja povezuje Nebo i Zemlju, već čisto zemaljski obred: «Пустота была в сердце Алексея, и слова эти звучали для него – пустые, без власти, без тайны, без ужаса. Он чувствовал, что прощалось здесь, но не простилось там; разрешалось на земле, но не разрешалось на небе» (Мережковский, 1990: 490). Na samrti carević odbija da primi pričešće od predstavnika istorijske crkve jer za njega ono više ne predstavlja Tijelo Hristovo: «Знаешь ли, чему подобен агнец вашего причастия? Разумей, что говорю: подобен псу мертву, поверженну на стогнах града» (Мережковский, 1990: 713). Zanimljivo je

⁴⁷ Uporedi stihove kojima se Juška Proskurov udvara damama: «Додена сказала. Фризону:/ Хорошенько меня причеши./ Я хочу с полным на то правом Внушать любовь./ Завивай, завивай, наряжай меня!»; «Красное место, драгой берег Сенской,/ Где быть не смеет манир деревенской,/ Ибо все держит в себе благородно –/ Богам и богиням ты – место природно./ А я не могу никогда позабыти,/ Пока имею на земле быти!» (Мережковский, 1990: 464); sa sličnim stihovima Monsa koje posvećuje Nastji: «Без любви и без страсти,/ Все дни суть неприятны:/ Вздохать надо, чтоб сласти/ Любовны были златны./ На что и жить,/ Коль не любить?» (Мережковский, 1990: 464).

istaći da do istog zaključka dolaze Aleksej, vjernik stare, moskovijske pravoslavne crkve i njen protivnik, monah iz reda starovjeraca sa kojim se on upoznao u šumama oko Novgoroda (Мережковский, 1990: 631). Мережковский i eksplicitno ukazuje na odnos istorijske crkve prema Tajni Pričešća kao potpuno desakralizovanom činu, opisom nasilnog pričešćivanja starovjeraca: «Одного отрока приволокли солдаты в церковь, положили на лавку, поп да диакон пришли с чашею, а дьячки растянули его, раскрыли рот и насилью влили причастие. Он выплюнул. Тогда диакон ударил его кулаком по скулам так, что отскочила нижняя челюсть. От этой раны страдалец умер» (Мережковский, 1990: 656).

Proces osvještivanja naslovnog junaka u odnosu na svetost crkve u romanu otpočinje na prostornom planu. Ugledavši nekadašnji sveti prostor u okviru moskovskog Kremlja junak postaje svjestan „gnusobe opustošenja“: «Царевичу [...] стало жутко. Жалко поруганной церкви. Вспомнилось слово пророка о мерзости запустения на месте святом» (Мережковский, 1990: 504). Motiv opustošenja svetog mjesta korespondira sa starozavjetnim Knjigama proroka Danila⁴⁸. Crkva iz doba Ivana Groznog u kojoj se molio za svog ubijenog sina, više ne predstavlja sveto mjesto, sada su to razvaline u kojima čavke svijaju gnijezda: «Сквозь трещину свода глядело небо, такое глубокое, синее, какое бывает только на развалинах. Паутина между краями трещины отливала радугой, и, готовый упасть, едва висел на порванных цепях сломанный бурею крест. Оконницы слюдяные ветром все выбило. В дыры налетали галки, вили гнезда под сводами и пакостили иконостас. Одна половина царских врат была сорвана. В алтаре перед престолом стояла грязная лужа» (Мережковский, 1990: 504). Ovim opisom pripovjedač ne nameće zaključak o desakralizaciji svetog prostora jedino na osnovu fizičkog izgleda crkve – ruševine, već produbljuje sliku i na simboličkom planu. Ovom slikom se poriče postojanje svetog prostora koji religioznom čovjeku omogućava vezu između Zemlje i Neba. Krst kao simbol pobjede Hrista nad smrću i залог vaskrsenja je polomljen. Ikonostas koji odvaja hram – simbol Zemlje, i oltar – simbol Neba gdje obitava Bog, isprljan je ptičjim izmetom. Na najsvetijem mjestu u hramu, kod prestola gdje se smatra da prisustvuje sam Hristos i kome samo mogu prići sveštenici tokom Liturgije, nalazi se prljava bara. Manifestacija svetog se ne ispoljava na ovom mjestu, prostor je izgubio značenje sakralnog prostora, zbog čega se i urušio⁴⁹. Međutim, pošto postojanje svetog prostora omogućava ontološko zasnivanje svijeta uopšte, naslovni junak shvata da dolazi do sveukupne desakralizacije svijeta⁵⁰ zbog čega se taj stari svijet i urušava. Pripovjedač implicitno nameće ovu misao preko različite tonalnosti i ritma zvonjave koju čuje naslovni junak: «Раздался бой

⁴⁸ Uporedi riječi proroka Danila: «И утвердит завет для многих одна седмина, а в половине седмины прекратится жертва и приношение, и на крыле *святых* будет мерзость запустения, и окончательная предопределенная гибель постигнет опустошителя» [Данило 9: 27] sa riječima iz Novog zavjeta: «Итак, когда увидите мерзость запустения, реченную через пророка Даниила, стоящую на святом месте, – читающий да разумеет тогда находящиеся в Иудее да бегут в горы»; «Когда же увидите мерзость запустения, реченную пророком Даниилом, стоящую, где не должно, – читающий да разумеет, – тогда находящиеся в Иудее да бегут в горы» [Мт 24: 15 и 16; Мк 13: 14] (2007: 857, 1044, 1074).

⁴⁹ U razlogu urušavanja ovog prostora i svijeta Aleksej i otac Ivan, predstavnici stare crkve, vide kaznu Božju: «Без слов угадывал он мысль о. Ивана о том, что пожар, случившийся в тот самый год, как Царь начал старину ломать, был знаменем гнева Господня» (Мережковский, 1990: 503), što nije u skladu sa Novozavjetnim milostivim i svepraštajućim Bogom Sinom, već sa starozavjetnim Bogom gnijeva i osvete – Bogom Ocem.

⁵⁰ «В воздухе стоял тяжелый дух. Всюду видны были сальные следы от спин посетителей, которые терлись о стены, чернильные пятна, похабные рисунки и надписи. А из тусклой позолоты древней стенописи все еще глядели строгие лики пророков, праотцев и русских святителей» (Мережковский, 1990: 505).

часов, сначала на Спасских, Тайницких, Ризположенских воротах, потом на разных других, близких и далеких башнях [...]. Старинные – били “перечасным боем” множества малых колоколов, подзванивавших “в подголос” большому боевому колоколу, с охрипшею, но все еще торжественною, церковною музыкой; а новые голландские отвечали им болтливыми курантами и модными танцами, “против манира, каковы в Амстердаме”» (Мережковский, 1990: 507). Paralelom koju povlači pisac prilikom različitog označavanja vremena realizuje se slika dva vremenska sistema: sakralnog i profanog⁵¹. Sakralno vrijeme predstavlja vrijeme vjerskih praznika kada je religiozni čovjek bliži Bogu zahvaljujući obredima pomoću kojih se iz svakodnevnog vremenskog trajanja prelazi u sveto Vrijeme⁵². Dakle, sakralizovani prostor se ruši kao posljedica desakralizacije tog prostora i glavni, svakodnevni, prestonički život se premješta iz Moskve u Peterburg. Time u svijesti carevića Alekseja nestaje sakralno vrijeme i nastupa nova, desakralizovana epoha Petrovih reformi: «Древнее солнце московского царства познало запад свой в темном чухонском болоте, в гнилой осенней слякоти – и бысть ночь – не черная, а белая страшная петербургская ночь. Древнее солнце померкло. Древнее золото, венец и бармы Мономаха почернели от нового смрадного духа. И стала мерзость запустения на месте святом» (Мережковский, 1990: 506). Međutim, za postojanje svijeta uopšte, nije dovoljan desakralizovani prostor, zato što se on ne može začeti i trajati u okviru haotičnog, relativnog, profanog prostora⁵³. Stoga Petar zasniva centar svijeta u Ljetnjem vrtu uz pomoć Praksitelovog kipa boginje Venere. Međutim, za carevića Alekseja nestalo je sakralizovanog Svijeta sa propašću epohe Moskovije, tako da junak jedino osjeća „smradni duh“ profanog života.

U crkvi kao istorijskoj instituciji koja vodi svetovni život, politika je veoma prisutna. Upotrijebljena kao oružje sveštenstva protiv neistomišljenika, ona je u romanu dobila naziv „duhovna politika“, ali je njena suština ista kao i politika predstavnika svakodnevice, ma kako je nazivali – prevara, nadigravanje. Duhovnom politikom kao oružjem za ostvarivanje svjetovnih ciljeva služe se predstavnici obiju struja unutar crkve – otac Jakov koji oličava staru crkvu i Feodosije Janovski, predstavnik reformisane crkve. Lukavstva duhovne politike se u romanu asociraju sa đavolom, oličenjem lukavosti, tako da se stiče utisak kako je crkva napustila istinski, Hristov put krenuvši putem prevare, laži, licemjerja i lukavosti – putem đavola⁵⁴: «Ну и хитер же ты, отче, как бес... – А ты, государь, не гнушайся и бесами. Нехотя черт Богу служит... – С чертом, ваше преподобие, себя равняешь? – Политик я, – скромно возразил [...] Федоска» (Мережковский, 1990: 479). Otac Jakov, duhovnik Aleksejev, takođe je političar. On kao posrednik između carevića i tajnog saveza protiv Petra Velikog vrši uticaj na svog duhovnog sina da se ovaj pobuni protiv biološkog oca. Politikantstvo oca

⁵¹ Staro vrijeme koje pripada Moskoviji oglašava se izbijanjem „svečane, crkvene muzike“, dok se novo vrijeme označava „brbljivom svirkom i modernim igrama“.

⁵² O tome posebno piše Mirča Elijade u studiji koja se bavi odnosom svetog i profanog (Elijade, 2003).

⁵³ Za egzistiranje Svijeta potrebno je prevladavanje haotičnog, profanog prostora u kome vladaju htomske sile. Napor oko savladavanja ovih sila (voda i vatra) ulažu ne samo Petar i krug oko njega, već i svi stanovnici Sankt-Peterburga. Zasnivanje Peterburga na močvarnom zemljištu već je jedan korak ka osvajanju vode kao htomske sile. Savladavanje haosa dalje se razvija na planu uređivanja izgleda grada prema pravilnim geometrijskim figurama.

⁵⁴ Dmitrij Merešovski upravo sudeći po djelima pravi paralelu između katoličke crkve (opisane u romanu *Vaskrsli Bogovi. Leonardo da Vinči*) koja prihvata kušanje duha iz pustinje i pravoslavne crkve. Feodosija Janovskog kao sablaznitelja prepoznaje u romanu i prvi peterburški izdavač, Mihailo Petrovič Avramov: «Федоска, суций афеист, к тому ж и дерзкий поганец, – говорил Аврамов, вкрадшия в многоутружденную святую душу монарха и обольстя его, смело разоряет предания и законы христианские» (Мережковский, 1990: 334).

Jakova dolazi do izražaja u misli koju izražava tokom vršenja Tajne Ispovijesti⁵⁵. Zbog desakralizacije crkvenih tajni otac Jakov prouzrokuje Aleksejevo napuštanje istorijske crkve. Spoznaja stanja u kome se nalazi istorijska crkva ostvaruje se percepcijom carevića Alekseja na nivou slika-simbola: «За Федоской был вечный Политик, древний князь мира сего; и за о. Яковом был тот же Политик, новый князь мира сего – Петька-хам. Один стоил другого; древнее стоило нового. И неужели за этими двумя лицами, прошлым и будущим – единое третье – лицо всей Церкви?» (Мережковский, 1990: 491). Ujedno pisac ovim postupkom ostvaruje demaskiranje crkve. Carević Aleksej prepoznaje u istorijskoj crkvi stalno prisutnu banalnost. Time je u trilogiji istorijski proces desakralizacije crkve konačno ostvaren i kao rezultat je dobijeno metafizičko utemeljenje banalnosti – ovaploćenje đavola⁵⁶ u ovom svijetu, u čemu je evidentan uticaj Gogoljevog poimanja banalnosti na misao naslovnog junaka: «И здесь, и там было что-то плоское-плоское, пошлое, вечное в пошлости, то, что всегда есть и что все-таки прозрачнее самого дикого бреда» (Мережковский, 1990: 491). Nakon te spoznaje carević Aleksej osjeća potres čitavog svog bića i pustoš koja ga vuče ka smrti⁵⁷.

Jedna od manifestacija duhovne politike jeste licemjerstvo. Kao kvalitativna osobina sveštenstva licemjerstvo je najeksplicitnije u romanu prikazano kroz postupke i izjave arhimandrita reformisane crkve, idejnog osnivača Svetog Sinoda, Feodosija Janovskog. Iako je arhimandrit Aleksandro-Nevske Lavre carski duhovnik i ne samo da Petra Velikog podržava u crkvenim reformama već je i njihov idejni tvorac, on iščekuje imperatorovu smrt i na prve znake careve bolesti ide careviću kako bi sebi obezbijedio buduću poziciju⁵⁸. Arhimandrit Janovski je za svoje postupke izgradio sistem koji predstavlja psihološku zaštitu i od svoje savjesti, ali i od tuđih prigovora – on izjavljuje da se pretvaranju učio od samog Boga, a preko stvaranja sintagmi od riječi nespojivih po značenju „bogopremudro lukavstvo“ i „nebeska politika“ – «богопремудрое коварство», «небесная политика», arhimandrit Janovski razotkriva svoju pripadnost svijetu simulacije – svakodnevice⁵⁹. Kao predstavnik crkvene svakodnevce i Feodosije Janovski u svom rječniku često koristi gotove, objektivirane istine – narodne mudrosti, kao što su: «Бог долго ждет, да больно бьет», «Отольются кошке мышкены слезки!», «С волками жить, по-волчьи выть» (Мережковский, 1990: 478-9).

Demaskiranje crkvene svakodnevce pripovjedač realizuje na mikroplanu preko izdvojenih postupaka sveštenika. Tako je u ovom podtipu svakodnevce evidentan potkazivački duh. Na najmanji znak opasnosti sveštenici su u stanju da potkazuju

⁵⁵ «Когда батюшка был болен, я ему смерти желал. [...] И вдруг знакомый, обыкновенный, человеческий голос о. Якова произнес: – Бог тебя простит, чадо. Мы и все ему желаем смерти» (Мережковский, 1990: 489).

⁵⁶ Značenje Gogoljevog filozofskog termina «пошлость» pojašnjava sam Mereškovski u studiji posvećenoj Gogoljevom stvaralaštvu, životu i religiji: «Гоголь, первый, увидел черта без маски, увидел подлинное лицо его, страшное не своей необычностью, а обыкновенностью, пошлостью; первый понял, что *лицо черта* есть не далекое, чуждое, странное, фантастическое, а самое близкое, знакомое, реальное “человеческое, слишком человеческое” лицо, *лицо толпы*, лицо, “как у всех”, почти наше собственное лицо в те минуты, когда мы не смеем быть сами собой и соглашаемся быть, “как все”» (Мережковский, 2004).

⁵⁷ «И пустота была в сердце его и скука, страшная, как смерть» (Мережковский, 1990: 491).

⁵⁸ «Болезнь государю пришла смертельная от безмерного пьянства, женонеистовства и от Божиего отмщения за посяжку на духовный и монашеский чин, который хотел истребить. Доколе тиранство будет над церковью, дотоле добра ждать нечего»; «А ведь и ты умен, Алексей Петрович! Умнее батюшки [...]. А ты умных людей знать будешь лучше... Миленский!» (Мережковский, 1990: 478, 480).

⁵⁹ «Яко рыбарь облагает удильный крюк червем, так обложил Господь Дух Свой Плотью Сына и впустил уду в пучину мира и прехитрил, и уловил врага-диавола. Богопремудрое коварство! Небесная политика!» (Мережковский, 1990: 479).

„bližnjeg svog“. To je slučaj sa nastojnicom manastira u Suzdalju, Maremjanom koja oдаје тајне бивше царике Авдотје, наводи њене изјаве иако зна да ће time проузроковати царичину смрт⁶⁰, или монахињом Каптелином⁶¹. На потказивање су спремни и највиши црквени великодостојници, као што је случај са епископом Demidom: «Демид [...] донес на брата царице, дядю царевича, Авраама Лопухина [...] и на царевну Марью, сестру государя» (Мережковский, 1990: 634). Потказивачки дух је пустио коријене у црквеној svakodnevici у толикој мјери да су они спремни не само под пријетњом смрти и муčenja да одају своје блиžње, већ и зарад хлеба земалског да наруше Тајну исповијести. У свјести насловног јунака, carevića Алексеја, није постојала мисао да се тако нешто може догодити, тим прије што је у историјској цркви био присутан значај Тајне исповијести како за онoга ко се исповиједат тако и за онoга ко prima исповијест⁶². Тајна исповијести се неколико пута у роману нарушава: отац Varlam, преноси садржај исповијести цару, знајући да ће time осудити carevića на смрт; garnizonski поп, отац Matej правда се Алексеју зашто мора да наруши тајну исповијести слjedeћим ријечима: «Как же быть, царевич? Мы люди подневольные... Жена, дети... – пролепетал о. Матфей» (Мережковский, 1990: 712); духовници Stepana Gljebova наизмјенично га надзире не би ли чули у предсмртном часу његове тајне мисли⁶³.

Наћин превладаванја svakodnevice Mereškovski види у духовној обнови. Novina коју уводи Mereškovski у односу на остале религиозне мислиоце састоји се у томе што он духовну обнову не посматра на nivou свеопштег спасенја, мотиву sabornosti, већ свака лићност мора да појединачно крене путем спасенја и time постане син Цркве Светог Дућа и Свете Plotи. Духовна траганја carevića Алексеја и монаха Tihona као и њихова спознаја да је историјска црква мртва предуслов су њиховог препорода и primанја нове истине. То је истина Вјећног Јеванђелја из *Otkrivenja*, коју провиједат Nova Јованова Црква, истина Vaskrsle Plotи. На тај наћин Mereškovski у трилогији затвара круг истраживанја могућег духовног препорода човјека и превладаванја svakodnevice.

Literatura

Библија: Книги священного писания Ветхого и Нового завета (2007) Москва:

Российское библейское общество.

Елијаде, М. (2003) **Sveto i profano**. Нови Сад: Издавачка књићарница Зорана Стојановића.

Гогољ, Н.В. (2012) **Выбранные места из переписки с друзьями**. Санкт-Петербург:

Азбука.

Константиновић, З. (2004) **Filosofija palanke**. Београд: Otkrovenje.

Мережковский, Д.С. (1990) **Собрание сочинений. В 4-х тт.** Т. 2. Москва: Правда.

⁶⁰ «Она многожды говаривала: “все-де наше, государево; и государь за мать свою что воздал стрельцам, ведь вы знаете; а и сын мой из пеленок вывалялся!” Да как был в Суздале для набора солдат майор Степан Глебов, царица его к себе в келью пускала: запершися говаривали между собою [...]. Да он же, Степан, хаживал к ней по ночам, о чем сказывали мне дневальный слуга, да карлица Агафья: “мимо нас Глебов проходит, а мы не смеем и тронуться» (Мережковский, 1990: 633).

⁶¹ «Старица Каптелина призналась: – К ней, царице-старице Елене, еживал по вечерам Глебов и с нею целовался и обнимался» (Мережковский, 1990: 633).

⁶² Алексеј се присјећа ријечи светог Дмитрија Ростовског посвећених тајни исповијести: «Если бы какой государь или суд гражданский повелел и силой понуждал иерея открыть грех духовного сына и если бы мукой и смертью грозил, иерей должен умереть, паче и мученическим венцом венчаться, нежели печать исповеди отрешить» (Мережковский, 1990: 630).

⁶³ «И с того времени, – доносил один из них, – как посажен Степка на кол, никакого покаяния им, учителям, не принес; только просил в ночи тайно через иеромонаха Маркелла, чтобы он сподобил его св. Тайн, как бы он мог принести к нему каким образом тайно; и в том душу свою испроверг» (Мережковский, 1990: 642).

- , (2001) **Царство антихриста**. Санкт-Петербург: РХГИ.
- , (2004) **Полное энциклопедическое собрание сочинений**: электронная библиотека.
Москва: ИДДК ГРУПП.

СIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-85263-14-9
COBISS.CG-ID 28055312

ISBN 978-86-85263-14-9

